

Vattenanknutna kulturmiljöer vid Mörrumsån

Rapport: 2016:6

Rapportnamn: Vattenanknutna kulturmiljöer vid Mörrumsån

Utgåva: Digitalt och tryck.

Utgivare: Länsstyrelsen Blekinge län, 371 86 Karlskrona.

Dnr: 436-467-16

Författare: Rapporten har tagits fram av Jenny Brantestad, byggnadsantikvarie, Jakob Marktorp, landskapsantikvarie vid Länsstyrelsen Blekinge län i samverkan med Länsstyrelsen i Kronobergs län och Länsstyrelsen Skåne inom projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD). Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, Havs- och Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet.

Kontaktperson: Jenny Brantestad, Jakob Marktorp och Karl-Oskar Erlandsson.

Foto/Omslag: Jakob Marktorp

Layout: Länsstyrelsen i Blekinge.

ISSN: 1651-8527

Tryckeri: Taberg Media Group

Upplaga: 162

Länsstyrelsens rapporter: <http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/publikationer>

© Länsstyrelsen Blekinge län

Förord

Rapporten har tagits fram av Jakob Marktorp, landskapsantikvarie och Jenny Brantestad, byggnadsantikvarie vid Länsstyrelsen Blekinge län i samverkan med Länsstyrelsen i Kronobergs län och Länsstyrelsen Skåne inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD)*. I inventeringsarbetet har även praktikanten Jakob Karlsson medverkat. Arkivmaterial om timmerflottning har tagits fram av arkivarie Göran Svensson. Rapporten är ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna, Havs- och Vattenmyndigheten genom anslag 1:12 och Riksantikvarieämbetet genom anslag 7:2.

Rapporten har tagits fram för att öka kunskapen kring kulturmiljöer nära vattendrag. De många verksamheterna längs Mörrumsån har skapat unika miljöer av varierande funktion och ålder. Detta har givit ett mångfacetterat och representativt kulturlandskap med historiskt djup och hög dignitet.

Mörrumsåns huvudfåra är utpekad som särskilt värdefullt vattendrag enligt Riksantikvarieämbetet. Delar av Mörrumsåns huvudfåra ligger även inom områden av riksintresse för kulturmiljövården: G:26 Bergkvara, G:16 Huseby-Skatelöv, G:35 Ängsfruktodlingsområdet kring södra Åsnen, G:23 Jät, G:1 Blidingsholm, K:5 Mörrum samt K:4 Elleholm. Vidare är Mörrumsåns huvudfåra utpekad som särskilt värdefullt vattendrag enligt Fiskeriverket och Naturvårdsverket. Delar av Mörrumsåns huvudfåra ligger även inom områden av riksintresse för naturvården: NK:6 Mörrumsåns dalgång, NRO07024 Åsnenområdet och NRO07036 Hågeryd.

För att bevara, använda och utveckla de miljöer och värden som finns krävs ökad kunskap och dokumentation av vattnet, inte minst dess kulturhistoriska betydelse.

Synpunkter på rapporten har lämnats av kulturmiljöfunktionerna och vattenfunktionerna (eller motsvarande) vid Länsstyrelsen i Blekinge län och Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Innehåll

Förord	2
Inledning.....	10
Laxfisket i Mörrumsån	12
Timmerflottning i Mörrumsån.....	13
Rapportens upplägg.....	21
Tabell över inventerade miljöer.....	22
1. Mörrums kvarn.....	25
Historik	26
Beskrivning av miljön.....	27
Kulturhistorisk värdering.....	28
Förslag till kulturmiljöhänsyn	28
Bilder av miljön 2015.....	29
Historiska dokument, kartor och bilder	33
Kartbilaga	34
2. Marieberg	35
Historik	36
Beskrivning av miljön.....	36
Kulturhistorisk värdering.....	37
Förslag till kulturmiljöhänsyn	38
Bilder av miljön 2015.....	39
Historiska dokument, kartor och bilder	44
Kartbilaga	45
3. Hemsjö nedre	46
Historik	47
Beskrivning av miljön.....	47
Kulturhistorisk värdering.....	48
Förslag till kulturmiljöhänsyn	49
Bilder av miljön 2015.....	50
Kartbilaga	55
4. Hemsjö övre	56
Historik	57
Beskrivning av miljön.....	57
Kulturhistorisk värdering.....	59
Förslag till kulturmiljöhänsyn	60
Bilder av miljön 2015.....	61
Historiska dokument, kartor och bilder	67
Kartbilaga	69

5. Hovmansbygd och Ebbamåla bruk	70
Historik	71
Beskrivning av miljön.....	75
Kulturhistorisk värdering	77
Förslag till kulturmiljöhänsyn	78
Bilder av miljö 2015	79
Historiska dokument, kartor och bilder	87
Kartbilaga	89
6. Fridafors nedre	90
Historik	91
Beskrivning av miljön.....	92
Kulturhistorisk värdering	93
Förslag till kulturmiljöhänsyn	94
Bilder av miljön 2015	95
Historiska dokument, kartor och bilder	100
Kartbilaga	102
7. Fridafors övre	103
Historik	104
Beskrivning av miljön.....	106
Kulturhistorisk värdering	107
Förslag till kulturmiljöhänsyn	107
Bilder av miljön 2015	108
Historiska dokument, kartor och bilder	114
Kartbilaga	119
8. Skåramåla och Älvdalen	120
Historik	121
Beskrivning av miljön.....	122
Kulturhistorisk värdering	122
Förslag till kulturmiljöhänsyn	123
Bilder av miljön 2015	124
Historiska dokument, kartor och bilder	129
Kartbilaga	130
9. Granö	131
Historik	132
Beskrivning av miljön.....	132
Kulturhistorisk värdering	134
Förslag till kulturmiljöhänsyn	134
Bilder av miljön 2015	135
Historiska dokument, kartor och bilder	141
Kartbilaga	142

10. Trässhults kanal	143
Historik	144
Beskrivning av miljön.....	144
Kulturhistorisk värdering	144
Förslag till kulturmiljöhänsyn	144
Bilder av miljön 2016	145
Kartbilaga	147
11. Hackekvarn.....	148
Historik	149
Beskrivning av miljön.....	149
Kulturhistorisk värdering	149
Förslag till kulturmiljöhänsyn	150
Bilder av miljön 2016	151
Historiska dokument, kartor och bilder	153
12. Ekefors kvarn	154
Historik	155
Beskrivning av miljön.....	155
Kulturhistorisk värdering	156
Förslag till kulturmiljöhänsyn	156
Bilder av miljön 2016	157
Historiska dokument, kartor och bilder	161
Kartbilaga	162
13. Huseby bruk	163
Historik	164
Beskrivning av miljön.....	165
Kulturhistorisk värdering	167
Förslag till kulturmiljöhänsyn	168
Bilder av miljön 2016	169
Historiska dokument, kartor och bilder	177
Kartbilaga	178
14. Gransholms bruk	179
Historik	180
Beskrivning av miljön.....	181
Kulturhistorisk värdering	183
Förslag till kulturmiljöhänsyn	184
Bilder av miljön 2015	185
Historiska dokument, kartor och bilder	192
Kartbilaga	193

15. Gemla kvarn och pappersbruk	194
Historik	195
Beskrivning av miljön.....	197
Kulturhistorisk värdering	198
Förslag till kulturmiljöhänsyn	198
Bilder av miljön 2015	199
Historiska dokument, kartor och bilder	204
Kartbilaga	205
16. Örsleds kvarn	206
Historik	207
Beskrivning av miljön.....	210
Kulturhistorisk värdering	211
Förslag till kulturmiljöhänsyn	212
Bilder av miljön 2015	213
Historiska dokument, kartor och bilder	218
Kartbilaga	219
17. Råppe kraftverk	220
Historik	221
Beskrivning av miljön	222
Kulturhistorisk värdering	223
Förslag till kulturmiljöhänsyn	223
Bilder av miljön 2015	224
Historiska dokument, kartor och bilder	227
Kartbilaga	228
18. Ringängen	229
Historik	230
Beskrivning av miljön.....	230
Kulturhistorisk värdering	230
Förslag till kulturmiljöhänsyn	231
Bilder av miljön 2015	231
Historiska dokument, kartor och bilder	233
19. Helgavärme kvarn	234
Historik	235
Beskrivning av miljön.....	235
Kulturhistorisk värdering	236
Förslag till kulturmiljöhänsyn	236
Bilder av miljön 2016	237
Historiska dokument, kartor och bilder	240
Kartbilaga	241

20. Åby kraftstation och slussystem	242
Historik	243
Beskrivning av miljön.....	244
Kulturhistorisk värdering	246
Förslag till kulturmiljöhänsyn	246
Bilder av miljön 2015	247
Historiska dokument, kartor och bilder	251
Kartbilaga	252
21. Lidekvarn	253
Historik	254
Beskrivning av miljön.....	255
Kulturhistorisk värdering	256
Förslag till kulturmiljöhänsyn	256
Bilder av miljön 2015	257
Historiska dokument, kartor och bilder	261
Kartbilaga	262
22. Barsbro	263
Historik	264
Beskrivning av miljön.....	266
Kulturhistorisk värdering	267
Förslag till kulturmiljöhänsyn	268
Bilder av miljön 2015	269
Historiska dokument, kartor och bilder	277
Kartbilaga	278
23. Vartorp	279
Historik	280
Beskrivning av miljön.....	282
Kulturhistorisk värdering	283
Förslag till kulturmiljöhänsyn	283
Bilder av miljön 2015	284
Historiska dokument, kartor och bilder	289
Kartbilaga	290
24. Böksholm övre	291
Historik	292
Beskrivning av miljön.....	293
Kulturhistorisk värdering	294
Förslag till kulturmiljöhänsyn	294
Bilder av miljön 2015	295
Historiska dokument, kartor och bilder	298
Kartbilaga	299

25. Lidboholm	300
Historik	301
Beskrivning av miljön.....	302
Kulturhistorisk värdering	304
Förslag till kulturmiljöhänsyn	305
Bilder av miljön 2015	306
Historiska dokument, kartor och bilder	314
Kartbilaga	315
26. Nottebäcks Åkvarn	316
Historik	317
Beskrivning av miljön.....	317
Kulturhistorisk värdering	319
Förslag till kulturmiljöhänsyn	319
Bilder av miljön 2015	320
Historiska dokument, kartor och bilder	326
Kartbilaga	327
27. Klavreström	328
Historik	329
Beskrivning av miljön.....	331
Kulturhistorisk värdering	334
Förslag till kulturmiljöhänsyn	335
Bilder av miljön 2015	336
Historiska dokument, kartor och bilder	345
Kartbilaga	346
28. Landsbro	347
Historik	348
Beskrivning av miljön.....	348
Kulturhistorisk värdering	349
Förslag till kulturmiljöhänsyn	350
Bilder av miljön 2015	351
Historiska dokument, kartor och bilder	356
Kartbilaga	357
29. Lindshammar glasbruk.....	358
Historik	359
Beskrivning av miljön.....	360
Kulturhistorisk värdering	362
Förslag till kulturmiljöhänsyn	362
Bilder av miljön 2015	363
Historiska dokument, kartor och bilder	369
Kartbilaga	370

30. Boskvarn	371
Historik	372
Beskrivning av miljön.....	373
Kulturhistorisk värdering	374
Förslag till kulturmiljöhänsyn	374
Bilder av miljön 2015.....	375
Historiska dokument, kartor och bilder	380
Kartbilaga	381
Referenser	382
Bilaga 1	387
Kulturhistorisk värdering.....	387
Bilaga 2	391
Arkivmaterial.....	391

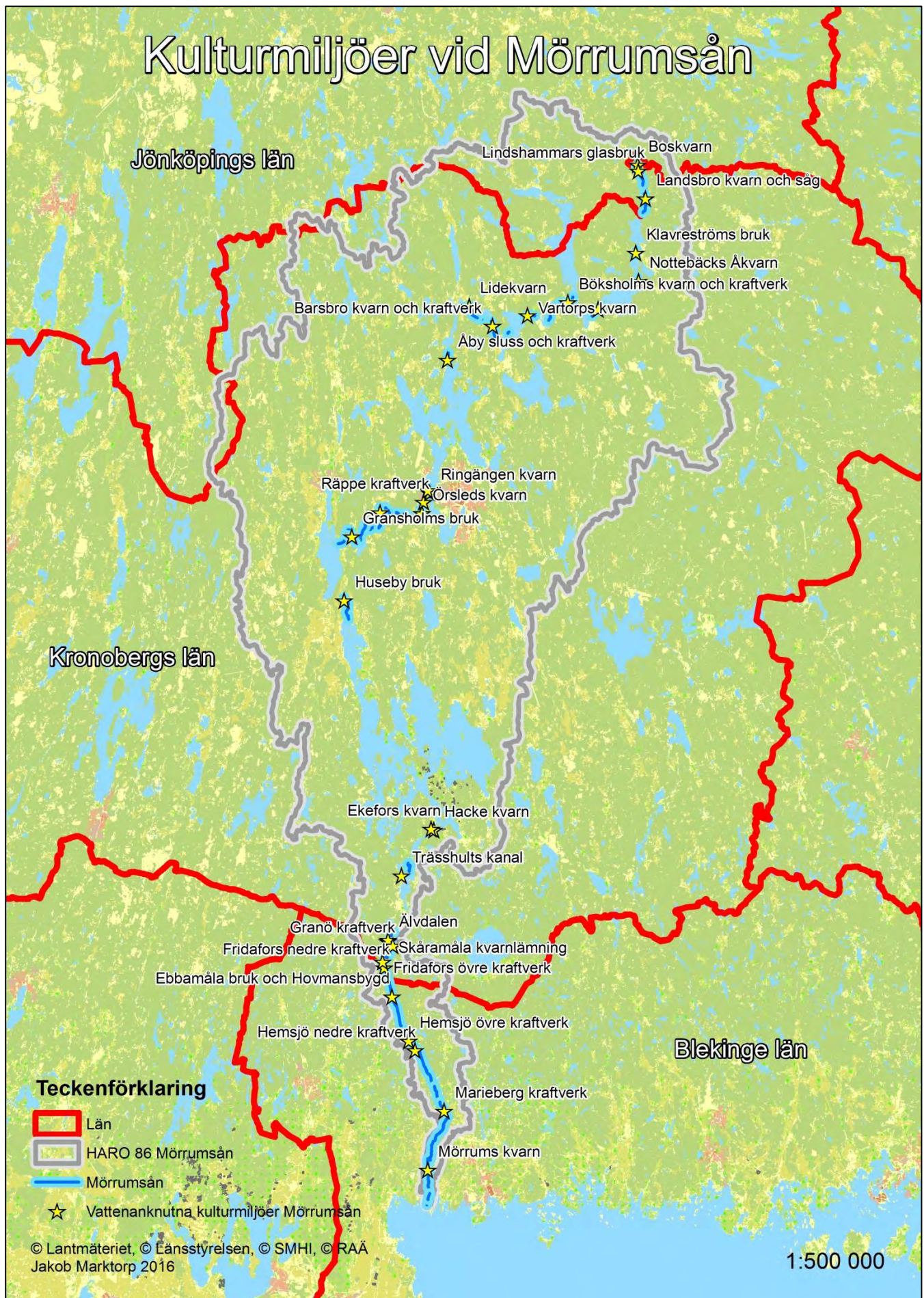
Inledning

Mörrumsån är ett av södra Sveriges mest vidsträckta vattendrag med en avvattningsområde som börjar i Jönköpings läns södra del, vid Boskvarnasjön, genom Kronobergs län och västra delen av Blekinges län innan vattendraget slutligen mynnar i Östersjön (Kartbilaga 1). Mörrumsåns omnejd är ett mångfacetterat kulturlandskap där centrum och mötesplatser sedan forntiden vuxit fram i anslutning till vattnet. Den kulturhistoriska påverkan på vattendraget och intilliggande landskap är därför mycket stark då Mörrumsån under mycket lång tid nyttjats för kraftutvinning, transport, flottning och fiske.

Större delen av Mörrumsåns avrinningsområde (HARO 86) domineras av jordarten morän med inslag av isälvsediment. I södra delen, i Blekinge län, övergår det geologiska landskapet i allt mer berg i dagen med inslag av sand, lera och isälvsediment. De geologiska förutsättningarna har präglat markanvändningen och vegetationens utformning i de olika delarna av avrinningsområdet. Helhetsintrycket i stora delar av avrinningsområdet karaktäriseras av granskogsodlingar med inslag av mindre byar och gårdar i småbruten åkerbygd. Det är dock tänkbart att landskapet i sin helhet var mer öppet. I synnerhet under 1700-talet, men även före och efter, var ekens betydelse mycket stor för svenska kronan, varför ekplanteringar och timmerflottning var en viktig industri i anslutning till Mörrumsån.

De topografiska skillnaderna har också varit avgörande för var tidigare generationer valt att nyttja vattnet. Det är nämligen tydligt att många byar vuxit fram i anslutning till ett naturligt vattenfall eller där uppdämning lämpat sig. Vid vattendragen var det även vanligt med våtängar för utvinning av vinterfoder. Det finns också en tydlig koppling mellan vattnet och de större gårdarna och godsens välstånd och rationalisering. Förutom att vattnet nyttjats till försvar och fiske så har vattenkraftutvinningen varit grundläggande och avgörande för jord- och skogsbrukets råvaruförädling.

Kulturmiljöer vid Mörrumsån

Laxfisket i Mörrumsån

Att fiska lax i Mörrumsån har mycket gamla anor och laxfiske bedrevs till mitten av 1900-talet under bestämda tider med s.k. fasta fisken. Exempel på fasta fisken är laxkar och nät med not och hov. Fisket har enligt tradition startat på bestämda dagar, den 5 april sattes hovfisket igång och den 11 maj började notdragningen. Då samlades människor längs åstranden för att beskåda årets första notdrag.

Notdragning var en fiskemetod där själva noten, ett stort fiskenät av garn, drogs efter två roddbåtar. I varje båt fanns två personer - en som rodde och en som skötte nätet. De två båtarna roddes jämsides varandra. Nätet lades ut genom att två båtar rodde isär med varsin ända av noten. En liknande procedur skedde sedan vid upptagningen av nätet, när upptagningen av noten var klar fanns båtarna återigen sida vid sida med hälften av noten i varje.

Laxkar sattes ut i starkt strömmande vatten för att laxen inte skulle upptäcka det. Karet bestod av en tre- eller fyrkantig inhägnad. Ingången bestod av en V-formad gallergrind, vid utgången mittemot fanns också en gallergrind och när laxen hade simmat in i karet hade den svårt att hitta ut igen vilket gjorde att den fastnade i fällan. Laxkaret sattes ut på våren, vanligtvis i mitten av mars och togs sedan upp senast den 15 september då laxens lekperiod började. Dock skulle en del av strömmen, den s.k. Kungsådran i mitten hållas öppen så att laxen hade möjlighet att vandra uppåt i ån till sina lekplatser men även för fiskares möjlighet att få fångst högre upp i vattendraget.

Ytterligare exempel på en fiskemetod som användes i Mörrumsån är fiske med håv. Särskilda håvkarlar stod vid Kungsbron och förde därifrån håven nedströms mot botten. När en lax hade simmat in i håven gjordes ett snabbt ryck för att lyfta upp laxen. Den här fiskemetoden upphörde på 1960-talet.

Rätt att fiska lax i Mörrumsån har tillhört Kronan sedan lång tid tillbaka. Då Blekinge tillhörde Danmark var fisket Kronans egendom, men där bönder i Hästaryd och Mörrum hade rättighet till laxfiske mot skatteskyldighet. Rätt till fiske står förtecknat redan i konung Valdemar II:s jordebok från 1231 som en egendom tillhörande Kronan. Efter att Blekinge blivit svenskt kom Kronans rätt till fiske att begränsas men många hemman var fortfarande skattelagda för laxfiske. Laxfisket sker idag uteslutande som sportfiske vilket intresserar många till att besöka Mörrumsån.¹

¹ Eriksson, Agneta *Lax i Mörrumsån*, 1980 s.3ff

Timmerflottningen i Mörrumsån

Närheten till vatten har mycket länge utgjort kärnan i den mänskliga aktiviteten och samhällsutvecklingen vid Mörrumsån. Vattnets kraft drev vattenkvarnar vilka förädlade jordbrukets produkter och på så vis möjliggjorde för nyodling och jordbruksrationaliseringar. De många järnmalmsrika sjöarna var grundläggande för järnbrukens framväxt. Och tillsammans med den goda tillgången på skog växte även bl.a. sågverk, pappersbruk och sulfidfabriker fram. En förutsättning för de här verksamheterna var timmerhandeln, vilket på ett smidigt sätt kunde bedrivas med vattnets hjälp.

Timmerflottning har sedan åtminstone 1600-talet pågått i södra Sverige. Det är dock troligt att timmerflottning bedrevs tidigare än så. Åtminstone småskaligt för husbehov. Kronans intresse i flottningen gällde i synnerhet flottningen av ektimmer. Eken hade lagskyddats av Gustav Vasa år 1558 för att trygga rikets virkesförsörjning till bl.a. skeppsbyggen. Det var kanske i samband med det som också kronans intresse för flottning i Mörrumsån tog sin början. Efter att Karlskrona och Karlshamn anlades och blev viktiga strategiska platser som örlogsstäder så kom också Mörrumsån att öka i betydelse.² I samband med Sveriges militära mobilisering under stormaktstiden på 1700-talet så kom också infrastruktur att rustas upp. Förutom bättre vägar och broar så gjordes gedigna arbeten för att förbättra vattenvägarna i inlandet (Historisk karta 1-5).³

Eftersom Mörrumsån var kungsådra så var kungamaktens intresse i ån mycket stort rörande fiske, sjöfart och flottning. Kungamakten hade därmed rättighet att nyttja en tredjedel av vattendraget. År 1732⁴ kom förslag på upprensning av Mörrumsån (se bilaga 2), dels för att möjliggöra farbarheten med båt och dels för att förbättra för timmerflottningen. En av de kanske mest mödosamma och idag märkbara åtgärderna var att röja vattendragen på sten, vilket det utvecklades metoder för (Historisk bild 1). Fram till omkring 1920-talet kom många förslag på att förbättra möjligheterna för flottning i Mörrumsån (Bilaga 2).

² Ahlbäck och Albertsson 2006.

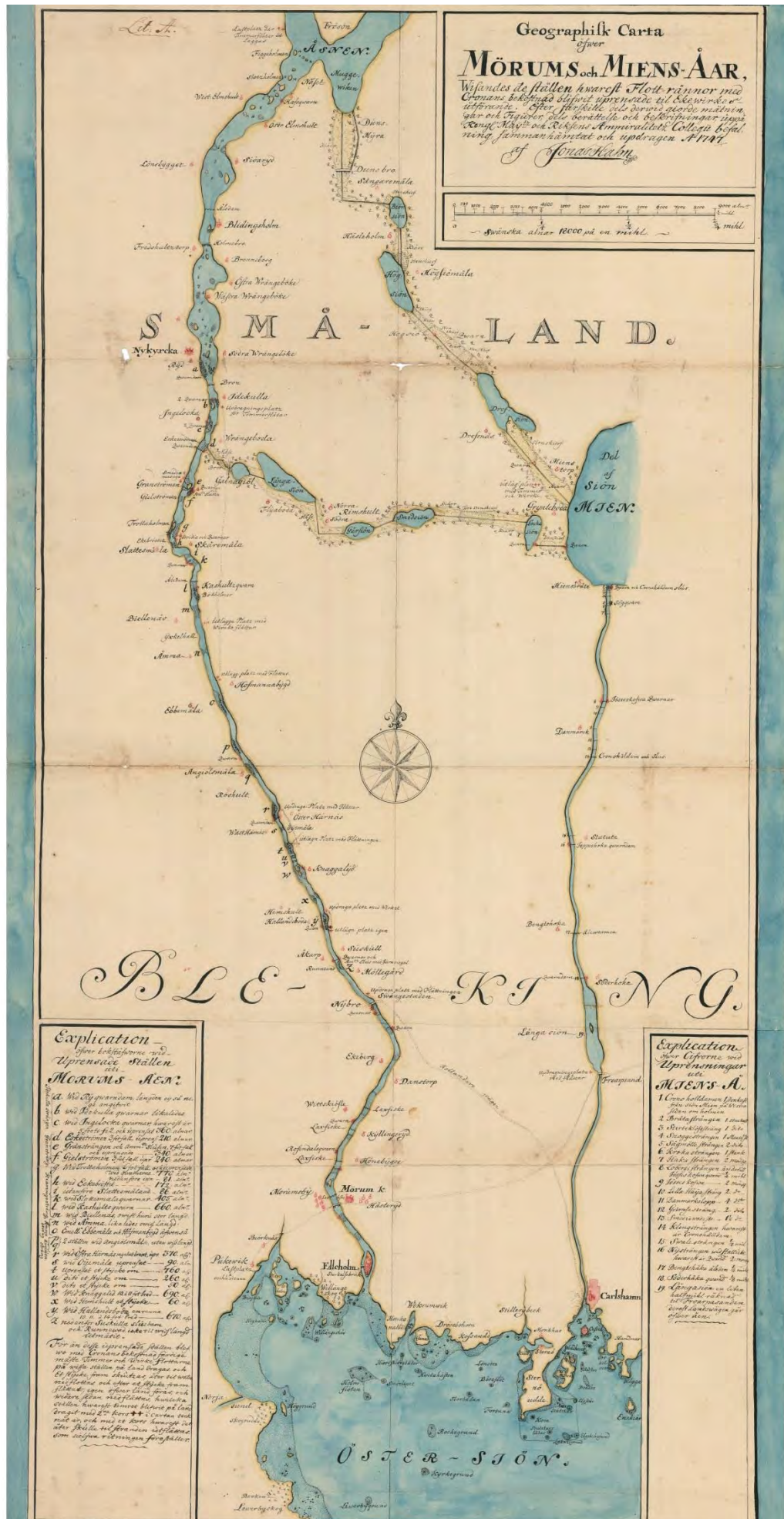
³ Marktorp och Roslund-Forelius 2013.

⁴ Krigsarkivet Amiralitetsskollegiet, Om Mörrums ström 1732, G IV 332.

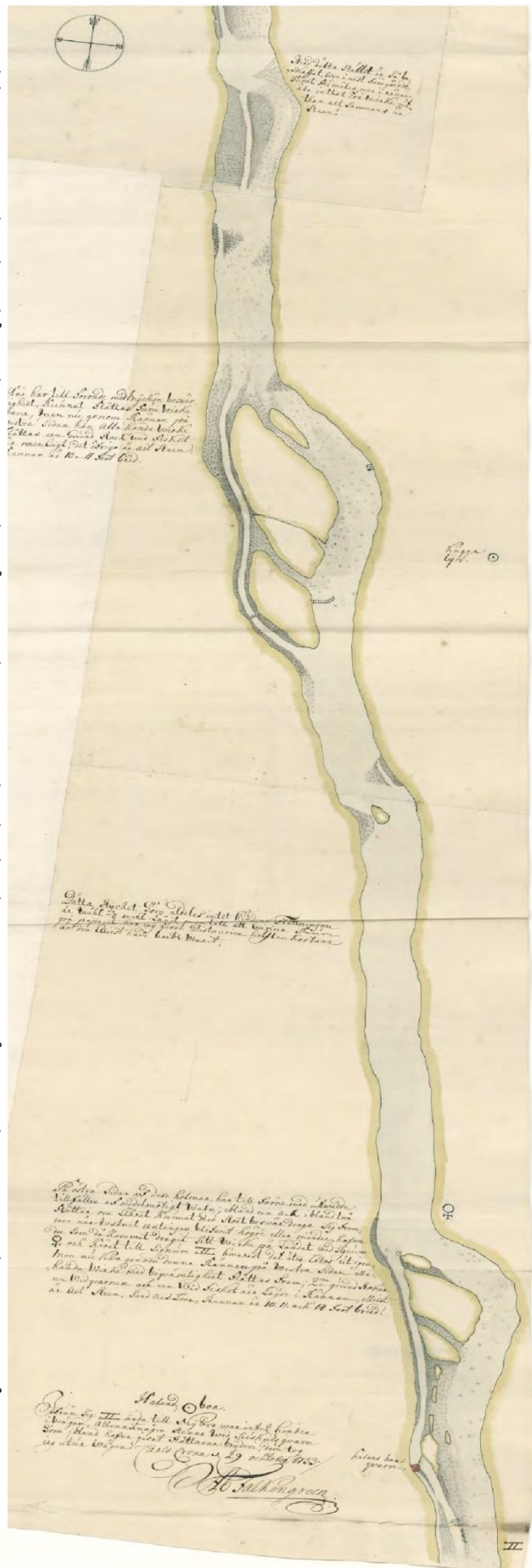
Historisk karta 1. En topografisk karta från 1729 visar Mörrumsåns södra del från Mörrum till mynningen i havet. Krigsarkivet Topografiska kartor XX nr 85.

Historisk karta 2. En geografisk karta från år 1747 visar hur kronan planerade att sammanlänka de båda flotylederna Mörumsån och Miens År. Topografiska kartor, Geographisk carta öfwer Mörums och Miens År 1747.

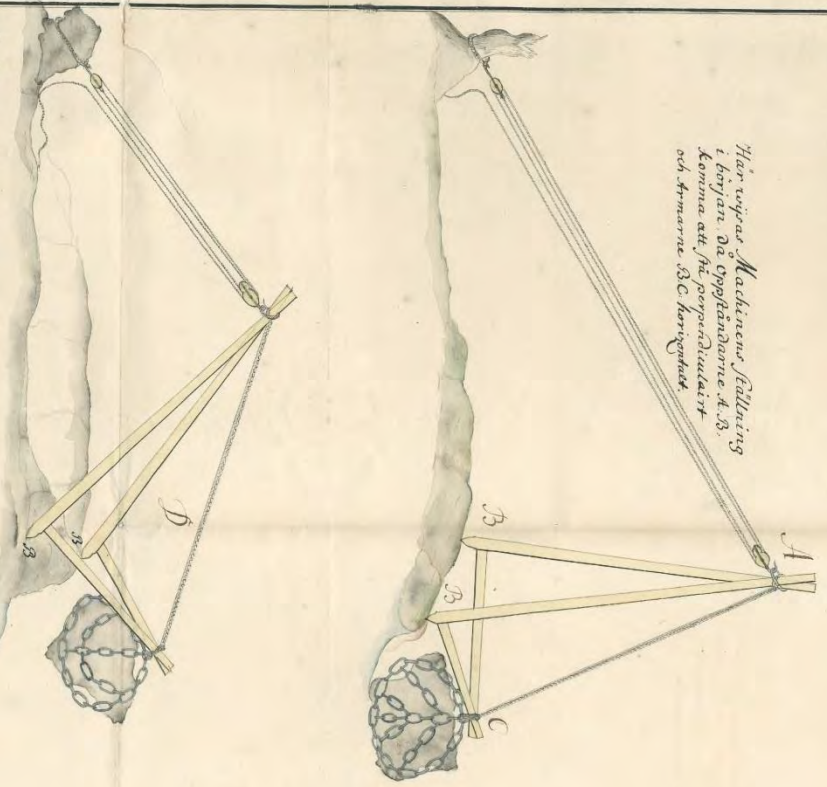

Historisk karta 5. I samband med åtgärderna som gjordes på 1730-talet upprättades den här kartan. Kartan återger platser som tidigare varit svåra att passera med timmerflottar och där åtgärder gjorts för att förbättra passerbarheten. Krigsarkivet Topografiska kartor, Mörrumsån 1732-1734.

Drifning på den Machin som brukas ved Mörrumsån för att lyfta stora Stenar uti Canalen

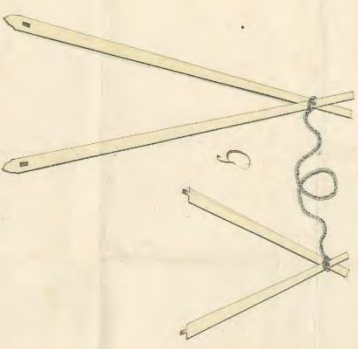
*Här vises Machinens Fällning
i början. De oppfändarne .A. B.
komma ett på oppfändarne
och smärre .B. C. korrigerat.*

*Let D visjar här Stenen är lyftad och Machinen sig lättar
som gifver det anseende som skulle fortändarne .B. B. vilka statta
man Stenens Contonwidet samt Täljans Kraft källa Dem på
stället orörliche.*

*Let: E. visjar här Machinen lyftt stenen till g. post i högen, och g. post på stenen
gårn på stenen, och der man sig, smärre har hopman ligt närm för stenen, ligger man
de Här Stenen. E. visjar oppfändarne som nu ligga korrigerat och slapp sig som Machi-
nen och Stenens med Täljans, de tungt på sidan som beskriver. Sedan gör man en
ninggen löst och slapp Stenen med på det ställe man konnen hafva vill.*

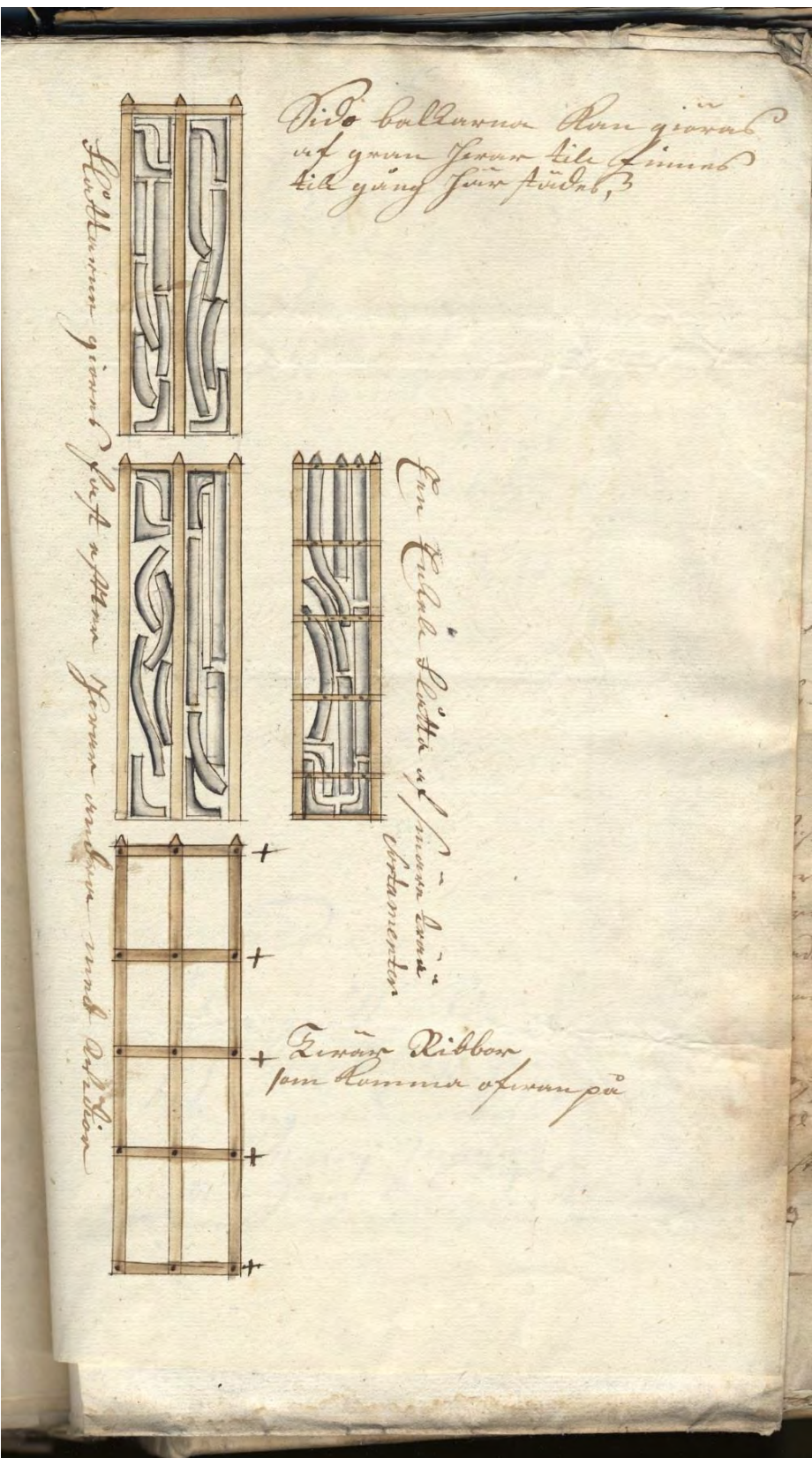

*Let: D. visjar, som Stenen är lagt på ett ställe, här Machinen ser ut de
Armarne äro icke gne som med lige Täljans stätt i oppfändarne, på det
manskapet för mycket beqvänligare och skönslant när kinnas lyftta
Machinen till en annan Sten: man tappert byr allki oröddat fäpittade.*

Stenlyftningen

prof. A. 27. v. 1734

Historisk bild 1. Då kronan år 1732 beslutat om att förbättra för timmerflotningen i Mörrumsån satte stenrensningen igång på allvar. För att lyckas lyfta upp stora stenblock ur ån uppfanns den här stenmaskinen. Krigsarkivet Topografiska kartor, Mörrumsån 1732-1734.

Historisk bild 2. En ritning över hur ektimret skulle flottas år 1735.

Höglövl kungl am-koll högg skrivelse av den 15 hujus (dec) har jag haft den nåden att inhändiga.

Förliden måndag hade jag även den nåden högl k amkoll ödmjukeligen med skrivelse att uppvakta, då jag berättade att vi i tisdags skulle begiva oss längre upp, som ock skedde, havandes jag nu fördelat folket på 2 ställen, nämligen på Rannabergs och Örnstörps skogar, och är till dato på bägge dessa ställen blivit föllt 130 st ekar. Och som det nu är god vinter, ty är jag funnen låta allt manskapet komma på denna skogen här vid Örnstörp att arbeta, alldensstund man ?? hård vinter intet kan av denna skogen få virket ut till stranden förmedelst en ma (mad) eller mosse, som ungfärligen är 8 à 10 kabellängder (kabellängd = 185 m) långt varöver virket omgångligen kan? föras, emedan ingen annan väg är, men vid Rannaberg är bättre väg från skogen till sjöstranden. Jag har för den skull tänkt att så framt jag kan, emedan denna vintern påstår (pågå) få virket till stranden, låta bygga flottarna på isen på sådant sätt som hosföljande ritningar utvisa och till den änden låta hit fordra de ?? flottarna, vilket dock höglövl kungl am-koll höggungstiga omprövande ödmjukeligen underställes. Skulle högl k am-koll åstunda något virke till masttoppar, så torde jag med första få förteckning på deras längd, bredd och fjocklek. Ävenledes anhåller jag ödmjukeligen det högl am-koll höggungstiga behagade förordna, huru med de eketoppar och odugliga stumpar som blivit liggande i skogen vid stubbarna, skall förfaras, emedan det är fara att bönderna av dem torde något borttaga, alldensstund de utlåta sig de sådant borde dem tillhöra sedan kungl amiralitetet tagit vad som till skeppsvirke är tjänligt, dock har jag budit till slikt att förekomma, medelst förbud på predikstolarna. Jag har fuller tillbudt allmogon de skulle få detta, till köp, men där till vill de sig icke begiva, utan förmena det de på sluter ändå läter få det utan penningar.

Rapportens upplägg

Metod

- Urvalet av inventerande miljöer: inventerade miljöer 2008, ytterligare vandringshinder, åtgärdssträckor.
- Kulturhistorisk värdering: bygger på en metod som arbetats fram inom projektet. Bygger på kraftverksinventeringen och värdering och urval.
- Steg 1. Genomgång av arkivmaterial och åtgärdsplaner. Steg 2. Fältinventering. Steg 3. Kompletterande kart- och arkivstudier samt rapportskrivning.

Material

- Kulturhistorisk inventering från 2008 av Petra Torebrink, Länsstyrelsen Blekinge län.
- Arkiv och kartmaterial.
- Äldre fotografier, dokument och muntliga uppgifter från hembygdsföreningar och markägare.

Kulturhistorisk värdering

Den metod som använts för värderingen återfinns längst bak i rapporten som bilaga 1.

Kulturmiljö	Vattendrag	Värdering	Historiskt sammanhang
Mörrums kvarn	Mörrumsån	Kulturhistorisk värde	Mjölkvagn och fiskeplats
Marieberg	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Industrimiljö
Hemsjö nedre	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Kraftverk
Hemsjö övre	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Kraftverk
Ebbamåla bruk	Mörrumsån	Mycket högt kulturhistoriskt värde	Tidigindustri
Fridafors nedre	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Kraftverk
Fridafors övre	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Massafabrik
Skåramåla Älvdalen	Mörrumsån	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvagn
Granö	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Kraftverk
Trässhults kanal	Mörrumsån	Visst kulturhistoriskt värde	Markavvattning och fiskeplats
Hackekvarn	Mörrumsån	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvagn
Ekefors kvarn	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Tidigindustri

Huseby bruk	Mörrumsån	Mycket högt kulturhistoriskt värde	Gods och bruksmiljö
Gransholms bruk	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Gods och bruksmiljö
Gemla kvarn	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn och pappersbruk
Örsleds kvarn	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Gods och tidigindustri
Räppe kraftverk	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Kraftverk och tidigindustri
Ringängen kvarn	Mörrumsån	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn
Helgevärma kvarn	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Kronmjölkvärn och sågkvarn
Åby kraftstation	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Kraftverk och farled
Lidekvarn	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Tidigindustri och kraftverk
Barsbro	Mörrumsån	Mycket högt kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn och kraftverk
Vartorp	Mörrumsån	Mycket högt kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn
Böksholm övre	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn och kraftverk
Lidboholm	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Gods, mjöl- och sågkvarn

Nottebäcks Åkvarn	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Mjöl- och sågkvarn
Klavreströms bruk	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Järnbruk, gods och mjölkvarn
Landsbro	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Mjöl- och sågkvarn
Lindshammars glasbruk	Mörrumsån	Kulturhistoriskt värde	Glasbruk och kraftverk
Boskvarn	Mörrumsån	Högt kulturhistoriskt värde	Mjöl- och sågkvarn

1. Mörrums kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Karlshamn kommun, Mörrums socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1972
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Laxkar, dammbyggnaden, platsens topografiska läge
<i>Kärnvärden:</i>	En av Mörrumsåns äldsta kvarnplatser med lång historisk kontinuitet som en viktig plats för laxfiske, en funktion den fortfarande har vilket gör den till en betydelsefull plats för bygdens identitet.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn och fiskeplats

Platsen har anor sedan 1500-tal.⁵ I en geometrisk karta från 1734 visas en kvarnbyggnad på samma plats som dagens bebyggelse är uppförd (Historisk karta 1). I en förteckning från omkring år 1800 över alla befintliga mjöl och sågkvarnar i Blekinge län beskrivs tre kvarnar i Mörrum. En av dem var husbehovskvarn och anges vara upptagen i jordeboken första gången år 1718. En annan var likaså en husbehovskvarn som uppfördes år 1746. Den tredje var en skattlagd frälsesåg som fått resolution år 1800.⁶

År 1889 uppfördes en ny kvarnbyggnad i två våningar, vilken tillbyggdes år 1933 till tre våningar. Under 1900-talet drevs kvarnen av en turbin om 42 hkr, bestod av två par stenar, en dubbel valsstol och fullständigt rensverk. Kvarnen sysselsatte tre personer som jämsides bedrev mjöl- och spannmålshandel.⁷ På 1950-talet utbyggdes kvarnen ytterligare och nytt valsverk för brödsäd, vetemjöl och rågsikt installerades. Även havrekross och två stenpar fanns.

Mörrums kvarn revs år 1972 och Assi Domän Kronolaxfiske kom att uppföra kontor och laxakvarium. Anläggningen byggdes till och år 1992 invigdes Laxens Hus.⁸ Laxfisket i Mörrumsån omnämns redan år 1231 i Valdemars II:s jordebok. I samma jordebok förtecknas de gods och egendomar (Kongeleven) som tillhörde danska kronan. Laxfisket i Mörrumsån tillhörde redan då danska kronan.⁹ Vid Laxens Hus finns idag fasta fisken/laxkar bevarade i vilka lax fångades. Numera är platsen en välbesökt anläggning för fiske- och naturintresserade.

Fisket i Mörrumsån har alltid varit noga reglerat. I en skrift från 1794 beskrivs de äldre fiskemetoderna i Mörrumsån. Det årliga fisket började alltid den 5 april. Då sattes grindarna till laxkaren ut. Det var vid de breda och lugna delarna av ån som notdragning¹⁰ tillämpades. Man satte då även ut tenar.¹¹ De första laxfångsterna ”guldlaxen” skulle delas lika mellan prästen och socknens fattiga.¹² Fisket bedrevs även med hjälp av garn som fästes bakom vasar av ris, håvstråk – där man drog med håv längs botten samt sättegarn – där nät sattes ut vinkelrätt i åfåran från strandbrinken samt med ljuster.

⁵ Torebrink, Petra 2010, s. 54.

⁶ Landsarkivet i Lund; Blekinge län landskontor aktnr: GIIIc:2 Förteckning öfver alla i Blekinge län befintlige mjöl- och såg qvarnar, ca år 1800.

⁷ Wining, Jacob 1940, s. 376.

⁸ Karlhamns kommun, informationsskylt till Laxaleden om Mörrums kvarn.

⁹ Länsstyrelsen Blekinge län, informationsskylt om Kongelevet i Mörrum.

¹⁰ Notar drogs mellan två kobbekor.

¹¹ Strutformiga korgar.

¹² Länsstyrelsen Blekinge län, informationsskylt om Kongelevet i Mörrum.

Beskrivning av miljön

Norr om Elleholm, nära Mörrumsåns mynning ligger bysamhället Mörrum i västra Blekinges kustlandskap. Tidigare var platsen en betydelsefull kvarnplats men nyttjas idag som sportfiskeanläggning kallad Laxens hus. Platsen har under mycket lång tid varit betydelsefull för människor. Om detta vittnar äldre strukturer i landskapet.

Laxens Hus är uppfört på samma plats där Mörrums kvarn en gång stod. Den gamla kvarnen revs 1972 och tjugo år senare, år 1992, invigdes Laxens hus. I huset finns kontor för Mörrums Kronolaxfiske, en sportfiskeaffär och en utställningsdel som handlar om Mörrumsåns historik, laxens livscykel och om äldre fiskemetoder. Beställare av byggnaden är Domänverket och arkitekten som har ritat byggnaden heter Jonas Glock.¹³ Byggnaden är uppförd i två våningar med en suterrängvåning, där utställningen finns (bild 1). I suterrängvåningen finns en utställningsdel med ett fönster delvis under vattenytan mot en laxtrappa i ån. Byggnadskroppen är rektangulär och byggd i olika höjdnivåer, delen av byggnaden som angränsar mot strömfåran, vid den nordöstra långsidan, har en högre byggnadshöjd än entrésidan mot sydväst.

Delar av fasadsidan mot strömfåran är glasade, rutorna som sträcker sig över båda våningsplanen är spröjsade (bild 2). Takfallet mot strömfåran är ett ganska brant pulpettak. Takfallet på entrésidan är något lägre men också ett pulpettak, takfallen möts visserligen vid taknocken men går inte samman som ett tak. Takfallen möts här i två nivåer ett övre och ett nedre tak, här finns också ett fristående skärmtak ovan entrén. Själva entrédelen är glasad med två glasade enkeldörrar. Taket är klätt med rött lertegel och byggnadens fasad är klädd med röd lockpanel. En mindre altan finns på andra våningsplanet vid den nordvästra gaveln (bild 3).

Vid Mörrums kvarn finns en intagskanal till den äldre hjulgraven. gravitationsdammen kan idag regleras med en planlucka vid turbinhuset (bild 4 & 5). Ett överfallsskibord sköter den naturliga flödesregleringen vid dammbyggnaden. Vid sidan av överfallet finns ett utskov till ett laxkar (bild 6). Både intag och utlopp har stensatta kanter. Längs den nordöstra sidan av Mörrumskvarn/Laxens hus strider Mörrumsån fram (bild 7 & 8).

¹³ www.arkitekt.se/projekt/laxens-hus/

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Bebyggelsen vid Laxens hus vittnar om den tidigare kvarnbyggnadens placering i landskapet. Den pedagogiska verksamheten vid Laxens hus är i sig ett modernt kulturarv kring fiske och vatten.

Dammen och vattenvägarna

Dammybyggnaden utgör idag ingen teknisk funktion i miljön men är ett historiskt viktigt element vilket vittnar om kvarnverksamheten som tidigare funnits på platsen. Det bevarade laxkaret är mycket kulturhistoriskt intressant då det är en av få välbevarade laxfallor i södra Sverige. Den strida strömmen i den naturliga åfåran kännetecknar Mörrumsån.

Helhetsmiljön

Laxens hus är en modern miljö på en kulturhistoriskt intressant plats. Det finns en lång kontinuitet kring fiske och kvarnverksamhet, vilket gör platsen betydelsefull för bygden och Mörrums framväxt. Verksamheten visar upp äldre fiskemetoder samt förmedlar historik kring vattenanknutna verksamheter längs Mörrumsån. Värdebärande i miljön är de bevarade laxkaren, dammybyggnaden och miljöns topografiska placering vid Mörrumsån.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Vid åtgärder är det ur kulturmiljösynpunkt viktigt att bibehålla laxkaret liksom dammybyggnaden för förståelsen av platsens ursprungliga sammanhang.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Laxens hus och dess placering i förhållande till Mörrumsån. Dammyggnaden är en rest efter Mörrums kvarn.

Bild 3. Laxkaret i anslutning till Laxenshus och dammbyggnaden.

Bild 4. Intaget till den äldre kvarnen med överfallsskibord.

Bild 5. Intaget till den tidigare kvarnbyggnaden. I bakgrunden syns även laxkaret.

Bild 6. Rester efter det tidigare laxkaret vid Mörrums kvarn.

Bild 7. Mörrumsån uppströms Mörrums kvarn.

Bild 8. Mörrumsån nedströms Mörrums kvarn.

Historisk karta 1. I en geometrisk avmätning från 1734 visas Mörrums kvarn. Lantmäteri styrelsens arkiv 1734.

2. Marieberg

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Karlshamn, Asarum
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1918
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammbyggnad med vattenspegel, kraftverksbyggnad och bruksbyggnad. In- och utloppskanaler samt stenskoningar.
<i>Kärnvärden:</i>	Platsen har varit betydelsefull för bygden och Svängstas samhälleliga utveckling samt elektrifieringen av landsbygden och den tidiga industrin.

Historik

Historiskt sammanhang: Industrimiljö

Den vattendrivna verksamheten vid Marieberg har pågått sedan åtminstone 1600-tal. I en geometrisk karta från år 1691 visas Mariebergs kvarn¹⁴ (Historisk karta 1). I ett register över skattlagda mjöl- och sågkvarnar från år 1805 omnämns Mariebergs kvarn. Mariebergs sågkvarn skattlades den 3 oktober 1776.¹⁵ Torebrink¹⁶ skriver i en kulturhistorisk rapport från 2006 om att det funnits såväl såpebruk, stampkvarn, sågverk och mjölkvarn på platsen.

Mellan åren 1887-1911 drevs Mariebergs Yllefabrik som blev Wahlqvistska klädesfabriken 1911-1954. Fram till 1920-talet tillverkades i huvudsak produkter för Kronans räkning, t.ex. boj, vadmal, filter och klädesplagg. Senare tillverkades mattor vid Mariebergs bruk, bl.a. rikssalsmattan. Under 1910-talet byggdes dammen och kraftstationen och kraftverket togs i drift 1918. Till Mariebergs bruk hörde även Mariebergs gård. Mangårdsbyggnaden uppfördes under 1800-talets första del.

Kraftstationen vid Marieberg uppfördes år 1919 i betong och tegel av Skånska Cementgjuteriet. Kraftstationen var avsedd för tre generatorer med en sammanlagd effekt av 1500 hkr. Anläggningen och Wahlqvistska Klädesfabriken ägdes vid den tiden av Nils Swartling som också drev Mariebergs gård. Under 1900-talet brukades Mariebergs gård i samverkan med Gungvala 3 och 4, Ebbarp 1:5 samt Jepps Hoka om tillsammans 660 ha.¹⁷ Ägare till flera mindre gårdar i bygden tjänstgjorde vid bruket.

Beskrivning av miljön

I övergångsområdet mellan Karlshamns småbrutna odlingsbygd och Blekinges skogslandskap ligger Mariebergs bruk. Vid ett vattenfall om 4,8 meter uppfördes kraftstationen vid Marieberg år 1919 av Skånska Cementgjuteriet. Bruksbyggnaden uppfördes år 1901. I kraftstationen finns en större och två mindre kaplanturbiner installerade.

Kraftstationen ligger inom industriområdet och byggdes för att ge kraft åt textilindustrin. Byggnadskroppen består av en tornliknande del, kubformad och högre än övriga delen av byggnaden i två våningar (bild 1). Taket, ett s.k. tälttak är klätt med plåt, takfoten är markerad med tandsnitt. Fönsteröppningarna är igensatta (bild 2). Byggnadskroppen sträcker sig åt två håll, dels ifrån den kubformade delen med en rektangulär sektion som sträcker sig längs strömfåran

¹⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv 1691, 10-ASA-2, Geometrisk karta 1691.

¹⁵ Blekinge län landskontor. 1805. Landsarkivet i Lund GIIIc2. Förteckning öfver befintlige Säg qvarnar uti Bräkne och Listers Häraders Fögderie 1805.

¹⁶ Torebrink Petra, *Kulturhistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005-2008 – Mörrumsån, Mieån, Bräkneån och Lyckebyån*, Länsstyrelsen i Blekinge län, Växjö, 2006, s. 47.

¹⁷ Falk Erik et al. *Sveriges Bebyggelse: Blekinge del 2*. Hermes 1945, s. 260.

och med en mindre kortare del som sammanbinder nästa intilliggande fabriksbyggnad. Båda dessa delar är lägre i byggnadshöjd än tornbyggnaden och de har sadeltak belagt med rött lertegel (bild 3). En tillbyggd del av plåt finns och fungerar som entré till kraftstationen (bild 4).

Byggnadens grund som övergår i dess sockel är uppbyggd med rusticering i putsen. Mittemot kraftstationen ligger ytterligare en äldre fabriksbyggnad som är slätputsad i en gul kulör, långsidan som löper parallellt med dammen har symmetriskt placerade fönster med småspröjsade rektangulära enlufts-fönster (bild 5). Den byggnad som ligger intill kraftstationen är slätputsad vit med delvis igenmurade fönsteröppningar (bild 4).

Dammyggnaden är en skalmursdamm med två intag som regleras med sex respektive fyra spetluckor i trä med ståndare i trä och gåtar i stål (bild 6). Även 12 utskovsluckor i stål finns, vilka har automatiserad reglering. Vid det västra landfästet finns en laxtrappa (bild 7 & 8). En stor spegeldamm breder ut sig i det skogbeklädda landskapet uppströms dammyggnaden (bild 9).

Kulturhistorisk värdering

Kraftverksbyggnaden med beståndsdelar

Mariebergs kraftverk återspeglar ett senare skede i ett utvecklingsförlopp av en industrimiljö med historiskt djup. Värdebärande i miljön är kraftverksbyggnaden med tillhörande utrustning. Byggnaden är med dess arkitektoniska särprägel typisk för 1900-talets tidiga kraftverksstationer. Bruksbyggnaden är likaså av stor vikt för förståelsen av platsens kulturhistoriska sammanhang.

Dammen och vattenvägarna

Dammyggnaden med vattenspegel utgör kärnan i miljön, vilket under många hundra år varit en viktig samlingsplats och ett landskapselement i bygden. Vattenspegeln bidrar till förståelsen av platsen som småindustriområde och är idag avgörande för driften av miljön.

Helhetsmiljön

Det kulturhistoriska värdet vid Marieberg utgör ett kulturhistoriskt värde. Värdebärande beståndsdelar i miljön är kraftverksbyggnad med bruksbyggnad, dammyggnad och vattenspegel. Platsen har varit betydelsefull för bygden och Svängstas samhälleliga utveckling samt elektrifieringen av landsbygden och den tidiga industrin. Byggnaderna är dock i behov av upprustning och det finns planer på att avveckla kraftstationen och även riva ett antal byggnader.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Enligt uppgifter från förvaltaren planeras en avveckling av Mariebergs kraftverk. I samband med det kommer delar av anläggningen att rivas, exempelvis dammbyggnaden och bruksbyggnaden.

I samband med eventuella ingrepp i miljön bör så mycket av helhetsmiljöns karaktär sparas i möjligast mån. Ur kulturmiljösynpunkt är det viktigt att delar av dammkroppen bevaras.

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. I bilden ses kraftstationen med tillbyggd del till höger och en f.d. fabriksdel för textilindustrin till vänster, vattenspegeln syns också här.

Bild 2. Kraftstationens uppbyggda torndel vars takfot är markerad med tandsnitt.

Bild 3. Kraftstationen och angränsande f.d. industribyggnad.

Bild 4. Kraftstationens entrédel av plåt.

Bild 5. Äldre industribyggnad med slätputsad gul fasad.

Bild 6. Skalmursdammen som regleras med spettluckor och automatiska luckor av stål.

Bild 7. Kammartrappan vid Mariebergs kraftverk.

Bild 8. Kammartrappan vid Mariebergs kraftverk.

Bild 9. Vattenspegeln vid Mariebergs kraftverk.

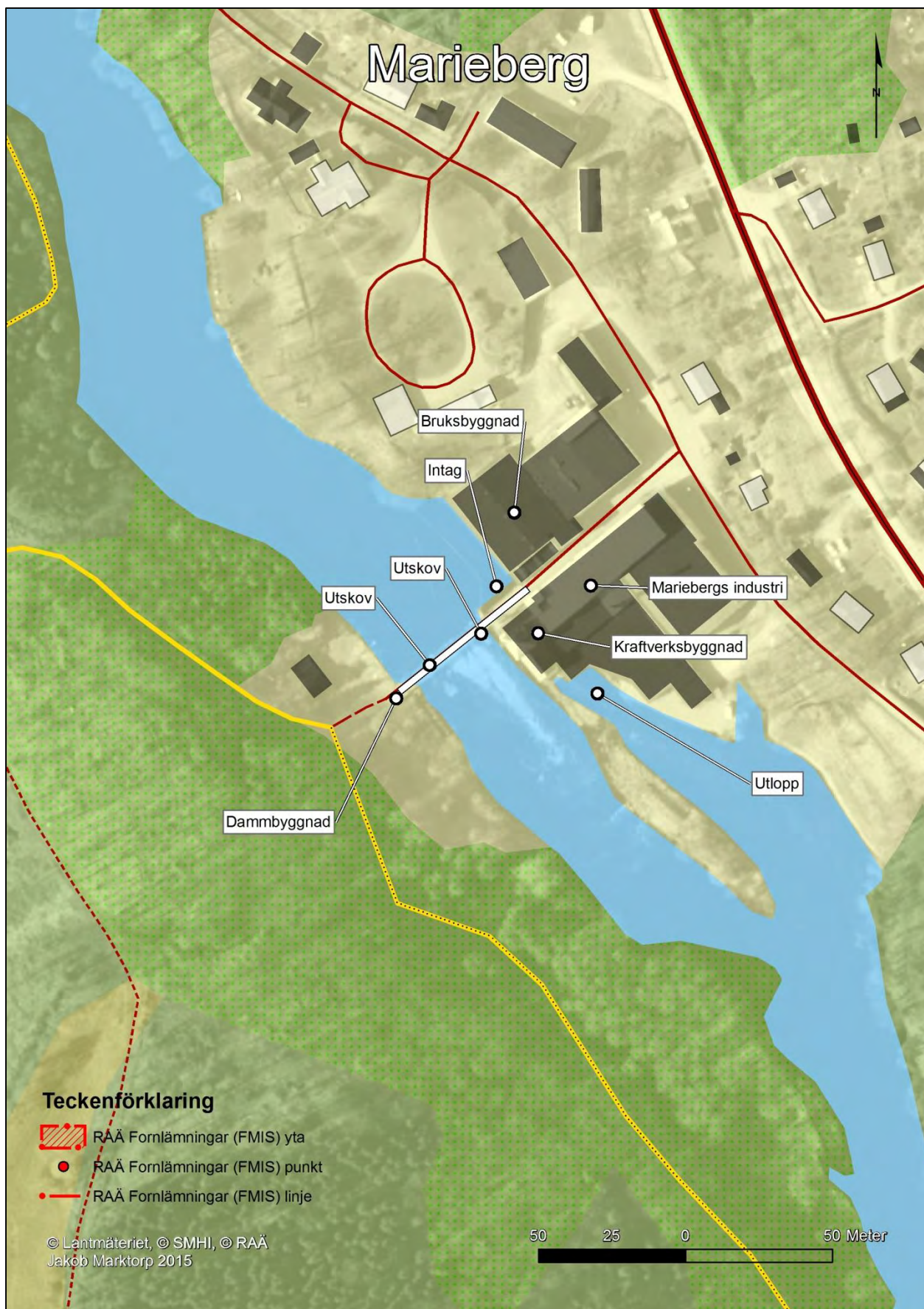
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. En geometrisk avmätning från 1691 visar kvarnarna vid Gungvalla, Mariebergs nuvarande läge. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1691.

Historisk karta 2. Storskifteskartan från 1801-1802 visar Marieberg med omnejd. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1802.

3. Hemsjö nedre

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Kyrkhult
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1916
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kraftverksbyggnad, dammbyggnad, kraftverkskanal.
<i>Kärnvärden:</i>	Återspeglar vattenkraftverkens tillkomst och utveckling under 1900-talet. Platsen har under industrialiseringen och elektrifieringen av landsbygden betytt mycket för bygden.

Historik

Historiskt sammanhang: Kraftverk.

Se även Hemsjö övre.

År 1916 uppfördes kraftstationen vid det nedre Hemsjöfallet av ingenjör Carl Ljunggren. Vid invigningen av kraftstationen medverkade kung Gustaf V, vilket en minnessten i parken på Hemsjö gård vittnar om. Tåget som kungen åkte med stannade vid en intilliggande mosse, eftersom det var närmsta vägen till kraftverket. Mossen har sedermera fått namnet ”kungamossen”¹⁸, vilken ligger mellan järnvägen och motorvägen sydväst om kraftstationen.

Beskrivning av miljön

I den Blekingska skogsbygden, nedströms Hemsjö övre ligger Hemsjö nedre kraftstation. Det geologiskt kuperade och kulturpåverkade landskapet domineras av ädellövskogsblandad barrskog med åkerlyckor och fruktodlingar. Både Hemsjö övre och nedre är uppförda längs en anlagd kanal, vilken tillkom i samband med industrialiseringens energiupprustning under 1900-talets början. Vid respektive kraftverk finns fördämningar vilka magasinerar vatten för att förse vattenkraftverken med energi. Mellan de båda kraftstationerna ligger ytterligare två dammbyggnader (bild 1) som reglerar vattentillförseln till kraftverkskanalen vid Hemsjö nedre.

Skalmursdammen vid Hemsjö nedre kraftstation regleras med tre automatiserade luckor (bild 2) till den höga turbinsumpen (bild 3). Intill den sprängda kraftverkskanalen ligger den naturliga åfåran. Vid denna finns lämningar efter Knaggalids sågkvarn. Ett inlöp/fiskväg finns anlagd längs med åfårans östra kant, ovan skalmursdammen. Den regleras med tre spettluckor.

Kraftverksbyggnaden är uppförd i rött tegel med mönstermurade detaljer i fasaden. Takfoten är markerad liksom takgesims med särskild mönstermurning (bild 3). Över och under den övre fönsterraden är murade detaljer i fasaden, dessa är inte särskilt utmärkande men de finns där och skapar liv och symmetri i fasadteglet. Den övre fönsterraden består av rektangulära fönster med stående proportioner som småspröjsade enlufts-fönster. De nedre fönstren är färre och har en rundad övre fönsterbåge (bild 4). Det är fyrluftsfönster, småspröjsade av trä. Två fönsteröppningar är igenmurade på den västra gavelsidan. En sockel sträcker sig upp till de nedre fönstren. En tillbyggd del finns på den östra gavel, det är en mindre vitputsad utbyggnad med sadeltak klätt med lertegel (bild 5).

¹⁸ Olofströms kommun, bildarkiv; Hemsjö, tillgänglig 2015-10-19, från: <http://bildarkiv.olofstrom.se/user?category=46be453214baef32eb1b63ef5ca8ae6>

Vid kraftstationen finns en hög turbinsump i betong (bild 6). Automatiserade intagsluckor reglerar intaget. Höjdskillnaden mellan turbinsump och kraftstationen syns tydligt från nordväst, då byggnadens tak endast sticker upp en bit bakom turbinsumpen (bild 7). Intagskanalens sidor är uppbyggda som stenvallar på utsidan och med betongkanter mot dess insida/stötsida (bild 8). Utloppskanalen leder bakvattnet från kraftverket (bild 9 & 10).

Turbinen genererar kraft om 1,472 MW. Interiört i kraftstationen finns generator. Maskinistbostaden uppfördes samma år som kraftverket, 1916 och moderniserades 1927. Kraftverkskanalen vid Hemsjö nedre sträcker sig 1200 meter med en fallhöjd på 12 meter. Då kraftverket togs i drift gick det inte längre att driva Öjamåla sågkvarn. Lämningar efter maskinistbostaden finns intill kraftstationen och fruktträd vittnar om det vardagliga livet vid Hemsjö nedre.

Kulturhistorisk värdering

Kraftverksbyggnaden med beståndsdelar

Kraftverksbyggnaden vid Hemsjö nedre är arkitektoniskt typisk för 1900-talets tidiga kraftverksbyggnader. Anläggningen är välbevarad exteriört. Det finns en stark topologisk samhörighet med kraftverket vid Hemsjö övre, vilka tillsammans varit av stor betydelse för industrialiseringen i bygden och elektrifieringen av landsbygden under 1900-talet.

Dammen och vattenvägarna

De mäktiga dammbyggnaderna med vattenspegel och vattenvägar ger en historisk förståelse för platsen som kraftverksplats. Den sprängda kanalen vittnar om vattnets betydelse och för vattenkraftutvinningens grundläggande principer med avancerade metoder (sprängning och kanalbygge).

Helhetsmiljön

Hemsjö nedre är en kulturmiljö som återspeglar vattenkraftverkens tillkomst och utveckling under 1900-talet. Platsen har under industrialiseringen och elektrifieringen av landsbygden betytt mycket för bygden. Värdebärande i miljön är kraftverksbyggnaden med tillhörande utrustning, dammbyggnader och kanaliseringar. Det finns starka topologiska värden kopplade till kraftverket vid Hemsjö övre. Platsen tinar ett kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Hemsjö nedre förmedlar kulturhistoriska värden kopplade till ett relativt ungt kulturarv kring 1900-talets industrihistoria. Miljön är därmed mer mottaglig för exempelvis moderna faunapassager. Idag finns ett inlöp vid Hemsjö nedre.

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. En dammkropp mellan Hemsjö övre och nedre och leder vattnet till intagskanalen vid Hemsjö nedre.

Bild 2. Skalmursdamm där kraftverksintaget regleras med tre automatiserade luckor.

Bild 3. Den höga turbinumpen vid Hemsjö nedre kraftverk. Takfoten är av mönstermurad takgesims.

Bild 4. Rektangulära fönster på ovanvåningen och fönster med rundad nedre båge på nedre våningen.

Bild 5. Entrén till kraftstationen och den tillbyggda vitputsade delen.

Bild 6. Till vänster i bild syns turbinsumpen i betong.

Bild 7. Höjdskillnaden syns här mellan intag och betongsump och kraftstationen.

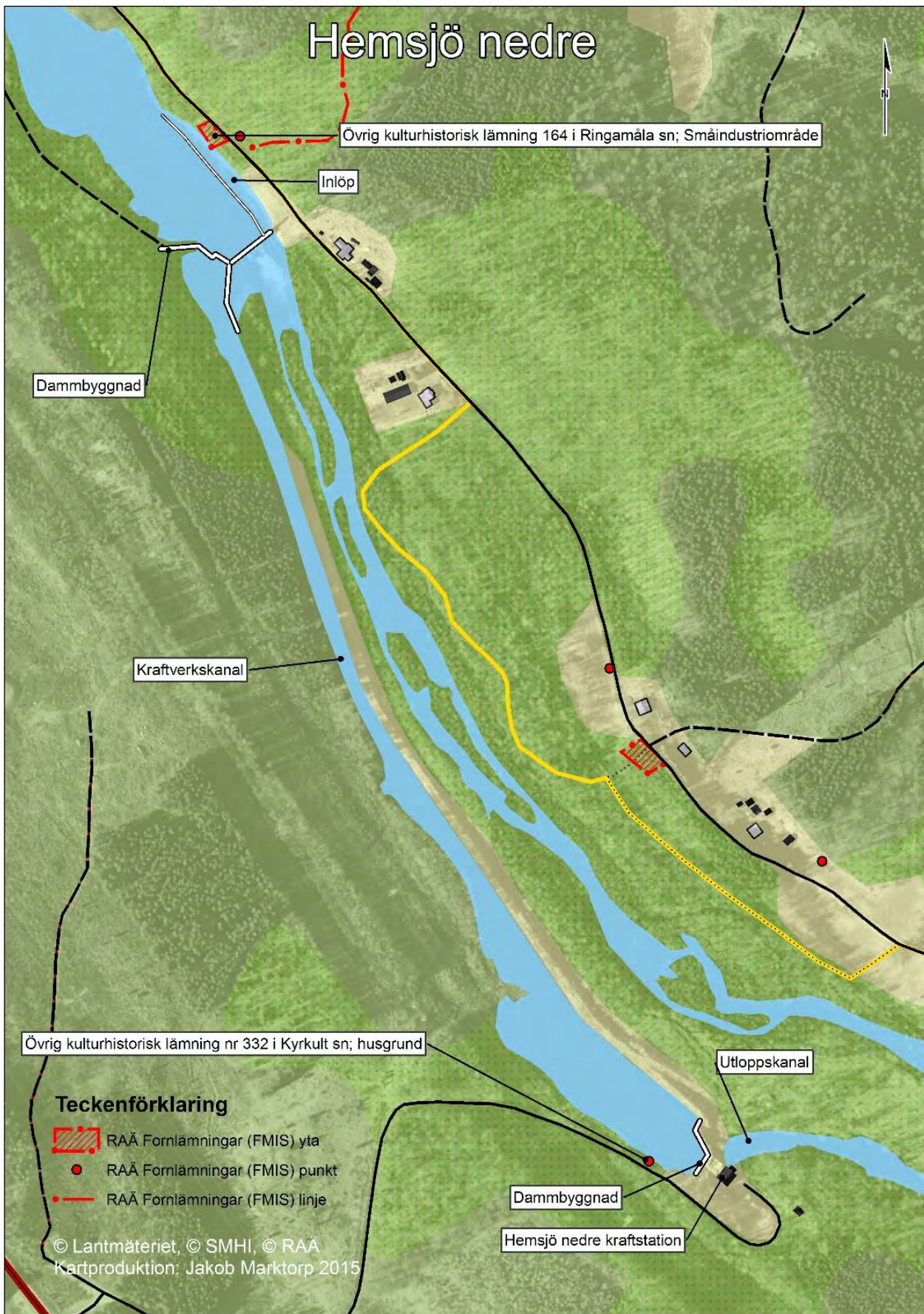
Bild 8. Intagskanalen med betongskodda kanter.

Bild 9. Utloppskanalen som leder ner under sumpen och ut i fåran.

Bild 10. Utloppskanalen som leder bort bakvattnet från kraftstationen.

4. Hemsjö övre

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Kyrkhult
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1907.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde.
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	dambyggnad med vattenspegel, kraftverkskanal, kraftverksbyggnad, generatorer, regulatorer, turbiner, intagsrör och valvutskov.
<i>Kärnvärden:</i>	Kraftverkets viktiga funktion i bygden har bidragit till samhällets framväxt. Vidare var Hemsjö övre av stor betydelse för bygdens industrialisering samt elektrifieringen av landsbygden från 1900-talets början.

Historik

Historiskt sammanhang: Kraftverk

Platsen som kallas Hemsjö idag tillkom i samband med att järnvägen mellan Karlshamn och Vislanda anlades. När sträckan stod klar 1874 tillkom en järnvägsstation i Västra Härnäs i Kyrkhults socken som gavs namnet Hemsjö. I enskifteskartan över Västra Härnäs från 1824 visar att två gårdar fanns i byn. Västra Härnäs by växte fram kring järnvägsstationen och bär idag namnet Hemsjö.¹⁹ Mörrumsån liksom järnvägen har varit av stor betydelse för Västra Härnäs framväxt och utveckling.

I Västra Härnäs fanns en gemensam såg- och kvarnplats. Den naturliga åsträckan har sedan åtminstone 1700-talet präglats av åtgärder för flottning. För ortsbefolkningen har även fiskenäring varit viktig för försörjningen. Kvarnarna och de fasta fiskeplatserna finns avbildade i enskifteskartan från 1824 (Historik karta 1). Härnäs sågkvarn blev skattlagd år 1720 och beskrevs då som en gammal sågmölla.²⁰ Föreliden till namnet Härnäs betyder Häger och byn har även kallats för Hägernäs vilket tros var ett senmedeltida namn.²¹

Under slutet av 1800-talet industrialiserades Sverige. Järnvägen öppnade upp för industrins möjligheter på landsbygden. Efterfrågan på elektricitet ökade allt mer i början av 1900-talet och Hemsjö Kraft AB startade 1906. Det var under industrialiseringen som Hemsjö kom att växa till ett industrisamhälle. Den småspåriga järnvägen tillgängliggjorde och sammankopplade Hemsjö med flera andra småindustrisamhällen såsom Ebbamåla Bruk.

Olofströms Stålpressnings AB köpte flera gårdar år 1895, vilka hade vattenrättigheter vid Hemsjöfallen. Företaget skulle anlägga ett vattenkraftverk till elektrisk malmsmältning. År 1906 bildades Hemsjö Kraft AB som köpte vattenrättigheterna av Olofströms Stålpressnings AB. Kraftverket vid Hemsjö övre invigdes därefter vid årsskiftet 1907-1908. Tillbyggnader är gjorda år 1918 av Hemsjö kraft AB och år 1943 av Sydsvenska Kraft AB.²²

Beskrivning av miljön

Hemsjö övre omsluts av ett kuperat urbergslandskap med lövskogsbeklädda bergsknallar och dalgångar. Kraftstationen vid Hemsjö övre ligger längs en i urberget huggen kanal, vilket gör att kraftverket med tillhörande dammbyggnader smälter väl in i det vattendominerande industrilandskapet. Fallhöjden är på denna plats 15 meter. Intill den sprängda kraftverkskanalen

¹⁹ Olofströms Kommun, *Hemsjö*
<http://olofstrom.se/hemsjo>, 2015-09-30.

²⁰ Blekinge län landskontor, *akt GIIIc2, Spec över skattlagda sågar 1720*

²¹ Blekinge läns museum, *Utredning 1994 Käringshejan – En kulturhistorisk utredning av området längs Mörrums ån mellan Ebbamåla/Hovmansbygd och Hemsjö/Härnäs*. 1994

²² Informationsskylt i Hemsjö övre kraftverk.

ligger den naturliga åfåran. Vid denna finns lämningar efter Härnäs såg och kvarn.

Fördämningen vid Hemsjö övre, norr om kraftstationen, delar vattendraget i en naturfåra och en kraftverkskanal (bild 1 & 2). Vid det södra landfästet vid fördämningen finns ett inlöp/fiskväg som regleras med tre spetluckor. Inlöpet följer åfåran och är därmed något rundat. Skalmursdammen från 1907 är uppförd i vinkel av stora huggna gråstenar med tåtkärna. Utskovsluckorna är moderna med ramar av galvaniserat stål och luckor i rostfritt stål (bild 4). Luckorna var tidigare tillverkade i trä. Intagskanalen är stenskodd med ett betonggjutet krön. Spegeldammens vattennivå hålls konstant genom tryckgivare. Dammbyggnaden har även sju pelarnosar vilka skyddar dammbyggnaden mot is och timmer (bild 5). Vid sidan av dammen finns en träränna, vilken leder undan packis (bild 6).

Den arkitektritade kraftverksbyggnaden är uppförd i rött tegel på gråstensgrund i huggen sten (bild 7). Fyra intagstuber leder vattnet från intagsluckorna i dammbyggnaden till kraftstationens turbinsumpar (bild 8). Fyra valvutskov förser kraftverkskanalens utlopp på kraftstationens baksida med det bearbetade vattnet (bild 9). I byggnadens fasad finns många murade detaljer kring intagen till turbinerna, här är fasaden indelad i fyra sektioner, något indragna i fasadlivet, med pilastrar och tandsnitt i den övre kanten och kring själva hålet i fasaden där rören går in, finns det ovan denna en mönstermurad båge (se bild 8). På motsatt sida av byggnaden som gränsar mot utloppskanalen är fasaden även här indelat i fyra sektioner, varje sektion ramas in av en pilaster och sektionerna är något indragna i fasadlivet, var sektion har tandsnitt som ramar in.

Fyra fönster finns i fasaden mot sydöst, det är småspröjsade flerlufts-fönster i grön kulör och ovan dessa finns för varje fönster en mönstermurad båge (se bild 9). Taket är flackt med en svag antydning till takås mitt på. Två tornliknande delar är sammanbyggda med den avlånga, rektangulära byggnadskroppen, den ena delen har året 1907 skrivet med murat glaserat vitt tegel i fasaden, ovan året står bokstäverna HKAB (se bild 7). På den andra torndelen står året 1918 inskrivet också det med murat glaserat tegel (bild 10). Ytterligare ett årtal ska finnas inmurat i fasaden, året 1943 från när en ombyggnation gjordes. På de två tornliknande byggnadskropparna finns flera fönster med olika utformning, dels små kvadratiska småspröjsade enlufts-fönster och rektangulära höga fönster med stående proportioner med en småspröjsad övre del. En del fönsteröppningar i byggnaden är igenmurade.

Interiört finns ett stort öppet rum där generatorerna finns, en glasvägg skiljer detta rum från kontrollrummet där det mesta regleras per automatik och denna del kan även styras från en ledningscentral (bild 11 & 12).

Hemsjö övre har fyra liggande francisturbiner om 1000 hkr vardera samt ett centralställverk för 120 000 volt. Synligt i kraftstationen är även de fyra generatorerna. Kraftverket ger en effekt av 3,6 mW.

Kulturhistorisk värdering

Kraftverksbyggnaden med beståndsdelar

Kraftverksbyggnaden vid Hemsjö övre är arkitektoniskt typisk för 1900-talets tidiga kraftverksbyggnader. Anläggningen är välbevarad både interiört och exteriört. Kraftverkets viktiga funktion i bygden har bidragit till samhällets framväxt. Vidare var Hemsjö övre av stor betydelse för bygdens industrialisering samt elektrifieringen av landsbygden från 1900-talets början. Detta gör platsen till ett mycket karaktäristiskt tidsskikt där byggnaden skänker en stark känsla av prestige till platsen. Kraftverkets arkitektur i kombination med värdebärande detaljer gör byggnaden till ett unikt och pedagogiskt element i industrilandskapet i Hemsjös omnejd.

Dammen och vattenvägarna

Den mäktiga dammbyggnaden med spegel utgör hjärtat i miljön; vilken tillför både energi till kraftverket och förståelse för platsens kulturhistoriska sammanhang. Kraftverkskanalen är topografiskt och teknikhistoriskt intressant då den är skapad för att just den här vattenkraftsanläggningen. Värdebärande i miljön är även trärännen och strandskoningar, vilka vittnar om kraftutvinningsförbättrande åtgärder.

Helhetsmiljön

Såväl vattenvägar som kraftverksbyggnad med tillhörande värdebärande landskapsstrukturer är viktiga för platsens kulturhistoriska kontext. Hemsjö övre återspeglar södra Sveriges vattenkraftverksindustri och industriella upprustning från 1900-talets början, vilket utgjort kärnan i elektrifieringen av landsbygden i allmänhet och bygden i synnerhet. Det finns starka topologiska värden kopplade till kraftverket vid Hemsjö nedre. Värdebärande i miljön är: dammbyggnad med vattenspegel, kraftverkskanal, kraftverksbyggnad, generatorer, regulatorer, turbiner, intagsrör och valvutskov. Platsen tillskriver sig därmed ett högt kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Hemsjö övre förmedlar kulturhistoriska värden kopplade till ett relativt ungt kulturarv kring 1900-talets industrihistoria. Miljön är därmed mer mottaglig för exempelvis moderna faunapassager. Idag finns ett inlöp vid Hemsjö övre.

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Luckor som reglerar vatten till åfåran och till intagskanalen vid Hemsjö övre.

Bild 2. Dambyggnadens västra arm i tuktad sten och betong leder vatten till kraftverksintaget.

Bild 3. Här syns skalmursdammen delvis uppbyggd av huggen sten.

Bild 4. Utskovsluckor med ramar av galvaniserat stål och luckor i rostfritt stål.

Bild 5. Vid kraftverksintaget finns pelarnosar som bryter eventuella isflak om vintern.

Bild 6. Trärännan som används för att leda bort is.

Bild 7. Hemsjö Kraft AB uppförde kraftstationen år 1907.

Bild 8. Vid kraftstationen finns fyra intagstuber vilka förser turbinerna med vatten.

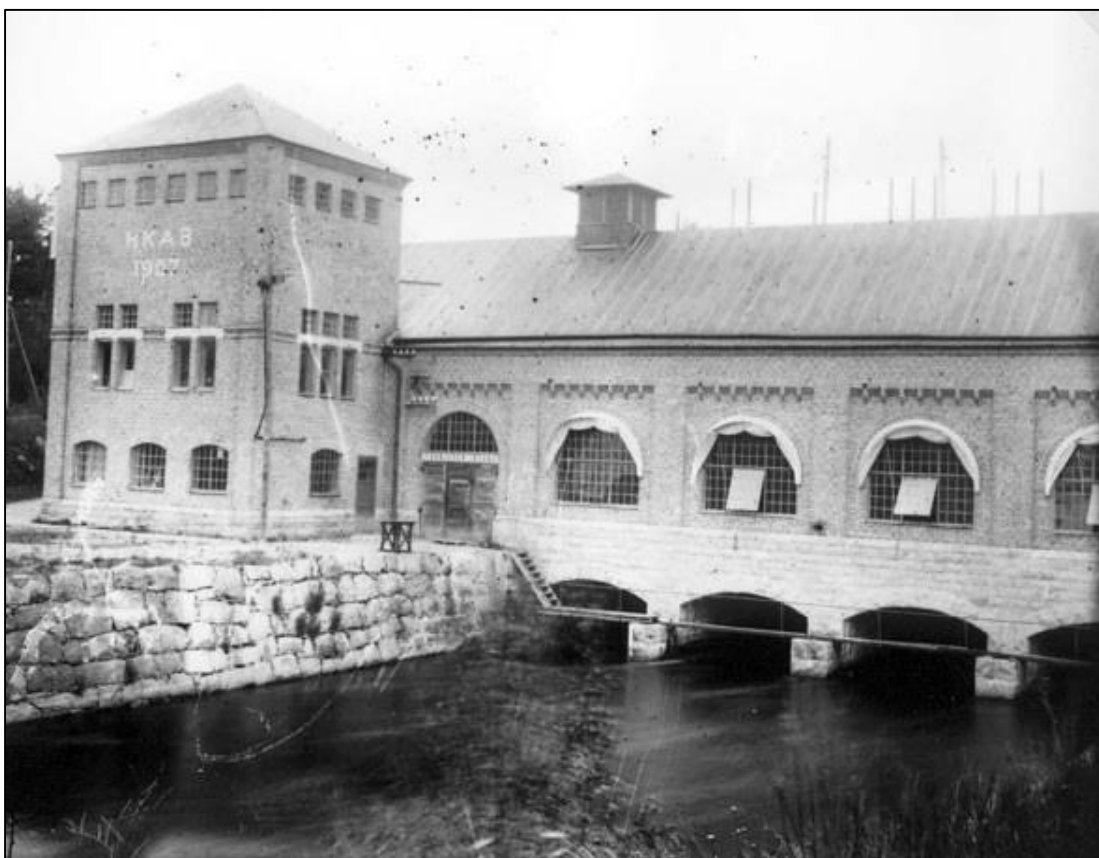
Bild 9. Baksidan av kraftverksbyggnaden med utskovsvalv i murad tuktad sten.

Bild 10. Vy över Hemsjö övre kraftverk.

Bild 11 & 12. De fyra generatorena i kraftstationen.

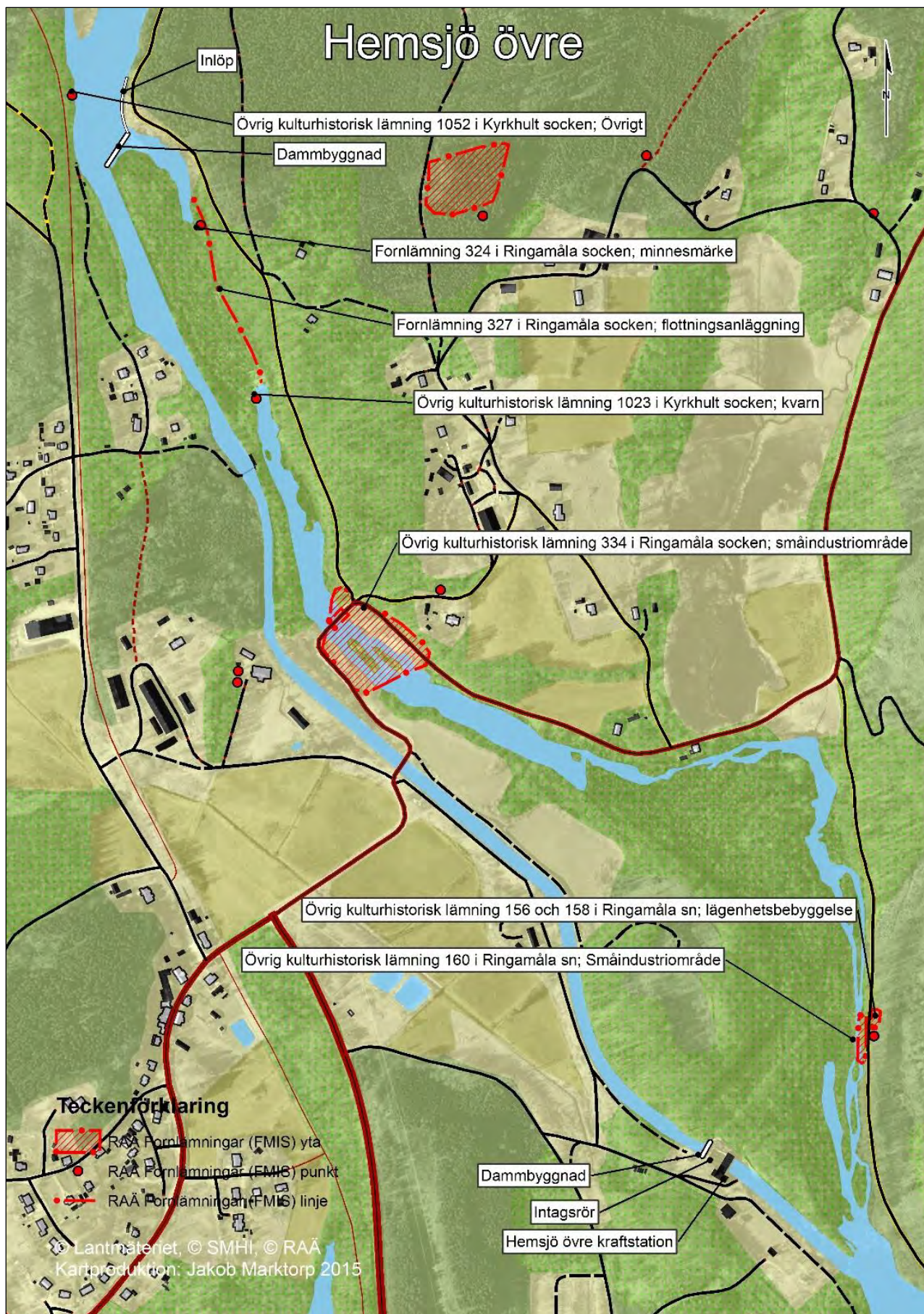
Historisk bild 1. Hemsjö övre kraftstation från 1900-talets början. Bildarkivet Olofströms kommun.

Historisk bild 2. Dammluckorna vid Hemsjö vid 1900-talets början. Bildarkivet Olofströms kommun.

Historisk karta 1. Enskifteskartan från 1824 visar västra Härnäs.
Lantmäterimyndigheternas arkiv 1824.

5. Hovmansbygd och Ebbamåla bruk

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Kyrkhult
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Omkring sekelskiftet 1900
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Byggnadsminnesförklarade byggnader enligt KML kap 3, utökat skyddsområde
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Mycket högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kraftstationen med välbevarad och fungerande interiör, vattenvägar, nåldamm, f.d. träullsfabrik, stationshus och banvall
<i>Kärnvärden:</i>	Byarnas nära koppling till Mörrumsån och nyttjande av vattenkraft, industrialismens utveckling och gång samt en fortfarande levande bruksmiljö liksom ett tydligt f.d. stationssamhälle.

Historik

Historiskt sammanhang: Tidigindustri

Hovmansbygd och Ebbemåla var under senmedeltiden två gårdar, Hovmanbygd i Blekinge på den östra sidan av Mörrumsån och Ebbemåla i Skåne på den västra sidan. Även Ebbemåla kom att tillhöra Blekinge från år 1639 då Jämshögs socken övergick till Blekinge. Gårdarna blev så småningom till byar genom hemmansklyvning med flera bönder i vardera byn. Läget vid Mörrumsån var bra ur flera synpunkter, dels för det fasta laxfisket men också för det strömmande vattnet som möjliggjorde drift av kvarnar, sågar och flottning av timmer. Bönderna i Ebbemåla hade en gemensam husbehovskvarn och en sågkvarn som skattlades 1796. Ytterligare en sågkvarn fanns i Hovmansbygd och dessa båda hade ungefär lika stor produktion, de sågade årligen mellan 15-18 tolfter ca 216 stycken kubbar av egen skog och lika mycket av köpt skog från Småland.

Tillgången på skog och förädling av denna spelade en stor och viktig roll för människorna i Jämshögs socken och det förkom långväga handel med timmer där Mörrumsån användes som flottningsled. I Amiralitetskollegiumets förteckningar från 1747 finns nedtecknat om flottningsrännor i Mörrumsån. Före upprensningen år 1732 hade flottningen efter länsgränsen påbörjats vid Åmma som ligger en bit norr om Hovmansbygd och Ebbemåla för att fortsätta ner till Härnäs. Men i samband med upprensningen lät kungliga amiralitetet anlägga en flotträna på ¼ dels mil från Hovmansbygd till Angiölsmåla:²³

Åmmasträngen söder om Åmma till Hofmansbygd ¼ dels mil vid pass.

Straxt därpå Angiölsmålasträngen ifrån Hofmansbygd till Angiölsmåla nästan ¼ dels mil.²⁴

Sågkvarnen vid Hovmansbygd skattlades 1781 och ska ha varit 13 meter lång och ca 4 meter bred. En hålldamm fanns ovan denna med en 23 meter lång ränna som ledde ned till sågen, fallhöjden var 1,35 meter.²⁵ År 1806 hade sågen en ram och ett blad och betalade 25 skilling i årlig ränta. Att driva sågen med vattenkraft övergavs 1900 till förmån för ånga. Verksamheten vid sågen upphörde i början på 1930-talet.²⁶

²³ Krigsarkivet Amiralitetskollegium, nr. 332, 1747.

²⁴ Krigsarkivet Amiralitetskollegium, nr. 332, 1747.

²⁵ Werdenfels, *Blekingeboken*, 2000 s.5ff

²⁶ Informationsskylt vid Hovmansbygd

Vid hålldammen låg Hovmansbygd mjölkvarn som uppfördes omkring 1775. År 1841 ägde bröderna John Jönsson och Ola Nilsson kvarnen som drevs med ett stenpar. De sökte om att skattlägga kvarnen då den hade ett bra läge och efter år 1860 var kvarnen skattlagd. Den byggdes om och moderniserades 1908 med tre stenpar. Innehavare av kvarnen då var Håkan Nilsson och Julius Håkansson som även startade en till kvarnen angränsande träullsfabrik 1910. Kvarnhuset brann ner 1933. I branden förlorades även en träullsfabrik, denna byggnad återuppfördes och det var här som mjölkvarnen flyttade in. Kvarnen flyttades därmed till andra sidan kvarnrännan och i samband med detta installerades turbindrift. Kvarnverksamheten upphörde 1955. Träullsfabriken var i drift ytterligare ett tag fram till 1966 då den lades ner.²⁷

Tidvis var det fem anställda vid fabriken och bland kunderna fanns bl.a. badhusen i belgiska städer som använde träullen som tvättsvamp. Träullsfabriken producerade även emballage med export bl.a. till England. Ingen teknisk utrustning finns idag kvar varken i kvarnen eller i träullsfabriken.²⁸

Bönderna i Ebbemåla ägde gemensamt sin kvarn som skattlades 1827 liksom den enbladiga sågen. Sågen sköttes år 1865 av Carl Bengtsson som även arrenderade kvarnen. Han kom dock ganska snart att efterträdas av Mattis Andersson följt av Samuel Corlin. Efter Samuel Corlin tog hans son August över som arrendator till dess att han emigrerade till Amerika 1889, i samband med detta lades kvarndriften ner.²⁹

En bro uppfördes mellan de båda byarna på var sin sida av Mörrumsån någon gång under 1840-talet. Fram till 1870-talet sysselsattes bygdens befolkning av i synnerhet jordbruk och skogsbruk.³⁰ I och med järnvägens utbyggnad till Hovmansbygd öppnades dörren till en ny tid. År 1872 påbörjades byggandet av järnvägen mellan Karlshamn och Vislanda. Arbetet tog två och ett halvt år där 1200 man arbetade med att schakta ur, fylla ut, gräva diken och bygga broar och tunnlar samt uppföra stationsbyggnader. Banan var 78 km lång och invigdes den 29 juni 1874 av Konung Oscar II.³¹

Invånarantalet ökade i Hovmansbygd, det tredubblades mellan åren 1865-1885. Mycket personal behövdes till järnvägen och när Hovmansbygds station under 1880-talet fick en allt större betydelse för avsättningen av gjutgoods, maskiner, trävaror och träull.³² Kring sekelskiftet hade Hovmansbygd utvecklats till ett litet industrisamhälle med kvarn, träullsfabrik, ångsåg, stärkelsefabrik och

²⁷ Informationsskylt vid Hovmansbygd

²⁸ Werdenfels, *Blekingeboken*, 2000 s.21f

²⁹ *ibid* s. 13ff

³⁰ *Ibid* s. 5ff

³¹ Informationsskylt vid Hovmansbygd

³² Werdenfels, *Blekingeboken*, 2000 s.16f

mejeri.³³ Även i Ebbemåla ökade folkmängden under samma vilket inträffade i samband med att Ebbamåla Gjuteri & Mekanisk verkstad etablerades 1886.³⁴ Ebbamåla Gjuteri & Mekanisk Verkstad var i full verksamhet till och med 1966 då det lades ned. Företaget drevs under denna epok av familjen Sandberg i fyra generationer.^{35a}

Den första i familjen Sandberg som var upphovsman till familjeföretaget hette August Sandberg. Han och hans familj, hustrun Johanna Johannesdotter och de fyra barnen Manne, Jenny, Melik och August återvände från en nio år lång vistelse i Amerika och kom så småningom slå sig ner på Ebbamåla slätt vid Mörrumsån.^{35b} August Sandberg var utbildad gjutare och arbetade troligen som det på olika ställen i Amerika. Väl i Sverige letade familjen efter en plats att starta ett eget gjuteri. I Ebbamåla fann de vad de sökte, de fick tillgång till vattenkraft genom ett fall på 2 meter och transporter för materialinköp och försäljning via järnvägen på andra sidan ån. De byggde här ett gjuteri med mekanisk verkstad som drevs med hjälp av ett vattenhjul. Produktionen riktades in på marknadsgods och mindre tröskverk och verksamheten kallades till en början för Gjuteriet vid Hofmansbygd. Företagsnamnet kom sedan att ändras till Ebbamåla Gjuteri och Mekanisk Verkstad.³⁶

Antalet anställda var omkring år 1915 25-30 personer. Mestadels var det människor från trakten som knöts till företaget och lärdes upp i yrket.³⁷ Sonens August Sandberg var den som allt mer tog över ledningen i familjeföretaget, övriga syskon hade andra roller som t.ex. kontorist och montör. Ebbamålas bastillverknings kom att bli maskiner till stärkelseindustrier och träullshyvlar.

Arbetstiderna i gjuteriet var mellan 7-17 med en timmes lunchrast, på lördagar slutade arbetarna vid kl. 13. Avlöning gavs i handen var 14:e dag.³⁸

Förmodligen fick gjuteriet och verkstaden elström från ett turbindrivet kraftverk redan vid sekelskiftet 1900 som låg nere vid ån. Det nuvarande kraftverket byggdes 1927-28 samtidigt som den nya verkstaden uppfördes. Turbinerna är totalt tre stycken, två stora och en mindre med total effekt på 55 kilowatt.³⁹

³³ Bebyggelseregistret RAÄ

³⁴ Werdenfels, *Blekingeboken*, 2000 s.18

^{35a} ibid s.54 ^{35b} Uppgift från ägare Anders Randver

³⁶ Werdenfels, *Blekingeboken*, 2000 s.55f

³⁷ ibid s.60f

³⁸ ibid s.79f

³⁹ ibid s.89f

Under 1940- 50-talen ledde förändringar i rationaliseringar och teknikutveckling i stärkelsefabriker liksom att träull på 1970- och 1980-talen som förpackningsmaterial började ersättas av plast till att Ebbamåla Gjuteris verksamhet stagnerade. August Sandberg ville inte dela på ägarskapet med övriga släktingar i företaget men tack vare lojala arbetare som inte ställde krav på förändring fortsatte verksamheten. När August Sandberg var över 80-år gick han i pension och då fick brorson med son ta över och arrendera företaget.

I april 1960 bildades AB Ebbemåla Gjuteri & Mekaniska Verkstad. Innehavare av aktierna var Torsten och Olga Sandberg samt Östen och Karin Sandberg. Ett femårskontrakt skrevs och förnyade kontakter togs med företagen i Olofström och Fridafors. Östen konstruerade och ritade efter beställarnas önskemål. Det blev kartongmaskiner till Fridafors, stensågar till Vilshults stensliperi och en omfattande ombyggnad av excenterpressar åt Olofström. Företaget använde sig fram till nedläggningen 1966 av äldre arbetsmetoder där arbetslaget i verkstaden bestod av verkligt skickliga yrkesutövare. Allt högre krav på maskindelar inom industrin ställdes och detta var något som Ebbamåla inte kunde leva upp till, de stod helt enkelt för en äldre tillverkningsmetod av utrustning än den som började efterfrågas. Detta ledde till nedläggningen.⁴⁰ Sista ägare i familjen Sandberg var Ebba Eklund, yngsta dottern till Manne och Elna Sandberg. Hon och hennes man drev företaget som enskild firma under några år men fick aldrig igång någon större verksamhet. Därefter lämnades gjuteriet öde och började snart förfalla, bl.a. rasade en vägg och taket störtade in i gjuteriet.

Både Ebbemåla och Hovmansbygd drabbades av befolkningsminskning under slutet av 40-talet påverkad av tidigare nedläggning av stärkelsefabrik samt såg och mejeriet på 1930- 40-talen, men det blev extra tydligt i och med brukets och järnvägens nedläggning. Skolan lades ned redan under 1950-talet och affärerna på 60-talet. Den negativa trenden började sakta vända under slutet av 1990-talet och 2000-talets början med ökande antal permanentboende i de båda samhällena tack vare ny framtidstro och inflyttade entreprenörer.⁴¹

Genom dagens ägare som köpte det förfallna bruket 1993 har upprustning skett och Ebbamålabruk har nu en ny era som industriminne under namnet Ebbamåla bruk. Gjuteriet återuppbyggdes, den gamla produktionsutrustningen renoverades. Verksamhet med formning och gjutning har också återupptagits men nu främst för att visa upp hantverket för intresserade besökare.⁴² Byggnaden för gjuteriet från 1901 byggnadsminnesförklarades 1996 och kasernbyggnaden liksom förrådsbyggnaden byggnadsminnesförklarades 2005.

⁴⁰ Werdenfels, *Blekingeboken*, 2000 s. 93ff

⁴¹ Werdenfels, *Blekingeboken*, 2000 s. 38ff

⁴² *Ibid* s. 98

Övriga byggnader tillhörande Ebbamåla bruk ligger inom ett skyddsområde som utgör en utökning av det befintliga byggnadsminnet Ebbamåla bruk.^{43a}

Beskrivning av miljön

Ett flertal byggnader ingår i miljön som utgör Ebbamåla bruk. Den äldsta av byggnaderna som finns i miljön idag är troligen den amerikainspirerade villan. Den ligger i sluttande terräng ned mot ån (bild 1 & 2). Villan är uppförd i ett och ett halvt våningsplan med källare, villan ligger även i något sluttande terräng vilket ger en känsla av souterräng i källarplanet. Fasaden är klädd med liggande spontpanel i en vit kulör och korspostfönster med vita fönsterbågar. Fönsteromfattningarna är av trä i en grå kulör och utformade med dekorativa snickeridetaljer. Fönsteromfattningarnas snickerier på övre våningsplanet skiljer sig något från de undre då dessa ovan fönstren har snickeridetaljer utformade som frontoner. Sockeln med källarvåningen innanför består av huggen natursten. Villan har två torn och takfallet på den västra sidan är uppdelat i flera takkupor, här finns också en entréport. Sadeltaket har ett brant takfall och är uppdelat i flera takkupor, det har dessutom två torn med vad som ser ut som en glasveranda emellan. Taket är klätt med tegelimiterande takpapp.

Gjuteribyggnaden från 1901 är uppförd i rött tegel och har välvt tak klätt med takpapp (bild 3 & 4). Takfoten är markerad i murningen liksom de välvda, murade tegelomfattningarna kring fönster och porten. Byggnadskroppen är rektangulär och längs dess långsidor är fönstren symmetriskt placerade och parställda. I de mönstermurade övre delarna kring fönstren är teglet placerade med varannan sten gul och varannan röd. Fönsterrutan är småspröjsad med runbågiga övre delar. Årtalet 1901 är inmurad i gaveln ovan entréporten som är en dubbelpport av trä med bågformad övre del. Sockeln är av granit. Till gjuteriet angränsar rensriet, byggt på 1940-talet.^{43b} Också denna byggnad är uppförd i rött tegel, den är placerad parallellt med gjuteriets ena långsidan och täcker ca en tredjedel av dess långsida.

Verkstadsbyggnaden med angränsande smedja och modellsnickeri är byggt 1927 och uppfört i liknande stil som gjuteriet (bild 5 & 6). Dessa byggnader är närmast angränsande till gjuteriet. Byggnaden som innehar smedja och modellsnickeri är något förskjuten i förhållande till den mekaniska verkstaden men båda byggnaderna är placerade i samma längsgående riktning. De båda byggnadskropparna är rektangulära och har sadeltak klätt med sinuskorrugerad plåt, de har liksom gjuteriet markerad takfot i murningen. Den mekaniska

^{43a} Bebyggelseregistret RAÄ ^{43b} Uppgift från ägare Anders Randver

verkstaden har parställda fönster med rundbågig övre del och småspröjsade rutor. Även här är det mönstermurad tegelomfattning ovan fönstren.

Delen av byggnaden med modellsnickeri, smedja och numera även café har mera varierande typer av fönster i olika storlekar. Ena långsidan har dock symmetriskt parställda fönster med rundbågig övre del. Den andra långsidan, entrésidan, har fönster i två olika storlekar, samtliga är dock rektangulära med stående proportioner och småspröjsade med rundbågig övre del och mönstermurad tegelomfattning ovan.

Kraftverksstationen är en mindre byggnad, ett turbinhus uppförd i ett våningsplan (bild 7). Byggnaden ligger strax nedanför den mekaniska verkstaden, byggd ovan åfåran (bild 8). Den har en hög sockel av huggen natursten. Byggnadskroppen är uppbyggd med en vinkelställd del mot byggnadskroppens långsida, byggnaden får på så sätt tre gavelsidor. Byggnaden har sadeltak belagt med lertegel. Fasaden är klädd med locklistpanel i röd kulör, fönstren är enlufts-fönster av varierande form och storlek, kvadratiske eller rektangulära med stående proportioner. Samtliga har dock samma spröjsindelning, krysspröjs i övre lufter och småspröjsade nedre lufter. Samtliga har vit kulör liksom vita fönsterfoder. Entrésidan angränsar mot intagskanalen och har en enkelport av trä. På denna sida finns också intaget till turbinen, ett galler förhindrar löv från att komma med vattnet in till turbinen (bild 9). En betongskodd kant ramar in delen mot turbinhuset och delar av intagskanalen samt leder av vattnet mot åfåran. Det har troligen tidigare funnits två utskovsluckor mellan de två stenfundament förstärkta med betong som avgränsar intagskanalen mot torråfåran, idag finns inga luckor kvar (bild 10).

Delen av intagskanalen som angränsar till torråfåran avgränsas även av trästockar. Utloppskanalen är stenskodd av natursten och delvis förstärkt av betong (bild 11). Åfåran löper här parallellt med intags- och utloppskanal. Turbinerna är fortfarande i drift och turbinhuset har intakt interiör. Det finns två turbiner som är igång vid höga vattenflöden, vid lägre flöden är endast den ena av dem i drift. Turbinerna är tillverkade på plats, i brukets lokaler under 1920-talet.⁴⁴ En teknisk detalj i kraftstationen är den öppna vinkelkuggväxeln som var vanlig att använda där stora vattenmängder och låga fallhöjder skulle tillgodoses. I Sverige försågs endast ett tiotal elektriska kraftstationer med öppna vinkelkuggväxlar varav endast Ebbamåla fortfarande är i drift.⁴⁵ Ytterligare en bit bortom turbinhuset i nedströms riktning ligger ett pumphus uppfört i rött tegel, kvadratisk form med tälttak (bild 12).

⁴⁴ Muntlig källa av ägaren

⁴⁵ Spade, *De svenska vattenkraftverken*, 1999, s. 128

Bakom gjuteriet finns en förrådsbyggnad, byggnadskroppen är vinkelställd i två våningsplan, fasaden är klädd med röd locklistpanel och sadeltaket klätt med tvåkupigt lertegel (bild 13). På det nedre våningsplanet finns enlufts-fönster, kvadratiska småspröjsade av trä i vit kulör med vitt fönsterfoder. På det övre våningsplanet sitter mindre rektangulära enlufts-fönster med liggande proportioner, också de småspröjsade i vit kulör med vita fönsterfoder. Huset vilar på en granitsockel. I husets inre vinkel finns en senare tillkommen tillbyggnad, en utbyggnad i betong som har använts vid blästring. På motsatt sida finns ytterligare en utbyggnad som idag inrymmer fem utedass som används av vandrarhemmets gäster, ytterligare en liknande utbyggnad finns mot norr med fem mindre förråd (bild 14).

Kasernbyggnaden som idag använd som vandrarhem är uppförd som en större villa av trä med murad stensockel (bild 15). Den är uppförd i två våningsplan med källare. Sadeltaket är klätt med tvåkupiga tegelpannor och fasaden är klädd med liggande gulmålad träpanel och enkla dekorativa brunmålade snickerier kring fönster. Entrésidan har en glasad dubbeldörr i senapsgul kulör. Ytterligare byggnader på fastigheten är två magasin och en öppen förrådsbod under skärmtak.

En ny broförbindelse mellan Ebbamåla och Hovmansbygd uppfördes 1932 då Blekinges enda bågbro i betong restes. Denna ersattes 1997-98 av en ny bro som liknande den ursprungliga i utformning och materialval. Vid bronns viadukt finns även en så kallad nåldamm som utgörs av löst ställda träbjälkar som är placerade tätt intill varandra (bild 16). Ytterligare ett utskov finns vid dammen i dess östra del med sju spetluckor.

I anslutning till det utskovet som finns vid dammens östra del finns även en fiskväg. Fiskvägen leder förbi den f.d. träullsfabriken och kvarnen och förbinder en bit nedströms denna med åfåran.

Kulturhistorisk värdering

Kraftstation med beståndsdelar

Kraftstationen är välbevarad och fortfarande i drift och är en viktig beståndsdel i bruksmiljön. Dess välbevarade interiör och maskineri som fortfarande används har ett teknikhistoriskt värde. Kraftstationen har fyllt en mycket viktig funktion i utvecklingen och användandet av Ebbamåla bruk.

Hovmansbygd är ett samhälle där flera av byggnaderna har höga värdebärande egenskaper, tågstationen är mycket viktig liksom banvallen då dessa visar på den järnväg som en gång fanns här och som sammanlänkade de angränsande byarna. För det kulturhistoriska värdet är också den nedlagda träullsfabriken viktig. Kvarnen med turbinhus är tillsammans med kvarnlämningar av största vikt för

hela miljöns kulturhistoriska värde då de på ett tydligt sätt visar hur vattnet har nyttjats och varit avgörande för miljöns tillkomst och bevarande. Ebbamåla har haft en viktig social liksom ekonomisk betydelse för bygden.

Dammen och vattenvägarna

Intagskanalen liksom utloppskanalen med luckor och skoningar är viktiga inslag i helhetsmiljön då de bidrar till förståelsen av platsen och är viktiga historiska element i landskapet. De är likväl avgörande för driften och bevarandet av miljön. Nåldammen är unik i sitt slag och är därmed betydelsefull för både bygden och nationellt.

Helhetsmiljön

Ebbamåla bruksmiljö är utpekad som byggnadsminne tack vare de starka kulturhistoriska värden som finns. Placeringen intill Mörrumsån är liksom järnvägen kärnan till helhetsmiljöns framväxt. Som helhetsmiljö utgör Ebbamåla bruk en unik plats som är representativ för den tidiga svenska gjuterinäringen och är därmed industrihistoriskt intressant. Både till exteriör och interiör är miljön välbevarad och att gjuteriet liksom den mekaniska verkstaden fortfarande går att använda och visas upp utgör ett pedagogiskt värde. Som helhetsmiljö har Ebbamåla bruk ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Som helhetsmiljö är även Hovmansbygd ett bra exempel på vattnet och järnvägens betydelse för samhällsutvecklingen.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturmiljösynpunkt är det viktigt att bibehålla den unika kulturmiljö som Ebbamåla utgör där kraftstationen och dammbyggnaden ingår som värdebärande beståndsdelar. Tekniska påbyggnadslösningar eller omlöp är därmed att föredra ur kulturmiljösynpunkt.

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Eventuella ingrepp i miljön ska prövas enligt 3 kap. KML.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Den amerikainspirerade villan.

Bild 3 & 4. Gjuteriet.

Bild 5. Modellsnickeri.

Bild 6. Smedja och mekanisk verkstad.

Bild 7. Intaget till kraftstationen vid Ebbamåla bruk. Vid sidan av kraftverksintaget finns ett intag till en eventuell tidigare ålkista.

Bild 8. Utloppet vid kraftstationen. Kanalen är uppförd i vällagd tuktad sten för att bakvattnet snabbare ska ledas bort.

Bild 9. Fyra spettluckor i trä med gåtar i järn reglerar turbinintaget.

Bild 10. Vid sidan om turbinintaget finns sättreglerade reservutskov samt intag till en eventuell tidigare ålkista

Bild 11. Den vällagda utloppskanalen i tuktad sten.

Bild 12. Pumphuset ligger en bit nedanför kraftstationen. Utloppskanalen syns till höger i bild och Mörrumsåns huvudfåra till vänster.

Bild 13. Den vinkelställda förrådsbyggnaden innehåller koksbod och modellvind med en skrothejare på gårdsplanen.

Bild 14. Utbyggnad med vedbodar till kasernens hyresgäster.

Bild 15. Kasernbyggnaden som idag används som vandrarhem.

Bild 16. Dambyggnaden vid Ebbamåla och Hovmansbygd är en s.k. nåldamm vars träbjälkar står öppna och släpper igenom vattnet.

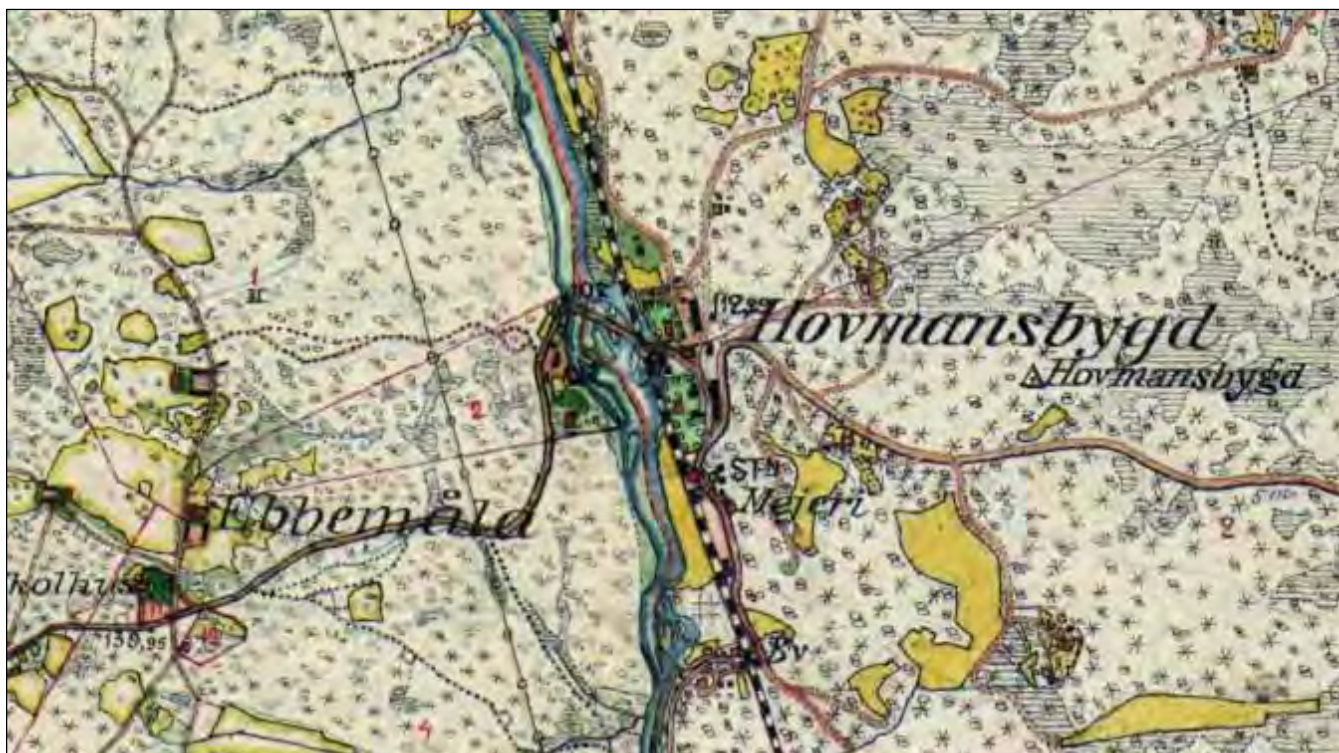
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. I kartbilden från 1774 är en fast fiskeplats för Ebbamåla laxfiske utmärkt. Geometrisk avmätning 1774. Lantmäteristyrelsen arkiv.

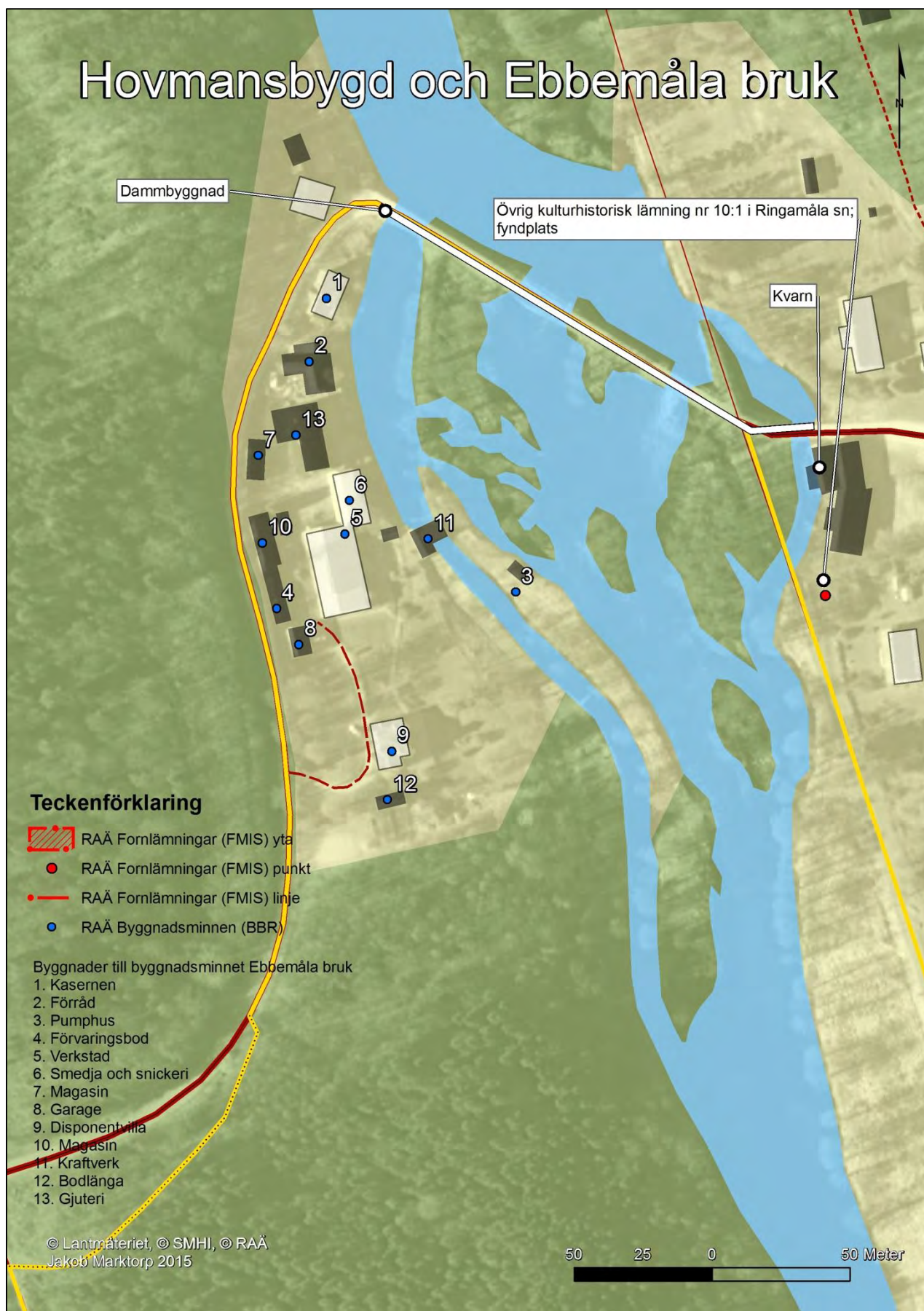

Historisk karta 2. Laga skifteskartan från 1843 visar två fördämningar med ledarmar i åfåran mellan Ebbamåla och Hovmansbygd. Ledarmarna leder ner mot troliga kvarn- och sågbyggnader. Lantmäteristyrelsen arkiv.

Historisk karta 3. I den häradsekonomska kartan upprättad mellan 1915-1919 har det hänt mycket på båda sidor av ån, för Hovmansbygd syns järnvägen och mejeriet tydligt utmärkt och i Ebbemåla har Ebbamåla gjuteri etablerat sig sedan 15 år tillbaka. Rikets allmänna kartverks arkiv.

Hovmansbygd och Ebbemåla bruk

6. Fridafors nedre

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Tingsryd, Almundsryd
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1907
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kraftstationen och dess arkitektoniska utformning liksom dess interiör med delvis bevarade äldre maskiner liksom sentida vilket har ett teknikhistoriskt värde, in- och utloppskanal, utskovsluckor äldre och sentida
<i>Kärnvärden:</i>	Välbevarad kraftstation tydligt kopplad till massafabriken vid Fridafors övre.

Historik

Historiskt sammanhang: Kraftverk med koppling till massafabrik

Se även Fridafors övre

Historien om Fridafors tar sin början då en kimröksfabrik anlades vid Granö under 1800-talets senare hälft. I närheten av Granö låg den lilla byn Bjellernäs som angränsade till Bjellerforsen, en fors i Mörrumsån. Ägare till kimröksfabriken var Gustav Gråberg och han insåg tidigt Bjellerforsens ekonomiska värde. Han hade en vision där vattenkraften förenat med de milsvilda skogarna skulle kunna nyttjas och bli en trämassfabrik. För att kunna realisera sin vision behövde han köpa upp lämplig mark. Ägaren till sådan åtråvärd mark var en av bönderna i Bjellernäs by, hemmansägare Anders Pehrsson. Han fick köpa ett markområde på drygt nio tunnland och även vattenrätt liksom strandrätt för 1800 kronor. Markområdet var stort nog åt en större fabriksanläggning och enda villkoret var att bondens kreatur fortfarande skulle ha rätt att dricka av åvattnet.

Vid den här tiden hade en järnvägslinje dragits som korsade byn Bjellernäs. Platsen där fabriksanläggningen var tänkt låg strategiskt mellan fallet och järnvägen. Fabrikör Gråberg fick dock problem att avsluta affären då hans namn inte dög för banken. Hans hustru Frida Gråberg ansågs mera pålitlig och gick in i hans ställe. Affären kunde avslutas och som tack fick Frida ge namn åt det nya industriområdet och därmed uppkom namnet Fridafors. I lagfartsbeviset utfärdat av Kinnevalds häradsrätt den 28 september 1886 står fastigheten benämnd som just Fridafors.⁴⁶

Forsen vid Bjellernäs hade dock nyttjats tidigare än så. Enligt en karta från 1861 (Historisk karta 1) finns såg och kvarnverk återgivna vid forsen. Detta beläggs även i Söderbygdens vattendomstols handlingar från 1922 i en utredning av flottledsförteckning gällande Mörrumsån. Följande beskrivning behandlar de åtgärder som gjorts vid Bjellernäs för att förbättra för timrets passerbarhet:

... på västra sidan av Mörrums ström varit uppförd en sågkvarn och utanför densamma sju och tre fjärdedels alnar från sågkvarnshuset en mjölkvarn av trä, att slussrännan till vattenhjulet för mjölkvarnen varit sex alnar lång och två tre fjärdedels alnar bred; att öster om denna ränna varit uppfört ett stenkar tre alnar och tre tum brett, varefter funnits en flodöppning, som stängdes med luckor sex och en halv aln bred och

⁴⁶ Stamming, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.8ff

vilken flodöppning efter vad som vid undersökningen uppgavs, vanligen begagnades till flottled.⁴⁷

När Fridafors massafabrik startade sin produktion år 1898 fanns sex slipmaskiner och en arbetsstyrka på 18 personer som producerade sex ton torrtänkt vit slipmassa per dygn. År 1900 börjar fabriken att tillverka brun handpapp, tre år senare utvidgades sliperiet. År 1906 installerades en ny torkanordning och under samma år påbörjades byggnationen av ett nytt kraftverk vid Fridafors nedre som stod färdigt år 1907. I samband med detta elektrifierades massafabriken.⁴⁸

Ombyggnationer och moderniseringar gjordes vid Fridafors damm och kraftstation år 1933. En ny kaplanturbin installerades till en kostnad av 77 000 kronor.⁴⁹ Watten i Sverige AB förvärvade kraftstationen år 2012. Under 2014-2015 gjordes ytterligare renoveringar och moderniseringar av kraftstationen. Exempelvis installerades en ny kaplanturbin och den äldre sugsnäckan till turbinen renoverades. Det finns även planer på att anlägga ett omlöp längre uppströms, arbetet med detta beräknas vara färdigt omkring år 2019.⁵⁰

Beskrivning av miljön

Kraftstationsbyggnaden är en rektangulär byggnad i rött tegel med välvt tak belagt med takpapp. Entréporten sitter på gavelsidan mot väster och har texten Fridafors Fabrik AB samt årtalen 1907 och 1933 smidda i gjutjärn och fastsatta i fasaden (bild 1). Årtalen 1907 står för kraftstationens tillkomst och 1933 står för när renoveringar gjordes, då byggdes den nedre kraftstationen om och moderniserades, en ny kaplanturbin installerades i samband med detta, en dubbelreglerande fullnavskaplan.⁵¹ Entréporten har en glasad övre del med rundad övre fönsterbåge och småspröjsad ruta. Längsidan mot intagskanalen är symmetriskt uppbyggd med tre rektangulära fönster med stående proportioner samtliga småspröjsade (bild 2). Den östra gavelsidan är uppdelad i en lägre och en högre del, båda med välvda tak.

Intagskanalen är lång och rak, tydligt urgrävd och rätad (bild 3). Det finns två intag till turbinen, dessa är under renovering vid besöket och här ska en ny automatiserad klafflucka sättas som är självreglerande för att ta bort löv. En ny bottenplatta ska också gjutas och ett skyddsgaller ska sättas dit. Ytterligare ett tredje intag finns men det används inte längre, här sitter en äldre manuellt reglerade planluckor. Dessa funderar ägaren på att ta bort.

⁴⁷Uppgifter ur AD:23:1922, Kammaradvokatfiskalsämbetet, med klandertalan mot flottledsförteckningen beträffande Mörrumsån, Söderbygdens vattendomstol, F I A, vol 46

⁴⁸ Staming, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.20ff

⁴⁹ Staming, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.22

⁵⁰ Muntlig uppgift, ägare Frank Gunnarsson

⁵¹ Muntlig uppgift, ägare Frank Gunnarsson

Byggnadens långsida som angränsar mot utloppskanalen, denna sida är högre då byggnaden ligger i sluttande terräng (bild 4). Sju fönsteröppningar sitter i nederkant, dessa är idag igensatta, igenmurade och putsade vita vilket ger ett symmetriskt uttryck. Ytterligare tre fönsteröppningar med småspröjsade rutor och rundad övre båge sitter högre upp på fasaden. Det så kallade sugröret är den del som är nedanför uttagen från kraftverket där vattnet sugas ut i utloppskanalen efter att ha åkt igenom turbinerna och virvlar upp för att sedan fortsätta nedströms. Strax bredvid uttaget på åns östra sida finns en ålkista.

Den nya turbinen installerades under 2015 liksom en ny generator med en vikt på 35 ton (bild 5-8). Kaplanturbinen fick lyftas in genom ett hål som togs upp i taket. Detta sattes sedan igen och spår av arbetet syns i form av en lucka i taket. Vid den östra gavelsidan finns de äldre turbinerna kvar, fästa i väggen. Här syns även tydligt den murade nedre delen av byggnaden uppförd i huggen natursten. En större turbin ligger idag utanför byggnaden, troligen ersatte den nya kaplanturbinen denna.

En bit uppströms finns ytterligare två utskov, det ena reglerar vattnet till intagskanalen och den andra reglerar flödet till torrfåran (bild 9).

Kulturhistorisk värdering

Kraftstation med beståndsdelar

En viktig beståndsdel är den tidstypiska arkitektoniska utformningen av byggnaden, vilket är karakteristiskt för industriella byggnader uppförda under början av 1900-talet. Det röda teglet, mönstermurning kring fönster och vid takfot samt fönstrens form och utformning med de småspröjsade fönstren och rundad övre fönsterbåge är alla viktiga karaktärsdrag för byggnaden. Dess välbevarade interiör där både äldre och nyare turbiner finns har ett teknikhistoriskt värde.

Dammen och vattenvägarna

Intagskanal liksom utloppskanal och vattenmagasin är viktiga för förståelsen av miljön. Ytterligare viktiga beståndsdelar i miljön är intagsluckorna, dels en äldre variant med planluckor samt en kommande ny klafflucka, vilka visar på den teknikhistoriska utvecklingen.

Helhetsmiljön

Fridafors nedre är en typisk kraftverksmiljö, det finns också en stark topologisk relation till Fridafors övre, vilka tillsammans visar på industrisamhällets utveckling och användande av vattnet som kraftkälla.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Arbetet med att skapa en fiskväg med omlöp är redan igång och beräknas vara klart år 2019. Ett omlöp ska anläggas en bit längre uppströms och kommer inte påverka de kulturhistoriska värden som finns utan är en åtgärd som snarare bevarar miljön. Vid åtgärder på kraftstationsbyggnaden är det viktigt att värna om de arkitektoniskt karakteristiska dragen. Önskvärt är även att behålla den äldre intagsluckan då den tydliggör den teknikhistoriska utvecklingen.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Kraftstationen sedd från entrésidan.

Bild 2. Intagskanalen som leder fram till intagsluckorna.

Bild 3. Intagskanalen är lång och tydligt grävd och rätad.

Bild 4. Kraftstationen sedd nerifrån utloppskanalen med nykonstruerade sugrör.

Bild 5. Den nya kaplanturbinen. Bilden tillhör Frank Gunnarsson.

Bild 6. Generator lyfts på plats. Bilden tillhör Frank Gunnarsson.

Bild 7. Ett hål togs tillfälligt upp i taket. Bilden tillhör Frank Gunnarsson.

Bild 8. Inuti kraftstationen då generatorn sätts på plats. Bilden tillhör Frank Gunnarsson.

Bild 9. Ett flygfoto som tydligt visar hur vattendraget delar sig mellan intagskanal och den naturliga fåran. Bilden tillhör Frank Gunnarsson.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Såg och-kvarnverk vid Bjällernäs finns utmärkt i en karta från 1861. Lantmäteristyrelsens arkiv.

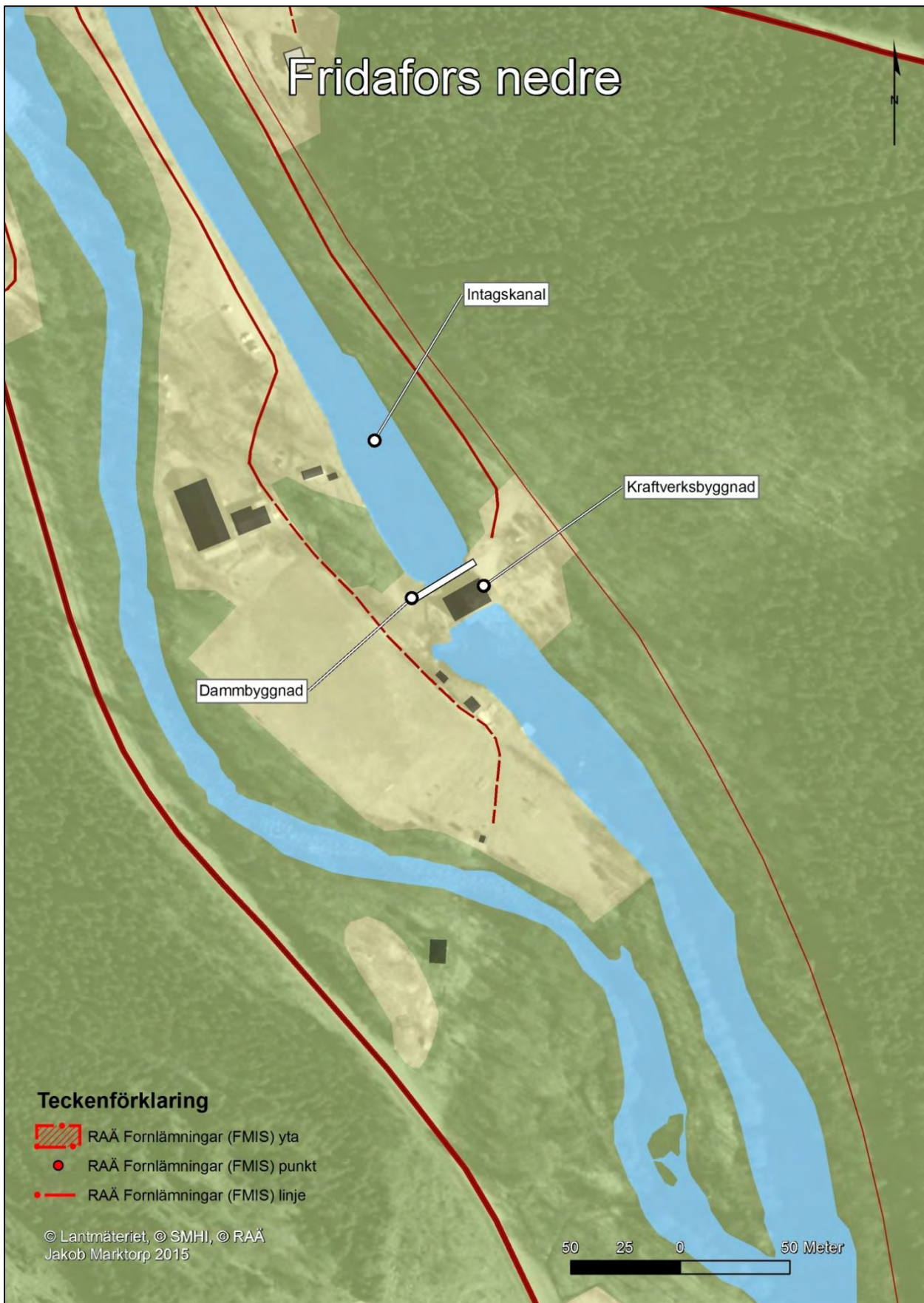
Historisk bild 1. Bild av Fridafors kraftstation från 1958. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

Historisk bild 2. Fridafors kraftstation 1932. Bilden är tagen mot söder. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

Historisk bild 3. Åkista nedströms kraftstationen år 1958. Bilden tillhör Fridafors fritidscentrum.

7. Fridafors övre

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Tingsryd, Almundsryd
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1894
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Skalmursdamm, utskovsluckor av olika sorter, spettlucka, segmentlucka och sättlucka, in-och utloppskanal, fabriksbyggnaderna utformning och placering vid vattnet.
<i>Kärnvärden:</i>	Tydlig industriell miljö som visar på industrialismens utveckling, uppgång och fall under en period på 100 år. I ett större perspektiv visar den även på samhällsutveckling med bruksorters utveckling och nedgång.

Historik

Historiskt sammanhang: Massafabrik

Se även Fridafors nedre

Fabrikör Gråbergs som köpte vattenrätten fick dock aldrig vara med om att förverkliga sin idé om trämassefabriken då han avled den 22 juni 1887 endast 52 år gammal. Fyra månader efter hans död sålde Frida Gråberg sin egendom till chefen för Svenska Stålpressnings AB i Olofström, disponent G.W. Roman till ett pris av 7500 kronor. Hon gjorde en mycket god affär då köpesumman fyrdubblades och hon fick därmed ryktet om att vara en kvinna med sinne för affärer.

De nya delägarna, grosshandlare B.A. Danelius och industrimannen Gustav de Laval var båda boende i Stockholm. De sålde egendomen redan året efter till en summa av 34 000 kronor.⁵² Köparna var Fanhults Fabrik AB som redan hade en massafabrik i Virestads socken, ca en mil öster om Älmhult. De saknade järnvägsförbindelser och såg därför egendomen vid Fridafors som en god investering med utvecklingspotential. Dessutom ansågs Bjellerforsen vara starkare, då fallhöjden efter uppdämningen beräknades till drygt sju meter och den totala vattenkraften till 1200 hästkrafter. Köpet gick igenom den 21 oktober 1889. Visionen om en trämassefabrik blev då verklighet.⁵³

Tre män stod bakom Fanhults Fabrik AB, en konsul och två grossister. Samtliga var hemmahörande i Malmö. Konsul August Schmitz, grosshandlare Edward Engeström och grosshandlare Rudolf Thomström. Tiden för byggstart märktes väl i den lilla byn, tågen som tidigare hade kört förbi bromsade nu in och stannade för att lämna av plank, bräder, cement och tegel. Sedan anlände arbetskraft som vattenrallare, stenläggare, murare och timmermän. Det första arbetet som gjordes var att anlägga en dammvall som skulle kunna stå emot det väldiga vattentrycket. Ägarna ville ha en kontrollant av arbetet som utfördes. Då anställdes ingenjör Heinrich Streng som var bofast i Malmö.

Efter ett par år bytte ägarna namn från Fanhultsbolaget och bildade Fridafors Fabriks AB som i sin tur gav upphov till Fridafors samhälle. Bakom det nya bolaget stod de fyra herrarna Schmitz, Engeström, Thomson och Streng som vardera satsade 35 000 kronor och ytterligare 87 500 kronor tecknades av utomstående personer. Anläggningen var i stort sett klar för insyning vid årsskiftet 1894. Den 14 februari 1894 var startdatumet för fabriksverksamheten

⁵² Stammaing, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.12

⁵³ Stammaing, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.13

och den första slipmassan välldes in i massakaren. Detta var början på en 100-årig era för Fridafors bruk.⁵⁴

Under 1893 pågick arbeten med dammbyggnad, tillloppskanal och turbingropar. Inför byggandet av dammvallen fick ägarna anhålla om syn av Kinnevalds häradsrätt för korrekt placering;

Som vi hava för avsikt att vid "Fridafors" å ägorna till lit B 5/24 mtl "Bjellernäs" i Allmundsryds socken uppföra en fabrik för tillverkning av trämassa och papp, få vi på grund av kungliga förordningen den 30 december 1880 anhålla, att herr domhavanden måtte utsätta syn i och för bestämmande av ett dammfäste över Mörrums å för inledande av vatten till den tilltänkta fabriken.⁵⁵

När fabriken startade sin produktion fanns sex slipmaskiner, en arbetsstyrka på 18 personer som producerade sex ton torrtänkt vit slipmassa per dygn. År 1898 startade tillverkning av vit handpapp eller s.k. cylinderpapp. Pappen torkade vintertid i varmluftskanaler och sommartid i en torklada. År 1898 uppgick arbetsstyrkan till 90 personer som tillverkade 3 250 ton slipmassa. År 1900 började fabriken att tillverka brun handpapp och tre år senare utvidgades sliperiet.

År 1906 installerades en ny torkanordning och under samma år påbörjades byggnationen av ett nytt kraftverk vid Fridafors nedre som stod färdigt år 1907. I samband med detta elektrifieras massafabriken.⁵⁶

En ombyggnation av dammen vid bruket gjordes år 1937 och under följande tioårsperiod byggdes nya lokaler. En lokal var avsedd för en tredje pappmaskin samt kontorslokaler. Ytterligare en ombyggnation av dammen gjordes år 1960, troligen till det utförande den har idag. Bruket finansierade år 1972 byggandet av ett reningsverk i närheten av Mörrumsån för att minska föroreningarna från massafabriken. Under 1980-talet sker en delvis nedläggning av bruket och 176 arbetstillfällen försvann, ett hårt slag mot samhället Fridafors. Dock går det relativt bra för bruket under 1980-talet och arbetsstyrkan ökade igen.⁵⁷ Bruket var i drift fram till 1999 då produktionen helt lades ner.⁵⁸

⁵⁴ Stamming, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.14ff

⁵⁵ Uppgifter ur AD:23:1922, Kammaradvokatfiskalsämbetet, med klandertalan mot flottledsförteckningen beträffande Mörrumsån, Söderbygdens vattendomstol, F I A, vol 46

⁵⁶ Stamming, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.20ff

⁵⁷ Stamming, *Fridafors, samhället vid vattenfallet*, 1989 s.24ff

⁵⁸ Muntlig källa Frank Gunnarsson

Beskrivning av miljön

Fridafors övre är en fabriksmiljö som utgörs av ett flertal byggnader. Den större rektangulära men relativt låga tegelbyggnaden i rött tegel med välvt tak är fabriksdelen som stod färdig 1894 som första fabriksbyggnad till massafabriken (bild 1). Byggnadskroppen utgörs av två likadana, sammanbyggda huskroppar ställda parallellt med varandra som tillsammans utgör en hel byggnadskropp. Fönstren är mestadels småspröjsade enluftsfnster med rundad övre fönsterbåge, de är rektangulära till formen med stående proportioner (bild 2).

En del av fönstren är troligen senare utbytta till tvåluftsfnster utan spröjs. Takfoten är markerad i murningen liksom murade och markerade pilastrar i fasaden som delar in denna på ett symmetriskt sätt. Angränsande byggnad på västra gavelsidan av den äldre fabriksbyggnaden är också den uppförd i rött tegel. Dess gavelsida är tvådelad med en vinklad, utstickande kant på mitten. Taket är flackt och klätt med plåt. Angränsande på andra sidan av fabriksbyggnaden finns en låg, långsmal byggnad som är placerad parallellt med långsidan mot dammvallen av betong.

Den är uppförd med träfasad, pulpettak som sluttar mot dammen och en lång rad med likadana rektangulära, småspröjsade rutor med liggande proportioner längs med denna långsida (bild 3). Innanför denna byggnad och fabriksbyggnaden finns en högre byggnad där dess nedre del ser ut att vara murad i rött tegel, den övre klädd med plåt, också denna har ett välvt tak (bild 4). På andra sidan åfåran syns den del som kvarstår av den tidigare travers som gick över vattnet från en barkanläggning som fanns på andra sidan (bild 5). Här barkades stockar av innan de transporterades över vattnet till massafabriken.

Dammen är en så kallad skalmursdam. Innan dammen förstärktes och byggdes till över hela vattendraget fanns en intagskanal som ledde vattnet fram till intagen. Denna förändrades troligen i samband med ombyggnationen av den övre dammen år 1960. Numera finns en dammvall över hela vattendraget vilket ger en större dammkropp (bild 6). Skalmursdammen är uppförd med en betongkärna och huggen sten med stötbotten av antingen lagd sten och gjuten betong. Vattnet regleras med utskov i delen av skalmursdammen över ån. Det finns tre olika utskov här, en automatiserad planlucka, en segmentlucka i mittenutskovet samt sättrar i utskovet närmast fabriken (bild 7). Själva intaget till turbinen regleras av tre automatiserade planluckor med spel. Ytterligare två utskov finns till två vattenmagasin som förser intaget med vatten. Det ena med tre automatiserade spetluckor och ytterligare ett utskov med en spetlucka (bild 8). Det ena vattenmagasinet har stötsidor av trä (bild 9).

Inne i fabriken (som är en till stora delar öppen yta) syns de två turbinerna och hur de leder vidare energin mot generatorerna (bild 10). Generatorerna är överbyggda med skyddande ”skal” av plåt. En mindre del av den tidigare interiören från tiden som massafabrik kvarstår i form av massa-kar som var en del i pappersproduktionen (bild 11).

Men det mesta av maskinerna är borta idag, dessutom brann det invändigt i en del av taket under 1990-talet. Skadan i taket har lagats men spår syns fortfarande efter branden. Byggnaden är utdömd och ska rivas. En fråga som ägarna arbetar med idag är hur de ska utföra rivandet av fabriksbyggnaden på bästa och mest säkra sätt. En ny byggnad för turbiner och generatorer kommer att uppföras.⁵⁹

Kulturhistorisk värdering

Massafabrik med beståndsdelar

Byggnaden är en tidstypisk och representativ fabriksbyggnad uppförd kring sekelskiftet 1900 i karakteristisk röd tegel. Invändigt finns fortfarande spår av produktionstiden som massafabrik samt äldre turbiner. Fabrikens placering vid vattendraget visar tydligt användandet av vattenkraften. Fabriksbyggnaden är dock i dåligt skick och kommer att rivas inom en snar framtid.

Dammen och vattenvägarna

Intagskanalen är tydlig liksom dammkroppen med dammspegel och utgör viktiga beståndsdelar i miljön. Själva dammkonstruktionen med skalmursdamm uppförd i betong och huggen sten är en mycket viktig och dominerande beståndsdel i miljön.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö är det en tydlig industriell miljö där fabriksbyggnaderna och dammkonstruktionen dominerar och samtidigt på ett tydligt sätt visar på dess koppling och nyttjande av vattnets kraft.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

För miljön är skalmursdammen en viktig del av helhetsmiljön och får än starkare betydelse då fabriksbyggnaden försvinner. Det är därmed viktigt att denna finns kvar i miljön.

⁵⁹ Muntlig källa Frank Gunnarsson

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Fabriksbyggnaden för pappersbruket som byggdes 1894.

Bild 3 & 4. Ytterligare fabriksbyggnader som angränsar till den äldre fabriksdelen.

Bild 5. Del av den travers som har gått över intagskanalen, en barkanläggning angränsade tidigare till denna.

Bild 6. Skalmursdam i murad huggen sten.

Bild 7. Skalmursdammen med utskov.

Bild 8. Intaget till turbinerna.

Bild 9. De två bassängerna till intaget.

Bild 10. Här leds energin vidare till generatorerna.

Bild 11. Två massa-kar från pappersmassatillverkningen finns kvar inne i fabriken.

Historisk karta 1. En karta från 1913 visar ägorna för Fridafors fabrik liksom ytterligare en fördämning och intagskanal nedströms vid Fridafors nedre kraftstation. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1913.

Historisk karta 2. Ekonomisk karta över Fridafors pappersbruk från 1949. Rikets allmänna kartverks arkiv.

Historik bild 1. Fabriksbyggnaden mot söder. Årtal okänt, bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

Historisk bild 2. Fridafors pappersbruk mot sydväst. I fotografiet syns den tidigare intagskanalen till kraftstationen och traversen som leder över åfåran. Årtal är okänt. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

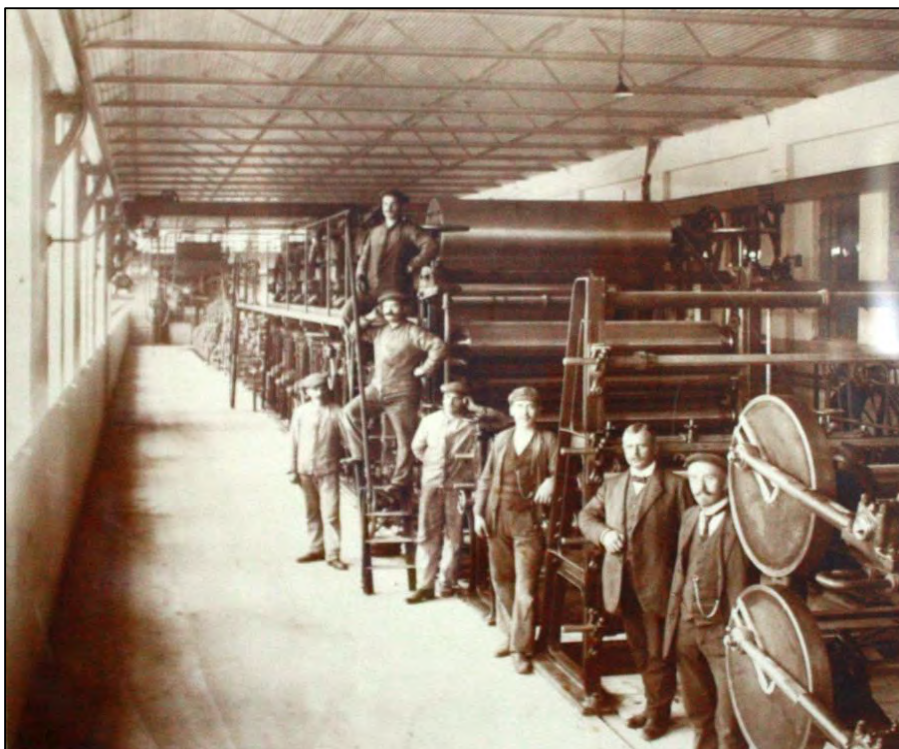
Historisk bild 3. Arbete med intagskanalen till kraftstationen, årtal okänt men troligen omkring år 1893 då kanalerna byggdes om. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

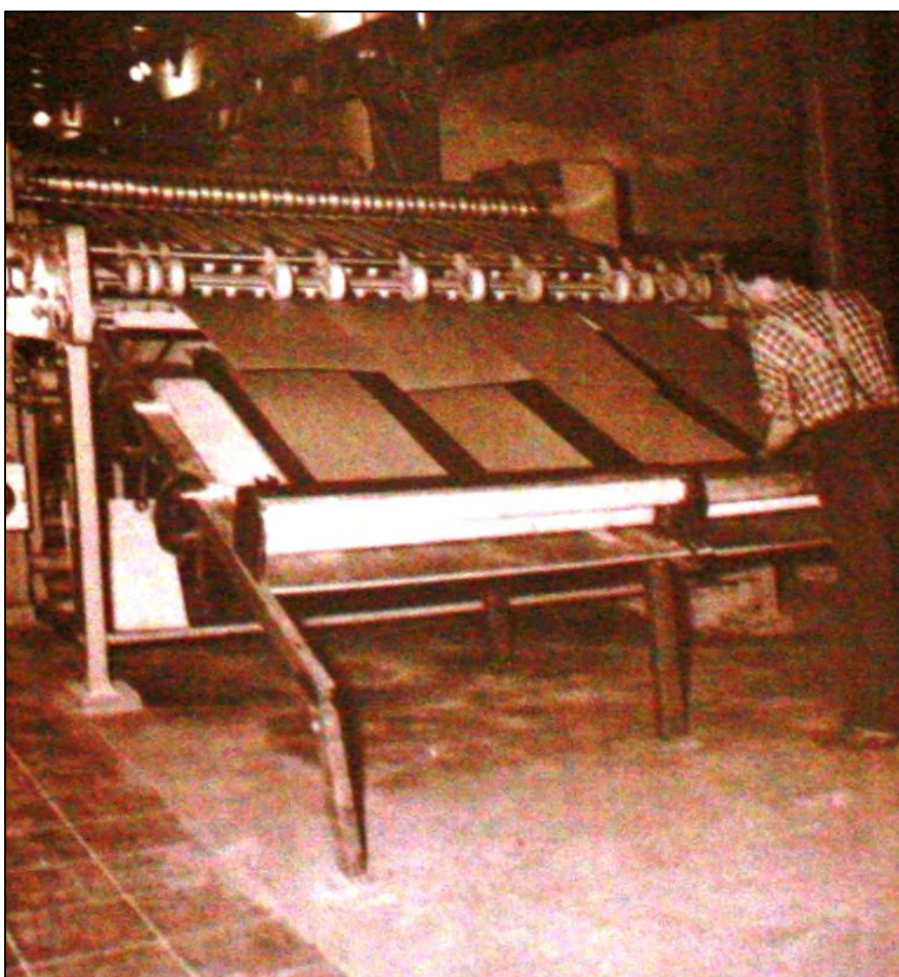
Historik bild 4. Ytterligare bilder på arbete med dammen, bilden kan vara från 1937 då arbeten på dammen utfördes. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

Historisk bild 5. Tömning av den övre dammen år 1960. I fotografiet syns intagskanalen till vänster som troligen försvann i en kort tid därefter. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

Historisk bild 6. Arbetare vid pappersbruket år 1913. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

Historisk bild 7. Tillverkning av papper i pappersbruket år 1958. Bilden tillhör Fridafors fritidscenter.

8. Skåramåla och Älvdalen

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Tingsryd, Almundsryd
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1878
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Kan vara fornlämning enligt 2 kap. KML.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Husgrund, topografiskt läge
<i>Kärnvärden:</i>	Äldre strategisk plats för verksamheter som nyttjade vattnets kraft

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn.

Skåramåla kvarnplats och Älvdalen är kvarnlägen som båda troligtvis har tillhört Skåramåla by. Skåramålas södra kvarn är utmarkerad i den ekonomiska kartan från 1949⁶⁰ och i generalstabskartan från 1869⁶¹ vid den naturliga åfåran nordost om Granös nuvarande läge.

I 1838 års skattläggning av mjölkvarnar i Kronobergs län, Almundsryds socken, är Skåramåla kvarn omnämnd. Skåramåla skattekvarn hade ett stenpar om 6 spans diameter och var belägen vid Mörrumsån. Kvarnen malde för egen mald men ibland även för grannar. Kvarnen omnämndes första gången i kvarnkommissionens protokoll från år 1698. Kvarnplatsen utgjordes vid den tiden av fyra skvaltor som sedan lång tid tillbaka hade tillhört hemmanet. Någon av kvarnarna kom dock att flyttas till Inlockahults ägor år 1835. En av de andra skvaltorna förflyttades till Jöns Håkanssons ägor vid Slattesmåla.⁶²

Skvaltorna som flyttades till Slattesmåla förflyttades och nyuppfördes år 1834 efter Häradssynerättens utlåtande den 9 augusti 1832 och 10 augusti 1833. Mjöl kvarnen skattlades den 18 juni 1835.⁶³ Vid samma kvarn ska även en såg ha funnits. Såg fanns även i Inlockahult⁶⁴

Vid Skåramåla fanns också en mjölkvarn vid Mörrumsån. Kvarnen malde för eget bruk och ibland till grannar. Enligt kvarnkommissionens undersökning år 1698 konstaterades att de fyra skvaltvarnarna vid Skåramåla som sedan länge tillhört hemmanet var förflyttade till Inlockahults hjulkvarn enligt konungens befallningshavandes utslag den 4 februari 1835. En av kvarnarna hade samma år flyttats till Jöns Håkanssons nyanlagda hjulkvarn vid Slattesmåla enligt utslag den 18 augusti 1834.⁶⁵ Vi platsen för husgrunden vid Skåramåla finns idag en skylt där det står att läsa ”Skåramåla Johansborgs ullspinneri uppfört 1878 av spinnmästare Johan Johansson nedlagt 1891”.⁶⁶

⁶⁰ Rikets allmänna kartverks arkiv. Ekonomiska kartan, aktnr: Kastensmåla J133-4E1g52, 1949.

⁶¹ Rikets allmänna kartverks arkiv. Generalstabskartan, aktnr: Karlshamn J243-10-1, 1869.

⁶² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 411.

⁶³ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 436.

⁶⁴ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 572.

⁶⁵ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 412.

⁶⁶ Skylt vid husgrunden

Beskrivning av miljön

Söder om Hönshyltefjorden och Granö kraftverk ligger Älvdalen. Lämningarna vid Älvdalen är troligen rester av Skåramåla och Slattemåla kvarnar (Historisk karta 1 och 2). Vid Älvdalen är vattenvårdande åtgärder nyligen gjorda. Dammens vattenspiegel är avsänkt och dammbyggnadens kärna av betong är blottad (bild 1). Dammbyggnaden, en överfallsdamm med regleringsluckor, är troligtvis ombyggd under tidigt 1900-tal och är uppförd i betong med iblandad sten och en släntmur/ytterliv av borrhade stora gråstensblock (bild 2). Mittenutskovet är helt avsänkt men stora delar av fundamentet är helt bevarad (bild 3). Det tidigare vattenmagasinet är idag på väg att växa igen (bild 4). Lämningar efter kvarnbyggnaden återfanns inte vid fältbesöket.

Husgrunden efter Skåramåla kvarn ligger inne i skogsterräng nära åfåran som leder förbi, den är belägen på den östra sidan av fåran. Den består av naturstenblock och är mellan 70 cm till 1 meter hög (bild 5 & 6). Platsen där husgrunden ligger är relativt svårtillgänglig i alla fall sensommartid med mycket växtlighet, därför kan det vara svårt att upptäcka husgrunden. Delar av fårans kanter är markerad med upplagd sten (bild 7). Längs med fåran uppströms finns uppbyggda stenvallar med jämna mellanrum (bild 8) och fåran är mestadels torrlagd uppströms. Den åfåra som leder förbi husgrunden var vid tiden för vårt besök svagt strömmande med lågt vatten vilket har att göra med vattenregleringen vid Granö kraftstation (bild 9 & 10). Åfåran leder fram till en mindre damm.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Vattenvägarna tillsammans med fundamentet av dammbyggnaden vid Älvdalen berättar om vattnets betydelse som kraftkälla och för råvaruförädling. Dammbyggnaden är i sig konstruerat på ett sådant vis att den möjliggjort för timmerflottning.

Husgrunden vid Skåramåla kvarn är ett spår av en förindustriell tidsepok och är det sista som kvarstår av en tidigare byggnad. Den utgör en viktig årsring och påminner oss om historien och tidens gång.

Dammen och vattenvägarna

Själva fåran är fortfarande tydlig i landskapet även om den har betydligt mindre vatten än den troligen hade vid tiden för verksamheten här. Den utgör en viktig del i miljön och för förståelsen av platsens tidigare användning.

Helhetsmiljön

Lämningarna vid Älvdalen och den kvarndamm som finns utgör viktig historisk ärrbildning i landskapet som förmedlar platsens betydelse som tidig industri och välfärdsnav i bygden. Det finns en tydlig koppling till dagens nyttjande av landskapet där skogsindustrin är väletablerad. Platsen har sannolikt varit betydelsefull för den tidiga kommersiella skogsindustrin genom timmerflottning och sågning.

Som helhetsmiljö är det en plats som berättar om det förindustriella Sverige, platsen är en viktig länk tillbaka i tiden och i ett större perspektiv en del av vårt lands industriella historia och utveckling vilket motiverar ett kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturmiljösynpunkt är det önskvärt att bevara den struktur av åfåran som finns vid platsen. Detta innebär att i synnerhet stenskoningar bevaras i möjligast mån. För att vidmakthålla förståelsen av den kulturhistoriska kontexten är det viktigt att vattentillförsel finns.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Dammen är avsänkt och i bilderna syns dammvallens ytterliv belagd med borrade stensblock.

Bild 3. Delar av tidigare fundament i betong finns kvar.

Bild 4. Dammen är idag avsänkt och på väg att växa igen, endast en svag rännil letar sig fram i landskapet.

Bild 5 & 6. Stengrunden tillhörande Skåramåla kvarn.

Bild 7. Delvis stenlagda kanter längs åfåran.

Bild 8. En av flera stenvallar som finns med jämna mellanrum i den torrlagda fåran.

Bild 9. En svagt strömmande åfåra.

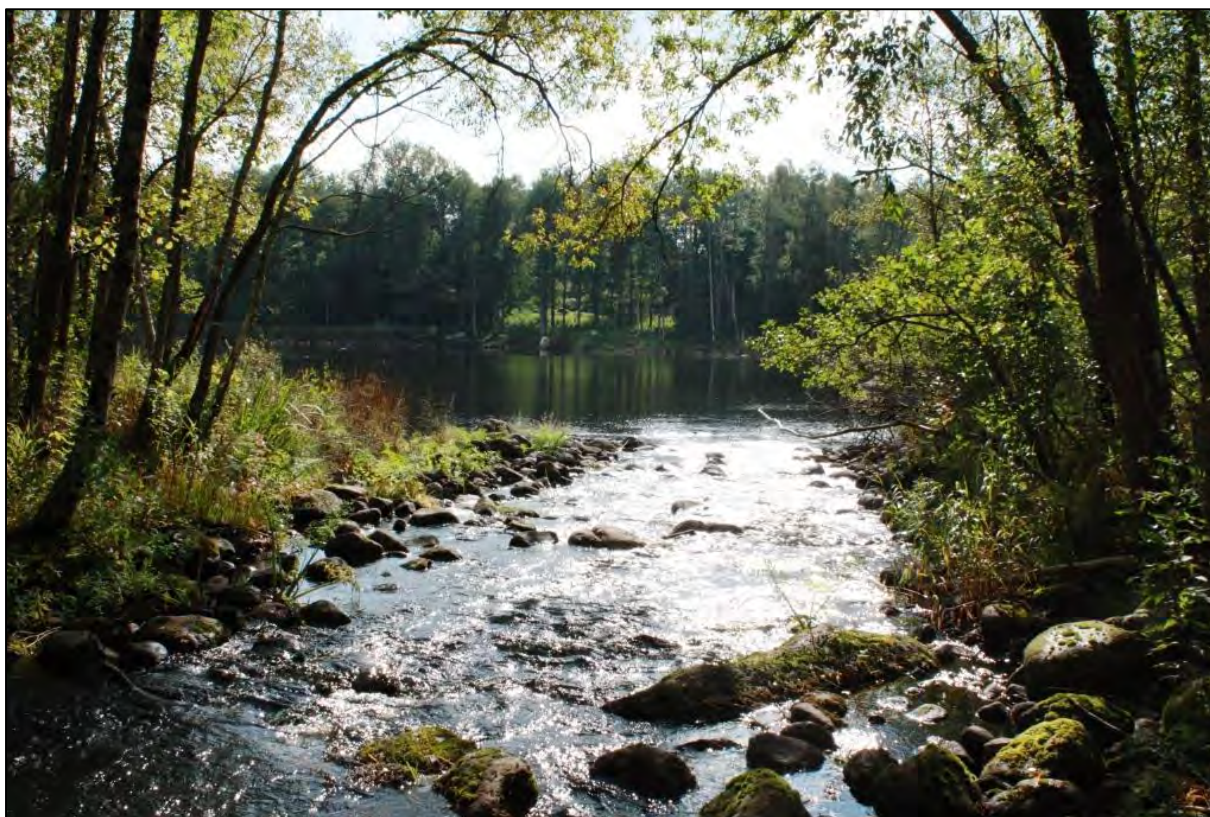
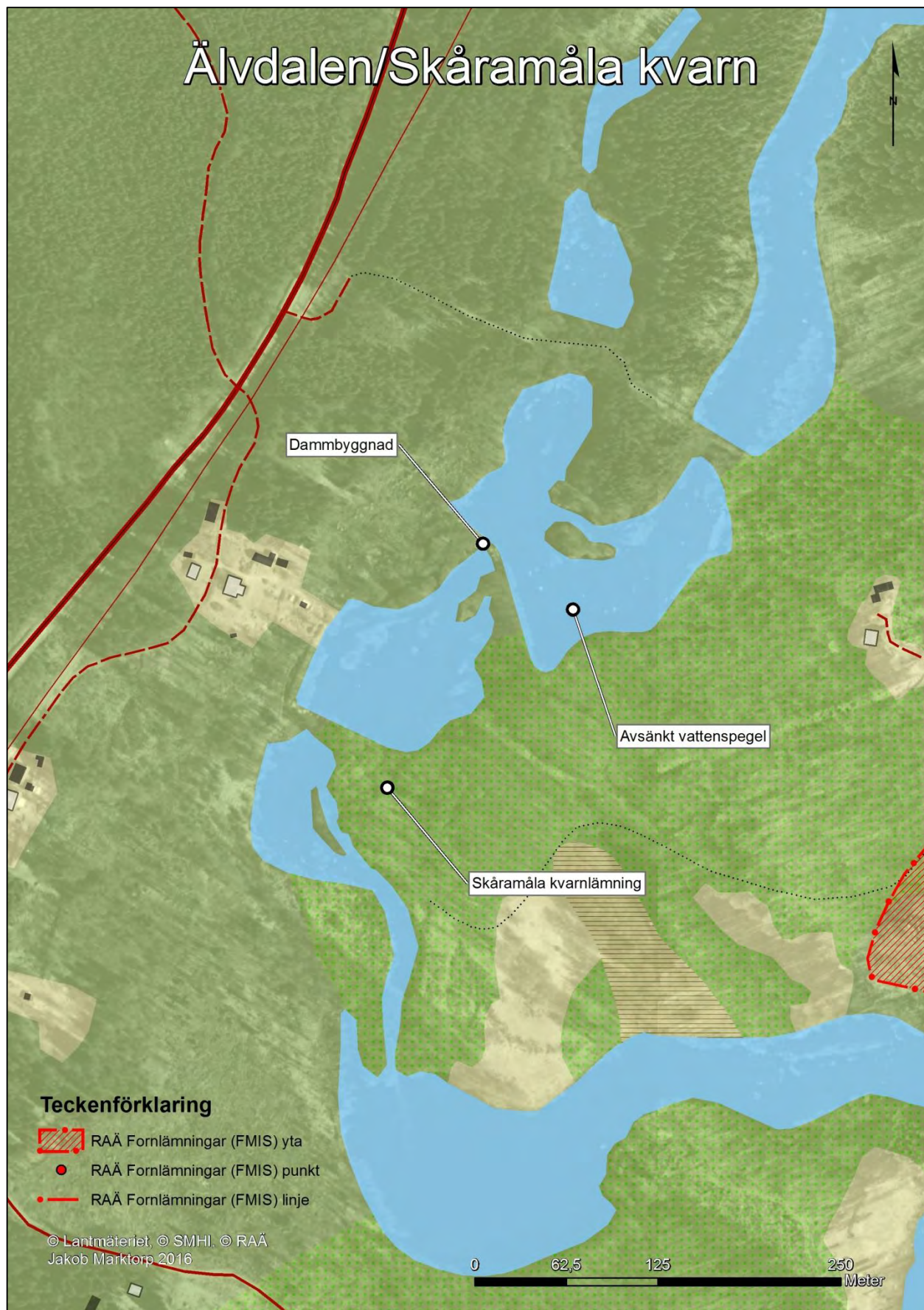

Bild 10. Som mynnar i en spegeldamm.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Storskifteskartan över Skåramåla ägor visar tillhörande kvarn. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1814.

9. Granö

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Tingsryd, Almundsryd
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1958
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kraftstationens tidstypiska arkitektoniska uttryck, det topografiska läget, intagskanal, betongsump, sidoränna/skibord
<i>Kärnvärden:</i>	Återspeglar ett senare skede av landsbygdens elektrifiering och kraftverksbyggandet under 1950-talet.

Historik

Historiskt sammanhang: Kraftverk.

Granö kraftverk uppfördes år 1958 vid en kanal från Hönshyltefjorden. I samband med kraftverksbyggandet anlades kanalen öster om den naturliga åfåran. I ekonomiska kartan från 1949⁶⁷ syns ingen verksamhet på den plats där Granö kraftverk idag ligger och inte heller i äldre kartmaterial såsom generalstabskartan från 1869⁶⁸.

Det sägs dock att det vid Granö även ska ha funnits en kimsröksfabrik vid 1800-talets slut. Denna kan ha legat vid någon av de andra kvarnplatserna som fanns i bygden. I en förteckning över Kronobergs läns skattlagda mjölkvarnar, sågkvarnar och stampar för tull- och husbehov från år 1837 omnämns exempelvis en kvarn i Vrångeboda. Kvarnen var belägen i Mörrumsån vid östra kanten. Kvarnen var en hjulkvarn som skattlades den 21 december 1796 av konungens befallningshavande och av Kammar Collegium 1797.⁶⁹ Vid Vrångeboda fanns även en allmän sågkvarn, vilken skattlades 1796 och på nytt den 15 oktober 1804⁷⁰ samt en vattendriven stamp.⁷¹ En till kvarnplats fanns även nordost om det äldre kvarnläget i Granö kraftstations närhet. Denna är även utmarkerad i generalstabskartan från år 1869.

Beskrivning av miljön

Granö tillhör kulturlandskapsregionen Södra Smålands skogsbygd. Att landskapet i synnerhet präglas av skog och vatten vittnar även bygdens flera mindre byarna vilka slutar med efterleden -hult, -boda, och -måla. Samtliga efterled härrör från medeltid eller tidigare, vars betydelse i kombination med varandra kan ge indikationer om hur landskapet historiskt har brukats. Troligtvis utgjorde Mörrumsån ett grundläggande naturligt element i skogsbygden vilket möjliggjorde för framväxten av mindre gårdar och åkerlyckor samt slätterängar. Vidare måste närheten till Mörrumsån givit förutsättningar för fiske och transport, såsom timmerflottning. Intill Granö kraftverk ligger en stenåldersboplats (Almundsryd 150:1), vilken vittnar om hur människan under mycket lång tid levt och verkat i vid just det här topografiska läget.

⁶⁷ Rikets allmänna kartverks arkiv. Ekonomiska kartan, aktnr: Kastensmåla J133-4E1g52, 1949.

⁶⁸ Rikets allmänna kartverks arkiv. Generalstabskartan, aktnr: Karlshamn J243-10-1, 1869.

⁶⁹ Riksarkivet, aktnr: GVIII1 Kronobergs länsstyrelse, landskontoret. Förteckning öfver 1838 års qvarn förteckningar, s. 411.

⁷⁰ Riksarkivet, aktnr: GVIII1 Kronobergs länsstyrelse, landskontoret. Förteckning öfver 1838 års qvarn förteckningar, s. 566.

⁷¹ Riksarkivet, aktnr: GVIII1 Kronobergs länsstyrelse, landskontoret. Förteckning öfver 1838 års qvarn förteckningar, s. 601.

Kraftstationen är arkitektoniskt tidtypisk i sin utformning, karakteristiskt är den rektangulära byggnadskroppen förskjuten i två nivåer med flacka pulpettak klätt med takpapp (bild 1). Takets kanter är klädda med skyddande kopparplåt. Ytterligare karakteristiska drag är den slätputsade fasaden och fönsteröppningarna med enluftsfnster av varierande storlek och form, kvadratiska liksom rektangulära med stående proportioner. Byggnaden är slätputsad på sidan mot strömfårans nedre del liksom på fasaden riktad mot strömfårans övre del. Övriga sidor är av rå betong. Byggnaden ligger placerad mitt i fallet, över själva fåran (bild 2). Överst i systemet på platsen finns intagskanalen och dammen, en intagslucka finns här till den sidorännan av betong som löper längs med byggnaden (bild 3). Den här rännan är till för att avleda packis.

Här finns också ett intag som leder vattnet till de två stora intagsrör som i sin tur tar vattnet nedåt till turbinsumpen. I betongsumpen samlas vatten upp, här finns också ett galler som förhindrar fisk, löv och grenar att åka med ner i turbinen. Betongsumpen ligger ovan kraftstationen i fallet, fallhöjden är på 18,22 meter. Välvda tak skyddar delvis sumpen. Mellan sumpen och dammen finns en mindre körbar väg (bild 4). Efter att vattnet har tagits in i sumpen rör det sig neråt i de två rör som finns insprängda i berget, förbi de två turbinerna som utviner kraft och vidare neråt genom systemet till sugrören vid utloppet (bild 5 & 6). Kraftverket har två kaplanturbiner och två generatorer, med en effekt av 8,8 MW och två generatorer liksom två turbiner.

Invändigt består byggnadens övre våning av ett stort rum uppdelat i två delar, här syns den övre delen av de två turbinerna, en glasruta skiljer rummen åt p.g.a. hög ljudnivå i rummet där turbinerna finns och på så sätt är det enkelt att övervaka verksamheten (bild 7). Ett datasystem övervakar också ständigt turbinernas drift liksom intag till dessa och vattenstånd. Rummet är öppet och ljust med kaklat golv och längs ena väggen finns en lika delar konst-installation som pedagogisk instruktion om hur en kraftstation fungerar (bild 8). I den nedre bottenvåningen syns den mittersta delen av turbinerna och här ses också hur rören kommer fram ur berget. Rören är rundade här, som en snäckform för att öka vattnets fart och kraft ytterligare med hjälp av centrifugalkraften innan de når turbinbladen.

Angränsande till kraftstationen finns en eltransformator som omvandlar kraften till el med rätt spänning innan den ska vidare ut på elnätet (bild 9).

En intagskanal leder vatten till Granö från Granödammen som är en konstgjord damm och sjö, förstärkningsarbeten av dammvallen gjordes under september månad 2015 (bild 10 & 11). En ny gjuten s.k. vinge gjöts då för att förstärka vallen ytterligare och stå emot vattentrycket bättre (bild 12). Fundament sticker

upp i intagskanalen början då det fanns planer på att anlägga kraftstationen närmare dammen från början.

Vid intagsluckorna till intagskanalen finns ålrör som fångar in ålar till en sump. Här plockas de sedan upp och fraktas förbi vandringshindret och släpps vid Marieberg för att simma vidare därifrån.

Granödammen brast den 27 september 2010. Ingen människa skadades men dammbrottet förstörde delar av byggnaden och kraftverket var ur drift i två år. Efter reparationer har vattenkraftverket åter tagits i bruk. Inga fiskvägar finns.

Kulturhistorisk värdering

Kraftstationen med beståndsdelar

Byggnadens arkitektoniska utformning och drag är viktiga värdebärande beståndsdelar som kommunicerar under vilken tid kraftstationen uppfördes och tidens ideal avspeglar sig i arkitekturen. Byggnadens interiör med maskinhall är en viktig beståndsdel som visar på teknisk utveckling över tid och som har ett kontinuitetsvärde då den är i drift även idag. Turbinrören är inte synliga exteriört men den höga fallhöjden visar på i vilken riktning vattnet färdas och är en viktig del av byggnadens utformning.

Dammen och vattenvägarna

Intagskanalen som leder vatten från Granödammen till kraftstationen är tydlig i landskapet liksom utloppskanalen. De är tydligt kopplade till byggnaden och utgör viktiga delar av miljön och för förståelsen av byggnadens funktion.

Helhetsmiljön

Platsen är en väl avläsbar ung miljö och representerar en första årsring i utvecklingen av vattenkraftverk. Dammbyggnaden har vid ett tillfälle brustit och byggts om vilket är en negativ effekt på det kulturhistoriska värdet. Platsen bedöms ändå ha ett regionalt värde då den återspeglar ett senare skede av landsbygdens elektrifiering och kraftverksutbyggnaden under 1950-talet.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Eftersom miljön är relativt modern ur kulturhistoriskt perspektiv så är den mer mottaglig för moderna vandringslösningar för vattenfauna än många andra kulturhistoriskt intressanta miljöer. Bästa möjliga teknik (BMT) skulle därmed inte ge någon negativ effekt på det kulturhistoriska värdet. Den som planerar eller utför ett arbete ska dock se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Kraftstationen är utformad enligt tidstypiskt arkitektoniska drag för 1950-talet.

Bild 3. En sidoränna av betong som är till för att avleda packis.

Bild 4. Betongsumpen som ligger i anslutning till kraftstationen.

Bild 5 & 6. Vattnet färdas efter intaget i sumpen genom två sugrör och vidare genom turbinerna och ut i utloppskanalen.

Bild 7 & 8. Invändigt syns i maskinhallen de övre delarna av de två turbinerna. På ena väggen sitter en pedagogisk illustration av hur kraftstationen ser ut i genomskärning.

Bild 9. Eltransformatorer och ställverk i anslutning till kraftstationen.

Bild 10. Intagskanalen som leder vatten till kraftstationen från Granödammen.

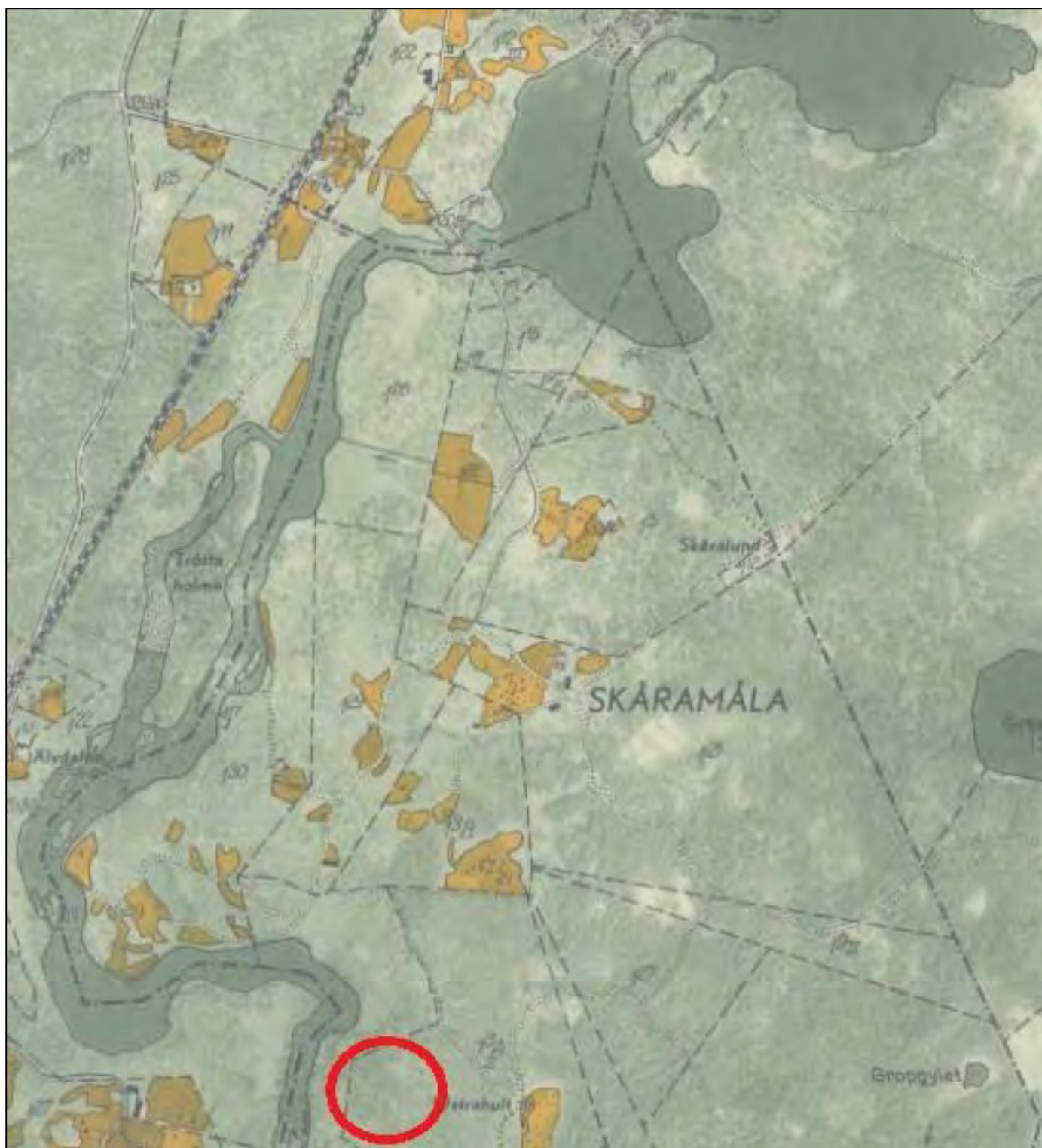

Bild 11. Vi över Granödammen

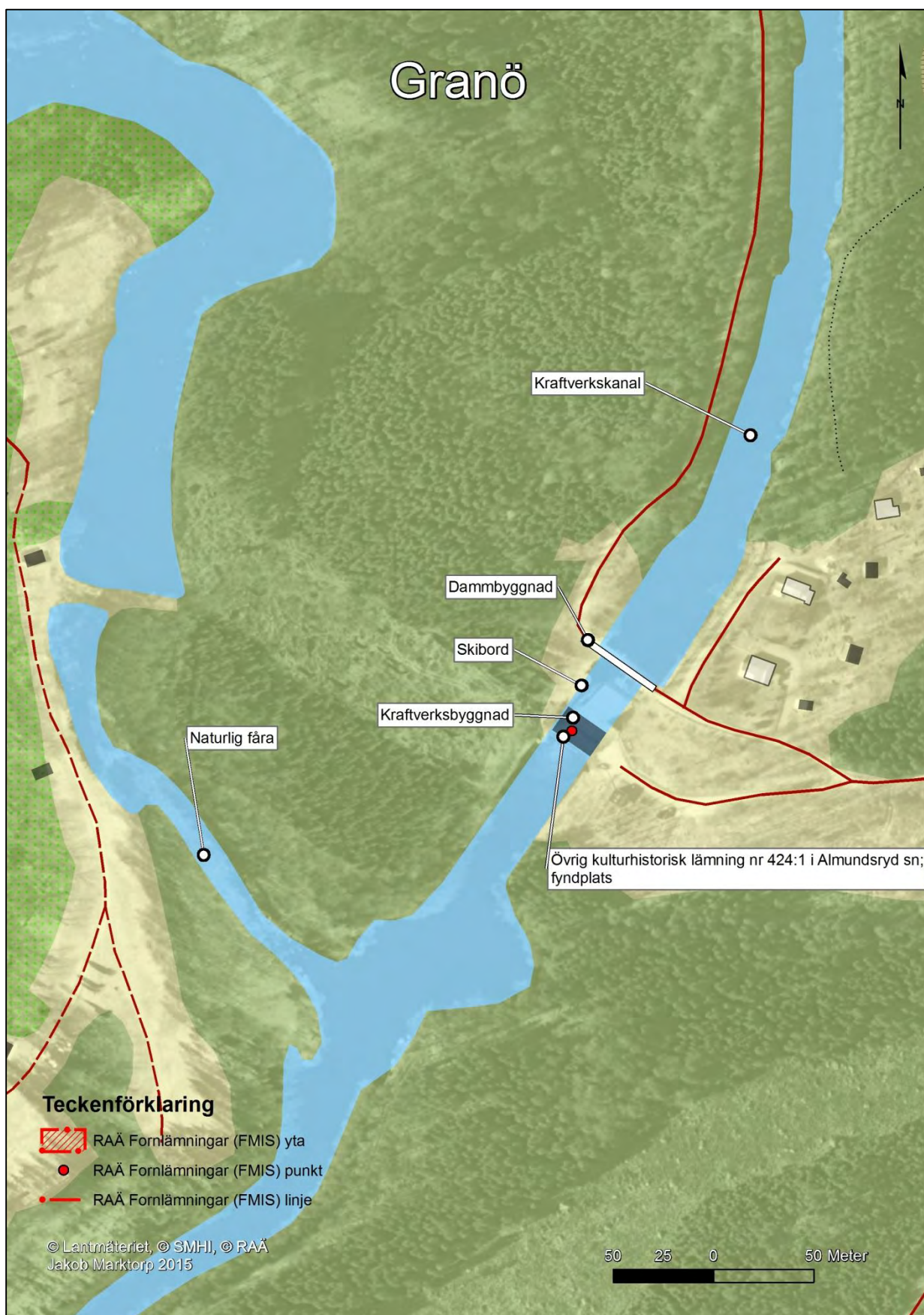

Bild 12. Dambyggnaden vid Granö kraftstation under ombyggnad.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. I ekonomiska kartan från 1949 syns ingen vattenanknuten verksamhet på platsen där Granö kraftverk idag ligger. Rikets allmänna kartverks arkiv 1949.

10. Trässhults kanal

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1830-talet
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Grävd kanal, överfall, möjlig fångstanläggning för ålfiske
<i>Kärnvärden:</i>	Metoder för markavvattning, utvinning av åkermark och ålfiske

Historik

Historiskt sammanhang: Markavvattning och fiskeplats.

Sjön Åsnen är påverkad av sjösänkning då sjön redan på 1830-talet sänktes via den kanal som grävdes sydväst om Hackekvarn via Ålshult ner till Hönshyltefjorden. Kanalen kallas för Ålshults kanal eller Trässhult kanal. Syftet med anläggandet av en kanal var att sänka vattenytan i Åsnen med 60 cm för att vinna mer mark.⁷²

Kanalen kom att påverka det naturliga utloppet som redan fanns och som löpte förbi Hackekvarn där vattenflödet minskade. Ålfisket försämrades genom detta och en domstolsprocess inleddes vilken ledde till förlikning där både dammen till Hackekvarn liksom kanalen fick vara kvar. Kanalen ska ha använts för transporter till närliggande järnbruk och sågverk. Det sägs att kanalen anlades av ryssar. Det kan delvis stämma då ryska krigsfångar kan ha förbättrat kanalen under 1850- och 60-talet. Kanalen är lokalt känd som Kråke kanal, då det finns ”Kråke värmare” (ålfisken) i kanalen.⁷³ Dammybyggnaden anlades troligtvis som fångstanläggning för ål (värmare) och som passage över vattnet mellan Trestenshult och Kråketorpet (åltorpet).

Under början och mitten av 1970-talet rådde väldigt låga vattenflöden i sjön något som ledde till den senaste vattendomen från 1983 reglerar att sjön inte sänks av för mycket.⁷⁴

Beskrivning av miljön

Vandringshindret i Trässhult eller Åshults kanal utgörs av en överfallsdamm med betongfundament (bild 1 & 2). Dammybyggnaden har troligtvis även fungerat som bro över kanalen. En bit ifrån platsen i anslutning till den större vägen, riksväg 120, fanns två mindre fritidshus. De såg ut att vara övergivna (bild 3).

Kulturhistorisk värdering

Dammen, vattenvägarna och helhetsmiljön

Kanalen vittnar om 1800-talets rationaliseringar markavvattningar för att effektivisera jordbruket och vinna ny åkermark. Vidare kan dammybyggnaden vara en av få bevarade fångstanläggningar för ålfiske.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

I samband med vattenvårdande åtgärder bör anläggningen för ålfisket bevaras i möjligast mån. Kanalen är tydligt anlagd men saknar skoningar eller andra strukturer som är relevanta för det kulturhistoriska värdet.

⁷² Naturvärdesinventering av Trässhults kanal, Lst Kronoberg 2009

⁷³ <http://kanaler.arnholm.nu/asnens/alshults.html>

⁷⁴ Åsnen i översiktsplanen, planeringsunderlag Lst Kronoberg 2004

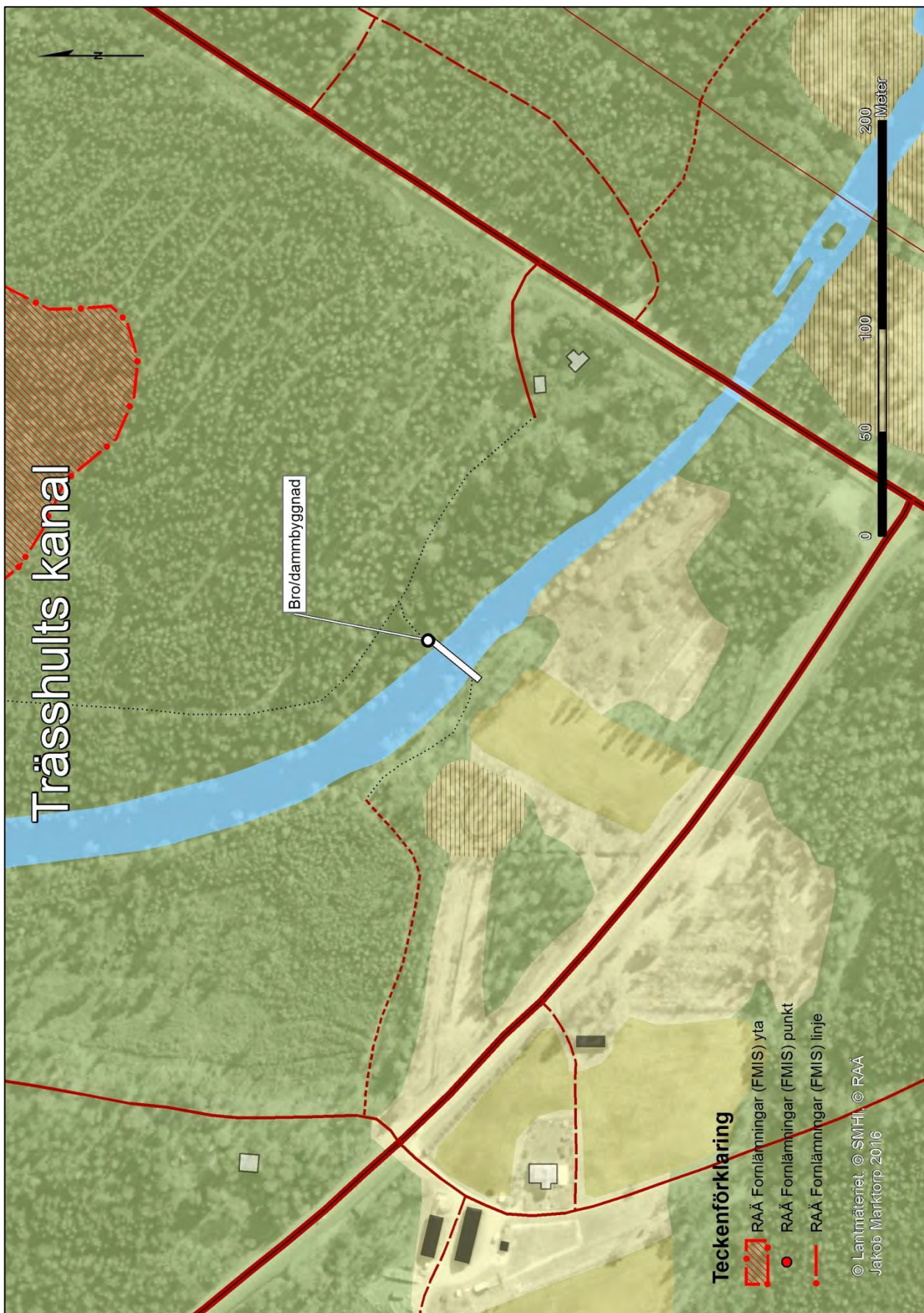
Bilder av miljön 2016

Bild 1 & 2. Ålfiskanläggningen i Trässhults kanal.

Bild 3. Två övergivna stugor ligger i anslutning till kanalen.

11. Hackekvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Urshults socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Belägg från 1698
<i>Lagskydd:</i>	Fornlämning 585:1 och 586:1 i Urshult sn; Boplats. Uppgift om 589:1 i Urshult sn; fångstanläggning.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Närliggande tidigare kvarnplats
<i>Kärnvärden:</i>	Äldre kvarnplats

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn

Hackekvarn var belägen på Mörrumsåns östra sida. Kvarnen malde för husbehov och tull. I samband med kvarnkommissions undersökning av Hackekvarn år 1698 byggdes kvarnen om till en hjulkvarn. Hjulkvarnen kom att skattläggas den 3 augusti 1784 till en ränta av 16 kappar spannmål. Skattläggningen bekräftades av kammarkollegiet 1787.⁷⁵

Beskrivning av miljön

Vandringshindret vid Hackekvarn ligger under den vägbro som söderifrån leder över den första av två åfåror som angränsar till Kvarnholmen/Värmansholmen (bild 1). Luckan är en segmentlucka som är fäst under brovalvet, brofundamentet är gjort av betong (bild 2 & 3).

Segmentluckan är avsedd för regleringen av vattenståndet i Åsnen. Regleringen följer en vattendom och tappningsplan från 1977. Segmentluckan tillsammans med uppdämningen vid Ekefors kvarn reglerar vattenståndet i Åsnen. Enligt vattendomen ska Åsnen inte ha lika lågt vattenstånd som vid 1800-talets början fram till 1971, då stora delar av sjön kunde torrläggas i perioder.⁷⁶

Kvarnen ska ha legat på den östra sidan av Mörrumsån, när vi besökte platsen såg vi inga spår av den men vid tiden för besöket var det ca 10 cm snö vilket försvårade att se lämningar efter exempelvis en husgrund.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Utifrån arkivhandlingar kan vi konstatera att en kvarnplats har funnits här vilket också namnet på platsen indikerar.

Dammen och vattenvägarna

Att Mörrumsån leder förbi Hackekvarn förstärker förståelsen för namnet på platsen då vattenkraften från Mörrumsån har använts för kvarndrift.

Helhetsmiljön

Historiska källor liksom namnet på platsen är de främsta beläggen på att det tidigare har funnits en kvarn här vilket tillskriver platsen ett visst kulturhistoriskt värde. De äldre historiska spåren i dagens landskap består i synnerhet av vägbron och dammens läge. Regleringsanläggningen är sentida och

⁷⁵ Riksarkivet, aktnr: GVIII1 Kronobergs länsstyrelse, landskontoret. Förteckning öfver 1838 års qvarn förteckningar, s. 442.

⁷⁶ <http://kanaler.arnholm.nu/asnens/alshults.html>

vittnar om regleringen av vattenflödet från sjön Åsnen men saknar som enskilt objekt något nämnvärt kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturmiljöhänsyn finns inget att invända mot eventuella åtgärder. Observera att det inom eller i närheten av platsen finns fornlämningar som skyddas av 2 kap. KML.

Bilder av miljön 2016

Bild 1 & 2. Vägbron över Mörrumsån. Centralt i åfåran finns en segmentlucka under bron, här mot sydväst.

Bild 3. Utloppet efter utskovsluckan mot nordväst.

Historisk karta 1. I en skifteskarta återges Hackekvarns dåvarande läge i landskapet. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1836.

12. Ekefors kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Urshults socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Omkring 1840
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Övrig kulturhistorisk lämning 131:1 i Urshult sn; Byggnad annan. Uppgift om 131:2 i Urshult sn; Fångstanläggning.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnad med bevarad kvarninteriör och vattenhjul, intagskanal, dammbyggnad med vattenspegel.
<i>Kärnvärden:</i>	Äldre kvarnplats som uppvisar vattenkraftens grundläggande principer och metoder för kvarndrift. Ekefors återspeglar ett förindustriellt skede där kvarnarna utgjorde naven i jordbruket och samhällets utveckling.

Historik

Historiskt sammanhang: Tidigindustri.

I ett register över skattlagda kvarnar i Kronobergs län omnämns Ekefors kvarn, även kallad Tryteke kvarn. Kvarnen var belägen på Mörrumsåns västra sida utmed byn Trytekes strand. Tullkvarnen anlades av riksdagsmannen Nils Håkansson och malde med ett stenpar om 11 spans diameter. Kvarnen undersöktes av häradssynerätten år 1821 och skattlades den 13 augusti 1824. Den 5 augusti år 1833 gjordes en ny undersökning av Ekefors kvarn i samband med att ett underfallsvattenhjul och två stenpar om 10 spans stenar skulle anläggas för tulltåkt. År 1835 undersöktes kvarnen på nytt av häradssynerätten i fråga om kvarnens uppdämning. År 1859 bekräftade kammarkollegiet Ekefors tullskattläggning av nytt stenpar.⁷⁷

Vid Ekefors har det även funnits ett flertal andra industriella verksamheter som har nyttjat vattenkraften såsom: järnmanufakturverk, linoljeslageri, stamp, garveri, stärkelsefabrik, bränneri och mejeri. Den industriella verksamheten i området avvecklades under 1900-talets början och kvarnen lades ner 1919, den konkurrerades ut av en elektrisk valskvarn som anlades i Urshult.⁷⁸

Beskrivning av miljön

Kvarnen ligger vid ett utlopp från sjön Åsnen i dess sydöstra del. Nuvarande kvarnbyggnad uppfördes omkring 1840-talet, kanske i samband med ombyggnationerna år 1833. När kvarnen var i drift under 1900-talet fanns tre stenpar och sikt.⁷⁹

Kvarnhuset är välbevarat och uppfört i två och en halv våning med murad stensockel i bottenvåningen (bild 1). Andra våningsplanet är klätt med rödslammad locklistpanel och sadeltaket är belagt med tegel. Byggnadskroppen är rektangulär och placerad med dess södra långsida ut mot vattendraget. På den södra sidan sitter underfallsvattenhjulet, stommen är gjord i järn och på denna är träskovlar fastsatta (bild 2). På samma sida finns ett småspröjsat korspostfönster med sex lufter på andra våningen. På gavelsidorna finns tre fönster vardera, de fönster som finns i bottenplanet har rundad övre fönsterbåge (bild 3 & 4).

På kvarnens entrésida finns två dubbelporlar som sitter i vertikal linje centrerade mitt på fasaden, inga fönster finns på den här fasadsidan. Sadeltakets tegeltak ska enligt uppgift från ägaren läggas om framöver, de har fått bidrag för

⁷⁷ Riksarkivet, aktnr: GVIII Kronobergs länsstyrelse, landskontoret. Förteckning öfver 1838 års qvarn förteckningar, s. 458.

⁷⁸ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁷⁹ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

takomläggning från länsstyrelsen i Kronoberg. Angränsande till kvarnen men närmare vägen finns ett boningshus och en lada.

Sydost om kvarnbyggnaden ligger en reglerdamm som förser kvarnen med vatten (bild 5). Vid kvarnbyggnaden finns ett intag till den stenskodda hjulgraven som regleras med träsättar (bild 6). I dammbyggnaden östra arm finns ett utskov som regleras med fem spetluckor i trä (bild 7 & 8).

Överflödigt vatten passerar mellan Myskholmen och Kvarnholmen mellan Ekefors och Hackekvarn.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Den välbevarade kvarnbyggnaden gestaltar platsens betydelse som industriellt nav och samlingsplats i bygden. Kvarnbyggnadens läge intill dammbyggnaden och Mörrumsån gör i kombination med det bevarade vattenhjulet att platsen tydligt förmedlar vattenkraftens tekniska principer. Kvarnen har en stark kulturhistorisk relevans då dess byggnadskonstruktion är typisk för skogsbygdens kvarnmiljöer under 1800-talets slut.

Dammen och vattenvägarna

Dammbyggnaden med tillhörande vattenmagasin och spegel är av största vikt för förståelsen av platsens kulturhistoriska kontext som kvarnplats. Dammbyggnaden möjliggör än idag en potentiell drift enligt traditionella metoder för utvinning av vattenkraft.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön vid Ekefors kvarn har ett högt kulturhistoriskt värde då kvarnbyggnaden är mycket välbevarad. Platsen har ett högt pedagogiskt värde och dammbyggnaden, om än moderniserad, förmedlar i relation till kvarnbyggnadens läge vattenkraftens grundläggande och tekniska principer. Ekefors återspeglar ett förindustriellt skede där kvarnarna utgjorde naven i jordbruket och samhällets utveckling. Vattenspegeln utgör ett viktigt estetiskt element i helhetsmiljön vilket bidrar till platsens höga helhetsvärde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturmiljöperspektiv är det viktigt att kvarnmiljön bibehåller dammbyggnadens funktion och vattenspegel. Ett omlöp är därmed att föredra ur kulturmiljösynpunkt.

Bild 1. Kvarnhusets norra fasad.

Bild 2. Den södra fasaden där vattenhjulet sitter.

Bild 3. Kvarnen östra gavelsida.

Bild 4. Kvarnens västra gavelsida.

Bild 5. Reglerdamm med dammspegel.

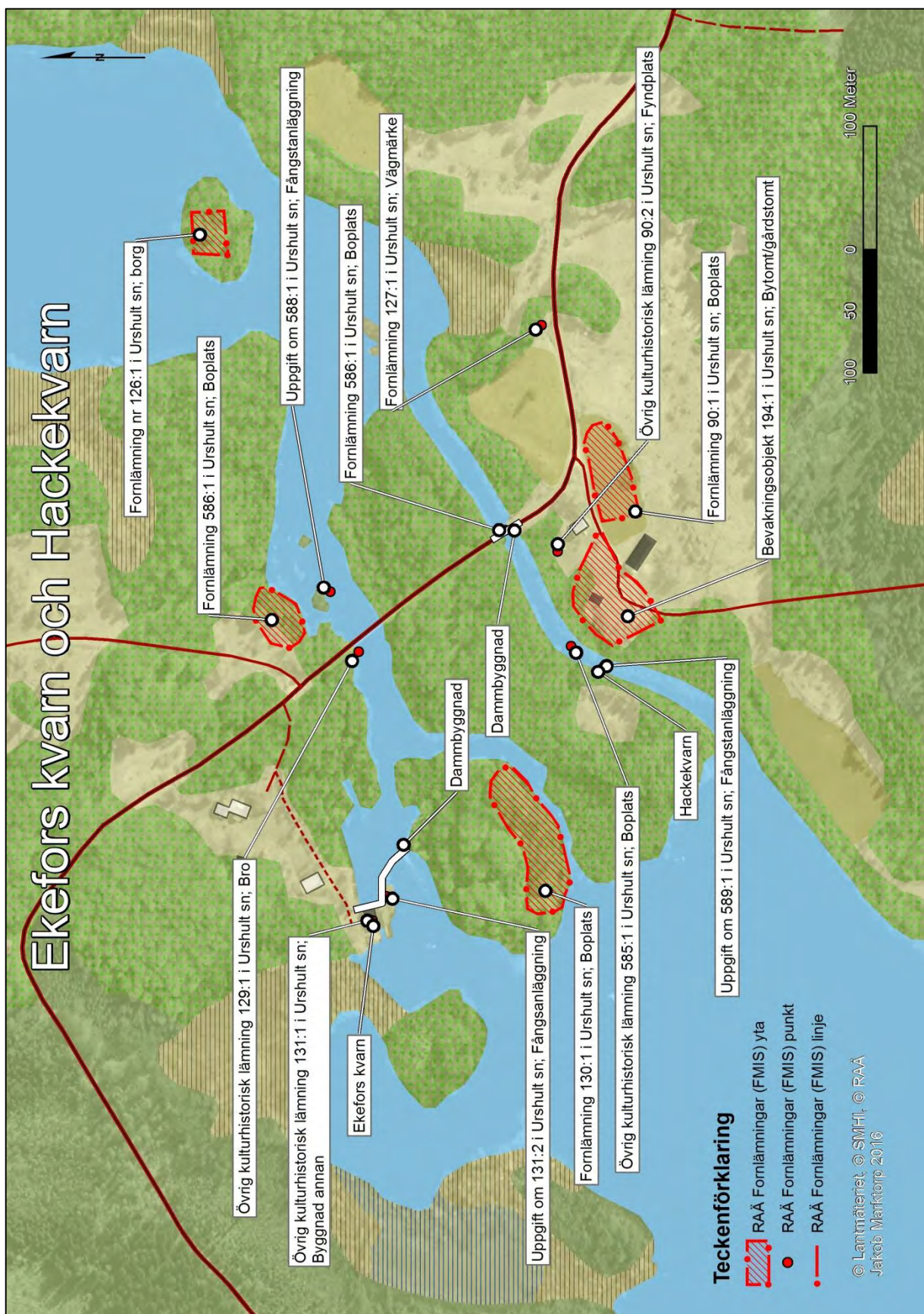
Bild 6. Intaget till kvarnens vattenhjul.

Bild 7 & 8. Utskovet med fem spettluckor som reglerar dammen.

Historisk karta 1. En laga skifteskarta från 1831 visar Ekefors kvarn. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1831.

13. Huseby bruk

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Alvesta kommun, Skatelöv socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Järnbruket 1600-tal, kvarnen 1828
<i>Lagskydd:</i>	Byggnadsminne enligt 3 kap. KML.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Mycket högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Damm med vattenspegel, vattenvägar i anslutning till och omkring området, kvarnbyggnad med vattenhjul, sågbyggnad, tröskverk med vattenhjul, herrgård, disponentsvilla, arbetarbostäder, masugn och smedjor, transmissionshus, f.d. mejeri
<i>Kärnvärden:</i>	Tidigindustriell bruksmiljö som pedagogiskt speglar industrialiseringens utveckling samt människors levnadsvillkor och samhällsstruktur under i synnerhet 1800- och 1900-talet. Har haft stor betydelse för omkringliggande bygder.

Historik

Historiskt sammanhang: Gods och bruksmiljö

Huseby skattemjöl kvarn var belägen vid Helga å som Mörrumsån även kallas längs den här sträckan. Dammfästet var anlagt på skattemark men vattnet som nyttjades var allmännings vatten. Den 6 april 1767 fastställde kungliga kammarkollegiet Huseby kvarns rätt till tullmäld. Kvarnen utgjordes under 1800-talets början av en 9 spansks- stenars siktkvarn för husbehov. De övriga fyra stenparen om 10 spann vardera gagnades till tulltäkt och var inrättade i ett hus. Siktkvarnen undersöktes av häradsrätten den 10 september år 1839 för att sedan skattläggas den 14 augusti 1840 till rusttjänstmäld till en årlig ränta av 2 tunnor och 18 4/5 kappar råg. Efter undersökning år 1855 skattlades en grynkvarn vid Huseby kvarn den 18 december år 1855 till 1 tunna och 8 kappar korn.⁸⁰ Huseby sågkvarn skattlades 1783 för två sågblad.⁸¹ Huseby hade även en oljestamp och en barkstamp.⁸²

Ett järnbruk anlades vid Huseby på 1600-talet av dåvarande ägare Karl Karlsson Gyllenheim som ägde bruket på 1620-talet. Till järnbruket anlades masugn, gjuteri och smedjor. Här fanns de rätta förutsättningarna för att driva ett järnbruk med tillgång till vattenkraft, sjömalm och skog vilket möjliggjorde tillverkning av tackjärn, kanoner och sättugnar. Under de 200 år som bruket var i drift tillverkades tiotusentals sådana sättugnar.⁸³ Brukspatron Gyllenheim lät år 1637 upprätta en karta som visar att både mjöl- och sågkvarn fanns vid Huseby då.⁸⁴ Huseby återges i en geometrisk avmätning från år 1702 (Historisk karta 1).

Kvarnen som finns kvar idag uppfördes 1828, vid den här tiden var det grevarna Hamilton som ägde Huseby bruk. Förutom att anlägga en ny kvarn uppfördes det ett flertal byggnader under deras tid bl.a. bostadsbebyggelsen utmed bruksgatan och herrgården. Kvarnen drevs av fyra vattenhjul, två på vardera sidan. Stommarna till vattenhjulen var tillverkade av gjutjärn medan skovlarna var av trä.

År 1867 köpte Joseph Stephens bruket. I samband med det utvecklades jordbruk och träindustri växte fram vid sidan av järnbruket. Sågen låg från början i anslutning till kvarnen men flyttades till dess nuvarande plats på 1870-talet. En

⁸⁰ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 496.

⁸¹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 580.

⁸² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 602.

⁸³ Informationsskylt Huseby bruk

⁸⁴ *Kvarnar & sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

ny kanal grävdes då öster om den ursprungliga strömfåran och ett större sågverk uppfördes. Joseph Stephens uppförde en ny såg på platsen 1912 som drevs med ett vattenhjul och ett mindre vattenhjulsdrivet elverk. Här fanns ramsåg, kapsåg, enkelt kantverk och stickspånshyvel m.fl. maskiner.⁸⁵ Sågen som finns på platsen idag byggdes 1940 efter att den föregående sågen brann ner. Idag drivs sågen med elmotorer och visas upp musealt men också för att i viss mån tillverka virke till byggnaderna på Huseby.⁸⁶ Masugnen har legat på samma plats sedan 1600-talet, gjuteriet med masugnen moderniserades och byggdes om av Joseph Stephens under 1870-talet. Den var i drift fram till på 1950-talet, byggnaden brann ner 1954 men byggdes upp på samma sätt året därpå.

Under 1800-talet skedde invallning av stora områden för att utöka marker för odling. Då användes en s.k. Arkimedes-skruv som skruvade upp vatten från invallningsdiken till Helige å. Skruven anlades 1844 och kraften för att driva runt skruven hämtades från vattenhjulet vid dammen och överfördes med linor via ett transmissionshjul. Huset där transmissionshjulet fanns utformades som ett lusthus med orientaliska stildrag och finns kvar ännu idag.⁸⁷

En av Joseph Stephens tre döttrar, Florence Stephens tog över Huseby bruk efter faderns bortgång 1934. Hon och hennes två systrar var uppfostrade enligt sin tids ideal gällande flickor. De hade god allmänbildning och kunde uppföra sig korrekt salongsmässigt för att bli passade gifta men fick ingen undervisning i förvaltning av egendomar. Vid faderns död var två av döttrarna ogifta och den tredje fränskild. De fick ta över varsin gård och Florence Stephens var den som fick ärva Huseby bruk. Hon blev på grund av sin tids ideal mycket beroende av förvaltare och andra personer som kunde hjälpa till med skötseln av ägorna. Fram till sin död 1979 levde hon kvar i herrgården, året innan hon dog testamenterade hon hela bruket med byggnader till staten som därmed äger och förvaltar bruket idag.⁸⁸

Beskrivning av miljön

Miljön som utgör Huseby bruk är en karakteristisk bruksmiljö med ett flertal olika funktionsbyggnader. En bruksgata leder in i bruksmiljön och till dess olika byggnader (bild 1). Längs bruksgatan finns f.d. arbetarbostäder och här låg även bostad för rättaren och en brukshandel. Där bruksgatan förgrenar sig ligger kvarnhuset (bild 2). Det är uppfört i två våningar i murad natursten och har fönster i den övre våningen, tre stycken småspröjsade fönster med mittpost på

⁸⁵ Informationsskylt Huseby bruk

⁸⁶ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁸⁷ Informationsskylt vid Huseby bruk

⁸⁸ Info hämtad från: <http://www.husebybruk.se/historia/systrarna-stephens/>

den östra långsidan och fyra stycken på den västra långsidan. På var sida av kvarnhuset finns två vattenhjul av trä, ett större och ett mindre (bild 3&4).

Intag finns till dessa två kvarnrännor som regleras med spettluckor. Kvarnhjulen som finns här idag är rekonstruerade. Inuti kvarnen finns det kvar kvarnmaskiner såsom kvarnstenar, skalverk och elevator och grynkvärn i byggnadens övervåning. I dess undervåning finns kvarnaxlar och transmissioner kvar för överföring av kraften för hjulens drivstockar till kvarnstenarna.

Vatten leds in i bruksmiljön via Helige å. Vattenvägarna förgrenas sedan och leds vidare i olika kanaler inom området. En mindre damm breder ut sig bredvid kvarnens västra långsida, dammen ramas in av betonggjutna kanter. Det är en överfallsdamm där utskovsluckor finns till den kanal som leder förbi smedjan och gjuteriet (bild 5&6). Det är två utskov med två spettluckor vardera. Det finns ytterligare en automatiserad planlucka i anslutning till dammen liksom fem stycken spettluckor. Dessa reglerar flödet till torrfåran.

Omkring och angränsande till dammen finns ett par smedjor och byggnaden för järnbruket, gjuteriet. I direkt anslutning till denna finns masugnen (bild 7). Den ursprungliga byggnaden som byggdes om på 1870-talet, moderniserades då efter engelskt mönster med nederdel av sten, järnbandsarmerad överdel av tegel och kransbyggnad omkring överdelen av timmer. Byggnaden som står på platsen idag är inte den ursprungliga men byggdes upp på samma sätt som den efter branden 1954. Sammanbyggd med denna är gjuteriet, en rektangulär byggnadskropp av murad sten med gavelsidor klädda med rödslammad träpanel. Smedjan som angränsar har en murad stensockel och dess övre del är gulputsad. I fasaden finns symmetriskt placerade korspostfönster med spröjsade rutor. En kanal för att leda vatten finns mellan gjuteriet med masugnen och den mindre smedjan (bild 8).

Ett tröskverk ligger vägg i vägg med en av de f.d. smedjorna, en kanal är byggd under byggnaden och här finns ett vattenhjul av trä. Byggnadskroppen är rektangulär och fasaden är klädd med rödslammad träpanel (bild 9).

Ytterligare en bit in i området ligger en allé som leder fram till herrgården som byggdes på 1840-talet (bild 10). Herrgården är uppförd i två våningar med en souterrainvåning, i nyklassicistisk stil i putsad sten. Den är uppförd efter ritningar av Gunnar Henriksson och stod färdig 1844.⁸⁹

En större gul villa ligger nedanför alléns början, den har använts som disponentsvilla men även inspektor, förvaltare och mejerist har bott här (bild

⁸⁹ Bebyggelseregistret, Huseby bruk

11). Nedanför den gula villan och bort mot sågmästarebostaden leder en vattenfåra som bildar en liten damm där vattnet sedan leds in mot sågen via intaget (bild 12). Tre spetluckor reglerar flödet till turbinsumpen (bild 13). Vattnet leds sedan vidare i en lång utloppskanal, i anslutning till sågen finns hyvleri och snickerifabrik (bild 14). Den sågbyggnad som finns på platsen idag är byggd på 1940-talet. Byggnaden är uppförd i två våningar där taket påminner om ett säteritak. Sadeltakets takfall är brutet och mittdelen med takåsen är förhöjd, två takfall bildas på så sätt likt ett säteritak. Längs de förhöjda långsidorna finns fem rektangulära, småspröjsade tvåluftsfönster med mittpost. De är placerade med liggande proportioner. Fönsterbågar och fönsterfoder är målade i en grön kulör, fasaden är klädd med brun locklistpanel. Ytterligare fönster finns placerade på byggnadens gavelsidor liksom på dess långsidor, i linje med det lägre takfallet. Längs byggnadens västra långsida finns intag- och utloppskanal.

Angränsande till herrgårdsbyggnaden finns en f.d. mejeribygnad, en murad stenbyggnad från 1800-talets första hälft som numera används som restaurang (bild 15). I anslutning till mejeriet finns också en köksträdgård.

På motsatt sida, väster om herrgårdsbyggnaden finns en mindre byggnad som har använts som transmissionshus, huset där transmissionshjulet fanns som överförde kraft till Arkimedes-skruven är utformat som ett lusthus med orientaliska stildrag (bild 16).

Vid Huseby bruk finns även en herrgårdspark med välbevarad 1800-talskaraktär och mångskiftande vegetation. Byggnadsminnet omfattar 27 byggnader varav flertalet är uppförda under 1800-talet.⁹⁰

Kulturhistorisk värdering

Bruksbyggnader med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden med vattenhjul och välbevarad kvarninteriör är en av flera viktiga funktionsbyggnader inom bruket. Bebyggelsen vid Huseby bruk vittnar om en tidigindustriell miljö där olika byggnader förmedlar kunskapen om tidigare samhällsstrukturer, där arbetare, tjänstemän, brukspatroner, män, kvinnor och barn hade vardera betydelsefulla funktioner.

Dammen och vattenvägarna

Damm och vattenvägarna är väl avläsbara inom området, de leds in via Helige å och delas in i olika sinnrika kanaler inom området. De är tydligt kopplade till de olika byggnadernas funktioner och utgör viktiga delar av miljön och för förståelsen av brukets behov och nyttjande av vattenkraft.

⁹⁰ Bebyggelseregistret, Huseby bruk

Helhetsmiljön

Platsen är en väl avläsbar och välbevarad bruksmiljö som utgör en unik miljö som kan förmedla kunskap om levnadsvillkoren under en lång tidsepok i historien.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Samtliga vattenvägar inom bruket är en del av ett sinnrikt system som ska bevaras. Tekniska påbyggnadslösningar eller omlöp är därmed att föredra ur kulturmiljösynpunkt.

Bilder av miljön 2016

Bild 1. Bruksgatan som leder in till Huseby bruk.

Bild 2. Kvarnhuset uppfört i natursten.

Bild 3 & 4. På var sida av kvarnhuset finns två vattenhjul, ett större och ett mindre.

Bild 5 & 6. Överfallsdamm som regleras av utskov med spettluckor.

Bild 7. Masugn och gjuteri

Bild 8. Masugnen och gjuteriet och smedjan sedda ifrån söder, här syns också den torrlagda kanalen.

Bild 9. Tröskverk med vattenhjul av trä.

Bild 10. En allé leder upp till herrgården uppförd på 1840-talet.

Bild 11. Tröskverk med vattenhjul av trä.

Bild 12. En allé leder upp till herrgården uppförd på 1840-talet.

Bild 13. Tröskverk med vattenhjul av trä.

Bild 14. En allé leder upp till herrgården uppförd på 1840-talet.

Bild 13. Tröskverk med vattenhjul av trä.

Bild 14. En allé leder upp till herrgården uppförd på 1840-talet.

14. Gransholms bruk

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Öja
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1800-tal
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Damm med vattenspegel, fabriksbyggnad, herrgård, disponentsvilla, arbetarbostäder, kraftstation, vattenvägar.
<i>Kärnvärden:</i>	Pedagogisk bruksmiljö som vittnar om 1800- och 1900-talets samhällsstruktur. Många årsringar med äldre landskapsstrukturer som vittnar om människans nyttjande av platsen. Uppvisar en kontinuitet i utvinningen av vattenkraft.

Historik

Historiskt sammanhang: Gods och bruksmiljö

Gransholms bruk har vuxit fram vid en äldre kvarnplats. Gransholms skattekvarn benämndes förr även för Djuratorps kvarn. Kvarnen var belägen vid Helga å på en allmänning. Dammfästet på norra sidan av ån var frälse och södra sidan skatte. Mjölkvaren var upptagen i 1698 års kvarnkommissionsprotokoll som skattlagd tullkvarn med ett par 8 spans stenar. Mjölkvaren skattlades ett flertal gånger på nytt efter driftförändringar; exempelvis år 1851, 1852 och 1854.⁹¹ Gransholms sågkvarn anlades den 31 december år 1808 efter Häradssynerättens undersökning den 12 november 1808. Kammarkollegiet granskade sågkvarnens bestånd år 1809 och den skattlades därför den 30 juli 1810 till en ränta av 15 5/8 kubbars försågning av granar. Den 6 maj 1812 fastställde kammarkollegiet skattläggningen.⁹² Vid Gransholm fanns även en oljestamp och en barkstamp.⁹³ Djuratorps kvarn är känd sedan åtminstone år 1574 då den omnämns i skrift.⁹⁴

År 1803 fick Peter Adam Bergius tillstånd från kungliga kammarkollegiet att uppföra ny damm- och brobyggnad, pappersbruk, såg, kvarn, oljeslageri, vadmalstamp och mjölkvärn. Bergius rationaliserade även jord- och skogsbruket. Efter att en brand förstört bruket år 1806 återuppförde Bergius bruket år 1812. I samband med det uppfördes även herrgården i samma stil som Bergius hus i Växjö (nuvarande församlingshemmet på Nygatan). Nuvarande ägare berättade vid inventeringstillfället att det var pappersbruket i Gemla som återuppfördes vid Gransholm.

År 1816 tog sonen Adam Wilhelm Bergii över pappersbruket. Bergii försattes dock i konkurs på 1820-talet och bruket såldes på exekutiv auktion. Majorskan Ulla Wollin ropade då in egendomen och överlät den sedan till släktingen Karl Adam Wollin. År 1839 köptes bruket av Axel Göran Posse på Bergkvara gods. Bruket såldes igen år 1843 till Johan David Husberg som efter konkurs sålde det till rådmannen Johan Wahlqvist, vars son tog över verksamheten. År 1861 installerades den 115 cm stora pappersmaskinen; vilken hade transporterats från Karlshamn med tre oxar och ett tiotal hästar. Några år senare försattes Wahlqvist i konkurs och bruket såldes till J L Aschan. År 1901 bildades Gransholms aktiebolag. Arvid W Myhrman anställdes vid bruket år 1903 och

⁹¹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 500.

⁹² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 582-583.

⁹³ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 602.

⁹⁴ Riksantikvarieämbetet, FMIS RAÅ Öja 107:2 bytomt. Tillgänglig 2015-11-30, från: http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/scanned_ref.pdf?label=%C3%96ja+107%3A2&url=07%2F0780%2F778%2Fdokument%2F778-0107-01-D.jpg

kom att tredubbla brukets omsättning. År 1951 drev AB Sture Ljungdahl bruket till 1978 då verksamheten avvecklades efter drygt 200 år av papperstillverkning.⁹⁵

Nuvarande ägare Patrick och Peter berättade vid inventeringstillfället att pappersbruket lades ner på 1970-talet såldes hela maskineriet till Lima i Peru. I samband med nedläggningen blev lokalerna industrihotell och bl.a. Gemla plast hyrde in sig. År 1988 byggdes kraftverket om, då även dammbyggnaden förstärktes med nya betonggjutningar och ett nytt utlopp grävdes för att snabbare få undan bakvattnet. Vid 1900-talets början installerades två francisturbiner. En av dessa ersattes år 1988 med en kaplanturbin som i sin tur har ersatts med en nytillverkad år 2015. Den andre francisturbinen är fortfarande i bruk.

Beskrivning av miljön

Mellan sjöarna Salen och Furen i Öja socken sydväst om Gemla och söder om Alvesta ligger Gransholms bruk. Sockenvägen mellan Gemla och Huseby och Mörrumsåns vattenväg präglas av ett mjukt kuperat moränlandskap där granskogsplaneringar dominerar med inslag av åkerlyckor, öppenmark och lövskog. Gransholms bruk utgör här en viktig knutpunkt där landväg och vattenväg möts mellan de två andra bruksorterna. Närheten till vatten har utgjort förutsättningarna för bruksmiljöns tillkomst och fortlevnad. Mörrumsåns betydelse för den mänskliga aktiviteten i Gransholms omnejd återspeglas förutom i bruksmiljöns bebyggelse även i det omkringliggande landskapet med bl.a. bronsåldersrösen och Djuratorps äldre bytomt, vilken återfinns söder om herrgårdsbyggnaden.

Herrgårdsbyggnaden är synligt och högt belägen med utsikt över bruksområdet från områdets sydvästra hörn (bild 1). Herrgårdsbyggnaden tillhörde länge familjen Aschan men ägs idag av von Trampe. Kraftverksbyggnaden ägs av Peter Iburg och Patrik Dahlberg som även hyr ut de gamla fabrikslokalerna som företagshotell. Herrgårdsmiljön i sig utgörs även av en parkmiljö av idag lövskogsdominerade vegetation men där orientaliska växter förr dominerade. Genom parken finns en stenskodd kanal som fungerar som fiskväg förbi kraftverket och som regleras med en spetlucka (bild 2 & 3).

Gransholms bruk utgör ett typiskt brukssamhälle. Arbetarbostäderna är uppförda längs bruksgatans södra sida öster om vattendraget (bild 4). Norr om bruksgatan på samma sida vattnet ligger disponentvillan och det tillhörande sågverket. Dammbyggnaden med den påfallande stora vattenspegeln finns söder

⁹⁵Rune Hagman (red.) *Näringslivet i Öja socken under 1900-talet*, Öja hembygds- och kulturminnesförening 2015, s. 85.

om bruksbebyggelsen medan kraftstationen och de äldre pappersbrukslokalerna ligger på den norra sidan av bruksgatan på vattendragets västra sida.

Dammbyggnaden är en stor skalmursdamm i kallmurad tuktad granit med ett reservutskov med automatiserade luckor, tre flodutskov, två intag – samtliga med respektive tre spettluckor i trä med gåtar och spetthatt i stål (bild 5 & 6). Längre uppströms finns även en mindre regleringslucka till fiskvägen.

Vattnet har därför letts om genom en automatiserad utskovslucka (bild 7). Tidigare fanns två dubbla francisturbiner, vilka installerades i början av 1900-talet. År 1988 byttes de högra ut mot en modern kaplanturbin. Denna har dock slitits ut och håller just nu på att ersättas med en ny kaplanturbin (bild 8). Likaså installeras en helt ny generator med tillhörande mobil styrning. Det andra dubbla francisparet är fortfarande i drift. Turbinsumpen är gemensam för de bägge turbinerna och helt skodd i platsgjuten betong (bild 9).

På platsen finns flera byggnader som ingår i helhetmiljön kring det f.d. pappersbruket. Disponetvilla, herrgård, arbetarbostäder, kontor, kraftverk och industri. Herrgårdsbyggnaden är privat. Dagens ägare köpte bruket 2008 där samtliga byggnader ingår förutom herrgården och de f.d. arbetarbostäderna.

Kraftstationen ligger i den södra gaveländen av det som tidigare var fabrikslokal åt bruket. Byggnadskroppen är rektangulär av rött tegel men delar av fasaden har senare klätts med plåt (bild 10). Det f.d. brukskontoret ligger i anslutning till byggnaden och intaget till de båda turbinerna och betongsumpen går under och vid sidan av det f.d. brukskontoret. Kontorsbyggnaden är byggd i två våningar. Vind, fasad och tak har renoverats nyligen med ny fasadpanel, upphöjt tak och nytt takmaterial (bild 11). Fasaden är klädd med locklistpanel i grå kulör och sadeltaket ser ut att vara klädd antingen med tegel eller med något tegelimiterande material i röd kulör. Båda takfallen har tre takkupor var. Stensockeln är murad av sten, fönsteröppningar finns i den och spår av en tidigare valvöppning, bokstäverna J.L.A. 1881 finns inskrivna i sockeln (bild 12).

Herrgårdsbyggnaden är uppförd i tre våningar plus vind. Sockeln är gråputsad och övriga två våningsplan är spritputsade i vit kulör. Fasaden är symmetriskt indelad med pilastrar och fönstrens placering. Bottenvåningen har fyra mindre kvadratiske fönster, andra våningsplanet korspostfönster med fyra lufter och spröjs och tredje våningen har tvåluftfönster med mittpost och spröjs. På var gavelröste finns ett runt fönster med spröjs. Fasaden är spritputsad med slätputsade fönsterfoder, pilastrarna är slätputsade. Det valmade sadeltaket är klätt med svart, falsad plåt. En stor grusad gårdsplan finns framför entrén till byggnaden och en parkmiljö omger herrgården (bild 13).

De f.d. arbetarbostäder angränsar till kraftstationen och herrgården men ligger på den östra sidan av dammen. Ett par av dem ser ut att vara senare tillkomna men i traditionell stil som liknar de äldre husen. De är alla uppförda i två våningar, med en rektangulär byggnadskropp och fasader klädda med lock- eller locklistpanel, rödslammade. Samtliga fönster ser ut att vara tvåluftsfönster med spröjs, på ett par gavlar finns lunettfönster. De har alla sadeltak belagt med lertegel.

Mittöver vägen från dem ligger disponentsvillan, det är en pampig sekelskiftesvilla med torn, burspråk, putsad vit fasad och grönt plåttak. Villan används idag som hotell.⁹⁶

Kulturhistorisk värdering

Bruksbyggnaderna med beståndsdelar

Bebyggelsen vid Gransholms bruk vittnar om ett utvecklingsskede från det sena 1800- till 1900-talets industrialisering. Byggnadsbeståndet förmedlar kunskapen om tidigare samhällsstrukturer, där arbetare, tjänstemän, brukspatroner, män, kvinnor och barn hade vardera betydelsefulla funktioner. Kraftstationen har utgjort kärnan i den här miljön och har sedan kvarnen var kvarnplats förändrats i samklang med samhällsutvecklingen samtidigt som äldre strukturer från i synnerhet 1800-talet bibehållits.

Dammen och vattenvägarna

Av stor vikt för det kulturhistoriska värdet vid Gransholms bruk är dammbyggnaden. Skalmurskonstruktionen i sig är typisk för det sena 1800-talet/tidiga 1900-talet och vittnar om den industriella revolutionen under sent 1800-tal. I relation till den värdebärande vattenspegeln förmedlar dammen vattenkraftsutvinningens mest grundläggande principer. Utloppskanalerna utgör dels en viktig funktion för att motverka bakvatten i driften samt bidrar ytterligare till förståelsen av vattenkraftsutvinningens betydelse i Gransholms bruksmiljö.

Helhetsmiljön

Miljön tillskrivs ett kulturhistoriskt värde då helhetsmiljön sammantaget är komplex och begriplig. Helhetsmiljön utgörs av flera värdebärande industriella och agrara beståndsdelar vilka uppvisar ett typiskt 1800-talslandskap. Varje enskild beståndsdel är dock väsentligt förändrade, i synnerhet interiört men även exteriört, vilket motiverar ett kulturhistoriskt värde och inte högre. Av stor vikt för helhetsvärdet är bruksbebyggelsen i relation till vattnet med dammbyggnaden och spegel samt det rationaliserade jord- och skogsbrukslandskapet samt äldre lämningar från exempelvis Djuratorps äldre by. Värdebärande beståndsdelar i helhetsmiljön är dammbyggnader,

⁹⁶ <https://upptackvaxjo.wordpress.com/kultur/kultur-2/>

vattenvägar, fabriksbyggnader och kraftstation, herrgårdsbyggnad, arbetarbostäder, disponentvilla, gårds- och sågverksbebyggelse.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Vid eventuella ingrepp i miljön och vid dammbyggnaden bör den östra armen prioriteras. Moderniseringar av dammkroppen genom exempelvis omlöp eller inlöp påverkar inte det kulturhistoriska värdet nämnvärt så länge helhetsstrukturen bevaras och dammbyggnadens funktion med bibehållen vattenspegel kvarstår.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Herrgårdsbyggnaden som tidigare tillhörde bruket syns väl i landskapet.

Bild 2. Del av den stenskodda kanalen som löper genom trädgården till herrgården.

Bild 3. En spettlucka reglerar flödet i kanalen.

Bild 4. F.d. arbetarbostäder som angränsar till dammen.

Bild 5 & 6. Dambyggnaden med ett flertal utskovsluckor.

Bild 7. Automatiserad utskovslucka som reglerar vattenflödet till kraftstationen.

Bild 8. Betongsumpen som var torrlagd vid vårt besök p.g.a. servicearbeten med turbinerna.

Bild 9. Betongsumpen med intag på två håll.

Bild 10. Fabriksbyggnaden

Bild 11. Kontorsbyggnaden sedd från östlig riktning.

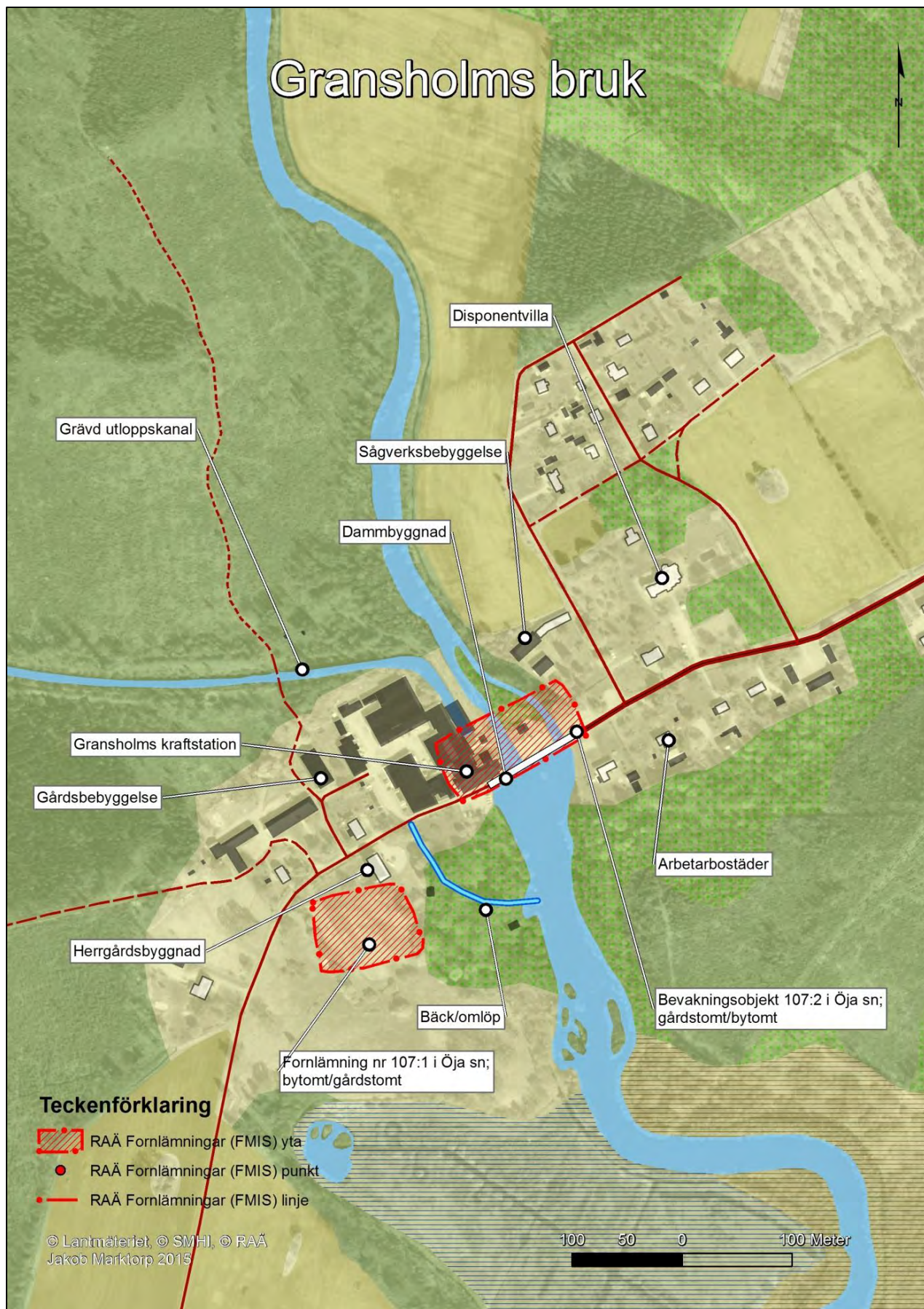
Bild 12. Kontorsbyggnaden sedd från sydväst, här syns initialerna J.L.A. 1881 inskrivna i sockeln.

Bild 13. Grusad gårdsplan framför herrgårdsbyggnaden som också omges av en stor trädgård med parkkaraktär.

Historisk karta 1. En mätning över Gransholms ägor år 1864 återger hela bruksmiljön på ömse sidor Mörrumsån. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1864.

15. Gamla kvarn och pappersbruk

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Öja socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1800-tal
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnad, dammbyggnader, vattenvägar, åldamm, holme.
<i>Kärnvärden:</i>	Vittnar om 1800-talets snabba industrialisering och de tidiga industriernas betydelse för samhällsutvecklingen och landsbygden.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn och pappersbruk

...Högvälborne Herr Baron och Landshövdingen Banér angivit att han låtit bygga sin hjulkvarn vid Gimbla säteri på det ställe der långeliga tider qvarn tillförne varit emedan Kungliga qvarnkommissionens år 1698 hållna protokoll visar, att der, alenast 10 år då till förre, varit en squalteqvarn uppbyggd men intet i bruk för det obekvämliga fallets skull och aldrig någon qvarn der tillförne varit utan en åladamm som icke var närmare intill Getaskärfs bys holme än man kunde ro der emellan.⁹⁷

Under början av 1700-talet var Gemla kvarn en liten kvarn om 6 ½ kvarter breda stenar. Upptagningsområdet för kvarnens mald var Gemla säteri och by. Då de större kvarnarna vid Helgevärma och Bergqvara var överfulla med mald kom flera andra byar att mala även vid Gemla kvarn.⁹⁸

Frälsemjöl kvarnen var belägen vid Helga å på egen grund vid allmäningsvatten. Kvarnen undersöktes av häradsrätten den 21 augusti år 1784. Den 8 december 1791 skattlades kvarnen till tulltåkt för Gemla Getaskärv och Härensås byar. Den 26 juni 1826 medgav konungens befallningshavande att kvarnen fortfarande skulle ha bistånd till 100 tunnors räntefri förmalning åt Gemla och Getaskärvs byar och Harekullen. Den 30 juli tillät Gemla säteri att nyttja kvarnen utan ränta.⁹⁹

År 1745 fick dåvarande bruksägare Osander tillstånd och privilegium att på säteriets ägor uppföra ett pappersbruk.¹⁰⁰ På samma plats låg dock sedan tidigare en dammbyggnad (Historisk karta 1). Pappersbruket lades ner 1867.

År 1770 lät Osander uppföra en dammbyggnad i sten:

Med Biskopen Högvördige Herr Doktor Olof Osander hava vi undertecknade ingått kontrakt om en stendamms upprättande vid Gemla Pappersbruk under följande villkor och förord... § 1. Åtaga vi oss att så långt förenande dam göres, så, för om någon sten det till lagd vorde, gräfvä ner den i hårda alven, så att intet vatten av strömmen kan bryta sig ut och göra öppning i marken...

⁹⁷ Öja hembygds- och kulturminnesförening, 1974, s. 252.

⁹⁸ Öja hembygds- och kulturminnesförening, 1974, s. 252.

⁹⁹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s 502.

¹⁰⁰ Öja hembygds- och kulturminnesförening, 1974, s. 258.

Dammfästet kommer att böjas med några famnaders mur, för att hindra och fördela vattnet vid landet af strömmen...¹⁰¹

Då fastigheten såldes år 1872 förband sig köparen att inte riva de dammbyggnader som fanns på fastigheten, tillhörande det gamla bruket och kvarnen.¹⁰²

År 1891 gjordes en avskrift rörande Gemla kvarn efter ägaren Bergengrens konkurs. I afskriften beskrivs de byggnader som samma år låg på platsen. Kvarnen låg vid den västra grenen av strömmen medan det på motsatt sida var anlagt en 72 meter lång damm vilken bildar ett 0,6 meter högt bröstfall. Boningshuset var uppfört i timmer under ett sticketak och var 15,1 meter långt, 8,6 meter brett och 4,2 meter högt. Möllarestugan var uppförd i timmer med ett sticketak, 11,9 meter långt, 6,4 meter brett och 3,7 meter högt. Den nedre delen var förstuga, kök och tre boningsrum. På andra våningen fanns två boningsrum och kontor.

Kvarnbyggnaden var uppförd i två våningar under ett sticketak, 16 meter långt, 7,7 meter brett och 5 meter högt. Den nedre våningen utgjordes av fyrkantig gråsten. Övriga delar av byggnaden bestod dels av timmer samt av stolpvirke och dubbla brädväggar med mossa och sågspån som isolering. Kvarnbyggnaden ansågs dock vara i förfallet skick. Den del av kvarnbyggnaden som vid besiktningen var öde och förfallen hade ursprungligen använts till spinneri, därefter till leksaksfabrik och slutligen till tunnbinderi.¹⁰³

På östra sidan av kvarnbyggnaden stod en tillbyggnad av stolpvirke och brädor under ett lutande tak. Detta var kvarnens hjulhus och verkstad. Tillbyggnaden var dock i förfallet skick. Ytterligare öster från kvarnen fanns en vattenränna försedd med vattenhjul som använts till drivande av spinneriet och leksaksfabriken.¹⁰⁴ Mäldlaget vid Gemla kvarn utgjordes av Getaskärvs, Gemla och Härensås byar. År 1891 var kvarnverket ännu i gott skick och utgjordes av två stenpar, grynverk och sikt.¹⁰⁵

Kvarnverksamheten vid Gemla kvarn lades ner på 1950-talet.¹⁰⁶

¹⁰¹ Öja hembygds- och kulturminnesförening, 1974, s. 262.

¹⁰² Gemla kvarns arkiv 1872. Köpekontrakt 15/7 1872 på Gemla bruk mm.

¹⁰³ Gemla kvarns arkiv 1891. Afskrift – Utdrag af protokollet hållet i Wexiö å Landskansliet den 7 April 1891, s. 4.

¹⁰⁴ Gemla kvarns arkiv 1891. Afskrift – Utdrag af protokollet hållet i Wexiö å Landskansliet den 7 April 1891, s. 5.

¹⁰⁵ Gemla kvarns arkiv 1891. Afskrift – Utdrag af protokollet hållet i Wexiö å Landskansliet den 7 April 1891, s. 6.

¹⁰⁶ Muntlig uppgift från nuvarande ägare Egon Olsson oktober 2015.

Beskrivning av miljön

Söder om järnvägen mellan Alvesta och Växjö och norr om häradsvägen i Öja socken ligger Gemla samhälle och Gemla kvarn. Kvarnmiljöns omnejd domineras av villabebyggelse som vuxit fram under 1900-talets senare del. Kvarnbyggnaden är bevarad på den västra sidan av den holme som delar Mörrumsån i två strömmar. Byggnaden har under senare delen av 1900-talet byggts om till boningshus. Tidigare har ett underfallshjul drivit kvarnverket. Detta är idag bortplockat.

Byggnaden är uppförd i två våningar med en murad stensockel, i sockeln finns entréporten, en äldre glasad enkelport med gjutjärnsgaller för rutan (bild 1). Ovan sockeln är fasaden klädd med rödslammad locklistpanel. Tre tvåluftsfönster med vita fönsterfoder sitter på fasadsidan, den västra långsidan. I stensockeln finns också en upptagen fönsteröppning för ett enkelfönster med tonat glas. På motsatt långsida, mot öst, finns en större fönsteröppning och här sitter ett flerluftsfönster med vita fönsterfoder, ytterligare tre mindre fönsteröppningar finns i fasadens övre kant liksom ett par öppningar i stensockeln, även här är det färgade enluftsfönster (bild 2). Ett underfallshjul fanns tidigare på den här sidan. En tillbyggd balkong finns på kvarnens södra gavelsida. På den norra gaveln finns ytterligare ett fönster. Sadeltaket är klätt med sinuskorrugerad röd plåt. Ingen interiör med koppling till kvarnverksamheten finns längre kvar.

Intill kvarnbyggnaden ansluter en skalmursdamm/bro i sten (bild 3). Dammbyggnaden har ett intag med tre luckor till kvarnen. Luckorna är borttagna. Centralt finns ett utskov som regleras med tre spettluckor i trä med ståndare i stål. I östra armen (mot åldammen) finns ett reservutskov till kvarndammen/vattenmagasinet vilket likväl regleras med tre spettluckor. Ytterligare österut finns en fiskdamm/hålldamm i anslutning till skalmursdammen (bild 4). Kanske är det samma åldamm som beskrevs på 1700-talet. Denna regleras genom en intagskanal tvärs över holmen från dammbyggnaden vid pappers bruket på östra sidan om holmen. Ett utskov finns vid dammbyggnadens östra landfäste precis intill reservutskovet till kvarndammen. Mitt i åfåran, söder om dammbyggnaden vid kvarnen, finns rester efter betong, och kallmurade stenfundament (bild 5 & 6). Mitt på holmen står ett minnesmärke efter pappers bruket. Strax öster om minnesmärket leder den östra åfåran vatten genom äldre kanaliseringar av Mörrumsån .

Lämningar efter pappers bruket finns på andra sidan holmen vid Gemla kvarn. Åfårans sidor är här gediget stenskodda. Stenskoningarna delar åfåran i flera mindre kanaliseringar. En sträcker sig västerut mot åldammen.

En skoning delar den östra delen av holmen i ytterligare en östlig del. I mitten av kanalen finns en utbuktad skoning (bild 7). Det har med all sannolikhet legat bebyggelse i anslutning till kanalerna. Vid den sistnämnda finns en trappa ner till vattnet (bild 8). Längst österut finns en fördämning som delar åfåran i två delar (bild 9).

I mittfåran är kanterna kallmurade av natursten och ramar in dammen, inga luckor finns längre kvar men ramar av järn, där det troligen tidigare har suttit luckor (bild 10). En trolig grundstock till den tidigare dammvallen bildar ett mindre överfall i strömfåran. I dammvallen finns även utskovsluckor med tre spettluckor som leder vattnet mot en sidofåra, en östra åfåra. En mindre friggebod står också här, mellan mittfåran och den östra fåran, oklart är vad den har haft för funktion. Det är troligtvis på samma plats som en byggnad tillhörande pappersbruket legat.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens läge vid vattnet vittnar om platsens tidigare funktion som kvarnplats.

Dammen och vattenvägarna

Platsen har sedan länge kontinuerligt dämts upp av olika dammbyggnader. De nuvarande anläggningarna utgör därmed viktiga historiska landmärken som vittnar om vattnets betydelse i ett tidigt industriellt nav. Vattenvägarna är pedagogiskt viktiga då de genom gedigna stenskoningar visar på kanalers funktion i allmänhet och i en kvarn- och pappersbruksmiljö i synnerhet.

Helhetsmiljön

Omnejden vid Gemla kvarn och pappersbruk berättar om den tidiga industrins betydelse för bygdens utveckling och framgång under i synnerhet 1700- och 1800-talen samt regression i samband med 1900-talets allt intensivare rationaliseringar. Platsen har därmed varit ett industriellt nav i bygden som idag ligger som grund för den samhällsutveckling som ägt rum.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturmiljösynpunkt är det viktigt för miljön att dammfundament, vattenvägar med stenskodda kanter bibehålls.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Gemla kvarnhus

Bild 3. Skalmursdamm och bro som leder bort till den tidigare platsen för pappersbruket.

Bild 4. Fiskdamm eller hålldamm som ansluter till intagskanalen.

Bild 5. Åfåran med stenfundament.

Bild 6. Delar av betongfundament finns också i fåran.

Bild 7. Kanalen på andra sidan holmen, angränsar till platsen där det tidigare fanns ett pappersbruk.

Bild 8. Trappa som leder ner till vattnet.

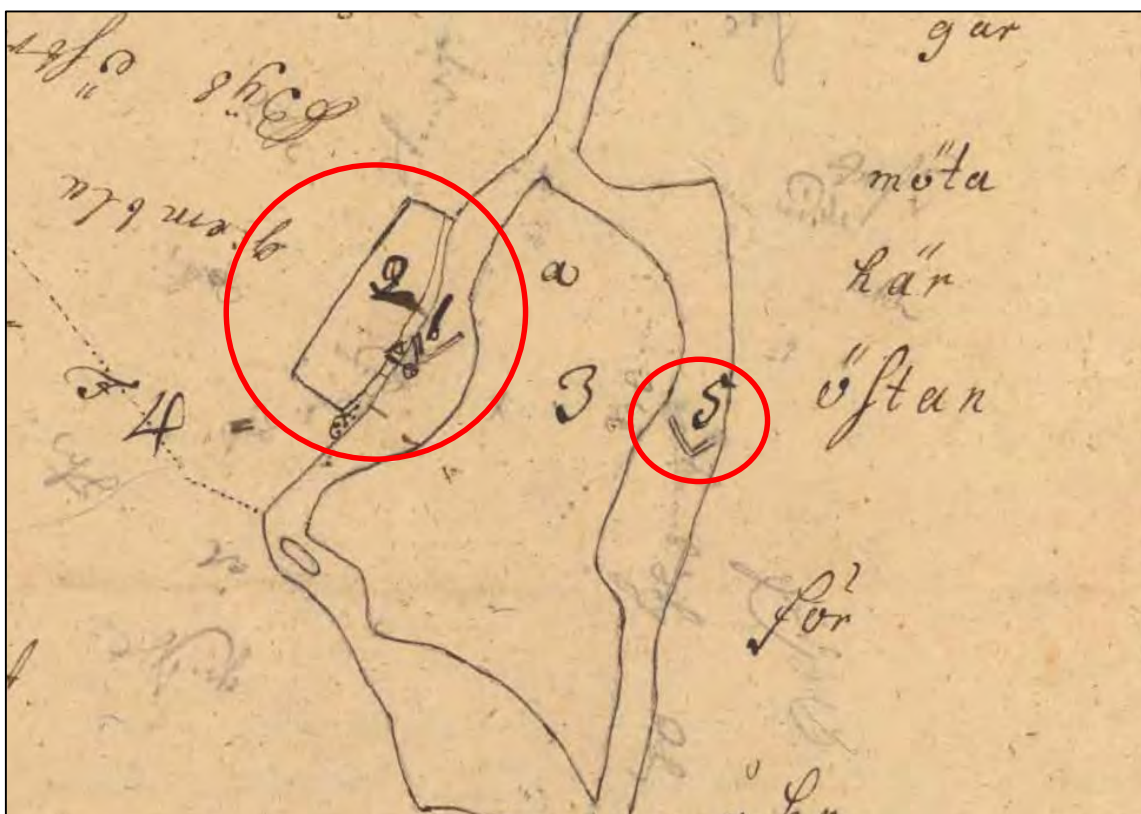

Bild 9. Huvudfåran med fördämning, fåran delar sig här i två.

Bild 10. Ramar av järn där det tidigare troligen har suttit utskovsluckor.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. I en karta från 1717 visas Gemla kvarn i den västra åfåran. I den östra åfåran, där pappersbruket senare uppfördes, låg år 1717 en annan reglerdamm. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1717.

Historisk karta 2. I storskifteskartan över Gemlas inägor år 1799 visas Gemla säteri och pappersbruk. Lantmäteristyrelsens arkiv 1799.

16. Örsleds kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Bergunda.
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Första belägg år 1328. Nuvarande byggnad år 1840.
<i>Lagskydd:</i>	Riksintresse för kulturmiljövården 3 & 4 kap MB; fornlämning 2 kap KML (Bergunda 198:1 och Bergunda 30:1).
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnad, smedja, dammbyggnader, stenvälsbroar, trösklada, arkimedes-skruv.
<i>Kärnvården:</i>	Mycket komplex helhetsmiljö med välbevarade värdebärande beståndsdelar. Landskapsobjekten återspeglar, i relation till varandra, ett mångfacetterat agrar- och tidigindustrilandskap präglat av vatten; vilket varit av stor vikt för Kronobergs läns samhällsutveckling.

Historik

Historiskt sammanhang: Gods och tidigindustri

Första gången Örsleds kvarn nämns i skrift är år 1328 då riddaren Håkan Karlsson övertog sin brors del i Örsleds kvarn. Riddare Håkan tillhörde släkten Bergkvara-ätten, vilken härstammade från byn med samma namn.¹⁰⁷ Örsleds kvarn omnämns alltså tidigare än sätesgården.¹⁰⁸ Namnet Bergkvara härrör sannolikt från orden berk – björk och vara – strand.¹⁰⁹

Bergkvara utgjordes ursprungligen av ett antal gårdar. Från 1300-talets mitt började Håkan Karlssons son Magnus Håkansson köpa andra gårdar i Bergkvara by för att så småningom få kontroll över större delen av byn.¹¹⁰ Vid 1400-talets början förvärvade släkten Trolle Bergkvara genom giftermål och kom att expandera gårdsinnehavet ytterligare.¹¹¹ Under en hundraårsperiod fram till 1500-talets början kom släkten Trolle att expandera godscomplexet till ett bestånd av flera hundra underliggande gårdar.¹¹² Bergkvara kom även att bli förläningstagare (representerade kronan och tog emot dess intäkter) i Kinnevalds, Allbo, Östabo och Konga härader.¹¹³

Örsleds kvarn och Råppe kvarn omnämns i Arvid Trolles jordebok från 1490-talet:

Thenne epterscriffne er Arffuid Trolles j Bergqware jordebogh.
Item forst j Wærend j Wexiøø biscops dømmæ j Kindewaltz
herett Bærgqwnde socken
Item Bierqware gard meth alle sin etillaager som er Øslæ qwærn
som liger wp wñner garden
Item Ræppæ qwærn rentther xvj tonnær myøll
Item en dam eth aalle feske heder Nydam
Item en aaledam wæster wed siønden
Item en aaledam wid Grangesmyræ och Grangesmyræ ængh
Item en øde gard j Markklønde som ængen berges till garden som
er nw en hesthe haghe och somptt ængen byttes fore hestehagen
Item two ødegarde j Ask som ængen bærges till garden.

Frälsemjölkvärnen var belägen i Helga å med dammfästen på säteriets egna ägor. Vattnet var dock allmänningstvatten. Örsleds kvarnar var upptagna i 1698 års kvarnkommissionsprotokoll. Fyra stycken bröstfalls hjulkvarnar var vid den

¹⁰⁷ Länsstyrelsen i Kronobergs län 2011, *Bergkvara – ett godslandskap med historia*, s. 6.

¹⁰⁸ Länsstyrelsen i Kronobergs län 2011, *Bergkvara – ett godslandskap med historia*, s. 28.

¹⁰⁹ Almqvist Sten (red.) 1974 *Bergunda*, s. 58.

¹¹⁰ Almqvist Sten (red.) 1974 *Bergunda*, s. 59.

¹¹¹ Almqvist Sten (red.) 1974 *Bergunda*, s. 60.

¹¹² Almqvist Sten (red.) 1974 *Bergunda*, s. 62.

¹¹³ Almqvist Sten (red.) 1974 *Bergunda*, s. 64.

tiden skattlagda under Bergkvara gård. Vidare undersöktes kvarnen av häradssynerätten den 4 september 1822 och den 8 augusti 1828 för räntefritt nyttjande av fyra par grovmäldsstenar varav två till en diameter om 10 spann och två om 11 spann. Kvarnen hade även två par siktmälds förmalningsstenar om vardera 9 spansks diameter. Den 29 september 1857 tilläts kvarnen att flyttas samt att ett nytt par grovmäldsstenar skulle bytas ut mot siktmäldsstenar och två grynverk skulle installeras. Detta godkändes av kungliga kammarkollegiet den 13 oktober 1859.¹¹⁴ Vid Örsleds kvarn fanns under 1800-talet även en skinnstamp.¹¹⁵

Då Carl von Linné besökte Bergkvara beskrev han godset dåvarande utformning:

Bergkvara, en sätesgård den största här i provinsen, översten och riddaren herr baron Carl von Otter tillhörig, ligger ½ mil ifrån Växjö åt väster med en ganska behagelig situation. Denna var nyligen uppbyggd och mycket reguljär. Godset består av 29 hela hemman utan sätesgården, som är 5 hela hemman, så att utom 3 hemman så hörer hela Bergunda socken till detta gods.

Gamla stenhuset i Bergkvara stod ännu till sina murar för ett spektakel och en antikvit. Det var byggt fyrkantigt som ett flaskfoder 40 alnar högt, 34 långt, 24 brett. Det var uppmurat av kullerstenar. Nedersta våningen bestod av valv till källare. Andra våningen hade varit magasin och visthus, 3:dje våningen kök, skafferier och dylika rum. 4:de har varit riktiga våningsrum. Ingången eller dörren till huset var på norra sidan mitt uppå väggen eller i 3:dje våningen, till vilken man uppstigit på en lös trappa, som stått utanför huset, vilken kunnat efter behag uppdragas. Detta byggningsätt, och besynnerligen med dörren mitt uppå väggen, kommer alldeles överens med stenhuset på södra Gottland, dem jag beskrivet i Gottlandsresan *pag.* 263, 254, varav *antiquarii* lära kunna sluta detta husets ålder.

På östra sidan, neder vid grunden, var en ganska liten ingång eller lönngång till huset, som fordom varit försedd med järndörr och starka bommar, genom vilken folk kunnat gå in i nedersta våningen eller källarne. En liten vall hade runt omkring befäst detta hus, som dessutom på södra och östra sidan instängdes av

¹¹⁴ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s 504-505.

¹¹⁵ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 602.

sjön och på de andra med dubbla gravar. Detta hus är avtaget i Dahlbergs *Suecia antiqua & nova*. Ingen hade sig här bekant, när detta först blivit anlagt, dock vet man, att riksmarskalken Lars Siggesson Sparre, riddare till Sundby, stod brudgumme med Thure Trolles dotter Britta på Bergkvara år 1536, och gav han henne i morgongåva 16,000 lod silver och 100 gyllen. Av dem föddes Eric Sparre, som sedermera blev rikskansler och olycklig i Linköping under kong Karl IX år 1600 den 19 mars. Har alltså Bergkvara varit ett Trollegods. Detta hus belägrades tvenne gånger av Dacken.¹¹⁶

Den nuvarande kvarnen är anlagd 1840 och tillbyggdes 1890 med en grynkvärn som 1928 blev till frörenseri. Hushållningssällskapet i Kronobergs län stod bakom anläggandet av frörenseri och här var det under en period 7 anställda och över 2 500 kunder. Under 1950-talet sjönk efterfrågan allt mer bl.a. beroende på elnätets utbyggnad på landsbygden under den perioden som möjliggjorde för bönderna att skaffa egna s.k. hammarkvarnar samtidigt som alltfler övergick till att köpa utsäde och frön till vallodling. Att det gick snabbare att mala hemma bidrog också till nedgången av bygdekvarnar liksom rationalisering av jordbruket, där små enheter slogs ihop till större med allt färre lantbrukare som följd. Verksamheten i kvarnen lades ner 1963.¹¹⁷

Renovering av byggnaden har gjorts under 2000-talet med bidrag från Länsstyrelsen i Kronoberg och detta belönades 2009 med Smålands museum och Hembygdsförbundets byggnadsvårdspris.¹¹⁸

¹¹⁶ Carl Linnæi *Skånska resa 1749*

¹¹⁷ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

¹¹⁸ Hansson, Nyhlén, *Bergkvara- ett godslandskap med historia*, 2012 s. 28

Beskrivning av miljön

Längs den gamla häradsvägen i Bergunda socken mot Skåne ligger Örsleds kvarn strategiskt belägen. Landskapet präglas av Bergkvara gods inverkan och förvaltning av mark och vatten. Jordbruks- och skogsmarken är storskalig och sammanhängande. Det är tydligt att kvarnen länge utgjort hjärtat i detta godslandskap. Vid Örsleds kvarn finns tre vattenfall som sedan minst 1300-talet nyttjats till kraftutvinning. Vid det övre fallet ligger en tidigare smedja. Intill smedjan korsar den äldre häradsvägen Mörrumsån och nedströms den kommer nästa fall där Örsleds kvarn ligger. Västerut mot Bergkvara herrgårdsbyggnad ligger det tredje fallet där en trösklada nyttjat vattenkraften.

Kvarnbyggnaden är uppförd i två våningar plus vindsvåning (bild 1).

Den del av byggnaden som uppfördes 1840 har en murad sockel av natursten som sträcker sig upp över första våningen, andra våningsplanets fasad är klätt med locklistpanel i vit kulör (bild 2). I första våningsplanet finns fönsteröppningar med småspröjsade tvåluftsfönster, andra våningsplanet har småspröjsade korspostfönster. Samtliga fönster har engelsk röd kulör. Gavelrösten på byggnaden är klädda med liggande panel och på var röste finns ett lunettfönster. Den delen av byggnaden som tillkom 1890 byggdes ut vinkelställd från den ursprungliga huskroppen (bild 3). Fasaden är klädd med spontpanel i vit kulör och fönstren är likadant utformade för var våningsplan som den övriga byggnaden. Tre stycken dubbelporlar, ett för varje våningsplan, ligger i vertikal linje centrerade i fasaden med en takkupa överst. Sadeltaget är klätt med tvåkupigt rött tegel.

På byggnadens östra långsida finns ett tillbyggt turbinhus, fasaden är klädd med locklistpanel. Sadeltaget är av falsad plåt och har en sockel i betong som är sammanbyggd med turbinsumpen av betong (bild 4 & 5). Skalmursdammen är förstärkt med betong och ombyggd senast 2011. Intaget till sumpen regleras med fyra spetluckor i trä med gåtar i galvaniserat stål. Den femte luckan i anslutning till intaget är ett reservutskov till torrfåran. Centralt i dammbyggnaden finns ett skibordsvärn som reglerar vattenståndet vid höga flöden (bild 6). Längst bort från kvarnbyggnaden finns ytterligare ett utskov med tre spetluckor i trä och gåtar i galvaniserat stål vilket reglerar själva uppdämningen och vattentillförseln till torrfåran. Dammagasinet stötsidor är förstärkta med kallmurad sten.

Uppströms kvarnbyggnaden och på andra sidan den gamla landsvägen mot Skåne ligger smedjan som likväl till och från har tillhört Bergkvara gods. I smedjan fanns tidigare en vattendriven stånghammare. Då verksamheten lades ner på 1980-talet såldes alla inventarier på auktion, vilka ropades in av nuvarande ägares pappa. Alla inventarier stals dessvärre en kort tid därefter.

Dammbyggnaden, även kallad Otterströmmen, uppfördes av Salomon Otter år 1773. Densamme hade gift in sig i släkten Posse. Dammbyggnaden är uppförd i skalmur av kallmurad tuktad och otuktad sten. Vid smedjan finns ett intag och vid sidan om det finns ett flodutskov med sex spettluckor i trä med gåtar i galvaniserat stål och stötsidor i betong. Längst bort från smedjan finns ytterligare ett utskov i dammbyggnaden. Detta regleras med tre spettluckor i trä med gåtar i stål och stötsidor i betong. Utskovet reglerar vattenflödet till en rensad ”stenränna” i Mörrumsån. Denna ränna kan vara ett synligt spår efter vattendraget som kungsådra – där en tredjedel av vattendraget skulle vara passerbart för fisk, för transport och flottning.

Åfåran är på denna plats uppdelad i två fåror (bild 7). Dammen har stenskodda kanter och över den går en bro, vattnet samlas även i en större hålldamm som ligger bakom den angränsande smedjan (bild 8 & 9). Här finns ytterligare sex spettluckor som reglerar vattnet. Där finns även ett mindre utskov med tre spettluckor (bild 10).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden vid Örsleds kvarn är mycket välbevarad exteriört och är en historisk struktur av yttersta vikt för bygden. Den väldokumenterade historiken tillbaka till 1300-talet bidrar till förståelsen för kvarnars tidiga betydelse vilket ger platsen en extra djup dignitet.

Dammen och vattenvägarna

Dammbyggnaderna med skoningar vid Örsleds kvarn utgör en mycket viktig funktion för förståelsen av miljön. Vidare är de betydelsefulla landmärken och historiska strukturer som varit av största vikt för Bergkvara och bygdens utveckling. Därmed är dammbyggnaderna tillsammans med vattenvägarna av största betydelse för hela Kronobergs kulturhistoria och viktig del i den moderna samhällsbyggnaden.

Helhetsmiljön

Örsleds kvarn har sedan 1300-talet utgjort en av de viktigaste grundpelarna i Bergkvara gods och därmed bygdens agrara och industriella utveckling. Det strategiska läget vid Mörrumsån och vid den gamla häradsvägen mellan Växjö och Skåne bidrar till förståelsen av kvarnars samhälleliga betydelse i allmänhet och Bergkvara gods i synnerhet. Vidare har Bergkvaras inflytande i bygden och länet varit av stor betydelse för länets agrara och industriella utveckling. Därmed även samhällsutvecklingen.

Värdebärande beståndsdelar i helhetsmiljön är: Kvarnbyggnad, smedja, dammbyggnader, stenvalvsbroar, trösklada, arkimedesskruv.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Dammbyggnaden med kropp och vattenspiegel har historiskt utgjort kärnan i platsens framväxt och utveckling. Av den anledningen är det av stor vikt för den kulturhistoriska kontexten och förståelsen av miljön att både dämme och vattenspiegel bevaras inför framtiden. Ur kulturmiljösynpunkt bör omlöp eller påbyggnadslösningar prioriteras. I samband med eventuella vattenvårdande åtgärder bör byggnadsmaterial hämtas från annan plats. Befintliga kallmurar och upplagd sten bör bevaras intakt för att minska den negativa påverkan på de kulturhistoriska värdena.

Den som planerar eller utför ett arbete ska dock se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Kvarnbyggnaden med den äldre delen med stensockel från 1840 och den något yngre tvärbyggda delen från 1890.

Bild 3. Den tvärbyggda delen med port till varje våningsplan.

Bild 4. Det utbyggda turbinhuset.

Bild 5. Betongsumpen till turbinhuset.

Bild 6. Spettluckor vid betongsumpen.

Bild 7. Strömfåran som delvis är igenvuxen.

Bild 8. Dammen framför kvarnen och till höger i bild syns en bit av vägbron.

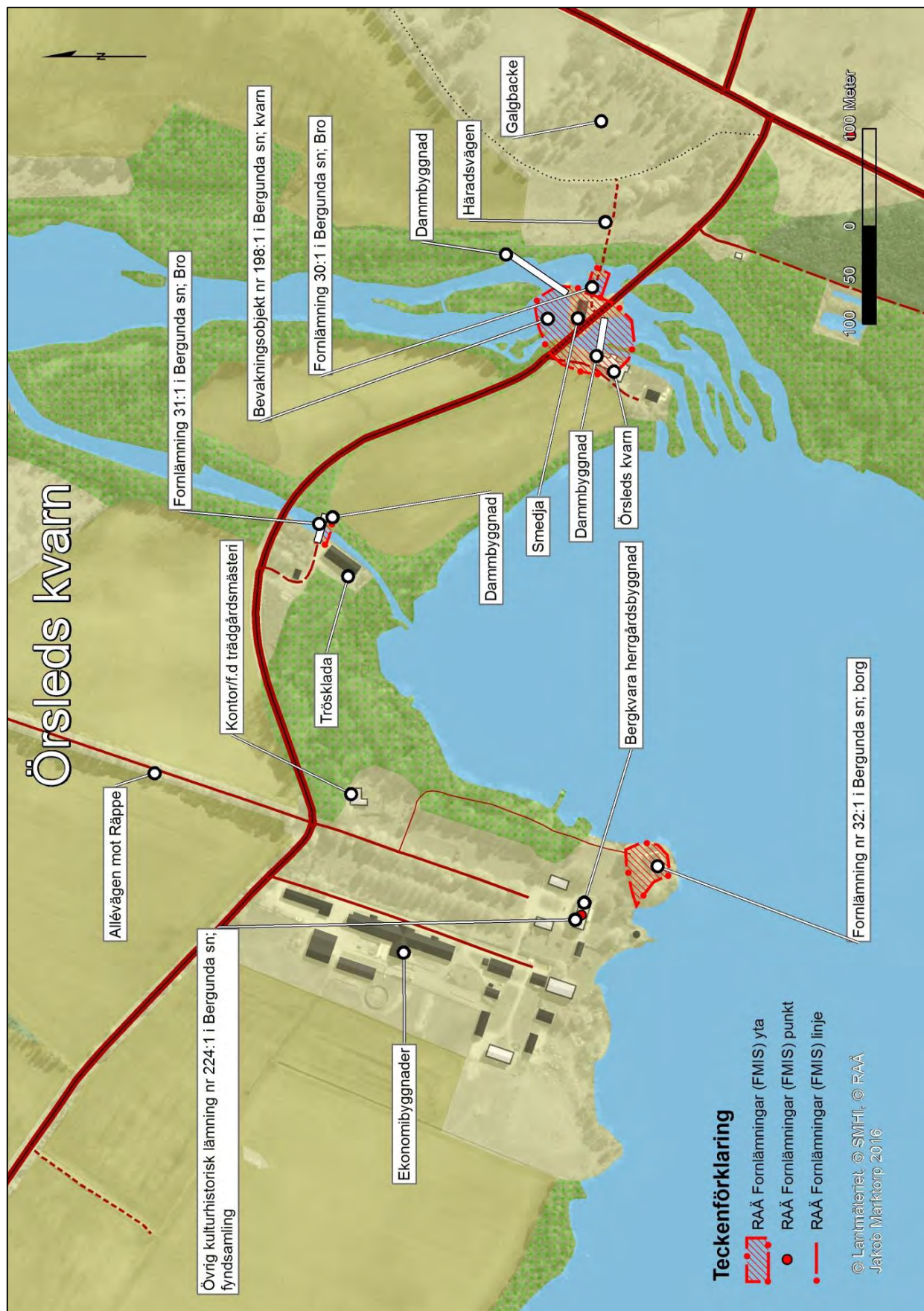
Bild 9. Smedjan

Bild 10. Bakom smedjan finns ytterligare en större damm och en stenvall med ett flertal utskovsluckor.

Historisk karta 1. En geometrisk avmätning från 1683 visar Bergkvara gods och Örsleds kvarn. I väster finns även ett ålfiske utmärkt. Lantmäteristyrelsens arkiv 1683.

17. Räfte kraftverk

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Bergunda socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1936
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Funktionalistiskt utformad kraftstation, intagsluckor, utskov, betongsump med stenskodd kant, stenstrukturer i strömfåran, husgrund
<i>Kärnvärden:</i>	Småindustriområde med koppling till Bergkvara gods där tillgången till vattenkraft har haft en viktig och avgörande roll för bygdens utveckling.

Historik

Historiskt sammanhang: Kraftverk och tidigindustri.

Sågkvarnen vid Räfte var anlagd vid Helga å uti egen grund och i samma dammbyggnad som Räfte mjöl- och stampkvarn. Sågkvarnen skattlades den 31 december 1822 samt 8 augusti 1828 och 12 februari 1820 då kammarkollegiet på nytt bifallit sågens bestånd till årlig avverkning av 100 kubbar för Bergkvara ägares husbehov och grannars hyra.¹

Frälsemjölqvarnen vid Räfte undersöktes av häradssynerätten samma år som sågkvarnen och skattlades den 24 juli 1830 till 10 tunnors årlig ränta. Mjölqvarnen hade två par stenar om 11 respektive 10 spans diameter. Senare installerades tre stenpar om vardera 11 spans diameter. Kvarnen skattlades dock redan år 1778 av konungens befallningshavande.² Vid Räfte fanns även tre vadmalstampar och en barkstamp.³

Under 1800-talet kom också Räfte att bli ett centrum för Bergkvaras industriella verksamhet. I samband med att järnvägen kom till Sverige anlades Räftebanan och en hamn med sluss för flottat timmer. Kvarn och såg fanns redan vid Räfte men på 1850-talet tillkom även ett bryggeri för bayersk öl som ersatte det äldre brännvinsbränneriet. Ölbryggeriet var verksamt fram till 1890-talet då det lades ner men byggnaden där bryggeriet låg finns kvar. En stärkelsefabrik anlades vid Räfte 1876 och byggdes i anslutningen till järnvägen och stationen som tillkom här 1865.⁴

Vid besöket berättade nuvarande ägare Nils Posse om ett brev från hans farmor Sigrid Posse, som hon skrev till sin äldste son. Hon skrev i brevet daterat till tidigt 1900-tal att Räfte kvarn brann så häftigt att man var tvungen att tillkalla brandkåren som kom med tåg från Växjö.

Nuvarande kraftverksbyggnad uppfördes år 1936 för att producera ström till Räftes omnejd. Det fanns till och med en egen elektriker anställd vid kraftstationen.

¹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 583.

² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 505.

³ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 602.

⁴ Larsson, 1974, s.114ff

Beskrivning av miljön

Den långsmala allévägen norr om Bergkvara gods anlades under 1800-talets andra hälft för att ansluta godset till järnvägsstationen i Räfte. Detta var under en epok då jordbruket allt mer rationaliserades och ny åkermark togs i anspråk. Metoden byggde huvudsakligen på utdikning och markavvattning. De öppna åkerytorna på ömse sidor allén frigjordes under den här perioden med hjälp av en arkimedesskruv. Vid Räfte har funnits bryggeri (stenbyggnad), bryggmästarbostad (vit byggnad), sågverksbyggnad (röd byggnad), stärkelsefabrik med tillhörande stationshus samt kraftstation (orange byggnad). Tidigare fanns även fröklängeri (ruin).

Kraftstationen vid Räfte är uppförd år 1936 på den östra sidan om Mörrumsån (bild 1 & 2). På den västra sidan ligger sågverket och intill ån lämningar efter äldre bebyggelse (bild 3). Själva kraftstationen i betong är uppförd på en äldre stensköd grund. Byggnaden är en tidstypisk funktionalistisk byggnad med karakteristiska arkitektoniska drag som dess släta odekorerade fasad, det geometriska intrycket i byggnadens volym där kub- och cylinderformen är estetiskt sammansatta liksom de i burspråket symmetriskt placerade fönstren. Fasaden har en röd-orange kulör, fönsterbågarna av trä har en mörkröd kulör liksom plåttaket. En mindre uppbyggnad finns på taket med ett litet sadeltak på. Årtalet 1936 liksom bokstäverna PKP finns fastsatta i fasaden. Porten är en senare tillkommen dubbelport av metall. Sockeln till byggnaden är av betong. Kraftverket är idag i drift och därmed finns den interiöra utrustningen bevarad.

Dammbyggnaden är en skalmursdamm i sten. Intaget till turbinsumpen regleras med fyra spetluckor (bild 4). Det finns ytterligare två utskov som reglerar huvudfåran, vilka likaså regleras av spetluckor (bild 5). Intaget till sågverket regleras med fyra spetluckor. Centralt i dammbyggnaden finns ett reservutskov vilket regleras med en automatisk hydraullucka. Sågen i Räfte har gamla anor men byggnaden som finns på platsen idag är en senare tillkommen ordinär byggnad med röd träpanel, sadeltak klätt med plåt och ett turbinhus i liknande utförande (bild 6).

Kulturhistorisk värdering

Kraftstation med beståndsdelar

Byggnadens arkitektoniska utformning och drag är viktiga värdebärande beståndsdelar som kommunicerar under vilken tid kraftstationen uppfördes och tidens ideal avspeglar sig i arkitekturen. Betongsumpen för turbinen är en viktig del som är sammanlänkad med byggnaden och dess funktion. Den äldre husgrund som finns i anslutning till kraftstationen utgör en äldre årsring i miljön och en värdebärare av platsens tidigare användning som kvarn- och sågplats.

Dammen och vattenvägarna

Intagsluckorna och utskoven är viktiga inslag i miljön som visar på den verksamhet som finns här liksom de delvis stenskodda åfårorna. Stenvalvsbron som vattenvägarna löper inunder är också ett värdebärande inslag i miljön och förstärker den historiska dimensionen på platsen.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön vid Räfte kraftverk vittnar om ett mångfacetterat landskapsutnyttjande där vattenkraften varit i centrum. Såväl för kvarn och såg som för den mera sentida kraftstationen.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturhistoriskt perspektiv är påbyggnadslösningar eller omlöp lämpligt. Utformningen på faunapassagen ger i sig ingen negativ effekt på det kulturhistoriska värdet eftersom miljön består av strukturer av varierande ålder. Det är dock viktigt att byggnadsmaterial hämtas utifrån och inte från platsen. Vidare bör stenskoningar och dammbyggnadens struktur bibehållas.

Den som planerar eller utför ett arbete ska dock se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1&2. Kraftstationen vid Räfte, uppförd 1936.

Bild 3. Delar av en husgrund finns kvar längs uttagskanalen.

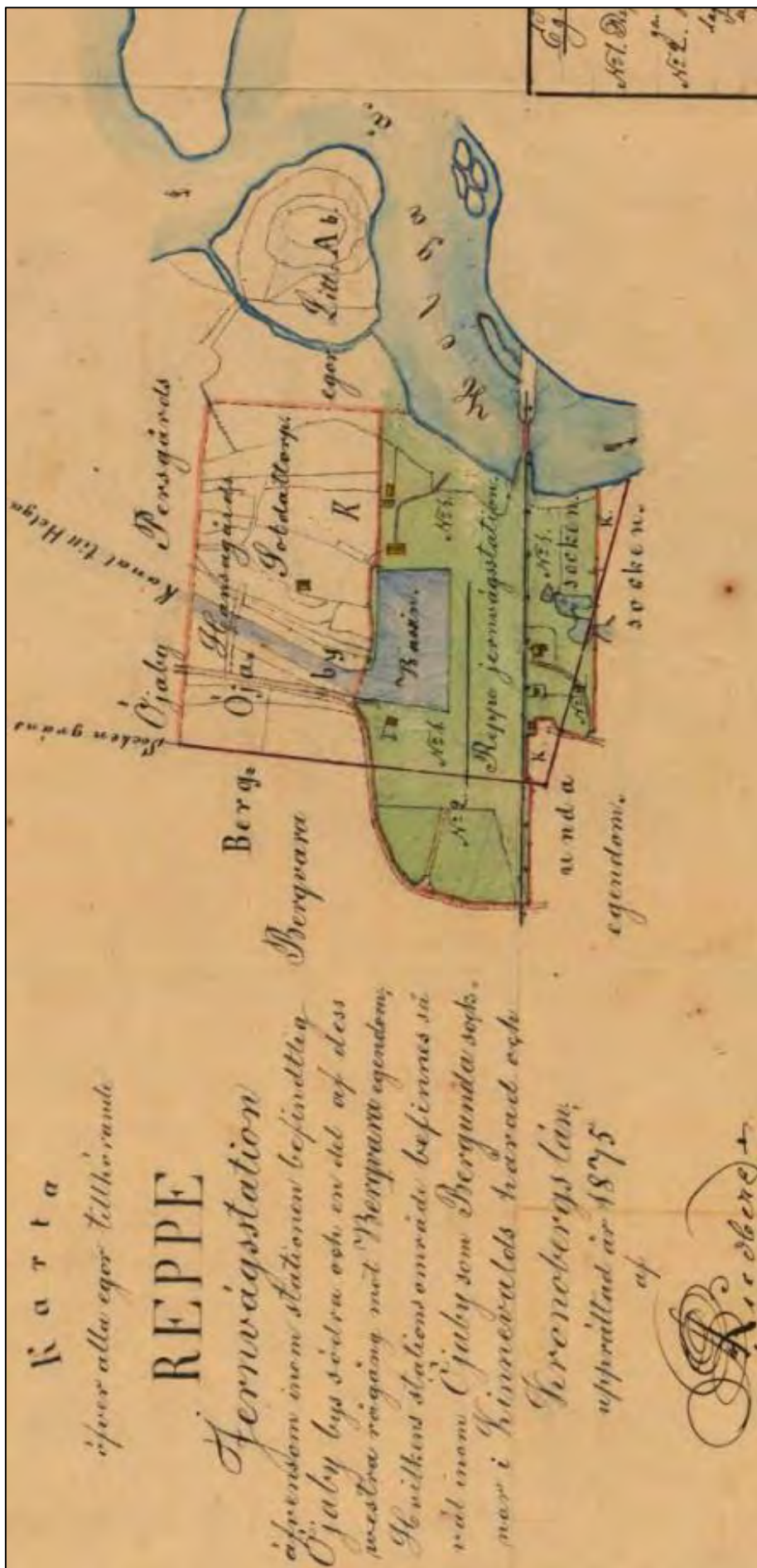
Bild 4. Intaget med betongsump till kraftstationen.

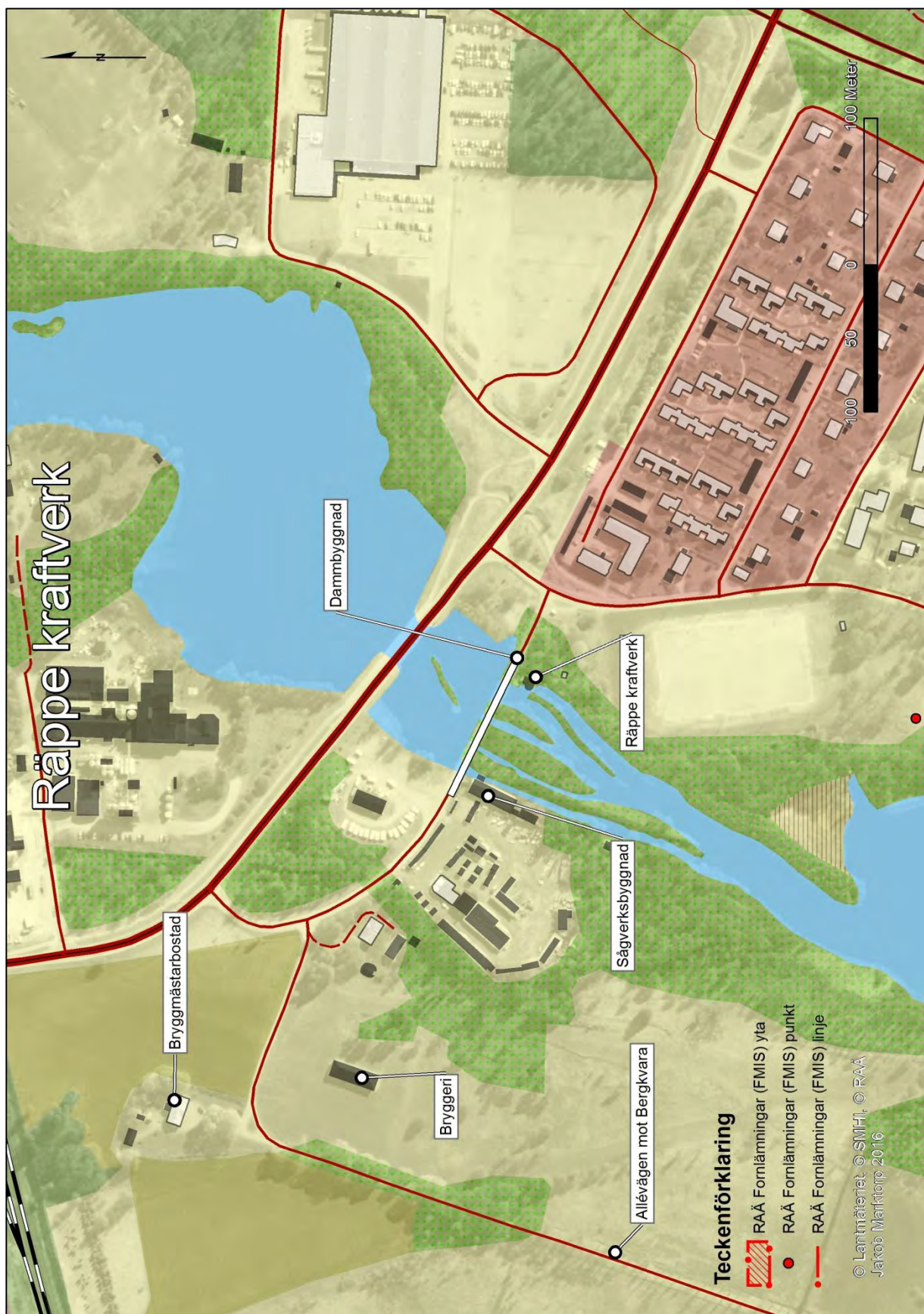
Bild 5. Skalmursdamm i sten med flera utskov.

Bild 6. Sågbyggnaden.

Historisk karta 1. En mätning år 1871 återger uppdelningen vid Räfte och anläggandet av järnvägsstationen. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1871.

18. Ringängen kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Bergunda socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1856
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Damm med stenskodd kant, utskov, f.d. kvarnkanal, stenbro
<i>Kärnvärden:</i>	Äldre kvarnplats

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn

Ringängens kvarn i Räfte uppfördes år 1856-1857 i två våningar. Nytt kvarnverk installerades 1929, då även en till våning byggdes till. Den sista utbyggnaden var en spannmålstork som installerades 1963. Kvarnen lades ner 1971 och användes därefter som lager. Kvarnen drevs av ett vattenfall med en fallhöjd på 0,8 meter och hade tillskottskraft av fotogenmotor. Kvarnverket drevs av en motor om 65 hkr och en turbin. Vidare hade kvarnen två stenpar, en dubbel valsstol, korngrynsverk och fullständigt rensverk. Kvarn sysselsatte en person som jämsides drev sågverk och jordbruk.⁵ I en karta från 1923 återges kvarnmiljön vid Ringängen (Historisk karta 1). Kvarnbyggnaden låg på den sydvästra strandbrinken.

Beskrivning av miljön

På platsen där det ska ha funnits en kvarn byggs det idag ett flerbostadshus, kvarnen är rivna. Flerbostadshuset är uppfört i två våningar där var lägenhet ligger något förskjutet i förhållande till nästa, på ett sätt som påminner om trappsteg (bild 1). Byggnaden ligger intill den tidigare kvarnkanalen. Det finns fortfarande en dammspegel men delar av den är igenvuxen (bild 2). Omkring dammen finns stenskodda kanter och här finns också delar av vad som kan vara en äldre lastplats med stenskodda kanter som angränsande till och löper längs med dammen (bild 3 & 4). Intaget regleras med fyra spetluckor till det som troligen var en tidigare kvarnkanal, denna löper delvis under en äldre stenbro. Ytterligare två mindre utskov med två spetluckor vardera reglerar dammen (se bild 3 & 4).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Det finns idag inga synliga lämningar efter Ringängens kvarn.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med vattenmagasin, stenskodda kanter, utskovsluckor och kvarnkanal är viktiga värdebärande beståndsdelar som vittnar om den tidigare kvarnens läge intill Mörrumsån.

Helhetsmiljön

De värdebärande beståndsdelarna är de sista landskapsstrukturerna som vittnar om Ringängens betydelse som mötesplats och kvarnplats.

⁵ Winning 1940, s. 269.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Miljön är tämligen mottaglig för vattenvårdande åtgärder och faunapassager av bästa möjliga teknik (BMT). Viktigt är dock att strukturerna av de värdebärande beståndsdelarna bevaras och att byggnadsmaterial hämtas från annan plats.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. På platsen där den tidigare kvarnen stod finns numera ett nybyggt flerbostadshus.

Bild 2. Dammen som delvis är igenvuxen.

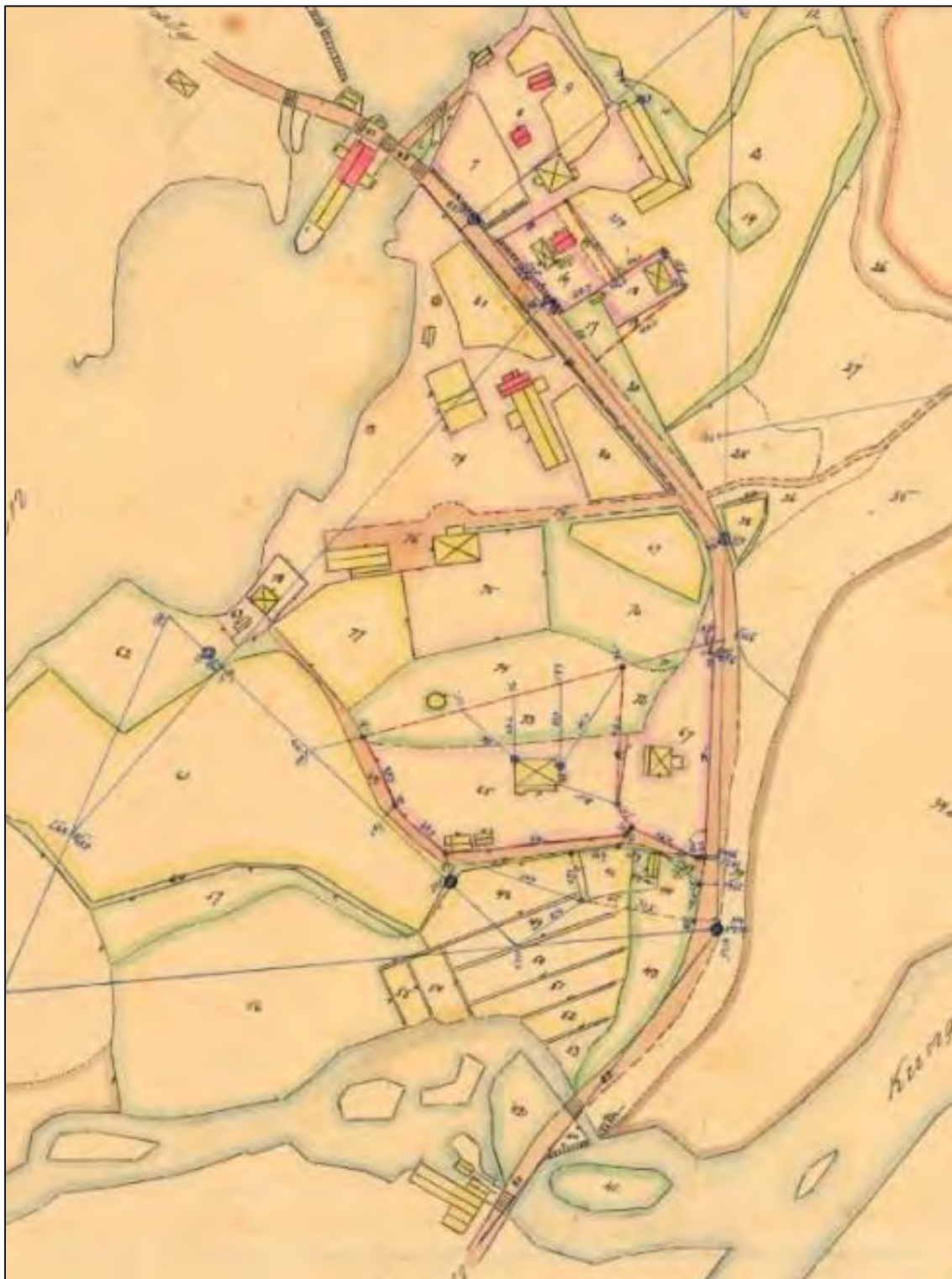

Bild 3. Här syns en del av stenstrukturen som omger dammen samt två spetluckor för reglering av vattenflödet.

Bild 4. Fem spetluckor reglerar flödet till den f.d. kvarnkanalen.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. I en karta över Helgevärma och Ringängen från 1923 återges de båda kvarnmiljöerna. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1923.

19. Helgevärma kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Öjaby socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	År 1558
<i>Lagskydd:</i>	Fornlämning enligt 2 kap. KML
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Stengrund, kvarnsten, stenskodda kvarnkanaler, dammspegel, intag- och utskovsluckor
<i>Kärnvärden:</i>	Lämningarna vittnar om platsens funktion som tidigare kvarn- och sågplats. Har varit av stor betydelse för jord- och skogsbruket omkring Växjö

Historik

Historiskt sammanhang: Kronomjöl kvarn och såg kvarn

Helgevärma Kronokvarn uppfördes år 1558.⁶ Kvarnen var upptagen i 1698 års kvarnkommissionsprotokoll.⁷ Kvarnen vid Helgevärma återges i en geometrisk avmätning från 1788 (Historisk karta 1). Vid Helgevärma fanns under 1800-talet en sågkvarn anlagd på Helgevärma ängsområde. Sågbyggnaden var sammanbyggd med den intilliggande mjölkvarnen. Sågen tillhörde Araby men sågade för Växjö stad och var upptagen i dess jordebok. Sågen skattlades till ränta den 3 augusti 1824. Den 23 februari 1857 tilläts flyttning av sågen samt ombyggnation.⁸ Kronomjöl kvarnen bestod av tre stenpar där två av stenparen hade en diameter om 8 spann och det tredje stenparet om 10 spann. Mjöl kvarnen var uppförd på kronojord som brukades av Öija by.⁹

Vid Winnings kartläggning över svenska kvarnar år 1940 var Helgevärma kvarnbyggnad tre våningar hög. Nytt kvarnverk hade installerats 1935. Kvarnveket drevs av en motor om 50 hkr, bestod av tre stenpar, en dubbel valsstol, korngrynsverk och fullständigt rensverk. Kvarnen sysselsatte två personer som även bedrev handelsrörelse vid sidan om kvarnverksamheten.¹⁰ I en karta från 1923 återges kvarnen vid Helgevärma på en mölleö mitt i åfåran (se Historisk karta 1, Ringängen).

Beskrivning av miljön

Väster om Växjö mellan Helgasjön och Norra Bergundasjön ligger Helgevärmas kvarnplats söder om vägbron mot Växjö. Området präglas idag av villabebyggelse. Numera finns inga stående byggnader bevarade tillhörande kvarnen eller sågen. Möjligtvis kan ett intilliggande rött hus vara den äldre mjölnarbostaden (bild 1).

Två stengrunder från äldre bebyggelse finns bevarade på var sida av ån alternativt är det delar av en större kvarn som har legat mellan de två fårorna (bild 2 & 3). Dambyggnaden är en skalmursdamm och kombinerad vägbro i sten med två flodutskov (bild 4). Det södra utskovet regleras med en spetlucka. Stötsidorna är stenskodda (bild 5). Det norra utskovet regleras med två spetluckor med gåtar i stål som gjutits fast i ett betongfundament (bild 6).

⁶ Winning 1940, s. 250.

⁷ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s 501.

⁸ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 585.

⁹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s 501.

¹⁰ Winning 1940, s. 250.

Eftersom kvarnen var i drift på 1940-talet måste byggnaderna vid Helgevärma försvunnit under 1900-talets senare del.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Lämningarna efter Helgevärma kvarn intill vattnet och dammen ger en förståelse för platsen som kvarnplats. Att kvarnen varit Kronokvarn ger en ytterligare viktig historisk betydelse för platsens viktiga funktion i bygden.

Dammen och vattenvägarna

De stenskodda kvarnkanalerna är värdebärande inom miljön liksom spettluckor och dammen med dammspegel. Dammspegeln har även ett estetiskt värde för närområdet.

Helhetsmiljön

De värdebärande beståndsdelarna vid Helgevärma vittnar om platsen som kvarnplats och samlingsplats i bygden. Vidare är kännedomen kring platsen som Kronokvarn av stor betydelse då den historiskt varit en viktig strategisk plats för kungamakten. Platsen utgör ett viktigt tidsdokument i ett modernt bostadsområde. Dammspegeln är ett viktigt inslag och landmärke i dagens landskap. I kombination med lämningarna är platsen en lättillgänglig historiskt viktig plats för människomöten, jord- och skogsbruket och för bygdens välfärd och utveckling.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

I samband med vattenvårdande åtgärder för spegeldammen bibehållas. Därmed är påbyggnadslösningar att föredra i kulturhistorisk synpunkt. Den som planerar eller utför ett arbete ska dock se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Intelligande bebyggelse till den f.d. kvarnplatsen.

Bild 2. Delar av husgrunden.

Bild 3. Vy över den f.d. kvarnplatsen.

Bild 4. Skalmursdamm och kombinerad vägbro.

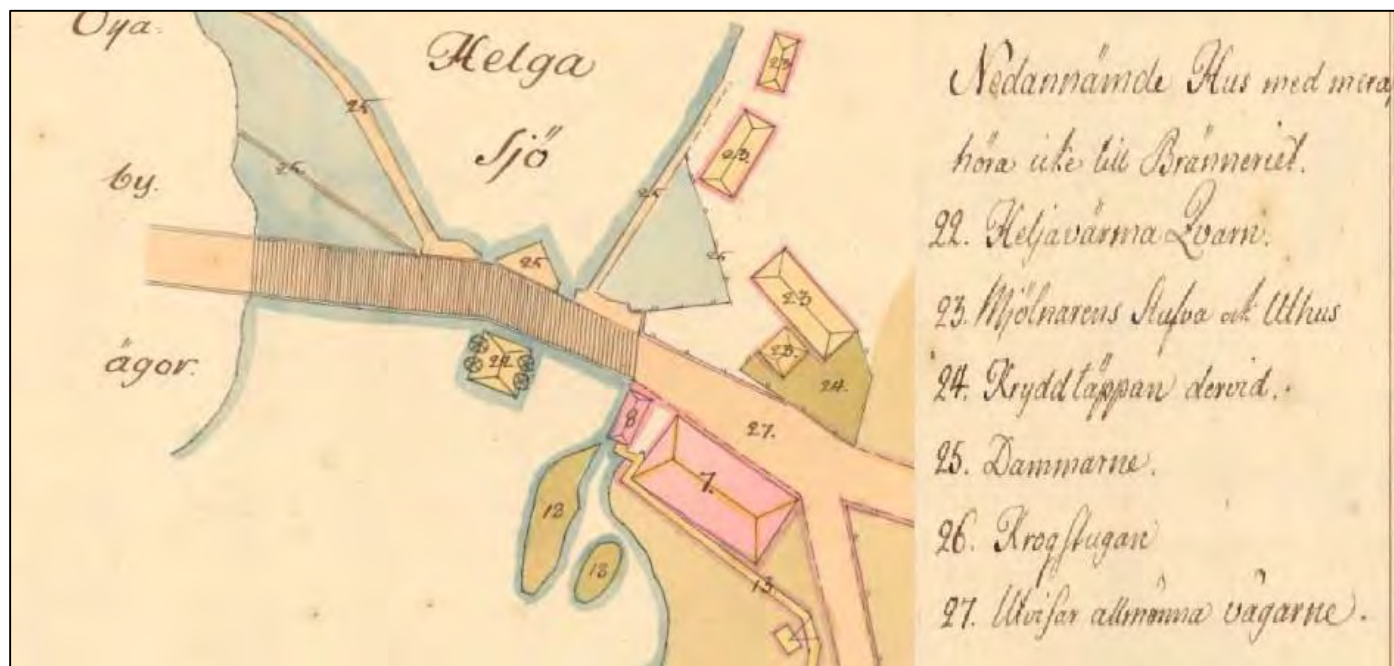

Bild 5. Det södra utskovet.

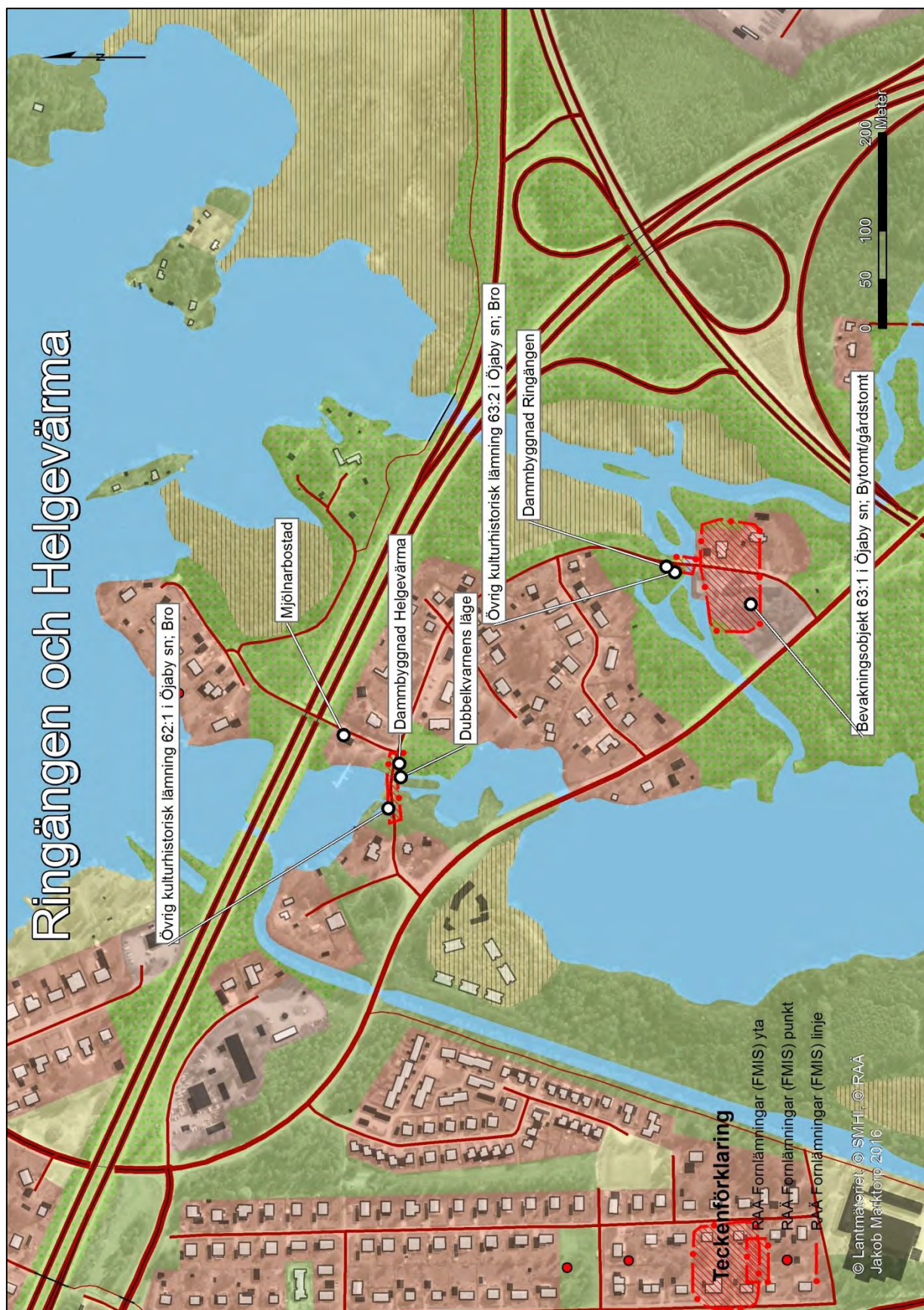

Bild 6. Det norra utskovet.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Helgevarma visas i en avmätning från 1788. Kartutsnittet återger en miljö med bl.a. kvarn, bostäder med täppor, dammbyggnader och krog. Lantmäteristyrelsens arkiv 1788.

20. Åby kraftstation och slussystem

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Tolg socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Åby sluss 1886, kraftstationen 1926
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kraftstation, disponentsvilla, intagskanal och damm, slussystem, utloppskanaler, stenskodda kanalsidor
<i>Kärnvärden:</i>	Strategisk plats för användning av vatten på olika sätt; som kvarnplats, vattenkraft till möbelindustri och som farled för transport av varor och människor.

Historik

Historiskt sammanhang: Kraftstation och farled.

Under 1800-talet präglade godset vid Åby det omkringliggande landskapet. Ett aktivt jordbruk bedrevs där åkrarna låg angränsande till Mörrumsån (Historisk karta 1). Vattnet var kärnan i miljön dit flera verksamheter var knutna; exempelvis smedja, sågverk och kvarn. Vidare fanns även brygghus, svinstall, statbyggnad, corps de logis och bostäder till mjölnare och smed.

Frälsemjölqvarnen vid Åby var anlagd vid Helga å och hade år 1838 tre stenpar. Dammfästet var anlagt på egna ägor men nyttjade allmännings vatten. Kvarnen ansågs år 1838 vara en "gammal odalqvarn" som fanns upptagen i 1698 års kvarnkommissionsprotokoll. Grovmäldstenarna om 10 respektive 9 spans stenar drevs av vattenhjul och malde för tull utan skatt och ränta. Vid Åby kvarn fanns även en siktkvarn om 8 spans stenar.¹¹ Även en sågkvarn fanns vid Åby. Sågkvarnen tilläts år 1825 till sågning utan skattläggning.¹²

Kvarnbyggnaden var uppförd i två våningar med stomme i timmer under ett spåntak. Västra väggen och norra gaveln var av murad gråsten medan östra väggen och södra gaveln var av ek. Byggnaden var inredd med kvarnkammare med spis och skorsten. På västra långsidan fanns en tillbyggnad avsedd för de två kvarnhjulen. Sågen byggdes om år 1891. Byggnaden var uppförd i furustomme under ett tak av stickor på ribb.¹³ Sågen bestod av finbladig sågram, kantsåg, kubbspel, stickhyvel, turbin, hyvelmaskin, stavsåg, svallsåg, spetsmaskin, bandsåg, bommaskin.¹⁴

En sluss anlades här 1886 som rymde båtar med en längd av 25 meter, 4,5 meter breda och med 1 meters djup.¹⁵ Slussen kom att få stor betydelse för transport och handel mellan Växjö och bygden norr om Åby. Samma år som slussen invigdes, 1887 levererades även ångaren Thor till Reppe-Asa trafikbolag. Fartyget skulle användas för passagerare och godstrafik på Helgasjön med angränsade vatten. I samband med anläggandet av slussen rensades strömmen ovanför fallet och en strömfåra på 2 km mellan Tolgjön och Asasjön rätades.¹⁶

Platsen bredvid och omkring Åby sluss användes under 1800- och 1900-talen som industriområde. Här fanns möjligheter att använda vattnets närhet på

¹¹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 515.

¹² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 591.

¹³ Riksarkivet, Brandförsäkringsverket Tjureda, nr 30348, Åby 1893, s. 397.

¹⁴ Riksarkivet, Brandförsäkringsverket Tjureda, nr 30348, Åby 1893, s. 398.

¹⁵ Karlsson, 1982, s. 60

¹⁶ Info hämtad från: www.skogshistoria.se/aby-sluss

flera sätt, dels för vattenkraft men också för transport av råvaror liksom färdiga produkter. Det har legat ett flertal industrier här såsom tegelbruk och mot 1800-talets slut anlades en havregrynsfabrik intill slussen. Men den industri som var verksam under längst tid var Åby möbelfabrik. Den grundades kring 1900-talets början och kom att expandera under 1910-talet.

Intill möbelfabriken låg ett sågverk som hörde samman med möbelfabriken. Båda anläggningarna hade vid 1910-talet 50 anställda. Fabriken eldhärjades 1917 men byggdes upp igen. År 1926 arrenderades fabriken av Lidekvarn AB som köpte verksamheten efter en konkurs år 1924. Fabriken var i drift fram till 1976 då den lades ner.¹⁷

Det fanns ett flertal byggnader här under fabrikstiden, de flesta med olika funktioner just för möbeltillverkningen. I sågen sågades virket till brädor och togs därefter till virkesupplaget för att torka.

I fabriksbyggnaden fanns olika avdelningar såsom en maskinverkstad där träet bearbetades, här fanns kapklinga, klyvsåg och rikt-planhyvlar. Här fanns även en avdelning för trä som skulle faneras.

I snickeriet sattes de olika delarna ihop till kompletta möbler för att sedan behandlas på olika sätt i måleriet. Därefter justerades möblerna för att sedan paketeras för vidare transport.

Kraftstationen byggdes 1926 av Lidekvarns AB. Intill denna uppfördes disponentsvillan i två våningar. Den byggdes 1909 som bostad för den dåvarande disponenten. Då fabriken arrenderades av arbetarna användes disponentbostaden istället som flerbostadshus, här inrymdes fyra stycken hyreslägenheter, två på varje våningsplan. Ett kontor tillhörande möbelfabriken angränsade mittemot disponentsvillan.¹⁸

Beskrivning av miljön

Idag kvarstår nästan inget av den tidigare industrimiljön. Alla byggnader som hade med möbelfabrikens tillverkning är borta, möjligen kvarstår en virkeslada. Det finns inga spår av de tidigare fabriksbyggnaderna i form av husgrunder.

Två byggnader med koppling till möbelindustrin finns kvar. Det är kraftstationen och disponentsvillan (bild 1 & 2). Kraftstationen är uppförd i en våning med regelkonstruktion vilande på stengrund som är putsad i grå kulör, här finns småspröjsade fönster i källarplanet. Fasaden är spritputsad i vit kulör med slätputsade hörnpartier som ansluter till ett markerat takavslut vid

¹⁷ Karlsson, 1982, 61f

¹⁸ Karlsson, 1982, 67ff

hörnen. Det valmade sadeltaket är klätt med svart plegel, mitt på taknocken finns en uppbyggd förhöjd del som är kubformad med tälttak. Fönstren är småspröjsade med mittpost i grå kulör. Byggnadskroppen som är rektangulär är placerad över intagskanalen och vattnet leds in en turbinsump av betong vidare till turbinerna och sen vidare bort i en utloppskanal. Parallellt med intaget och betongsumpen finns en smal sidokanal för vattenreglering. Kanten mittemot betongsumpen är uppförd av huggen sten. Utloppskanalen leder sedan vidare bort ut i Kvarnviken.

Disponentsvillan är uppförd i två våningar med konstruktion av regelverk, vilar på stengrund och fasaden är klädd med rödslammad lockpanel. Fönstren är korspostfönster med småspröjsade övre lufter. Det brutna sadeltaket är klätt med rött plegel.

Förbi disponentsvillan och kraftstationen leder en väg bort mot slusskanalen. Vägen fungerar också som en form av dammvall med ett flertal utskovsluckor av olika slag (bild 3). Själva dammen är uppdelad i två delar även om den är sammanhängande, dels en bredare intagskanal till slussen som smalnar av mot utskovet och en del som kröker sig och leder bort till kraftstationen. Intagskanalen till slussen angränsar mot en parallell utloppskanal som löper längs med slusskanalen (bild 4). Den delen av slussen där vatten kan fyllas på och regleras är uppförd av dels kvaderhuggen sten samt större huggna block (bild 5). Likaså utloppskanalen har stenskodda kanter av kvaderhuggen sten (bild 6).

Omkring dammen finns ett par villor som troligen är senare tillkomna. Angränsande till slusskanalen finns en sekelskiftesvilla med liggande gul spontpanel, varierande fönster där en del som ser ut att vara äldre korspostfönster med spröjsade övre lufter och ett flertal är senare tillkomna modeller (bild 7). Villan har karakteristiskt burspråk och en torndel samt snidade dekorativa detaljer ovan gavelröstena. Troligen byggdes villan som en sommarbostad med läge vid vattnet.

Ytterligare en villa angränsar mot intagskanalen, dess enkla utformning tyder på att den kan vara uppförd på 1940-talet med putsad fasad och tvåluftsfönster symmetriskt placerade i den två och en halv våningar höga byggnaden, den kan möjligen ha byggts som en kontorsbyggnad ursprungligen eller arbetarbostad (bild 8). En glasad enkelport finns på långsidan mot dammen, sadeltaket är belagt med svart plegel. Villabebyggelse angränsar till slussområdet bestående av flera senare tillkomna villor liksom en del ombyggda och moderniserade äldre villor.

Kulturhistorisk värdering

Kraftverksmiljö med beståndsdelar

Kraftstationen och disponentsvillan är viktiga i miljön då dessa är de sista kvarstående delarna av den tidigare industrimiljön som fanns här.

Dammen, slussen och vattenvägarna

Slussen är unik i miljön och utgjorde en viktig strategisk länk för att utvidga möjligheterna till transport av varor och människor i området. Det är i bruk ännu idag och har därmed ett kontinuitetsvärde inom miljön. De stenskodda kanalerna, dels till slusskanalen men också till utloppskanaler inom området utgör viktiga värdebärande beståndsdelar som visar på hantverkskunnande. Dammspegeln är ett viktig estetiskt inslag i miljön liksom en grundläggande del i systemet för att möjliggöra kraftstationens drift samt möjlighet att reglera slusskanalen.

Helhetsmiljön

De kulturhistoriska värdena vid Åby kraftstation återspeglas genom de värdebärande beståndsdelarna. Dessa tydliggör kopplingen till hur vattnet har använts på platsen de senaste tvåhundra åren för vattenkraftutvinning och transport. Platsen har länge varit betydelsefull som mötesplats och viktig för bygdens samhälleliga utveckling. Helhetsmiljön har ett högt kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

För att bibehålla slussens användning krävs att dammen får finnas kvar. Tekniska påbyggnadslösningar eller omlöp är därmed att föredra ur kulturmiljösynpunkt.

Den som planerar eller utför ett arbete ska dock se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Kraftstationen och disponentsvillan angränsar till varandra. I bild syns även intaget till kraftstationen med betongsump.

Bild 3. På bilden syns vägen som leder förbi kraftstationen och bort mot slusskanalen, dammspegeln breder ut sig på motsatt sida kraftstationen.

Bild 4. Slusskanalen är till vänster i bild och uttagskanalen till höger.

Bild 5. Vy över uttagskanalen och ytterligare en fåra för reglering av dammen.

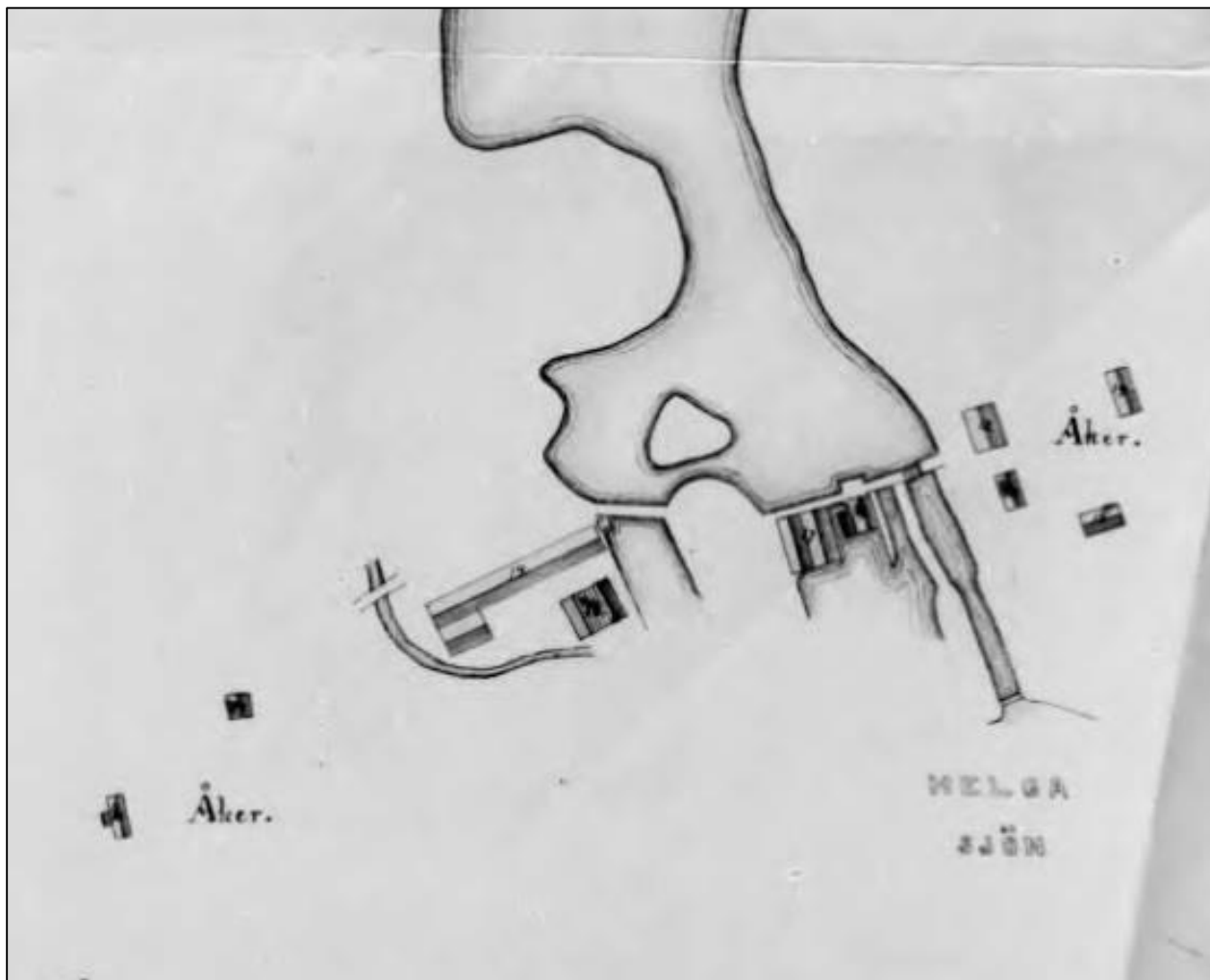

Bild 6. Vy över uttagskanalen och ytterligare en fåra för reglering av dammen.

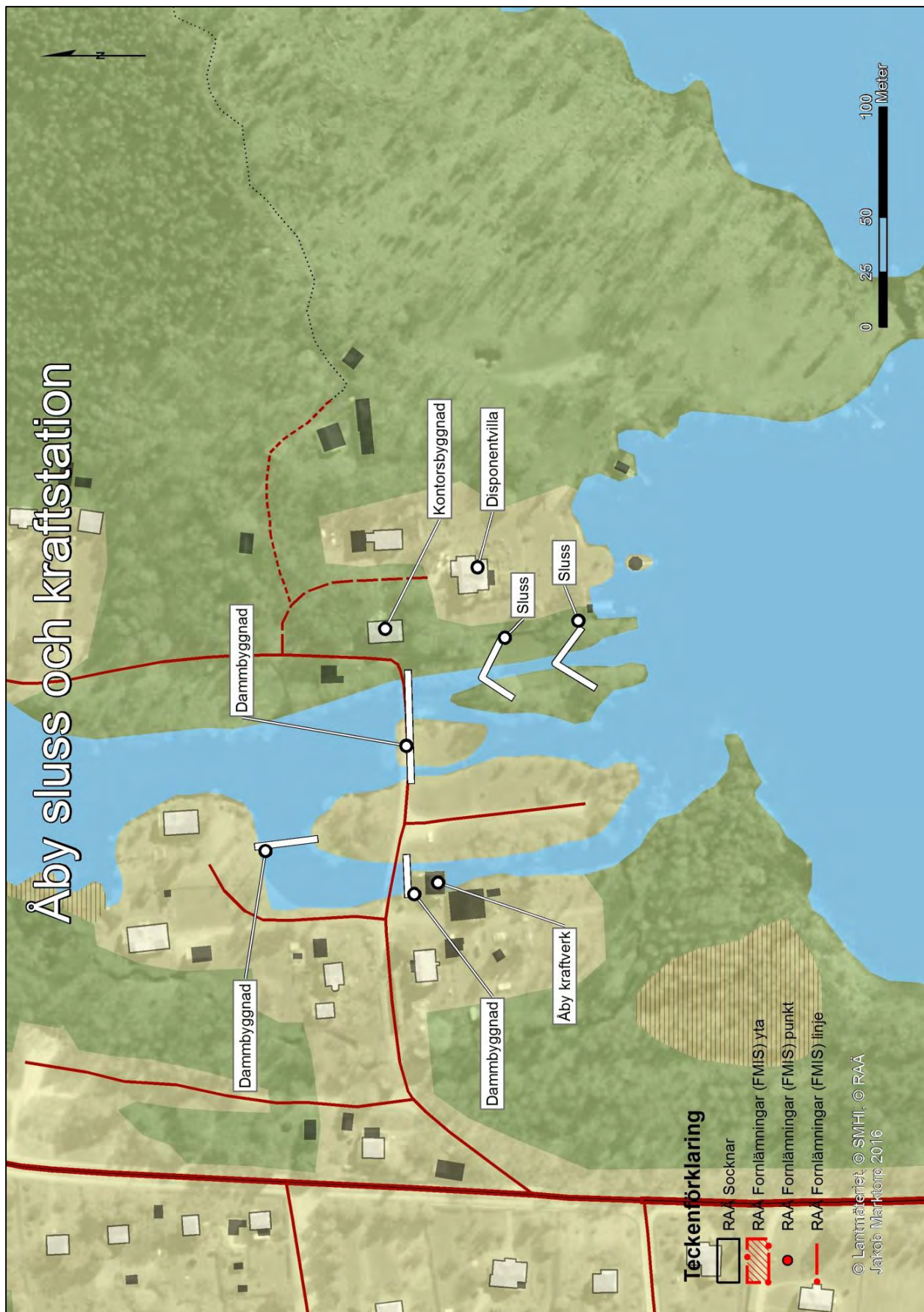

Bild 7 & 8. Angränsande byggnader till slussen, sekelskiftesvilla och en yngre villa från 1930-40-talet, möjligen har den använts som kontor.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. I en karta från en brandförsäkring visas bebyggelsen vid Åby sluss. Bl.a. exempelvis smedja, sågverk, kvarn, brygghus, svinstall, statbyggnad, corps de logis och bostäder till mjölnare och smed. Riksarkivet 1893.

21. Lidekvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Tolg och Tjureda socken
<i>Byggår:</i>	Platsen känd sedan 1600-talet. Kraftverksbyggnad från år 1951.
<i>Lagskydd:</i>	Fornlämning 106:1 i Tolg socken; Kvarn och bevakningsobjekt 107:1 i Tolg socken; Textilindustri.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kraftstation, dambyggnader, husgrunder
<i>Kärnvärden:</i>	Lidekvarn har sedan åtminstone 1600-tal varit ett industriellt centrum i bygden där vattenkraften utgjort det centrala elementet. Vid Lidekvarn har det funnits två sågar, klädstamp, tre mjölkvarnar, spånhus, smedja, kokeri, sullädertillverkning, garveri och kraftstation.

Historik

Historiskt sammanhang: Tidigindustri och kraftverk

I en karta över storskifte på Nykullas utmark år 1767 återges kvarnarna vid Lidekvarn (Historisk karta 1). Östra Lidekvarn fanns upptagen i 1698 års kvarnkommissionsprotokoll och malde som skattekvarn med ett par grovmäldstenar om 9 spans diameter. Det var även i kvarnkommissionens protokoll 1698 som kvarnen tilläts ombyggas från skvaltkvarn till hjulkvarn mot 2 daler silvermynts grundränta. Kvarnen skattlades den 26 juli 1825 med tillhörande jord där den gamla räntan inbegreps i den nya. Östra Lidekvarn brann ner år 1834 och byggdes inte upp igen. Kvarnstenarna fick dock tillstånd att återuppföras i Västra Lidekvarn år 1839.¹⁹

Mellan Lidekvarn var ytterligare en kvarn på samma plats som likväl var upptagen i kvarnkommissionens protokoll år 1698. Kvarnen var en kronokvarn som malde för Tolgs prästgård med ett par grovmäldstenpar om 9 spans diameter. Kvarnen skattlades första gången den 24 oktober 1699 till 2 daler silvermynts grundränta. Kvarnen skattlades dock på nytt år 1824 och 1826 av kungliga kammarkollegiet som höjde 1699 års ränta.²⁰

Västra Lidekvarn låg i samma omnejd som föregående kvarnar. Skattekvarnen malde med två stenpar och fanns upptagen i 1698 års kvarnkommissionsprotokoll som skvaltkvarn som sedermera byggts om till hjulkvarn till en grundränta av 2 daler silvermynt. Kvarnen med tillhörande jord skattlades på nytt den 5 juli 1825 till krono-tionde med den gamla räntan inräknad. År 1858 skattlades kvarnen återigen efter att siktkvarn och grynverk installerats för rustjänst malning.²¹

Lidekvarns sågkvarn var uppförd vid Helga å under Tolg prästgård och skattlades första gången år 1767 till årlig ränta. Vid prästgårdens sågkvarn låg även Lidekvarns västra sågkvarn. Den kvarnen skattlades den 20 juli 1766 efter undersökning av häradssynerätten. Den 11 augusti 1809 skattlades samma sågkvarn till 12 tolfters (tolv delar av samma slag) kubbars årlig försågning mot lega (hyra) till Rylte. Den 15 maj 1811 stadsfäste kungliga kammarkollegiet kvarnens skattläggning.²²

Kraftverket vid Lidekvarn uppfördes år 1951 och ägs idag av Växjö kommun. Kraftverket drivs av en kaplanturbin, vilken ger en effekt av 260 kW.

¹⁹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 516.

²⁰ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 516.

²¹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 516.

²² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 592.

Beskrivning av miljön

Mellan sjöarna Tolgasjön och Öjaren i Tolg socken ligger Lidekvarns småindustriområde strax söder om samhället Tolg längs häradsvägen mellan Tolg och Tjureda. Lidekvarn har sedan åtminstone 1600-tal varit ett industriellt centrum i bygden där vattenkraften utgjort det centrala elementet. Vid Lidekvarn har det funnits både två sågar, klädstamp (östra Lidekvarn), tre mjölkvarnar (Prästkvärn, Östra och södra Lidekvarn), spånthus (cirkelsåg), smedja, kokeri, sullädertillverkning (till början av 1900-talet), garveri och kraftstation. De olika verksamheterna låg på ömse sidan häradsvägen och Mörrumsån. Runt Lidekvarns kärnområde har bostadsbebyggelse och speceriaffärer vuxit fram. Miljön har tydligt rationaliserats och i samband med det även fysiskt förändrats, exempelvis bebyggelsen. Vägbron utgörs idag av en plattbro i betong från omkring 1970-1980-tal.

Det finns dock äldre landskapsspår bevarade vid Lidekvarn. De två skalmursdammarna utgör viktiga historiska landmärken som än idag vittnar om vattnets betydelse för den tidiga exploateringen av området. Den västra (nedre) dammbyggnaden är en skalmursdamm som restaurerades 1976. Dammbyggnaden regleras idag med stenlagt överfall men i dammkroppen finns fundament vilka tidigare utgjort regleringsanordningar till bl.a. ett garveri (bild 1). I den norra armen finns en intagskanal till den västra sågen. År 2001 gjordes denna om till fiskväg (bild 2).

Den östra (övre dammen) är likväl en skalmursdamm, som vid inventeringstillfället var under upprustning (bild 3). Därför var även vattnet avsänkt. Dammkroppen är förstärkt med platsgjuten betong och regleras numera av automatiska planluckor i samtliga fyra utskov/intag (bild 4). I dammkroppens norra arm finns en anlagd faunapassage. Numera reglerar den östra dammbyggnaden vattentillförsel via en kanal till det nedströms liggande kraftverket från 1951 (bild 5).

Intill den östra dammbyggnaden ligger lämningen efter Östra kvarn. Av kvarnbyggnaden återstår idag endast grundmuren i tuktad gråsten. I grundmuren finns en kallmurad välvd vattenränna där vattenhjulet sannolikt suttit (bild 6). Intill Östra kvarn låg även en såg och centralt i dammbyggnaden låg prästkvärnen. På motsatt sida ån låg sprinhuset, smedjan och kokeriet.

Kraftverket från 1951 är utformat med tidstypiska arkitektoniska drag såsom den rektangulära byggnadskroppen klädd med gult fasadtegel, enluftsfinster placerade i rad samt det flacka sadeltaket (bild 7). Intaget till kraftverket

regleras med en stor planlucka (bild 8). Kraftverket drivs av en kaplanturbin och genererar ström till en effekt av 260 kW.

I anslutning till kraftstationen ligger en villa också den är troligen uppförd under 1950-talet med likadant gult fasadtegel som kraftstationen. Intill åfåran i östlig riktning finns ytterligare bebyggelse som ligger på båda sidor om fåran. Det är äldre byggnader, troligen från 1900-talets början i form av boningshus med tillhörande ekonomibygnad. Dess fasader är klädda med rödslammad träpanel, fönsterbågar och fönsterfoder i vit kulör och tak klädda med rött taktegel (se bild 1).

Kulturhistorisk värdering

Kraftverksbyggnaden med beståndsdelar

Lidekvarns kraftstation är en välbevarad anläggning från 1950-talet som vittnar om vattenkraftsutvinningens utveckling under 1900-talet. De arkitektoniska karaktärsdragen hos byggnaden är viktiga beståndsdelar då de daterar byggnadens tillkomst.

Dammen och vattenvägarna

Dammyggnaderna är som enskilda objekt av lägre kulturhistoriskt värde då de kontinuerligt har förändrats. Det kulturhistoriska värdet är därmed inte känsligt för framtida anpassningar. Då dammyggnaderna tillsammans med vattenvägarna under mycket lång tid varit av stor vik för driften av de verksamheter som växt fram vid Mörrumsån på denna plats så har dammyggnaderna ett högre värde då de förmedlar de mest grundläggande principerna för vattenkraftsutvinning.

Helhetsmiljön

Platsen med omkringliggande landskap visar hur vattnet utgjort kärnan i en tidigindustri som utvecklats och förändrats in i vår tid. Dammyggnaderna utgör kärnelementen i helhetsmiljön där flera vattendrivna verksamheter vuxit fram och med den även omkringliggande bebyggelsen. Lidekvarn som helhetsmiljö vittnar om vattenkraftens betydelse för landsbygdens samhälleliga utveckling samt metoder för jord- och skogsbrukets råvaruförädling.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Kulturmiljön är inte så känslig för förändringar vilket gör att goda kompromisser går att uppnå vid eventuella vattenvårdande åtgärder. Dessa bör dock göras så att dammyggnadernas funktion och läge bevaras inför framtiden.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Dammspegeln med överfall och den angränsande norra fåran som numera fungerar som fiskväg.

Bild 3. Vy över den övre dammen där vattenspegeln var avsänkt då vi var där.

Bild 4. Automatiskt reglerade planluckor.

Bild 5. Intagskanalen som leder till kraftstationen.

Bild 6. Husgrund från en tidigare kvarn och välvd öppning i muren för intagskanalen till kvarnen.

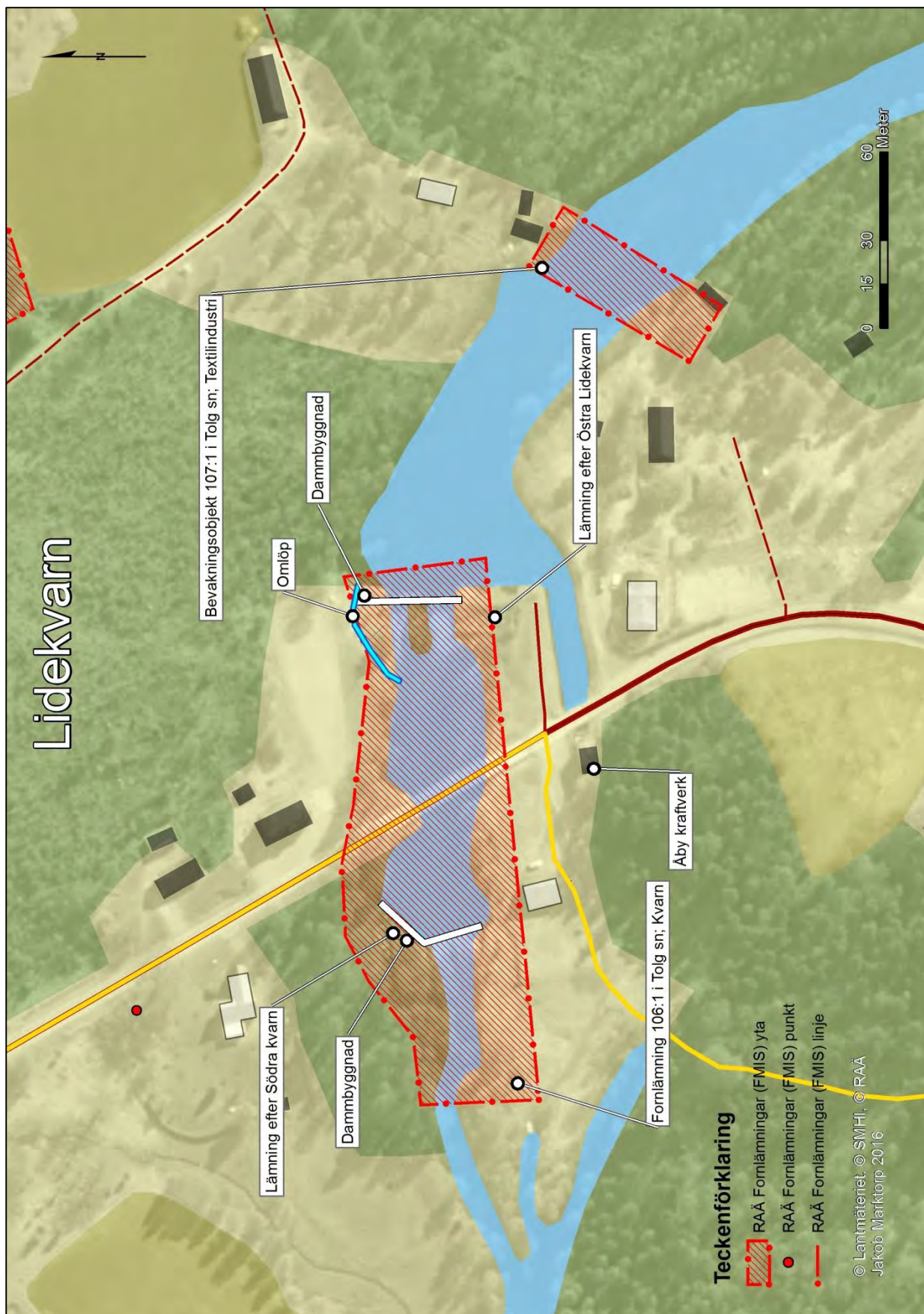
Bild 7. Kraftstationen från 1950-talet.

Bild 8. Planluckan som reglerar vattenintaget till turbinen.

Historisk karta 1. Ett kartutsnitt ur storskifte över Nykulla år 1767 visar kvarnarna vid Lidekvarn. Lantmäteristyrelsens arkiv 1767.

22. Barsbro

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Söraby socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Kvarn-och sågplats sedan 1700-talet
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Mycket högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnaden, vattenhjulet, maskiner tillhörande kvarnen, kraftstationen med välbevarade maskiner, stenskodda åfåror, nytillkommet kraftverk som visar på fortsatt kontinuitet
<i>Kärnvärden:</i>	En unik, välbevarad och väl avläsbar miljö med årsringar tydligt kopplade till användande av vattnets kraft som på ett tydligt sätt visar på vattenkraftens förändring från 1800-talet fram till modern tid.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjøl kvarn och kraftverk

Barsbro sågkvarn undersöktes av häradssynerätten den 15 september 1752 och skattlades därefter. Den 6 september 1820 skattlades sågen på nytt till 12 tolfeters (tolv delar av samma slag) kubbars husbehovs- och legssågning (sågning mot hyra). I 1843 års protokollsbok gjordes anföranden mot kvarnens flyttning.²³ Vid Barsbro fanns även en vadmalstamp.²⁴ Barsbro skattechronomjøl kvarn hade år 1838 tre stenpar varav två om 8 och 9 spans diameter var för grovmäld vilka skattlades den 16 augusti år 1784 till årlig tullränta om två tunnor spannmål. Siktvarnsstenparet om 6 spans diameter skattlades den 2 juli 1825 till en tunna och fyra kappar spannmål. Dammfästet var anlagt på egna ägor och drevs av eget vatten (ej allmänning).²⁵

Redan på 1700-talet fanns en kvarn och en såg i Barsbro. Kvarnen låg på samma plats som idag. Sågen, som drevs med underfallshjul, var belägen på den västra sidan om strömfåran. Situationen var i princip densamma fram till 1918 då ett kraftverk fick ersätta sågen. Ett sågverk finns dock ännu idag strax intill. Kraftstationen lades ned år 1971 men utrustningen, förutom de två turbinerna, finns kvar. Kvarnen drevs ända fram till 1982, men maskinerna var på slutet omställda till eldrift.²⁶

Kvarnen siste mjölnare hette Erik Johnsson. Han startade sitt yrkesverksamma liv som kvarndräng vid kvarnen 1927, då 24 år gammal. När han började arbeta där drevs kvarnen med hjälp av ett vattenhjul för att utvinna vattnets kraft. Så var det fram till och med 1939 då vattnets kraft kom att ersättas av elkraft från det närliggande kraftverket. Kvarnen renoverades också i samband med detta.²⁷ Den s.k. kvarnkammaren i kvarnbyggnadens nedre botten fungerade som bostad åt mjölnaren under flera år innan en mjölnarbostad byggdes.

Från år 1951 övergick kvarnen i Lidekvarns ägo och Erik Johansson blev nu ensam mjölnare. Han fick sköta kvarnen som en slags ersättning för arbetet med att se till kraftstationen och sköta vattenstämnet. På så sätt försörjde han sig och sin familj genom att utföra kvarnsysslor åt bönderna. Som mest hade han omkring 130 bönder som fasta kunder. Barsbro kvarn var först i trakten med valsverk till vete och hade olika rensmaskiner beroende på vilken produkt det skulle bli. Det var inte bara mjöl som skulle malas utan vårsäden skulle rensas och utsädet beredas. Det höga antalet fasta kunder höll inte fram till

²³ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehovs sågqvarnar, mjølqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 588.

²⁴ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehovs sågqvarnar, mjølqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 602.

²⁵ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehovs sågqvarnar, mjølqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 512.

²⁶ *Kvarn- och såginventering*, Länsstyrelsen Kronoberg

²⁷ Kronobergaren, 1982

slutet för kvarnproduktionen, under de sista åren innan kvarnens nedläggning hade han endast omkring tio fasta kunder kvar. Kvarnens roll för närsamhället hade då allt mer mist sin funktion, allt fler bönder skaffade egna elektriska kvarnar liksom att utsäde allt oftare levererades med lastbil direkt till gårdarna.²⁸

Kraftstationen som stod färdigt 1918 levererade under de tio första åren ström bara på vardagarna fram till kl.22 på kvällen. Men i och med att radion blev allt mer vanlig i människors hem och det fanns en önskan om att lyssna också på söndagar levererades även ström då. Från och med 1928-29 levererades ström alla dagar hela dygnet. Kvarndrängen Erik Johansson som började arbeta som kvarndräng 1927 skötte även kraftverket tillsammans med Gunnar Johansson som var linjemontör. Då han bytte arbetsplats 1939 fick Erik själv ansvara för kraftstationen. Det var arbetsamt att sköta en kraftstation, den behövde passas vid flera tillfällen per dag, säkringar skulle kontrolleras och vattnet regleras. Kraftstationen försörjde byarna Rottne, Målajord, Ödetofta, Stenkulla och Munkatorp med el. På säkringsskåpen inne i byggnaden finns fortfarande namnskyftar kvar som visar på vilken by som strömmen skulle ledas till.

Kraftstationen lades ned på 1970-talet, Sydkraft köpte den först och sedan tog Växjö kommun över, den stod öde under en tioårsperiod tills det började planeras för ny verksamhet under 1980-talets början.²⁹ Växjö Energi AB började då planera för att modernisera kraftstationen, något som blev realitet ett par år senare med två nya turbiner och generatorer. I samband med detta rustades både kvarnhuset och kraftstationen upp, kraftstationen fick ny brädfodring och målades om. Kvarnhusets tak lades om, fönstren renoverades och fasaden rustades upp.³⁰ De nya turbinerna som sattes in på 80-talet placerades i två turbingropar och det enda som syntes var dess brunnslock, ett s.k. minikraftverk. Ganska snart efter installationen av de nya turbinerna på 1980-talet upptäcktes det att fallhöjden var uppmätt på fel sätt och att turbinerna behövde modifieras.³¹

År 2009 startade det nybildade Barsbro kraftaktiebolag med en mindre nybyggd kraftstation, till en början med endast en turbin och nästföljande år sattes turbin nummer två in. Ägarna arrenderar kraftverksområdet på 20 år av Växjö kommun. Efter ett års arbete med framtagning av ritningar, projektering och praktiskt arbete blev den nya kraftstationen realitet. Kraftstationen finansierades delvis av EU via jordbruksfonden för lantbruksutveckling, ett banklån och så har de 31 delägarna själva lagt in pengar i kraftverket.³² Till en början har kraftverket körts med en turbin, fullt utbyggt med två turbiner har den en kapacitet på 600 000 kilowatt per år.³³

²⁸ Smålandsposten, 1982

²⁹ Smålandsposten 29/10 1981

³⁰ Smålandsposten 4/2 1982

³¹ Smålandsposten 3/4 1982

³² Muntlig källa Frank Gunnarsson

³³ Smålandsposten 2009

Beskrivning av miljön

Barsbro är en mångfacetterad miljö med flera historiska årsringar. Den gamla kvarnen från 1700-talet är bevarad liksom den kraftstation som kom att ersätta en tidigare såg som låg på den västra sidan av strömfåran och drevs av ett underfallsvattenshjul. Kvarnen drevs även av ett underfallsvattenshjul. Trähjulet installerades troligtvis vid 1800-talets andra hälft och finns ännu bevarat i gott skick (bild 1). Sniglar användes som smörjmedel för att minska hjulets friktion.

Kvarnbyggnaden är uppförd i två våningsplan med mycket välbevarad interiör. På nedervåningen finns valskvarn, spets, kross, korngrynsmaskin, spåntakshyvel och långhalmstyska. På ovanvåningen finns sikt, klövernotare och harpa. Man har tidigare även betat utsäde vid kvarnen. I kvarnbyggnaden finns också en kvarnkammare som mjölnarens bostad (bild 2 - 4). Här är väggarna tapetserade och ett fåtal möbler finns kvar. En egen ingång till bostaden finns på gaveln.

Byggnadens exteriör är också relativt välbevarad, fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel och treluftsfönster av trä med spröjs, vita fönsterbågar och fönsterfoder. En utskjutande takkupa/holk ovan entrén har förenklat in- och uttag av mjölsäckar till den andra våningen (bild 5 & 6). Huvudsyftet med att bygga till en holk var dock att skapa utrymme för den stora sikten.

Huset ligger i en delvis sluttande terräng och den stensatta sockeln är därmed högre på husets baksida (bild 7). I den stensatta delen bildas delvis ett tredje våningsplan där även vattenhjulet är installerat i kvarnbyggnadens hjulgrav. Taket är ett sadeltak som renoverades 1982 belagt med sinuskorrugerad svart plåt.

Kraftverket från 1918 ligger på andra sidan åfåran sett från kvarnen på den västra sidan. Den här byggnaden är uppförd i ett och ett halvt våningsplan. Fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel (bild 8). Det brutna sadeltaket är klätt med eternitplattor. En takkupa finns på den östra långsidan med fönster i och under densamma. Ingången till byggnaden finns på den södra gaveln, en dubbelpport av trä, och på var sida om denna finns ett tvåluftsfönster med spröjs. Ett treluftsfönster med spröjs sitter ovan entréporten. En vinkelställd del från den västra långsidan inrymmer generatorerna och framför denna finns två intag till turbinerna. En tvärställd betonggjuten ränna finns för att leda vattnet tillbaka till huvudfåran (bild 9). En tillbyggd del finns även på den norra gavelsidan med tre dörrar (bild 10). Dessa leder till ett ställverk för

elproduktion. Kraftstationen används idag främst som museum då all ursprunglig utrustning finns kvar.

I miljön ingår även den nya kraftstationen som angränsar mot den äldre. Det är en enkel byggnad uppförd i ett våningsplan, fasaden är klädd i locklistpanel med en dubbelpart av aluminium, sadeltaket är belagt med svart plåt (bild 11). Inuti finns två generatorer kopplade till de två turbinerna. Det finns ett fönster på byggnaden och det är på dess baksida, genom ett högt rektangulärt fönster med stående proportioner syns hur vattnet som har gått genom turbinerna kommer ut genom sugröret och leder vidare bort i utloppskanalen.

Den något mera sentida mjölnarbostaden ligger nära landsvägen en bit ifrån de båda kraftstationerna (bild 12). Det finns även ett numera nedlagt sågverk som angränsar till området.

Mörrumsån delar sig på denna plats i två stenskodda fåror. Till Barsbro kvarnbyggnad finns en intagskanal och stensatt fiskväg (bild 13 & 14). Samtliga fåror har stensatta kanter. Det finns två intag och två utskov i dammbyggnaden. Intaget längst västerut med fyra spetluckor i trä reglerar vattentillförseln till kraftstationerna. Det centrala utskovet reglerar uppdämningen och flödet till torrfåran. Det östra utskovet reglerar vattentillförseln till vattenhjulet i kvarnen (bild 15) och ytterligare österut finns ett intag med en spetlucka i trä till fiskvägen (bild 16).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden och kraftstationer med beståndsdelar

Kvarnhuset är välbevarat och sett till både exteriör och interiör. De många välbevarade maskinerna inne i kvarnhuset tillför ett teknikhistoriskt värde liksom ett pedagogiskt värde. Att vattenhjulet fortfarande finns kvar och är välbevarat är sällsynt. Det är en viktig beståndsdel i miljön och unik i ett större regionalt perspektiv vilket bidrar till dess höga kulturhistoriska värde.

Kraftstationen är välbevarad och dess interiör med alla maskiner kvar från när den var i drift har ett högt teknikhistoriskt värde och fyller även en viktig pedagogisk funktion som ett tidsdokument. Den nyare kraftstationen lägger till ytterligare en sentida årsring med ny teknik för 2000-talet samtidigt som den äldre tekniken finns kvar som en grund för dagens teknik.

Dammen och vattenvägarna

Dammen och vattenvägarna är en tydlig del av miljön vars enskilda funktioner ingår i en större helhet. Viktiga beståndsdelar i miljön är de tre fårorna med stenskodda kanter liksom vattenrännan av betong, utskovsluckorna samt fiskvägen är också viktiga värdebärande delar i miljön. Dammen har förutom

en rent teknisk funktion även ett estetiskt värde i miljön. Samtliga vattenvägar liksom dammen är en del av ett större sinnrikt sammanhängande system.

Helhetsmiljön

Det är en väl avläsbar helhetsmiljö med tydliga årsringar som avspeglar industriell utveckling med tydlig koppling till användande av vattnets kraft. Det är även en miljö som visar på en kontinuitet och teknisk utveckling genom vattenhjul, turbiner och mera sentida teknik som används idag. Dessa tre välbevarade anläggningar där de äldre av dem fortfarande har kvar samtliga maskiner samt ett välbevarat vattenhjul, visar på ett tydligt sätt vattenkraftens förändring från 1800-talet till modern tid, något som är sällsynt i ett större regionalt perspektiv och motiverar ett mycket högt värde för miljön.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Det är viktigt att bibehålla miljön så intakt som möjligt för att bevara dess kulturhistoriska värde. Viktigt är här att ta hänsyn till befintliga vattenvägar och att vid eventuella ingrepp i miljön bör den redan befintliga fiskvägen prioriteras och moderniseras. Det påverkar inte det kulturhistoriska värdet nämnvärt så länge helhetsstrukturen bevaras och dammbyggnadens funktion med bibehållen vattenspegel kvarstår.

Bild 1. Här syns vattenhjulet som sitter inunder kvarnhuset och därmed skyddas väl. Kvarnkanalen går inunder huset och vattenhjulet är troligen ett underfallshjul.

Bild 2. Inifrån mjölnarbostaden inne i kvarnhuset, på ett rum med en liten hall.

Bild 3. Inuti Boskvarn, där all kvarnutrustning finns kvar.

Bild 4. Här syns ett av stenparen.

Bild 5. Kvarnhuset med utskjutande takkupa ovan entrén.

Bild 6. En kedja för att hissa upp och ner säckar.

Bild 7. Kvarnhusets norra fasadsida.

Bild 8. Kraftstationen

Bild 9. En betonggjuten ränna för att leda bort vatten.

Bild 10. Tillbyggd del som gränsar mot den nya kraftstationen.

Bild 11. Den nya kraftstationen.

Bild 12. Den f.d. mjölnarbostaden.

Bild 13. Kanalen för huvudfåran och till ses nedre delen av kvarnkanalen.

Bild 14. Uttaget från kvarnhuset, en kanal med vattenhjul finns under huset.

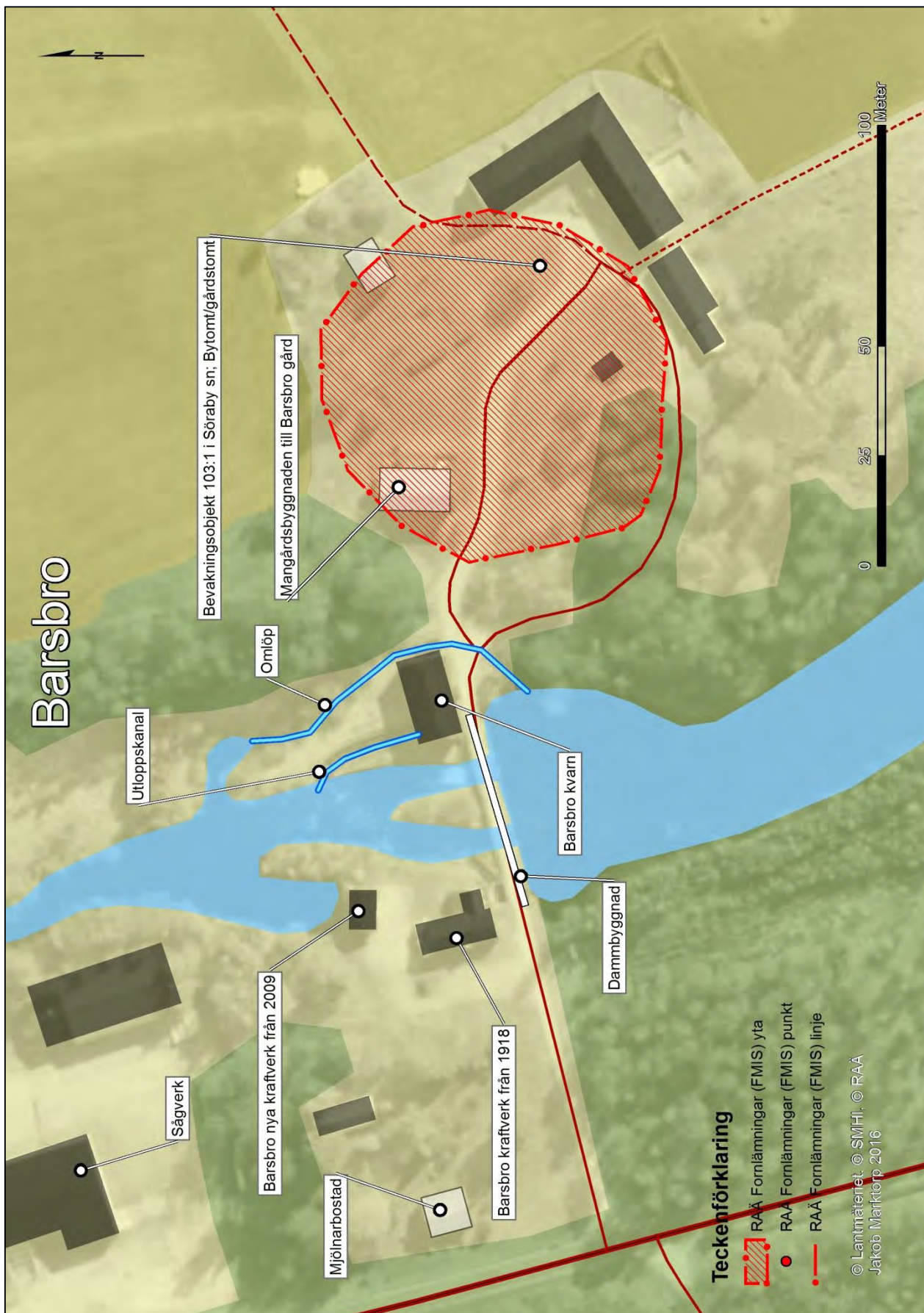
Bild 15. Här syns tre av utskoven från dammen.

Bild 16. Fisktrappan.

Historisk karta 1. Storskifteskartan från 1757 över Målejord visar Borsbro kvarn. Vid den här tiden verkar två vattendrivna verksamheter legat på ömse sidor ån. Lantmäteristyrelsens arkiv 1757.

23. Vartorp

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Söraby socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Nuvarande kvarn uppförd 1859
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Mycket högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnhuset och dess utformning exteriört, vattenhjulet, välbevarad kvarninteriör, dammbyggnad med vattenspegel, stenvalvsbro och vattenvägarna i allmänhet.
<i>Kärnvärden:</i>	En välbevarad och unik miljö som bär en viktig roll som förmedlare av kvarndriftens historia både på lokal nivå men även ur ett allmänt större perspektiv.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn

Byn Vartorp och gården Vartorp med tillhörande tullkvarn har en lång historia som kan härledas tillbaka till medeltiden.³⁴ På 1658 års karta över Norrvidinge härad finns Waretorps sågh och tullquarn markerad, kvarnbyggnaden låg dock närmare sjön än den gör idag. Dess läge blev flyttat i och med att Ryttnästare Johan Lorentz Aschan blev ny ägare till Vartorps gods 1856.³⁵

Han började snart därefter planera för en ny kvarn och byggnationen genomfördes 1860. Kvarnen togs upp i gårdens brandförsäkringsvärdering samma år och det angavs här att kvarnen flyttats mer än 300 fot nordost om det gamla kvarnhuset. Mitt emot kvarnen anlades även en såg 1862 som var 60 fot lång d.v.s. ca 18 meter lång och 26 fot bred, ungefär 7,9 meter. Såg och kvarn hade varsitt vattenhjul. Kvarnens vattenhjul hade stora dimensioner med en bredd på 4,65 meter och diameter på 5,30 meter. Vattenhjulet var ett bröstfallshjul där vattnet träffar ungefär mitt på hjulet, något som kräver ett ganska stort fall. Kuggarna till vattenhjulet var tillverkade av oxelträ och dess kughjul av gjutjärn.³⁶

Vartorps kronomjöl kvarn drevs av allmäningsvatten med dammfäste på egna ägor med ena sidan på Vartorps och andra sidan på Sjöatorps ägor. Kvarnen hade tre stenpar varav två grovmäldsstenpar om 9 spans diameter. Det ena paret grovmäldstenar finns upptagna i 1698 års kvarnkommissionsprotokoll. Det andra stenparet skattlades den 4 juli 1825 till en tunna och 30 kappar spannmål. Siktvarnsstenparet om 10 spans diameter skattlades likaså den 4 juli 1825 till en tunna och 8 kappar spannmål.³⁷ Sågkvarnen skattlades första gången den 15 september 1742 till årlig ränta. Den 4 juli 1825 skattlades sågkvarnen på nytt till 77 tolfters (tolv delar av samma slag) försågning av gran emot lega (hyra) och två tolfters bräddor för eget husbehov. Efter utslag den 30 augusti 1861 gavs tillstånd till att flytta sågen och kvarnen från dåvarande plats närmare Sjöatorp.³⁸

Det stora vattenhjulet som drev kvarnen kollapsade 1930 vilket orsakade ett längre produktionsstopp. Efter det bestämdes det att satsa på eldriven kraftförsörjning istället för att uppföra ett nytt vattenhjul. Att elektrifiera driften krävde omfattande ombyggnationer. Kvarndriften kunde återupptas

³⁴ Vartorps kvarn, Länsstyrelsen Kronoberg, 2012, s. 10

³⁵ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

³⁶ Vartorp, Länsstyrelsen Kronoberg, 2012, s.29f

³⁷ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 512.

³⁸ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 4, s. 588.

1932 efter att installation av turbin, generator, transmission med tillhörande stödutrustning och fundament var färdigställda. En turbinsump gjöts i samband med elektrifieringen i den stensatta rännan för vattenhjulet av byggmästare Linnertz från Linneryd och en 150 hk francisturbin sattes in. I och men att denna sattes in kunde el produceras i större skala bl.a. till Böksholmsfabriken. Från ASEA inköptes en motor på 40 hästkrafter som drev huvuddelen av kvarnens maskiner. Turbinen tillverkad i Kristinehamn försörjde kvarnen med ström fram till nedläggningen på 1960-talet.³⁹

Kvarnen byggdes om 1931 i samband med att en valskvarn installerades, den fick då även till stora delar ny inredning och utrustning såsom dubbel valsstol, två stenpar, korngrynsverk, kross, spetsmaskin, frörenseri, klövernötare och triör. Två motorer ska även ha funnits då som tillsammans drev 47 ½ hk.⁴⁰

Den siste mjölnaren som arbetade vid Vartorps kvarn hette Erik Lundqvist, han började arbeta vid kvarnen 1930 och var kvar i 30 år fram till kvarnens nedläggning 1960. Arbetsmiljön var på många sätt slitsam och tung. Vanligt var att mjölnaren hade sin bostad i kvarnen och på så sätt alltid var exponerad för mjöl- och stendamm som orsakade irriterade luftvägar och de höga ljuden i kvarnen kunde ge hörselskador. I Vartorps kvarn finns en lägenhet om 1 rum och kök och här bodde mjölnarfamiljer fram till 1912. Samtidigt var det ett yrke som krävde kunskap och skicklighet för att uppnå perfekta malningsförhållanden. Kvarnen spelade en viktig roll på flera sätt, den var ett nav i livsmedelsförsörjningen men fungerade också som informationscentral och social knutpunkt. En plats där människor samlades och hann prata med varandra. Att mala en säck råg tog ca 2 timmar och under tiden fanns tid att äta och dricka, gärna någon starkare dryck, tillsammans.⁴¹

Då kvarnen hade lagts ned stod den under en längre tid tom och började förfalla. På 1980-talet övertog Växjö kommun fallrättigheterna och kvarnen och under 1990-talet höjdes röster för att kvarnen skulle renoveras. Mellan åren 1998 -2000 utfördes upprustning av byggnaden bl.a. fönster och tak renoverades. Ett nytt vattenhjul kom också att rekonstrueras och färdigställdes 2012. Två hantverkare, Kjell Jonasson och Jan Åke Carlsson var de som stod för återskapandet av vattenhjulet som mestadels är uppfört av trä.

³⁹ Vartorp, Länsstyrelsen Kronoberg, 2012, s.38f

⁴⁰ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁴¹ Vartorp, Länsstyrelsen Kronoberg, 2012, s.21f

Beskrivning av miljön

Kvarnhuset är uppfört i två våningar med vind. Stomme och fasad är uppförd av oregelbundna naturstenblock sammanfogade av kalkbruk (bild 1). Ankarsluten visar på bjälklagens placering (bild 2). Gavelröstena är klädda med rödslammad locklistpanel och har ett lunettfönster för ljusinsläpp. Fönstren på nedre våningen är spröjsade tvåluftsfönster, övre våningen har korspostfönster med spröjs. Det finns två entréer till kvarnen, två dubbelportar av trä och ytterligare en ingång som ligger på det högra hörnet av framsidan. Här var ingången till den gamla mjölnarbostaden med kvarnkammaren på andra våningen. Sadeltaket är belagt med tvåkupigt lertegel och en takutbyggnad finns på framsidans takfall med luckor att öppna och en elektrisk vinsch. Denna del tillkom vid kranens modernisering i början på 1930-talet, dessförinnan bars säckarna upp för trapporna.⁴²

En senare tillkommen trappa leder upp till det dörrpar som finns på andra våningen ovanför markentrén. Det relativt nykonstruerade vattenhjulet finns på byggnadens västra långsida (bild 3). Intagsluckor till sumpen finns här i form av fyra stycken spetluckor och själva sumpen är gjord av trä (bild 4). Den byggdes i samband med rekonstruktionen av vattenhjulet. Den tidigare sumpen av betong revs 1986 men spetluckorna behölls och renoverades.

En stenbro med fyra valvöppningar går över dammen och vattnet rinner genom valven (bild 5). Det är inte fastställt när bron först uppfördes men den ska ha varit mer synliga innan dammen anlades. Dammen byggdes på 1800-talet och avslutas med ett längre skibord (bild 6). På sidan av detta finns ett utskov i form av fem stycken spetluckor, ytterligare ett utskov finns på andra sidan av skibordet också det med fem spetluckor. Vattnet fortsätter sedan nedströms mot Övrasjön i två olika fåror, huvudfåran och en mindre sidofåra som leder genom en mindre stensatt kanal (bild 7).

Vid sidan av denna stenkanal finns en tydlig husgrund från ett tidigare tröskverk och en kvarliggande stock ligger mitt över kanalen, vilket troligen är en axel till ett tidigare vattenhjul (bild 8). En fiskväg finns också här i form av ett omlöp som leder upp mot dammen (bild 9).

⁴² Vartorp, Länsstyrelsen Kronoberg, 2012, s.15

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är mycket välbevarad både till exteriör och interiör. Byggnadens fasad i två våningar av sten är sällsynt ibland kvarnar i trakten och utgör ett viktigt karaktärsdrag för kvarnen. Byggnaden har ett stort pedagogiskt värde då dess maskiner är välbevarade och vattenhjulet numera är rekonstruerat vilket gör det möjligt för besökare att förstå dess olika funktioner och samspel. Att platsen dessutom är lättillgänglig för allmänheten förstärker dess pedagogiska funktion. Maskinerna inuti kvarnen liksom vattenhjulet har även ett teknikhistoriskt värde som visar på teknikutveckling över tid.

Dammen och vattenvägarna

Den gedigna dammen med vattenspegel och dammkropp med utskov är ett mycket viktigt uttryck i miljön. Dammen har även ett estetisk värde liksom stenbron över dammen. Viktiga värdebärande beståndsdelar i miljön är ett överfall/skibord, utskovsluckor samt huvudfåran och intaget till vattenhjulet och träsumpen. Ytterligare en viktig del i miljön är den stensatta kanalen som löper förbi platsen för den tidigare trösklogen. Samtliga är delar av ett sammanlänkat system där vattnet gav kraft åt kvarnen och trösklogen medan luckor och kanaler kontrollerade flödet. Det är samma system som möjliggör att det ännu idag går att visa hur kvarndriften fungerade. Dammen och vattenvägarna har påtagliga kulturhistoriska värden.

Helhetsmiljön

Kvarnbyggnaden med vattenhjul, den angränsande dammen med vattenspegel liksom vattenvägar bildar tillsammans en helhetsmiljö som är väl avläsbart som kvarnmiljö med lång kontinuitet. Det är en välbevarad och unik miljö som bär en viktig roll som förmedlare av kvarndriftens historia både på lokal nivå men även ur ett allmänt större perspektiv. Detta motiverar ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

En fiskväg finns redan anlagd vilken ur kulturmiljösynpunkt är bäst lämpad att arbeta vidare med och eventuellt förbättra. Platsens kvarnmiljö har ett mycket högt kulturhistoriskt värde och ingrepp samt eventuella förändringar i denna miljö bör utföras med försiktighet och i samråd med kulturmiljöexpertis.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Vartorps kvarn med omgivning.

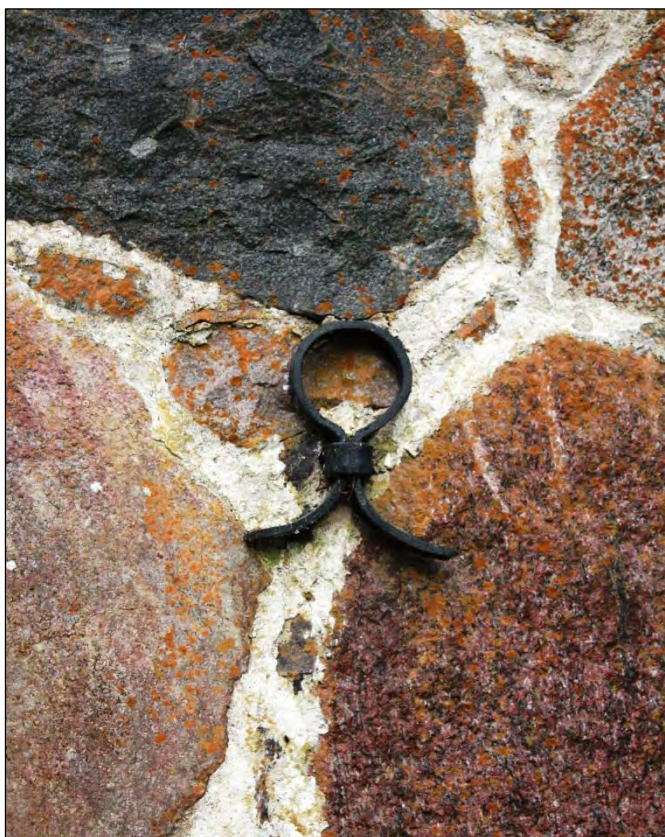

Bild 2. Ankarslut som visar bjälklagens placering.

Bild 3. Kvarnbyggnadens västra sida med det relativt nykonstruerade vattenhjulet och träsump. Vattenhjulet skyddas under ett tak.

Bild 4. Dammen och intagsluckor till vattenhjulet samt regleringsluckor för dammen.

Bild 5. Stenvalsbron

Bild 6. Regleringsluckor och skibordet.

Bild 7. Sidofåra som går längs med en stengrund till ett tidigare tröskverk, stocken är troligen en axel till ett tidigare vattenhjul.

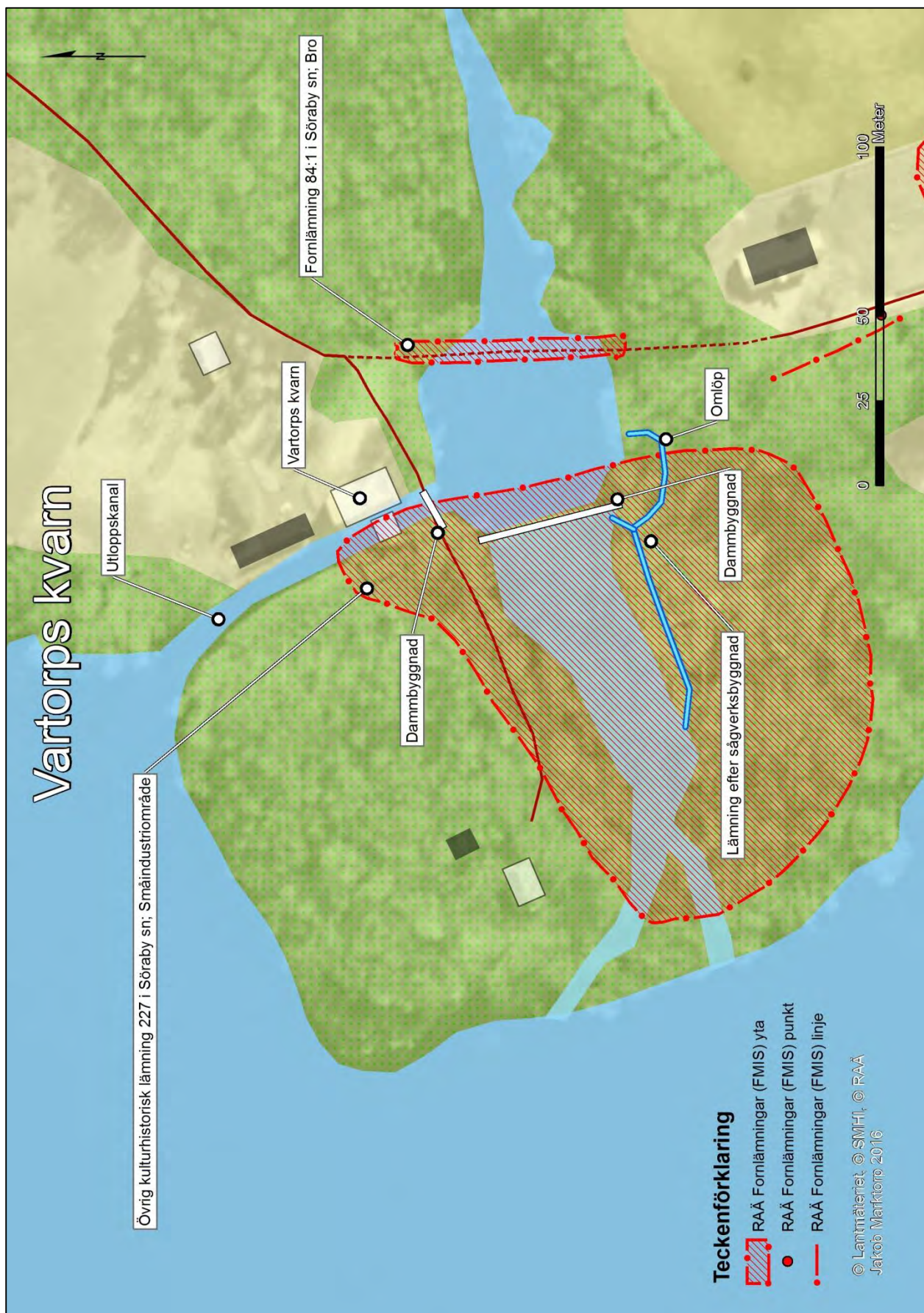
Bild 8. Sidofåra som går längs med en stengrund till ett tidigare tröskverk, stocken är troligen en axel till ett tidigare vattenhjul.

Bild 9. Fiskväg med en spetlucka.

Historisk karta 1. En avmätning över Söraby socken från 1848 visar kvarnplatsen tillhörande Vartorp. Lantmäteristyrelsens arkiv 1848.

24. Böksholm övre

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Drevs socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Omkring 1825
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnaden, kraftstationen, åfårornas stenskodda kanter, dess placering och närhet till vattnet.
<i>Kärnvärden:</i>	Strategiskt topografisk plats med topologisk sammanhang till Böksholms gårds brukande av vattenkraftsnyttjande i jord- och skogsbruket.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjøl kvarn och kraftverk

Böksholm ligger ca 3 kilometer norr om Braås och har en sammanlänkad historia. Brukspatron Olof Lundblad lät 1745 uppföra en masugn vid herrgården i Braås och denna kom att bli startpunkt för industriell utveckling som präglade Braås och dess närområde under flera hundra år. Samtida med Olof Lundblad var bergmästare Erik Benzelstjerna som uppförde ett manufakturverk intill masugnen. Erik Benzelstjerna köpte även Böksholm säteri och ett flertal gårdar som tillhörde Olof Lundblad. Några år senare sålde han sina ägor till friherre Carl Rappe som kom att förvalta Braås och Böksholm under femtio år. Under familjen Rappes tid expanderade järntillverkningen och 1771 byggdes en stångjärnssmedja i Braås som elva år senare flyttades till Böksholm.

År 1825 såldes de båda anläggningarna till greve Gustav Hamilton. Vid tiden för hans övertagande av anläggningarna bestod Böksholm av en stångjärnssmedja med en mindre räckhammare och spikhammare. Här fanns också en kvarn, en enbladig såg samt dammar och slussar som hade byggts upp kring Böksholmsfallen, ett naturligt fall som försåg verksamheten med vattenkraft. Nya kvarn- och sågbyggnader uppfördes i samband med anläggandet av järnbruk i Böksholm. Verksamheten med järntillverkning kom dock efter en tid att läggas ned, i Braås 1865 och i Böksholm fem år senare. Det drabbade de boende i närliggande socknar och var en bidragande orsak till utvandring och befolkningsminskning.⁴³ De två herrgårdarna med tillhörande ägor såldes till olika ägare. Men trots att järnbruket lades ner ökade ändå taxeringvärdet på egendomarna.

Ingenjör Rudolf Fredrik Berg var något av en mångsysslare med ett flertal bolag bl.a. Aktiebolaget Malmö Snickerifabrik. År 1885 kom bolaget att köpa upp skogsmarker, virkeslager och avverkningsrättigheter kring sjön Örken. På så sätt blev bolaget ägare till omfattande skogstillgångar i trakterna omkring Braås och Åseda. År 1898 köpte bolaget egendomarna i Böksholm och 1904 i Braås, vilket gjorde att de båda herrgårdarna med tillhörande egendom återigen hade samma ägare.

År 1900 invigde Malmö Snickerifabrik en sulfittfabrik i Böksholm. Fabriken kom ett tiotal år därefter att upptas av en större koncern då Klippan pappersbruk övertog en majoritet av aktierna i Böksholm, namnet kom då att

⁴³ Lundqvist, 2001, s. 93

bli AB Böksholma sulfitfabrik. Tillsammans med ytterligare två papperbruk, Klippan finpappersbruk och Lessebo papperbruk bildades Klippankoncernen.⁴⁴ Bruket kom sedan kom att präglade och dominera orten i mer än 80 år framåt som en stor och viktig arbetsgivare men också i negativ bemärkelse då utsläpp från fabriken påverkade närmiljön och vattendraget med utsläpp. Sulfitfabriken lades ner 1982 och i samband med nedläggningen sprängdes fabriksbyggnaden. Miljöskadorna som ännu idag är ett sår för bygden är omtvistade. Oklart är hur mycket miljögifter som fortfarande finns kvar i området och hur mycket de påverkar människorna och miljön.⁴⁵ Spår av sulfitfabriken finns endast under mark idag vilket gör att just den delen av platsens historia inte går att avläsa längre.

År 1838 står i förteckningen över tull och husbehovskvarnar för Kronobergs län nedskrivet för Böksholms kvarn; *en tullmjöls skattekvarn som hade tre stenpar*. Två stenpar om 10 respektive 9 spans diameter malde för grovmald och ett stenpar om 9 spans diameter för siktmald.⁴⁶ Vid Böksholm fanns även en enbladig tullsågkvarn utan tillstånd.⁴⁷ Böksholms kvarn byggdes på 1940-talet om till biograf och samlingslokal och i samband med det försvann kvarninteriören. Sågen var ursprungligen en spiksmedja som byggdes om till såg, ingen utrustning till sågen finns kvar idag. Kraftstationen vid Böksholm stod klar 1943 och årtalet står även utmärkt på dess fasad.⁴⁸ Troligen byggdes den för att utvinna kraft bl.a. till fabriken men också för samhället Böksholm.

Beskrivning av miljö

Kraftstationen uppförd 1943 har siffrorna satta på den slätputsade fasaden i en mintgrön kulör. Det är en arkitektoniskt tidstypisk byggnad för 1940-talet vars karakteristiska drag är dess form och volym, det flacka sadeltaket liksom fönstrens utformning och den glasade entréporten (bild 1 & 2). Vid intaget till kraftstationen finns en planlucka som regleras automatiskt (bild 3). Kraftstationen är uppförd med betonggjutna sockel och byggd i sluttande terräng vilket ger en extra våning. Utloppskanalen efter kraftstationen har en stensatt kant och går en liten bit nedström ihop med den parallella fåran där fiskvägen mynnar ut (bild 4).

På andra sidan de två åfåror ligger kvarnbyggnaden från 1800-talets början. Kvarnhuset är uppfört i två våningar av murad natursten med det östra gavelröstet klätt med röd locklistpanel (bild 5). Fönstren sitter symmetriskt

⁴⁴ Lundqvist, 2001, s. 95

⁴⁵ Bång, 2012, s. 128ff

⁴⁶ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 2, s. 203.

⁴⁷ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 377.

⁴⁸ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

placerade i fasaden, den övre våningen har rektangulära tvåluftsfnster med stående proportioner, småspröjsade och med en rundad övre del. Den nedre våningen har kvadratiska tvåluftsfnster utan spröjs. På den här gaveln finns även en entré till kvarnen, en dubbelpport av trä. På den motsatta gavelsidan, i väst finns en tillbyggd del i rött tegel med enluftsfnster. Den här delen tillkom på 1940-talet. En fiskväg löper delvis längs med kvarnhuset östra gavelsida (bild 6). Den här fiskvägen har dock orsakat skador i husgrunden och fungerar inte heller optimalt för fisk, därför ska den eventuellt ledas om. Intaget till fiskvägen regleras av två spetluckor. Ytterligare ett utskov finns som reglerar vatten till åfaran som löper parallellt med utloppskanalen. Den regleras av fem spetluckor.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är ett viktigt inslag i miljön som visar på ett tidigt användande av platsen där närheten till vattnets kraft har en avgörande betydelse. Trots att den är senare tillbyggd är den fortfarande avläsbar som en kvarnbyggnad sett till exteriör och utifrån dess placering vid ån.

Kraftstationen är också en viktig beståndsdel i miljön. Den visar på teknikutveckling i användandet av vattnets kraft, den är också ett karakteristiskt exempel på 1940-tals arkitektur.

Dammen och vattenvägarna

Viktiga beståndsdelar i miljön är åfåror med stenskodda kanter liksom utskovsluckorna. Att fåror har anlagt här beror på ett gynnsamt läge i och med det naturliga fall som fanns här från början. Den mäktiga vattenspegeln är estetiskt viktig för upplevelsen av landskapet och av stor betydelse för förståelsen av kvarnmiljön liksom för driften av kraftverket.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö är det en väl avläsbar plats för nyttjande av vattenkraft vilket visar sig genom kvarnbyggnaden och kraftstationen som finns på platsen. Miljön speglar också en industriell och teknisk utveckling då platsen förändrats i samklang med samhällsutvecklingen. Platsen vittnar därmed om olika industriella faser som har präglat orten och även varit avgörande för dess utveckling. Detta ger platsen ett kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

En fiskväg finns redan anlagd och kan troligen byggas om och utvecklas ytterligare vid behov. Ur kulturmiljösynpunkt är det önskvärt att denna används i första hand för åtgärder i miljön.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 och 2. Den mintgröna kraftstationen byggd 1943.

Bild 3. Intagsluckan till kraftstationen.

Bild 4. Utloppskanalen efter kraftverket.

Bild 5. Kvarnhuset, här syns den tillbyggda delen från 1950-talet.

Bild 6. Fiskvägen som delvis löper längs med ena gavelsidan på kvarnhuset.

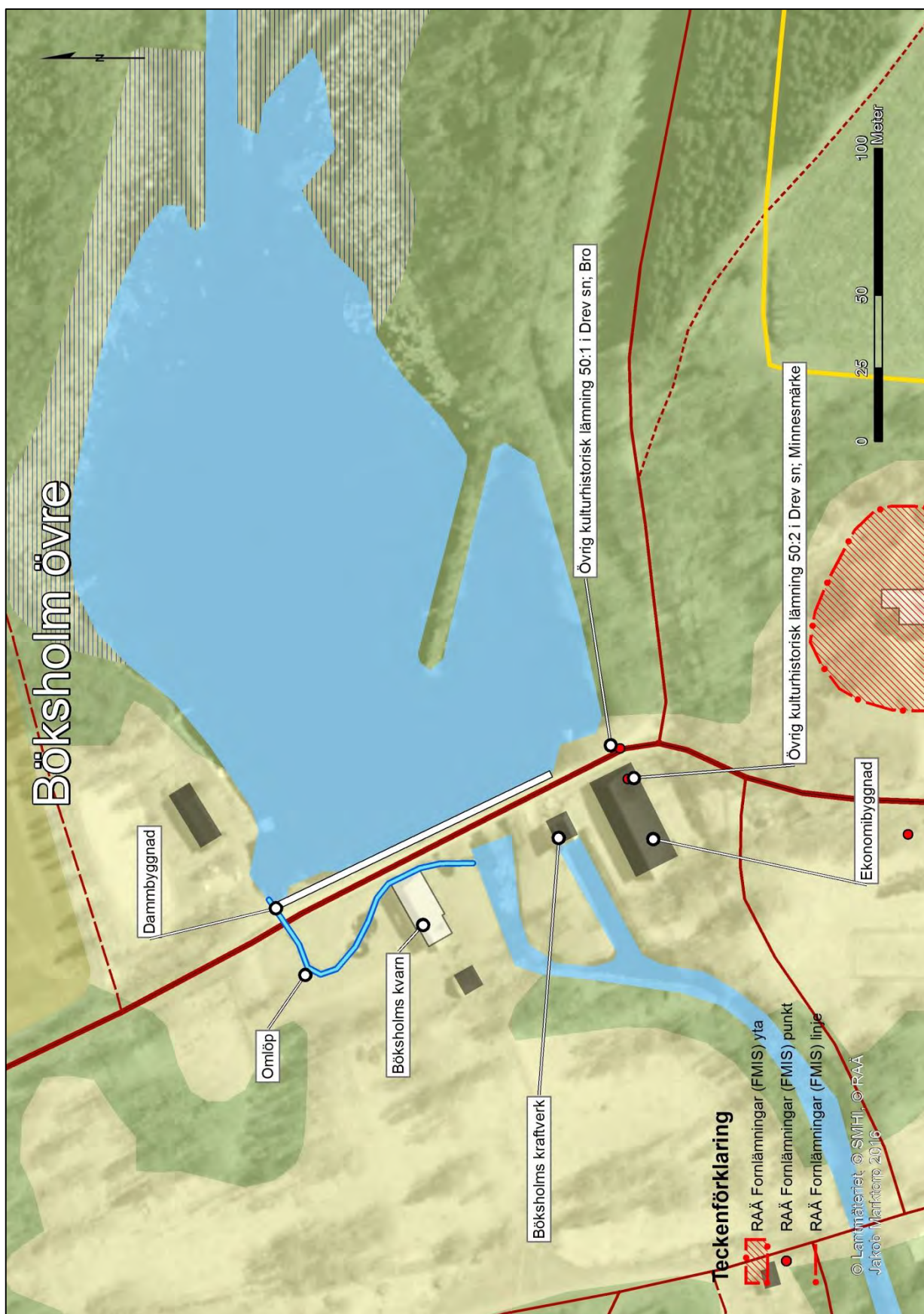
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Ett utsnitt ur en geografisk karta över Drev socken från 1698 återger Böksholms kvarn och herrgård. Lantmäteristyrelsens arkiv 1698.

Historisk karta 2. I storskifteskartan över Drev socken från 1812 är kvarnplatserna vid Möllekulla (t.v.) och Böksholm (t.h.) återgivna. Lantmäteristyrelsens arkiv 1812.

25. Lidboholm

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Sjösås socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Omkring 1860
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnhus och såg, stenskodd kvarnkanal, intagskanal och damm, spångar för flottning, barkhus, gårdsmiljö med mangårdsbyggnad och omkringliggande byggnader, lång historisk kontinuitet
<i>Kärnvärden:</i>	Äldre kvarn- och sågmiljö som delvis fortfarande är i drift med koppling till närliggande större gårdsmiljö med gamla anor. Visar på vattnets funktionalitet för flera verksamheter, såsom kvarn- och sågdrift samt flottning av timmer.

Historik

Historiskt sammanhang: Gods, mjöl- och sågkvarn

Lidboholms gård ligger i sjön Örkenens södra del, på den östra stranden på en holme. Mangårdsbyggnaden uppe på en backe har flygelbyggnader och utanför den gamla vallgraven finns ekonomibyggnader samt tillhörande inägomark som idag präglas av åkerbruk. Skogsbruk är dock den vanligaste markanvändningen och planeringar av gran dominerar trädskiktet.

Till Lidboholm har historiskt även Lidhults kvarn (senare Lidboholms kvarn) tillhört herrgården. Gården har anor från 1200-talet och en sägen från 1400-talets mitt berättar om en hatad och fruktad borgherre som levde här då, hans namn var Peder Rønning. Han ska ha haft vilda dryckesgillen på sitt gods och den som satte sig upp emot honom och hans vilja ska ha blivit infångad och dömd till hängning i galge. Bönderna ska ha gjort uppror mot honom vilket gjorde honom så rädd att ha byggde sig en liten borg där han satt vakt. Han ska sedan försvunnit omkring år 1450 för att inte synas till mer och om det någonsin har funnits en liten försvarborg i närheten av gården är oklart. Vid ett tillfälle när vattnet i sjön Örken var mycket lågt ska det ha blottlagts flera hela pålrader som möjligen kan vara en rest av borgen.⁴⁹ Att bygga en försvarborg var en makt och statussymbol hos adeln. Läget vid vattnet gav även extra försvar i oroliga tider.

Lidboholms kvarn skattlades år 1698, 1819 och 1839. Kvarnen tillhörde Lidboholms säteri och var skattebefriad enligt ett adligt privilegiebrev från 1727.⁵⁰ Lidboholms kvarn finns likaså utmärkt i Rohmans härads-karta från 1689. Kvarnen hade två stenpar.⁵¹ Kvarnmiljön har gamla anor då den har fungerat som kvarnmiljö sedan slutet av 1600-talet. Vid denna tid fanns här en skvaltkvarn med två stenpar, som senast 1778 ska ha byggts om till hjulkvarn. Kvarnen som finns på platsen idag uppfördes omkring 1860 i två och en halv våning, med sockel i murad natursten och liggtimmer.

Fram till 1910 drevs kvarnen med vattenhjul då detta kom att ersättas av tre turbiner på tillsammans 52 hkr. Kvarnhuset byggdes ut mot nordöst med en byggnadskropp i tre och en halv våning, sockel i natursten och stomme i regelverk. Troligt är att denna del tillkom för att inrymma ett valsverk. Från början hade kvarnen tre stenpar varav endast ett finns kvar idag. Den sista mjölnaren i kvarnen hette C.E. Johansson som arbetade där tillsammans med ett par drängar. Kvarnen var i bruk för foderspannmål under uppsikt av

⁴⁹ Göth, *Sjösåsboken*, 1948 s.14ff

⁵⁰ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 2, s. 196.

⁵¹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 2, s. 196.

arrendator Nils Johansson på 1970-talet.

Samtidigt som kvarnen uppfördes byggdes också en såg som angränsade kvarnbyggnaden och drevs med ett vattenhjul. Sågen finns omtalad redan 1860 då det sågades virke till Sjösås kyrka vid den.⁵² En brand 1926 förstörde sågbyggnaden men en ny byggnad uppfördes på samma plats och stod klar nästkommande år. Den hade då två ramsågar som drevs av en stor turbin, ytterligare kraft hämtades från en ångmaskin som producerade el. Ett litet kraftverk inrymdes också i sågen.⁵³ Den långa intagskanalen användes för flottning av timmer fram till barkhuset och mellan detta och sågen.⁵⁴

År 1930 bildade K. Gust. Nilsson och hans familj Lidboholm AB som omfattade såg, kvarn och kraftstation.⁵⁵ Sågbyggnaden har byggts ut genom åren, utbyggnader av plåt är från 1980-talet. Verksamheten lades ner 1992. Vid nedläggningen var det ca 35 personer sysselsatta vid sågen. Idag används en del av sågen som snickeri som tillverkar friggebodar och en del av de övriga byggnader hyrs ut till olika företag, bl.a. ett ölbryggeri. Kraftverket var i drift till 2002 och drev fram till dess med en 70 hkr turbin, en s.k. Alvesta- turbin från 1968. Idag är delar av kvarnen inrett som bostad och kontor.⁵⁶

Det ska även ha funnit en mindre järnindustri i socknen på 1870-talet. I Kvarnagården fanns en duktig klenmed, d.v.s. en smed som tillverkade mindre föremål av järn och startade upp en stångjärnssmedja vid Madkrokens utlopp i Adolfsfors. Där arbetade ha och hans söner i några år innan smedjan brann ner, för att sedan byggas upp igen. Byggnaden finns inte kvar idag.⁵⁷

Beskrivning av miljön

Kvarnbyggnaden är uppförd i två och en halv våning samt en vinkelställd del i byggnadens nordöstra del som är uppförd i tre och en halv våning (bild 1). Husets nedre del, sockeln är uppförd i murad natursten som sträcker sig upp till byggnadens första våning. Övre våningars fasader är klädda med rödslammad locklistpanel. Samtliga fönster på byggnaden är spröjsade tvåluftsfönster med dekorativa fönsterfoder. Ägaren håller på och återställer tidigare utbytta fönster till likadana i utformning och material som de som fanns på byggnaden från början och är nästan färdig med sitt arbete. Han renoverar även de äldre fönster som fortfarande finns kvar (bild 2).

⁵² Varde, *Sjösåsboken*, 1975

⁵³ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁵⁴ Muntlig uppgift Lars-Göran Böhn

⁵⁵ Varde, *Sjösåsboken*, 1975

⁵⁶ *Kvarnar&sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁵⁷ Göth, *Sjösåsboken*, 1948 s.24f

Längs den tvärställda högre byggnadskroppen finns på ena gavelsidan tre portar som ligger i vertikal linje, dessa har används för att enkelt kunna lasta in-och ut t.ex. mjölsäckar till alla våningsplan. Dessa är dubbelportar av trä (bild 3). Sadeltaket är nyligen omlagt med nya tegelpannor av modell tvåkupigt rött lertegel. En takkupa finns på takfallet åt norr. Intagsluckor finns till den del där turbinerna tidigare fanns, här är en hög murad sockel uppbyggd som även troligen har fungerat som ett sugrör där vattnet åker ut efter att ha gått igenom turbinen, öppningar finns i dess nedre del (bild 4). Vid uttaget finns en böjd stenvall uppbyggd som leder vidare bort i utloppskanalen. Kvarnen är idag delvis inredd som bostad och kontor, endast en del av kvarnutrustningen finns kvar idag.

En lång intagskanal leder fram till kvarnhuset och till sågen (bild 5). En dammspegel breder ut sig framför de båda byggnaderna (bild 6). Dammvallen är murad av sten och delvis betongförstärkt (bild 7). Sågen som ligger på motsatt sida av åfårorna består av flera sammanbyggda byggnadskroppar. Den ursprungliga delen från 1920-talet består av en rektangulär byggnadskropp med ett tvärställt turbinhus byggt över intagskanalen till turbinen (bild 8). Intaget till turbinen regleras av tre spetluckor. En turbin finns idag i turbinhuset som driver sågen. Det har en grund i betong och sockel i murat rött tegel, övre våningen är klädd i röd locklistpanel liksom den rektangulära byggnadskroppen. Tre enluftsfönster med spröjs och rundad övre båge sitter längs sidan som gränsar mot utloppskanalen. Sadeltaket är belagt med vad som ser ut som sinuskorrugerad plåt. Ytterligare tillbyggda delar är uppförda i plåt och har en högre byggnadshöjd än sågen (bild 9). I anslutning till sågen står visningsexemplar av friggebodar som tillverkas idag i snickeriet som har fem personer anställda. Angränsande till sågen finns en stor yta som används som lagringsplats för massaved och flis i väntan på att användas för eldning (bild 10).

Ytterligare två utskovsluckor finns i dammvallen, dessa regleras med tre spetluckor vardera. En intagslucka finns även till kvarnhuset och regleras med tre spetluckor (bild 11-12). Åfåran delas efter dammvallen upp i en bredare huvudfåra som mestadels är torrlagd när vi besöker platsen och delvis igenvuxen av gräs. Utloppskanalen för kvarnhuset och sågen har båda stenskodda kanter.

En bit uppströms intagskanalen på dess västra sida finns en byggnad som hade en barkmaskin för att barka av stockarna innan de skulle till sågen.⁵⁸ Ytterligare en bit uppströms finns utskovsluckor som reglerar inflödet till intagskanalen från sjön Madkroken (bild 13-14).

⁵⁸ Muntlig information Lars-Göran Böhn

Gården som kvarnen och sågen tillhörde en gång, Lidboholms gård, är en gårdsmiljö med mangårdsbyggnad, flygelbyggnader och ett flertal ekonomibygnader. Gårdsmiljön ligger en bit ifrån kvarnen så dess historiska koppling kan vara svår att förstå idag. Mangårdsbyggnaden är uppförd i två våningar med vind (bild 15). Korspostfönstren är symmetriskt placerade i den vitputsade fasaden. En entréveranda är placerad mitt i fasadens framsida med balkong ovan ramas in av två pilastrar. Sadeltaket är klätt med rött lertegel och har en takkupa placerad ovan entrén, mitt i takfallet. Romerska siffror står skrivna på kupan, året 1801 går att utläsa.

Två flygelbyggnader ligger på vardera sidan av huvudbyggnaden, dessa har också vitputsad fasad och sadeltak belagt med rött lertegel. Ytterligare två lägre hus ligger här, troligen magasinsbyggnader av något slag. Dessa byggnader ligger samlade på en liten halvö som ligger ganska högt i terrängen. En bit nedanför dessa, längs vägen finns flera ekonomibygnader som ladugård och möjligen ett stall.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är välbevarad och har vackra arkitektoniska detaljer i fasaden som fönstren med dekorativa fönsterfoder. Kvarn och såg ligger mittemot varandra på var sin sida om åfåran strategiskt placerade vid vattnet. Flera intilliggande byggnader som f.d. barkhus och senare tillkomna byggnader visar en industrimiljö och dess utveckling över tid.

Dammen och vattenvägarna

Den långa kvarnkanalen där det har flottats timmer liksom dammen framför byggnaden i slutet av kvarnkanalen är båda viktiga värdebärande beståndsdelar i miljön och utgör även ett estetiskt inslag. De stenskodda kvarnkanalerna liksom mittdelen för huvudfåran, tillsammans med intag- och utskovsluckor visar hur vattnet har använts och fortfarande nyttjas.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön är välbevarad och en väl sammanhållen och avläsbar kvarn- och sågmiljö med tydlig koppling till vattnet. Det finns flera historiska lager inom området vilket ger ett historiskt kontinuitetsperspektiv.

Helhetsmiljön visar även på vattnets funktionalitet för flera verksamheter, såsom kvarn- och sågdrift samt flottning av timmer. Äldre tiders landskapsstruktur och brukande lever således kvar i det här småindustriområdet. Detta motiverar ett högt kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Viktigt är här att ta hänsyn till befintliga vattenvägar liksom dammspegel. Vid eventuella ingrepp i miljön vore det ur kulturmiljöhänsyn önskvärt att anlägga någon form av omlöp som fiskväg. Det påverkar inte det kulturhistoriska värdet nämnvärt så länge helhetsstrukturen bevaras och dammbyggnadens funktion med bibehållen vattenspegel och intagskanal kvarstår.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Kvarnhuset sett ifrån söder.

Bild 2. Kvarnhuset sett ifrån norr.

Bild 3. Gavelsidan med tre portar i vertikal linje.

Bild 4. Den murade sockeln där vattnet tidigare kom ut efter att ha gått igenom turbinen.

Bild 5 & 6. Kanalen som leder fram till dammen vid sidan av kvarnhuset.

Bild 7. Dammvallen av murad sten som delvis är betongförstärkt.

Bild 8. Utloppskanalen efter turbinhuset från sågen, här sett söderifrån.

Bild 9. Sågbyggnaden med turbinhuset.

Bild 10. Angränsande till sågen finns en stor yta där bl.a. timmer förvaras.

Bild 11. Ett av utskoven i dammvallen som regleras med spettluckor.

Bild 12. Intaget till sågens turbin.

Bild 13 & 14. Utskov som reglerar intaget till kanalen som leder bort mot kvarnhuset.

Bild 15. Lidboholms gård som kvarnen och sågen från början tillhörde.

Historisk karta 1. En geometrisk avmätning från 1696 visar Lidboholm och Lidbohols kvarn och såg med kvarntorp. Lantmäteristyrelsens arkiv 1696.

Historisk karta 2. Ett utsnitt ur en geometrisk avmätning över Sjosås prästgård från 1696 visar Sjosås kvarn till vänster och Lidbohols kvarn till höger. Mellan dem verkar björk och näfverkog präglad landskapets trädskikt. Lantmäteristyrelsens arkiv 1696.

26. Nottebäcks Åkvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun,
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1897
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnad, stenskodd kvarnkanal, kraftstation, äldre murade grunder till sumpbotten och turbinhus.
<i>Kärnvärden:</i>	Kvarnmiljö som visar vattenkraftens betydelse för bygden och grundläggande principer för vattenkraftutvinning.

Historik

Historiskt sammanhang: mjöl- och sågkvarn

Nottebäcks Åkvarn som var en skattetull-mjölquvarn undersöktes den 31 oktober 1786 och skattlades samma år till 16 kappar spannmål. År 1792 höjde dock kungliga kammarkollegiet räntan med 4 kappar spannmål. Kvarnen skattlades på nytt år 1863 efter att en sikt och grynverk installerats.⁵⁹ Sågkvarnen vid Åkvarn skattlades den 23 augusti 1782 som enbladig tullsåg.⁶⁰

Kvarnen tillhörde ursprungligen Åkvarns gård och uppfördes på 1700-talet men byggdes om till stora delar 1897 i tre våningsplan och dagens byggnad är troligen uppförd då. År 1936 fick kvarnen en valsstol, troligen fanns här då också två stenpar och en del annan kvarnutrustning som drevs av en 30 hkr turbin. En dieselmotor fanns också på 30 hkr som kompletterade driften. Det fanns även ett kraftverk som levererade ström till den omliggande bygden. Turbinsump och husgrund till kraftstationen är troligen uppförda under 1800-talets slut, tidiga ägare till både såg och kraftstation var Lidboholm gård. Kraftstationen var den första för Nottebäcks och Norrhults socknar.⁶¹ Kvarnen lades ner på 1960-talet. Ingen kvarnutrustning finns kvar i kvarnen idag och inte heller det sågverk som låg mittemot kvarnen, väster om strömfåran. Idag finns här ett litet kraftverk som fortfarande är i drift.

Kvarnlokalerna används idag som snickeri och verkstad. En angränsande byggnad till kvarnhuset är en magasinsbyggnad. Mellan kvarnhuset och magasinsbyggnaden har det tidigare funnits en räls som har förbundit de båda byggnaderna och här emellan har det varit enkelt att frakta t.ex. färdigmalet mjöl i väntan på avhämtning. Kraftstationen är fortfarande i bruk och levererar el till nätet.

Beskrivning av miljön

Kvarnhuset är uppfört i två våningar med vind och regelstomme. Nedre våning och sockel är i murad huggen natursten och i det övre våningsplanet är fasaden klädd med röd locklistpanel (bild 1). Entrén till kvarnhuset är belägen på dess östra långsida som gränsar in mot gården, här finns två dubbelportar, bräddörrar med ett skärmtak utbyggt ovan liksom troligen senare tillkomna trappor (bild 2). Symmetriskt placerade fönster finns i övre och nedre plan på den östra fasaden, småspröjsade enluftsfönster med mittpost. Den västra

⁵⁹ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågquvarnar, mjölquvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 2, s. 206-207.

⁶⁰ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågquvarnar, mjölquvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 378.

⁶¹ Muntlig uppgift av ägare Emilio Gallo

långsidan har färre fönster, endast ett par i det övre våningsplanet och ett igensatt i det nedre. På det västra takfallet finns en tillbyggd takkupa med fyra enluftsfönster i rad (bild 3).

Angränsande till gården gör också den f.d. mjölnarbostaden och en magasinsbyggnad (bild 4). Den f.d. mjölnarbostaden används även idag som bostad, men huset är troligen ganska förändrad med tillbyggda delar och en del av fasaden som delvis har glasats in. Huset är uppfört i ett och ett halvt våningsplan med flera takkupor, sadeltaket är belagt med svart plåt. Fasaden är klädd med röd panel. Magasinsbyggnaden är uppförd i ett och ett halvt våningsplan, fasaden är klädd i röd locklistpanel med delvis valmat sadeltak då byggnaden är vinkelställd och utbyggd vid ena gavelsidan. Den västra gaveln har ett sådant takfall medan det östra har ett vanligt sadeltak. Det är beklätt med sinuskorrugerad svart plåt. På sidan in mot gården finns två portar och en öppen överbyggd del (bild 5). På magasinets östra gavel finns en port, det är troligen här som den tidigare rälsen har lett in liksom att det på kvarnhusets södra gavel finns en port, mellan dessa båda ska rälsen ha gått.

Intill kvarnhusets västra sockel finns den tidigare hjulgraven som numera leder vattnet till turbinsumpen. Turbinsumpens kanter är uppbyggda av murad huggen sten och dess inre del är gjord av betong (bild 6). Kvarnkanalerna är uppförda av natursten och delar strömfåran i tre delar, två kvarnkanaler och en mittfåra. Intagsluckorna är av modellen planluckor liksom utskovet i mitten (bild 7-8). En långsmal damm breder ut sig framför kvarn och kraftstation (bild 9), ytterligare en planlucka reglerar intaget till dammen från Norrsjön (bild 10).

Kraftstationen är delvis uppbyggd på en äldre grund av murad natursten och sammanbyggd med en trolig senare tillkommen del av gjuten betong. Den delen har en putsad fasad och delen som vilar på den äldre grunden en fasad klädd med röd locklistpanel (bild 11). Inuti byggnaden finns två kaplanturbiner som leder kraften vidare med hjälp av remdrift till två generatorer (bild 12). I byggnadens äldre del finns spår av fästen för två äldre generatorer. Elen som genereras säljs till elnätet. Utloppskanalen leder bort vattnet under byggnaden.

Ett intag till dammen finns vid den angränsande sjön Madkrokens utlopp. Samma dammkropp reglerar troligtvis sjön. Madkroken nyttjades tidigare till sjöflottning av timmer som sågades vid Åkvarn.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnen används inte längre som kvarn och har ingen interiör utrustning kvar. Den har dock kvar tydliga drag av att ursprungligen ha uppförts som kvarn, utifrån dess placering, volym, öppningar för portar och en turbinsump uppbyggd längs ena långsidan. Alla dessa karaktärsdrag hos byggnaden är viktiga värdebärande beståndsdelar för miljön. Kraftstationen visar på en senare årsring i miljön.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med utskov och intagsluckor, dess indelning av strömfåran med strukturer av natursten liksom tydligt stenskodda kvarnkanaler är viktiga beståndsdelar i miljön som gör den avläsbar som en tidigare kvarnmiljö.

Helhetsmiljön

Det är en miljö som är avläsbar som kvarnplats vilket förstärker platsens karaktär, dock finns ingen kvarnutrustning längre kvar och kvarnbyggnaden liksom kraftstation har till-och ombyggt i omgångar. Detta motiverar ett kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Vid eventuella ingrepp i miljön är det ur kulturmiljösynpunkt önskvärt att strukturen i åfåran med stenskodda stenfundament liksom betongsumpen bibehålls.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Kvarnhuset (till vänster) och ett senare tillkommet turbinhus (till höger) sedda ifrån norr.

Bild 2. Kvarnhuset sett ifrån söder.

Bild 3. Kvarnhuset och intilliggande magasin sett ifrån väster.

Bild 4. Magasinsbyggnaden i förgrunden av bilden, kvarnhuset och den f.d. mjölnarbostaden syns också till höger i bilden.

Bild 5. Angränsande magasinsbyggnad.

Bild 6. Turbinsumpen som är uppbyggd intill kvarnhuset.

Bild 7. Utloppskanalen sedd ifrån söder.

Bild 8. Kraftstationen och dess utloppskanal.

Bild 9. Dammen som leder vattnet fram till utskoven.

Bild 10. Intaget till dammen från Norrsjön.

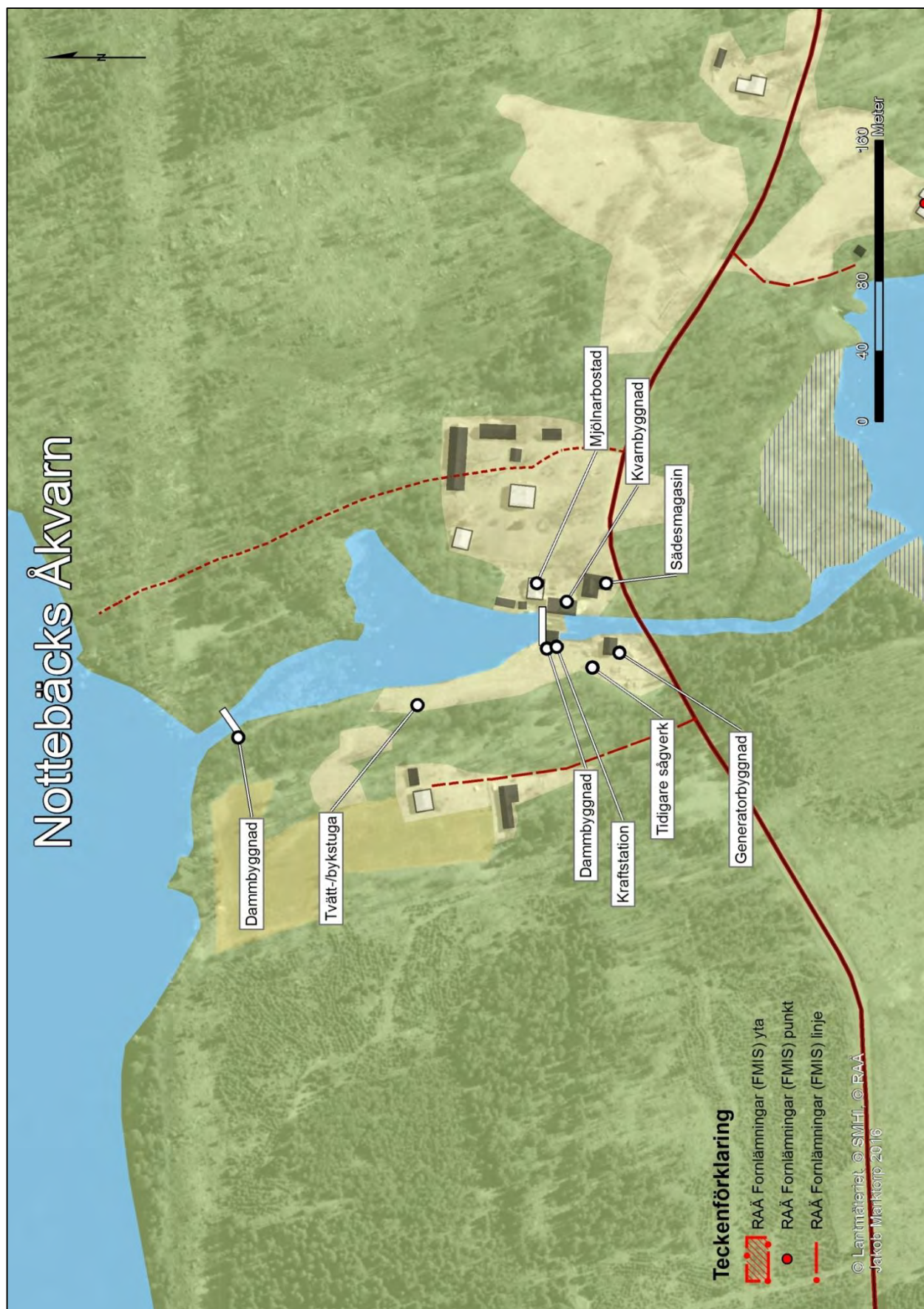
Bild 11. Turbinhuset bestående av en äldre och en nyare tillbyggd del.

Bild 12. Inuti turbinhuset.

Historisk karta 1. En hemmanskarta från år 1916 visar Nottebäcks Åkvarn med tillhörande mark i åker och äng. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1916.

27. Klavreströms bruk

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Uppvidinge kommun, Nottebäcks socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Omkring år 1842, tillbyggd 1888
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Bruksmiljö med byggnader kopplade till bruket, kvarnbyggnaden, topografiskt värde utifrån brukets placering med tydlig koppling till nyttjande av naturens tillgångar i närområdet.
<i>Kärnvärden:</i>	Bruksmiljö med lång kontinuitets på platsen liksom strategiskt placerad kvarnplats med koppling till den äldre bruksmiljön liksom kvarnbyggnad som har haft en viktig funktion i samhället.

Historik

Historiskt sammanhang: Järnbruk och mjölkvarn

Klavre skattetullmjölkvarn skattlades den 9 juni 1820 till en ränta av 1 tunna och 20 kappar spannmål. Den 13 september 1820 fastställde kungliga kammarkollegiet att kvarnen fick nyttja 2 stenpar om vardera $9 \frac{1}{5}$ spans diameter.⁶² Klavre frälsesågkvarn skattlades den 17 augusti 1783.⁶³ Det fanns dock kvarnverksamhet dessförinnan. Redan på häradskartor från 1689 finns ett flertal skvaltvarnar utmärkta längs sträckan mellan Änghultasjön och Norrsjön. Här fanns alltså goda förutsättningar att utvinna vattenkraft, något som bidrog till att järnbruket anlades här 1736.

Den första kvarnen tillhörande Klaveström bruk byggdes på 1700-talet i två våningar. År 1825 lät brukets dåvarande ägare Johan Lorentz Aschan d.ä. bygga en damm som höjde Änghultasjön med närmare tre meter och ett flertal mindre sjöar uppströms försvann. Intill den nytillkomna dammen anlades en kvarn och en tröskloge som båda drevs med varsitt vattenhjul. Olika kvarn och trösklogor har troligen avlöst varandra eller byggts om och till. Före år 1842 finns det uppgifter om att en tröskloge och kvarn uppfördes och kvarnbyggnaden ska ha tillbyggs och ombyggs 1888.⁶⁴

Ett nytt kvarnverk installerades senast 1939 vilket kan innebära att den då fick en turbin installerad. Kvarnen tillhörde först Klaveströms bruk. Omkring 1900 togs den över av privatpersoner som drev den fram till 1931 då den arrenderades ut. Drivkraft till kvarnen kom från ett vattenfall med fallhöjd på 3 meter som gav drivkraft under 3 månader, tillskottskraft kom från Klaveströms bruk. Kvarnverket drevs 1940 av 1 motor om 25 hkr och 1 turbin om 20 hkr, maskinutrustningen i kvarnen bestod då av 3 par stenar, korngrynsverk, fullständigt rensverk, triör och havrekläm. Elektrisk belysning fick den från Klaveströms bruk.⁶⁵ När Klaveströms bruk lades ned på 1970-talet övertogs kvarnen av kommunen, inga turbiner finns kvar idag men interiört ska det finnas kvar maskiner till kvarndriften.⁶⁶

Den första större kvarnen var alltså kopplad till det järnbruk som växte upp i Klaveström på 1700-talet. Upphovsmakare till Klaveströms bruks var herrarna F.R.Jonston von Krakeborn från Lidbohult och löjtnant L.J. Silversporre från Orrefors. De två ansökte till det s.k. Kungliga Bergs-

⁶² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 2, s. 206.

⁶³ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 378

⁶⁴ *Kvarn- och såginventering*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁶⁵ Wining, 1940 s.257

⁶⁶ *Kvarn- och såginventering*, Länsstyrelsen Kronoberg

Collegium angående privilegier för en masugn och en stångjärnshammare och fick detta beviljat vilket gjorde att Klavreströms bruk kunde starta sin verksamhet 1736. Vid den här tiden i Sverige kontrollerades bergs- och järnhanteringen av det statliga Bergskollegium. Det var de som gav tillstånd till bruksdrift efter att ha utfört en skogs- och vattenundersökning. För att få detta privilegium beviljat krävdes de rätta förutsättningarna för järnbruksdrift. Dessa förutsättningar fanns i trakten runt Klavreström i form av tillgång till malm och träkol, mark och vatten liksom god tillgång på arbetskraft. Av sjö- och bergsmalm kunde tackjärn framställas i masugnen. Sjömalm fanns att tillgå i bl.a. den närliggande Änghultasjön och ytterligare sjöar där detta utvanns fanns inom en radie av ca 3 mil. Träkol utvanns ur skogar på ca 1-1 ½ mils avstånd från bruket. Bergmalm hämtades bland annat från egna gruvor i Gramelberga och Ingamåla. Av järnet gjöts produkter som gjutgodsartiklar som grytor, pottor och mortlar. Det fraktades även tackjärn som såldes på järnvågen i Kalmar liksom via handelsmän i Växjö, Eksjö, Karlskrona och Halmstad. En del av det som producerades såldes även på hemortens marknader i Klavreström.⁶⁷ Omkring år 1750 fanns vid bruket en masugn, en stångjärnshammare med två härdar och två kniphamrar med tre härdar för bearbetning av järnet till smidesgods. Till bruket hörde även en kvarn och en såg. Bruket producerade vid den här tiden i huvudsak stångjärn.⁶⁸

Klavreströms läge mellan sjöarna Änghultasjön och Norrsjön var en strategiskt god placering, det gav tillgång till vatten och även möjlighet att nyttja vattnets kraft. Vid 1800-talets början fanns en koncentration av byggnader kring vattendraget och bruket hade från dess start under 1700-talet utvecklats till en slags centralort som skiljde sig från bygdens traditionella småbrukstillvaro. Här fanns människor med speciella yrkeskunskaper som smeder och bruksfolk. Klavreström hade gått från att vara ett bondesamhälle till att bli ett industrisamhälle. Till bruket hörde skog och landegendom, förutom Klavreströms gård hörde även säterierna Enghult, Lidbohult och Kolshult hit.

Befolkningen vid bruket var under 1800-talets början mellan 50-60 personer som på olika sätt var knutna till bruket. Olika yrkeskategorier fanns såsom befäl, smeder, gjutare, bruksarbetare och deras familjer liksom bruksbönder med familj som var knutna till bruket. Dessutom fanns ett antal torp som tillhörde bruket liksom inhysehjon och gamla samt ett soldattorp, det totala antalet som var kopplade till bruket uppgick till omkring 150 personer.⁶⁹ För arbetarna utgick lönerna i form av naturaförmåner som mat- och spannmål,

⁶⁷ Hammarström, Lars-Eric, 2010, s.5ff

⁶⁸ Utställning Klavreströms brukmuseum

⁶⁹ C-J Ekströmer, Klavreströms bruk, 1974 s.7ff

bostad och foderpenning. Ackordlön var vanligast men en del hade även en fast årslön.⁷⁰

År 1811 köpte bergsrådet Johan Lorenz Aschan bruket, han var en mäktig och välbeställd man som redan ägde flera av de småländska bruken som Lessebo, Diö, Norrahammar och Åby bruk. Efter honom tog hans son över, ryttmästare Johan Lorentz Aschan som drev bruket fram till 1864. Därefter avlöste ett flertal olika ägare varandra under 1870- 80-talen fram till 1893 då kapten J.M. Ekströmer blev ny ägare av bruket. År 1912 bildades AB Klavreströms bruk där brukspatronen Ivar Ekström var ägare.

Under de år med olika ägare utvecklades brukets tekniskt, en kupolugn för gjutjärnssmältning installerades 1864, innan dess hade gjutningen skett direkt vid masugnen. Mot slutet av 1800-talet tillverkades alltmer hushållsgods liksom järnspisar och kaminer. En smedja fanns även i anslutning till bruket, här tillverkades spadar, yxor och andra verktyg av olika slag. Till bruket hörde även lantbruk med djur, mark och skog som omfattade ca 5400 tunnland. Ett flertal torp hörde även till bruket där torpare hade skyldighet att utföra dagsverken och fungerade som en arbetskraftsreserv för bruket. En smalspårig järnväg byggdes mellan Växjö och Klavreström 1895 vilket förenklade så att material kunde levereras direkt till bruket och färdigt gods lastas för avtransport.

Under 1900-talet skedde flera försök till att bilda fackförbund bland arbetarna, något som flera gånger slogs ned av de styrande i bruket. Men år 1916 bildades det första fackförbundet inom bruket, avdelning 131 av Svenska metallarbetarförbundet. År 1930 slukade en större brand den större delen av fabriksanläggningen. En ny fabriksbyggnad uppfördes nästföljande år och den finns kvar ännu idag. Under en stor del av 1900-talet tillverkades här kokspisar, kaminer, värmepannor, manglar, olika bruksföremål och köksredskap. Från 1950 var ägaren en Carl Johan Ekströmer som drev bruket fram till dess det lades ned på 1970-talet. Därefter köpte Uppvidinge kommun bruket och dess byggnader. I dessa byggnader finns idag olika industrier och företag. I det tidigare brukskontoret är det idag vandrarhem.⁷¹

Beskrivning av miljön

Klavreström är en bruksmiljö som är tydlig ännu idag även om flera byggnader är borta. De byggnader som finns här idag med koppling till bruket är det f.d. kontoret som idag används som vandrarhem (bild 1). Det är en tvåvånings villa med vind och senare tillbyggda delar. Fasaden är klädd med gul liggande spontpanel, de tillbyggda delarna har locklistpanel.

⁷⁰ C-J Ekströmer, Klavreströms bruk, 1974 s. 10

⁷¹ Utställning Klavreströms bruksmuseum

De äldre fönstren är korspostfönster av trä med småspröjsad övre del. Nyare fönster är pivåhängda enluftsfönster av aluminium. Sadeltaket är klätt med rött tegel. Det saknas uppgift på när dagens byggnad är uppförd men det har funnits ett brukskontor sedan 1800-talets början.

Den äldsta byggnaden som finns kvar idag är från 1828 och har murad stenfasad, småspröjsade tvåluftsfönster och brutet sadeltak (bild 2).⁷² Den fungerade som magasin med förvaring av säd, spannmål, potatis och brännvin. Idag finns här ett bruksmuseum som berättar om Klavreströms bruks historia. På ovanvåningen i byggnaden finns en sentida tillkommen tennisbana. Mot denna byggnad ligger två längor som tidigare var arbetarbostad (bild 3). Den äldsta byggdes 1866 och den andra med ett torn har fungerat som brandstation och uppfördes 1941. En tegelbyggnad med fasad i rött tegel och med säteritak belagd med korrugerad svart plåt ligger strax söder om stenmagasinet (bild 4). Den byggdes 1941 som ett modellförråd för gjutformar. En mindre villa med klassiska arkitektoniska drag som entréparti med pelare som bär upp en tempelgavel, ligger mot bruksmagasinet och byggdes ursprungligen som varmbadhus 1921 (bild 5). Fasaden är klädd med locklistpanel, småspröjsade en- och tvåluftsfönster sitter i fasadens övre del och det valmade taket är belagt med rött lertegel.

Fabriksbyggnaden eller gjuteriet från 1931 ligger vid dammens nedre del (bild 6). Byggnadskroppen är rektangulär och ligger utsträckt längs med åfåror från dammen. Fasaden är putsad i en rosa kulör och är uppbyggd med klassicistiska drag som pilastrar och tempelgavel. I gavelsidan finns byggnadens byggår märkt och här sitter även symmetriskt placerade småspröjsade fönster. De är rektangulära med stående proportioner. Taket, ett säteritak är klätt med svart trapetskorrugerad svart plåt.

Åfåran närmast byggnaden är numera torrlagd och gräs och sly växer här. Dess ena kant utgörs av byggnadens stensockel, kanten på motsvarande sida är stensködd (bild 7). En intagslucka finns vid dammens nedre del och består av två spetluckor. Ytterligare en parallell fåra löper längsgående med den första (bild 8). I denna finns det vatten och fåran är uppdelad i trappsteg med olika nivåer i fåran. Den har en betongsködd kant på ena sidan och en stensködd på andra sidan. Även denna regleras av ett utskov med två spetluckor som finns vid dammens nedre del (bild 9). Dammspegeln breder ut sig framför fabriksbyggnaden och bildar ett estetiskt inslag i bruksmiljön (bild 10).

⁷² Utställning Klavreströms bruksmuseum

Herrgården ligger på motsatt sida av dammen sett från vandrarhemmets byggnad (bild 11). Byggnaden uppfördes mellan 1823-33 och byggdes under bergsrådet Johan Lorentz Aschans ledning som lät uppföra byggnaden för sin sons räkning. Här flyttade sedan hans son ryttmästare Johan Lorentz Aschan in 1833 med sin hustru Emma Nordensköld. I samband med flytten bestämdes det även att den intilliggande sjön, Änghultasjön som då hette Ass-sjön och dammens vattenstånd skulle höjas för att förbättra tillgången på vattenkraft för brukets skull. Samtliga träd kring sjön och nedanför herrgården höjgs ned och kvar blev stubbar. Hans fru kom att lämna honom på grund av detta, hon stod inte ut med utsikten över stubbarna och ska ha lämnat honom med ord som ”Nej fy, den här stubbafällan bor jag inte på”. Mera tur hade han i sitt andra äktenskap där han fick nio barn tillsammans med sin hustru.⁷³

Efter honom bodde ett par bruksherrar där i omgångar. Idag är herrgården i privat ägo. Byggnaden är uppförd i nyklassicistisk stil i två våningsplan med vind. Huset vilar på en grund av murad sten. Nedre våningens fasad är i puts med bandrusticering medan övre våningen har locklistpanel i gul kulör. Mellan våningsplanen finns ett markerat listverk som tydligt delar av våning ett och två. Fönstren är placerade symmetriskt i fasaden, den nedre våningen har tvåluftsfönster med enkelspröjs och den övre våningen har korspostfönster med tempelgavel ovan. Takfoten är markerad och längs långsidorna finns små fyrkantiga fönstergluggar i takfoten. En entré till byggnaden finns på den sydöstra gavelsidan, här är nedre entrévåningen något utskjuten från fasaden och ovan denna finns en verandadel. Den övre gavelfasaden har tre höga fönster med rundad ovan, fyra stycken pilastrar delar in fasaden och överst är en tempelgavel. Entréporten är en dubbelpart av trä och trappan upp till den avsmalnar uppåt till trappavsatsen och har en bredare bas nertill (bild 12).

Kvarnbyggnaden ligger en liten bit ifrån bruksmiljön på andra sidan landsvägen (bild 13). En bro över landsvägen delar av dammen så att den bli uppdelad i två dammar. Kvarnhusets kanal leder fram till den här mindre dammen (bild 14). I kvarnkanalen fanns tidigare vattenhjul dels till kvarnen och till den tröskloge som låg mittemot kvarnen på andra sidan kanalen. Inget kvarstår av trösklogen men en tydligt stenskodd kant gränsar mot kvarnens stenskodda sockel (bild 15). Intagsluckorna sitter vid Änghultasjöns nedre del som angränsar kvarnhuset. Det är fyra planluckor av järn (bild 16-17). Det finns även ett rör nedlagt i vattnet, troligen för att reglera vattenflödet.

Kvarnbyggnaden är uppförd i två våningar samt en tredje våning över den östra gavelsidan. Dess grund och sockel är uppbyggd av huggen natursten i ett nedre våningsplan. Det båda övre våningsplanen är klädda i rödslammad

⁷³ Herrgårdsturen, Växjö kommun, 2007

locklistpanel. Samtliga fönsteröppningar är igensatta med fönsterluckor av trä i en blå kulör. Varje fönster har figursågade fönsterfoder i vit kulör. Fönsteröppningarna är symmetriskt placerade i fasadlivet. Sadeltaket är belagt med tvåkupigt rött lertegel. En entré till kvarnhuset finns i bottenplanet på den södra långsidan, ytterligare en entré är det på den uppbyggda östra gaveln, här finns en dubbelpport av trä. Trappan till denna har två avsatser, dessa är ställda parallellt med husväggen, mittemot varandra med en avsats överst som förbinder dem. Ovan porten finns i en vertikal linje uppåt ytterligare en port och ovan denna en mindre öppning med en utstickande bjälke inunder. I denna har det tidigare troligen varit fäst någon forma av kedja eller rep för att hissa mjölsäckar upp och ned utifrån och in och vise versa.

På den norra långsidan syns tydliga spår i sockeln efter öppningar där det tidigare har suttit turbin och innan dess vattenhjul (bild 18).

Kulturhistorisk värdering

Bruksmiljön med beståndsdelar

Samtliga byggnader som på olika sätt har varit kopplade till bruket utgör viktiga beståndsdelar i miljön, de berättar om olika funktioner som fanns inom bruket. De visar även på en utveckling i bruket med delvis nyare funktionsbyggnader. Den äldsta byggnaden binder samman den äldre bruksmiljön som tillsammans med de övriga yngre bruksbyggnaderna ger en lång historisk kontinuitet.

Kvarnhuset som ligger en bit ifrån den övriga bebyggelsen är också en viktig del av miljön och hade en viktig funktion inom brukssamhället som växte fram i Klavreström. Herrgårdens placering med ett visst avstånd från bruket men ändå väl synligt markerar makt och status.

Dammen och vattenvägarna

Dammen i bruksmiljön utgör kärnan i Klavreström kring vilken industrin vuxit fram och vardagslandskapet formats. Regleringen av sjön är av stor vikt för förståelsen av kvarnbyggnadens funktion i helhetsmiljön. Dammspegeln utgör ett blickfång och är ett viktigt estetiskt inslag i miljön. Likaså är den mindre dammen som ligger på andra sidan vägen i anslutning till kvarnen ett estetiskt inslag, kvarnkanalen är tydlig och här finns väl avläsbara spår efter tidigare turbin och vattenhjul.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö är Klavreströms bruk en väl avläsbar bruksmiljö med olika byggnader som på olika sätt bidrar till historien om livet på bruket. Det är även en vacker miljö som har ett viktigt estetiskt värde i sin närmiljö.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. F.d. brukskontoret, nuvarande vandrarhem.

Bild 2. Magasinsbyggnaden från 1828.

Bild 3. F.d. arbetarlängor som numera tillhör vandrarhemmet.

Bild 4. Det f.d. förrådet till gjuteriet för förvaring av gjutformar.

Bild 5. Byggnaden uppfördes ursprungligen som varmbadhus 1921.

Bild 6. Fabriksbyggnaden för gjuteriet, uppförd 1931.

Bild 7 & 8. Två fåror löper parallellt med den f.d. fabriksbyggnaden.

Bild 9. Den nedre delen av dammen med två utskov.

Bild 10. Dammen sedd ifrån söder.

Bild 11 & 12. Herrgården

Bild 13.Kvarnen

Bild 14. Delen av dammen som angränsar mot kvarnen, här sedd ifrån norr.

Bild 15. Kvarnhusets södra gavelsida.

Bild 16. Intaget till kvarnkanalen från Änghultasjön.

Bild 17. Kvarnhusets norra gavelsida.

Bild 18. I sockeln finns öppningar där det tidigare troligen har suttit vattenhjul.

Historisk karta 1. I storskifteskartan över Norrhult år 1801 återges Klavrestrom. Lantmäteristyrelsens arkiv 1801.

28. Landsbro

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Uppvidinge kommun, Nottebäcks socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	1820-tal
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnad, turbinsump av betong, kallmurade sidor längs åfåran, dammspegel
<i>Kärnvärden:</i>	Landsbro kvarn vittnar om en topografiskt lämplig plats att utvinna vattnets energi. Bebyggelsen som vuxit fram vid kvarnen och kopplingen till omkringliggande byar och gårdar visar på kvarnens funktionella betydelse för samhällsutvecklingen och nyttjandet av landskapet.

Historik

Historiskt sammanhang: mjöl- och sågkvarn

Landsbro eller Boestad frälsekvarn undersöktes av häradsrätten den 17 september 1821 för att skattläggas av kungliga kammarkollegiet den 12 maj 1823. Kvarnen hade 2 stenpar om 8 respektive 9 spans diameter. Landsbro enbladiga tullsågkvarn undersöktes 17 september 1821 och godkändes 20 oktober 1823 av konungs befallningshavande för att skattläggas den 28 oktober av kammarkollegiet.⁷⁴

Kvarnen som ibland har gått under benämningen Boestads kvarn lades ner redan innan andra världskriget medan sågen var igång desto längre och lades ner på 1960-talet. Sågen finns inte längre kvar, endast dess stengrund återstår. Kvarnbyggnaden däremot finns kvar och fungerar idag som kraftverk.⁷⁵

Boestad är ett förhistoriskt ord för hydda vilket skulle kunna tyda på att området har ett förhistoriskt ursprung, dock finns inga kända förhistoriska lämningar i området. Inom Boestad ingår historiskt tillbaka gårdarna Oppebyn, Mellangården och Nerbyn, endast en av dessa gårdar skiftades, Mellangården, övriga ligger i samma läge som i de äldsta kartorna från 1816. En kvarn och såg byggdes i Landsbro 1792 på Norregårdens eller Oppebyns ägor. Vid seklets början fanns sju brukningsenheter tillhörande byn samt 16 torp och backstugor.⁷⁶

Beskrivning av miljön

En kvarnbyggnad finns här idag och en ruin från en såg angränsar på andra sidan åfåran (bild 1 & 2). Denna skulle kunna vara fornlämning enligt 2 kap. KML. Kvarnen används idag som kraftverk. Kvarnbyggnaden ligger i en delvis brant terräng och är uppförd i två våningsplan. Den västra fasaden som angränsar mot de två boningshusen är endast i ett våningsplan, fasaden är klädd i röd locklistpanel och fönstren är symmetriskt placerade, småspröjsade enlufts-fönster med rundad övre fönsterbåge och vita fönsterfoder (bild 3).

Den östra fasadsidan som gränsar mot åfåran är högre, i två våningsplan. Här syns det att kvarnhuset är uppfört i skiftesverk, den nedre våningen är delvis klädd med locklistpanel (bild 4). Sockeln är murad i natursten, den är högre på den södra gavelsidan. Byggnaden är även något lappad och lagad, en del av den östra fasadsidan är uppmurad med lättbetongblock. Två fönster finns på den här sidan, spröjsade enlufts-fönster.

⁷⁴ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 2, s. 204.

⁷⁵ *Kvarn- och såginventering*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁷⁶ Persson & Åhman, *Kulturarv att vårda*, 2002

Sadeltaket är belagt med trapetskorrugerad plåt. Det finns inte längre kvar någon kvarnutrustning inuti kvarnen. På baksidan av byggnaden finns en jordkällare.

Vid intaget till turbinen finns en hög betongsump och nederst finns två sugrör synliga av metall (bild 5 & 6). Åfåran är kallmurad på båda sidor och intaget från dammen regleras av fem planluckor (bild 7 & 8). Det är hög fallhöjd från intag och turbinsump ner till utloppskanalen Grunden till sågen ligger på motsatt sida från kvarnen. Den är kallmurad, ca en meter hög, själva sågen ska ha flyttats till Östraby i Lenhovda på 1960-talet där den fortfarande används för husbehov och drivs av två Francisturbiner. Sågbyggnaden kring sågen revs 1992.

Angränsande till kvarnen finns två boningshus som ligger mittemot varandra, det ena har troligen varit mjölnarbostad och i det andra ska det ha funnits butik (bild 9 & 10). Det ska även ha funnits en intilliggande bostad till sågen och en ladugård, i närheten av dessa byggnader ska det även ha funnits en skola.

Dammen ligger nedanför den f.d. mjölnarbostaden, det är en långsmal mindre damm där det en del somrar är mycket lågt vatten, endast en rännil och där det en del vintrar fryser så pass att det går att åka skridskor.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är en viktig del i miljön, det är den byggnad som kvarstår av platsens kulturhistoriska sammanhang. Byggnadens placering och betongsump visar på kontinuiteten i byggnaden och platsens funktion. Grunden till sågen visar på ytterligare en verksamhet som har varit kopplad till vattenkraft.

Dammen och vattenvägarna

Dammspegeln utgör ett estetiskt inslag i miljön och är helt nödvändigt för driften av kraftstationen. Det höga fallet är topografiskt lämplig för vattenkraftutvinning. De kallmurade åfårorna är viktiga beståndsdelar i miljön, liksom den höga fallhöjden och betongsump med sugrör.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön vid Landsbro kvarn vittnar om en topografiskt lämplig plats att utvinna vattnets energi. Bebyggelsen som vuxit fram vid kvarnen och kopplingen till omkringliggande byar och gårdar visar på kvarnens funktionella betydelse för samhällsutvecklingen och nyttjandet av landskapet. Den

bevarade kvarnbyggnaden intill dammen är avgörande för förståelsen av platsens kulturhistoriska sammanhang.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Vattenfallet vid Landsbro är naturligt högt. I första hand är ett omlöp att föredra ur kulturmiljösynpunkt. Detta är dock troligtvis en ett komplicerat ingrepp sett till topografin och berg i dagen. Därför kan andra påbyggnadslösningar/hissar vara lämpliga alternativ.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Kvarnbyggnaden

Bild 2. Den angränsande husgrunden till den såg som tidigare låg här.

Bild 3. Den västra långsidan.

Bild 4. Den östra långsidan som angränsar mot åfåran.

Bild 5 & 6. Turbinsumpen och sugrören som leder bort vattnet ut i uttagskanalen.

Bild 7 & 8. Intagsluckorna som reglerar vattenflödet från dammen.

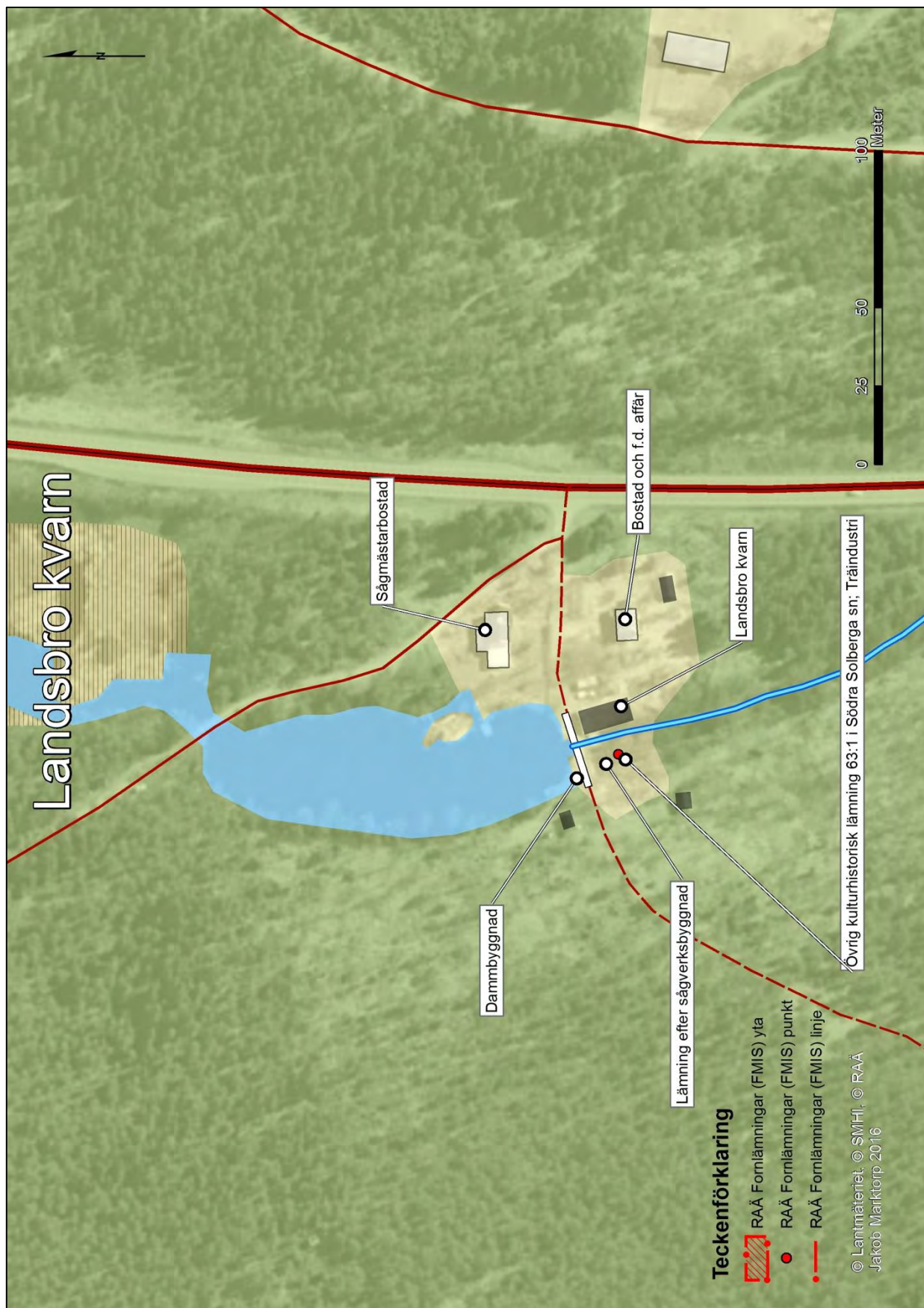

Bild 9 & 10. De båda byggnaderna ligger mittemot varandra, bilden överst visar möjligen den f.d. mjölnarbostaden och i den nedre bilden är byggnaden där det ska ha funnits en butik.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Landsbro kvarn visas i Boestads storskifte 1816. Lantmäteristyrelsens arkiv 1816.

29. Lindshammar glasbruk

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Uppvidinge kommun, Nottebäcks socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Industriverksamhet på platsen sedan 1800-talets början. Dagens glasbruksbyggnad är uppförd på 1950-talet.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Glasbruksbyggnad, disponentsvillan, arbetarbostäder, spiksmedja, stall och kraftstation
<i>Kärnvärden:</i>	Brukssamhälle som vittnar om hur vattenkraften nyttjats och utvecklats de senaste tvåhundra åren. Lindshammar har betytt mycket för bygdens samhälleliga utveckling och för de svenska glasbruken i allmänhet. Platsen har därför en hög kulturhistorisk relevans på nationell nivå.

Historik

Historiskt sammanhang: glasbruk, kraftverk

För glasbruket var vattenkraften en förutsättning för dess uppkomst liksom de industrier som fanns på platsen innan glasbruket. Ett pappersbruk startade här 1825 och ett järnbruk 1861 som år 1896 togs vid av en snickerifabrik. Dammar och rännor anlades till dessa industrier där kraften togs upp med vattenhjul och fördes vidare till remmar som gav rörelsekraft åt de olika verksamheterna. Glasbruket grundades år 1904 då glasblåsarmästaren Robert Rentsch besökte platsen och såg dess potential. Han var född i Tyskland och hade som 21-åring flyttat till Sverige och började då arbeta vid Fåglavik glasbruk i Västergötland. Han arbetade här som glasblåsare under en tid för att sedan arbeta en period vid Kosta glasbruk och senare vid Sibbhult. Därefter fick han en tjänst som hyttmästare vid Pukeberg, tjänsten där väckte lust hos honom att starta eget, något som blev verklighet med Lindshammars bruk.

En hytta i trä uppfördes med virke som bönderna skänkte för uppförandet, delvis i hopp om att detta skulle gynna dem i ett senare skede. Byggnaden stod färdig att tas i bruk för produktion år 1905 och produktionen utgjordes till en början av lampglas, oljehus, pressglas och hushållsglas i olika former.⁷⁷ Den första hyttan var uppförd i trä och förutom hyttan omfattade byggnaden även kontor, sliperi och lagerlokal. Ugnen var en s.k. långugn för fyra deglar. Olyckligt nog brann denna byggnad ner redan efter ett år, mycket ved gick åt att elda i glasugnarna och någon olycka skedde troligen kring detta. Trots denna motgång uppförde han återigen en ny hytta som stod färdig redan nästföljande år. Denna hade en ugn för endast två deglar. I anslutning till hyttan byggdes ett sliperi, kontor och lager.⁷⁸

Produktionen rullade på i god takt under en tioårsperiod. Ägare Roberts Rentsch valde att sälja bruket år 1916 efter en arbetskonflikt. Nya ägare som tog vid var garverifabrikören C.J. Petersson med sönerna Anton och Bror som köpte bruket tillsammans med ytterligare en kompanjon John Johansson.

De fortsatte med liknande produktion som tidigare och levererade bra produkter men var ändå ett ganska anonymt glasbruk. Det kom dock att förändras i och med att Anton Petterssons som tog över brukets ledning efter sin fars död. Han engagerade en arkitekt med namn Gunnar Ander som han gav i uppgift att ge bruket en egen profil med nya former på glasen, ett nytt sortiment. På detta sätt skiljde glaset från Lindshammars glasbruk ut sig gentemot konkurrenter.

⁷⁷ Lidshammar – en guide s. 12

⁷⁸ Ekenäs; vi som försvann Lindshammar; vi som är kvar, 1984, s. 108ff

Lindshammar kom att bli "Glasbruket med färg". Under efterkrigstiden följde en gynnsam period för bruket. I samband med detta uppfördes en ny glashytta mellan 1950-55, den ritades av civilingenjör Wilhelm von Mulfels. Han satsade även pengar på samhället och stöttade egnahems-projekt, byggde ett nytt Folkets-hus och anlade en fotbollsplan. Den gamla glashyttan revs i etapper när den nya byggdes.⁷⁹

Även glasbruket nyttjade vattenkraften för att få el till bruket och några hushåll i närheten. Kraftstationen som uppfördes på 1930-talet startade till en början kl. 6 på morgonen och stängdes av mellan 21-21.30 på kvällen.

Glasbruket hade en verklig glansperiod under 1960-talet och det tycktes inte finnas en gräns för hur mycket som kunde säljas. Antalet anställda nådde sin topp 1964 med 147 stycken.⁸⁰ Efter Gunnar Ander knöts flera arkitekter och formgivare till glasbruket bland annat kända formgivare som Christer Sjögren, Tom Möller och Gösta Sigvard. Glasbruket hade några tuffa år under 1970-talet med nedgång i produktionen, företaget kom att gå i konkurs 1979 för att köpas av en ny ägare och snart därefter följde ytterligare en konkurs 1984.

Därefter blev ny ägare Ulf Rosén som var uppvuxen inom glasbruksvärlden. Med honom som ledare för bruket vändes den negativa trenden under 1980-90-talen. Ny ägare blev 1998 det norska företaget CG Holding AS med Ulf Rosén som VD.⁸¹ Bruket firade hundraårsjubileum 2005 men lades ned 2008, sedan dess har lokalerna används sporadiskt för glasverksamhet men är idag tomma och övergivna, oklart är vem som äger fabriksbyggnaden idag.

Beskrivning av miljön

Orten Lindshammar domineras av den tidstypiska fabriksbyggnaden uppförd på 1950-talet i gult tegel, med flacka sadeltak och pulpettak, småspröjsade fabriksfönster och en tydlig kontorsdel med enluftsfönster. En hög skorsten i tegel står framför byggnaden (bild 1 & 2). Bebyggelsen omkring fabriken är relativt samlad och angränsar till bruket, byggnaderna med tydligast koppling ligger också närmast. Det finns dels några äldre, tidiga arbetarbostäder här, det är två mindre träbyggnader, rödslammade med locklistfasad (bild 3 & 4). Det finns även mera sentida arbetarbostäder från 1950-talet som ligger nedanför fabriken. Det är ett flerbostadshus i rött tegel.

Disponentvillan från tidigt 1900-tal, uppfört av brukets grundare Robert Rentsch ligger på en höjd ganska nära bruket. Ett visst avstånd finns mellan dem men de ligger nära nog för att disponenten skulle kunna iaktta vad som

⁷⁹ Lindshammar –en liten guide, 2005, s.12

⁸⁰ Ekenäs; vi som försvann Lindshammar; vi som är kvar, 1984, s. 118

⁸¹ Lindshammar –en liten guide, 2005, s.14ff

skedde kring fabriken. Villan är uppförd i ett och ett halvt våningsplan med brutet sadeltak och burspråk. Fasaden är vitputsad och sadeltaket belagt med rött tegel. Ett egnahemsområde växte upp en bit ifrån bruket under 1920-talet och även senare tillkom villor för arbetarna men dessa ligger inte i direkt anslutning till bruket. Det finns en äldre stallbyggnad med locklistpanel och spåntak belägen nära disponentsvillan samt den tidigare spiksmedjan som var i drift innan glasbrukets tid (bild 5). Under glasbrukstiden användes den här byggnaden uppförd 1866 som lager för deglar till glas bruket.

Av uppräknade byggnader är det bara disponentsvillan som ser ut att vara i gott skick. Övriga byggnader står övergivna och tomma. Ett förfall tar sakta vid. Skylten "Lindshammar- glas bruket med färg" vittnar om dess glansperiod men neonskyltens lyser inte längre och färgen har bleknat (bild 6). Fabriksbyggnaden står tom och övergiven och ser delvis vandaliserad ut med skräpig insida och en del sprayfärgade rutor.

En kraftstation uppförd på 1930-talet ligger en bit ifrån bruket, byggnaden är enkel, uppförd i ett våningsplan i tegel (bild 7). Fasaden är vitslammad och sadeltaket belagt med plåt. Byggnaden har klassicistiska drag med markerad takfot och markerade hörnavslut. Tre treluftsfönster finns på fasadens vardera långsida. De är rektangulära med stående proportioner. Entrén finns på ena gavelsidan, med en enkeldörr av aluminium. Vattnet leds till kraftstationen genom en övertäckt tub. Utloppskanalen är idag tämligen igenväxt.

Ovanför fabriksbyggnaden och den tidigare spiksmedjan och stallbyggnaden finns en mindre damm med en utskovslucka av modell spettlucka (bild 8). Ovanför denna damm ligger ytterligare en bit upp i skogen ännu en damm (bild 9). Denna har en tydlig dammvall av platsgjuten betong och ett utskov med tre spettluckor som leder till ett långt rör av plåt som sträcker sig ner genom skogen mot den mindre dammen (bild 10). Längst ned i systemet, dit vattnet leds genom de båda övre dammarna liksom det vatten som leds genom turbinen i kraftstationen och utloppskanalen, samlas vattnet och återgår i vattendraget. Här finns något som liknar en mindre damm med ett litet överfall över en betongkant. En lucka kan ha funnits här tidigare (bild 11 & 12).

Kulturhistorisk värdering

Glasbruket med beståndsdelar

Det är tydligt att bruket har satt en stark prägel på orten, vilket flertalet byggnader har en direkt koppling till. Bruksbyggnaden i sig är en tydlig beståndsdel i helhetsmiljön vilket även disponentsvillan, spiksmedja, stall och kraftstation är. De utgör olika årsringar och bidrar på så sätt med ett kontinuitetsperspektiv som visar på brukets utveckling över tid.

Den f.d. spiksmedjan berättar även om en tid innan glasbrukets tillkom, med verksamheter som även de uppkom delvis utifrån möjlighet att nyttja vattnets kraft.

Dammen och vattenvägarna

Det kulturhistoriska värdet vid dammarna och vattenvägarna är i synnerhet kopplat till dess funktion och topografiska läge i landskapet. Uppdämningen med intagsrör i järn och nedströmsliggande portioneringsdamm förmedlar tekniska principer för vattenkraftutvinning vilket i relation till lämningen efter spiksmedjan och glasbrukets läge gör platsen pedagogisk ur ett kulturhistoriskt perspektiv.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö är det en f.d. bruksmiljö som numera är övergiven och öde, en miljö som har chanserat men som tydligt visar på en blomstrande tid under industrialismens början och glansperiod. Det är en miljö med ett kulturhistoriskt värde, historien är väl avläsbar och närvarande men numera som ett avslutat kapitel.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Det kulturhistoriska värdet är vid Lindshammars glasbruk i synnerhet kopplat till bebyggelsen. Relationen till vattnet och vattenvägarna är dock viktig för den kulturhistoriska förståelsen. Dammens kulturhistoriska värde är framförallt kopplat till dess funktion och läge i förhållande till bebyggelsen. Miljön har förändrats i samklang med samhällsutvecklingen.

Miljöns kulturhistoriska värden är därför inte känsliga för miljöanpassningar i enlighet med bästa möjliga teknik (BMT) enligt miljöbalken. Moderna faunapassager skulle inte påverka det kulturhistoriska värdet negativt utan tillgängliggöra och därmed utveckla platsens kulturhistoriska värden.

Bilder av miljön 2015

Bild 1 & 2. Lindshammars glasbruk byggd i tidstypisk 1950-tals arkitekturstil.

Bild 3 & 4. Arbetarbostäder från tidigt 1900-tal och i bilden nederst från 1950-talet.

Bild 5. Den äldre stallbyggnaden.

Bild 6. Neonskylten

Bild 7. Kraftstationen, ovan den skymtar disponentsvillan.

Bild 8. Den nedre dammen, nedanför den syns den tidigare spiksmedjan.

Bild 9. Den övre dammen.

Bild 10. Röret leder vatten ner till den mindre dammen.

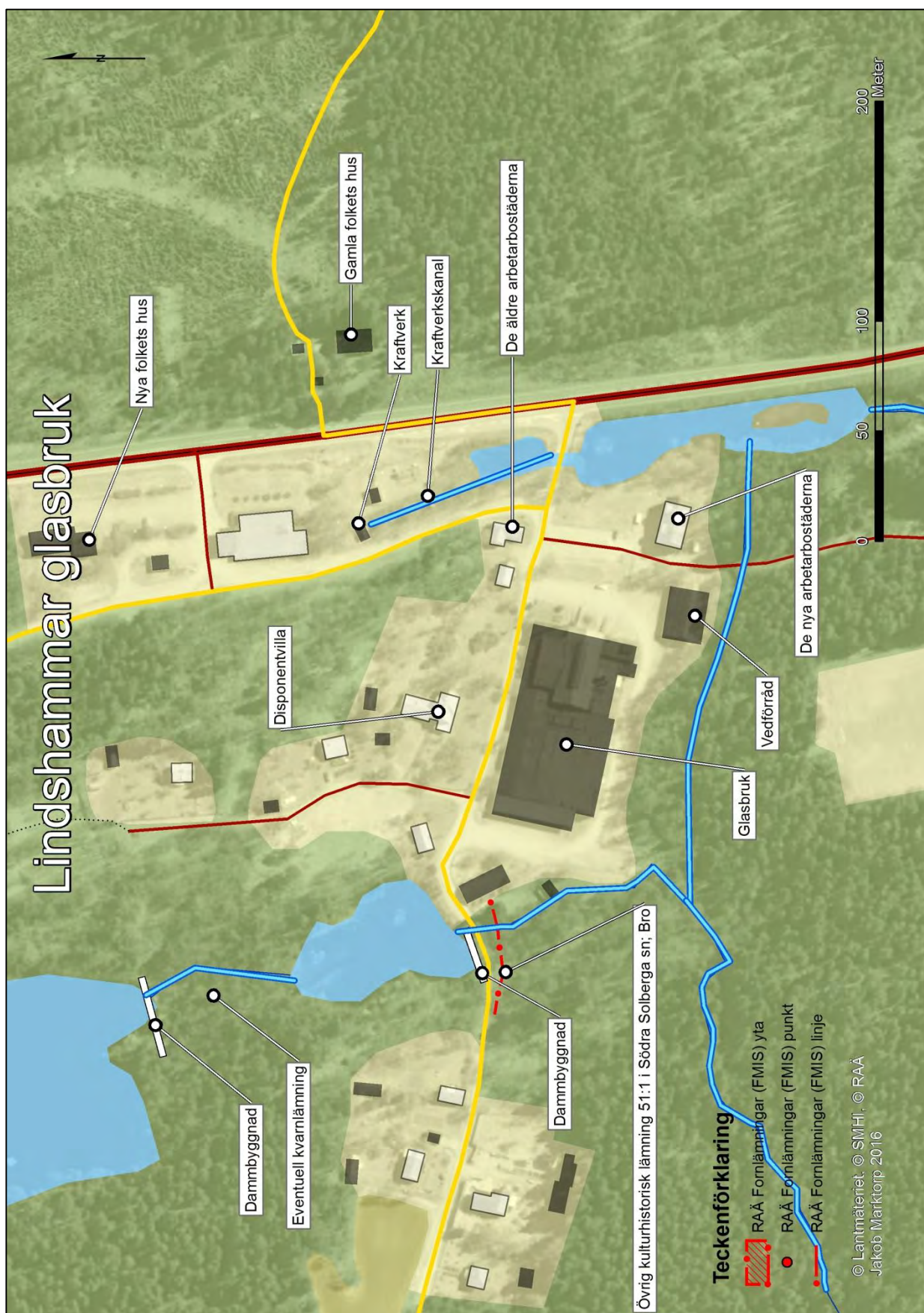
Bild 11. Efter den mindre dammen fortsätter vattnet nedåt i systemet.

Bild 12. För att slutligen samlas upp i en mindre damm där det leder vidare ut i åfåran.

Historisk karta 1. Vattenfallen vid Lindshammar nyttjades före glasbrukets tid till bl.a. oljepressning. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1815.

30. Boskvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Uppvidinge kommun, Solberga socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Slutet av 1800-talet
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnhuset, kvarnmaskiner, delar av tidigare vattenhjul, stengrund till sågen, mjölnarbostaden med ekonomibyggnad, Boskvarnasjön, stenstruktur i åfåran.
<i>Kärnvärden:</i>	Välbevarad kvarnmiljö, industriellt nav och samlingsplats i bygden. Helhetsmiljöns viktiga funktion i både jord- och skogsbruket.

Historik

Historiskt sammanhang: mjöl- och sågkvarn.

Boskvarns skattmjölkvarn undersöktes av häradsrätten den 17 september 1821 och skattlades den 19 augusti 1822. Kvarnen hade två stenpar om 8 respektive 9 spans diameter.⁸² Sågkvarnen vid Boskvarn skattlades den 20 oktober 1823 som enbladig tullsåg.⁸³ Ett relativt stort upptagningsområde räknas till kvarnen, vars s.k. mällda-lag inbegrep tre socknar: Korsberga, Solberga och Nottebäck. Dock kunde vattenföringen vara osäker under sommarhalvåret varvid Ramkvilla-kvarnarna räknades som säkrare. Kvarnen drevs med tre vattenhjul och på 1940-talet installerades valsverk med siktverk och en säckhiss, elektricitet till lyse och till säckhissen togs från Lindshammars kraftstation. Driften med vattenhjul lades ner på 1970-talet då de var i dåligt skick. Kvarnens siste mjölnare Karl Fransson installerade en liten elmotor som drev en kvarnsten och här maldes det sammalet mjöl, finare malet mjöl till skillnad från en havrekvarn som malde grövre. Kvarnen var igång till en bit in på 80-talet.

Sågen som låg mitt över strömfåran drevs med ett 3-alnars överfallshjul och var till en början en nickesåg. Senare byttes klingan ut och det blev en ramsåg. Den elektrifierades på 1940-talet, kraften hämtades från Lindshammars kraftstation. Sågen lades ner på 1960-talet och idag finns ingen byggnad kvar, endast rester av dess delar i form av raserade timmerstockar och delar av det tidigare överfallshjulet.⁸⁴

Uppgifter finns om att det ska ha funnits en gevärsfabrik vid Boskvarn på 1600-talet. Gården Boskvarn som kvarnen tillhörde bestod av en mangårdsbyggnad med tillhörande soldattorp och torpstugor. Varken mangårdsbyggnad eller soldattorp finns kvar idag. Däremot finns den f.d. mjölnarbostaden kvar liksom ladugård dessa angränsar till kvarnbyggnaden på andra sidan vägen.⁸⁵

Vid inventeringstillfället träffade vi Ingvar och Anette Hultinsson som växt upp i bygden och kände mycket väl till Boskvarn med omnejd. De berättade att den siste möllaren vid Boskvarn kallades Mölldan men hette egentligen Karl Fransson. Mölldan bodde i den intilliggande kvarnbostaden tillsammans med sin fru och sex barn. Sågen mittemot kvarnen ägdes senast av Arne Landin som

⁸² Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 2, s. 204.

⁸³ Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölkvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 3, s. 378.

⁸⁴ *Kvarnar & sågar i Kronobergs län*, Länsstyrelsen Kronoberg

⁸⁵ Persson & Åhman, *Kulturarv att vårda*, 2002

under en period även ägt Landsbro såg. Bron över ån bestod tidigare av bara stockar, den s.k. ”stockbron”. Då timmer togs till sågen sägs det att stockar bars för hand över stockabron. Vid Barsbro kvarn och såg kolade man om hösten. Det var framför allt svallved som ansamlades i dammen som togs upp och lades på någon av de tre kolmilorna i närheten. Under 1900-talet producerades främst brödsäd och kross till djurfoder vid Boskvarn. Driften lades ner omkring år 1975.

Beskrivning av miljön

Boskvarn kvarnhus är uppförd i två våningar med vind och en förhöjd takkupa ovan den södra delen av takfallet (bild 1). Stommen är uppförd av liggtimmer med laxade knutar och skiftesverk, delar av fasaden är klädd med panel, dels locklistpanel och liggande brädpanel. Grunden är av naturstensblock och på fasadens västra sida mot strömfåran är grund och sockel uppbyggd av mindre natursten som har förstärkts av betong. Här finns tre öppningar för de tre vattenhjul som tidigare drev kvarnen. Numera återstår bara själva vattenhjulets grundstock (bild 2). I byggnaden finns också tre små rektangulära fönsteröppningar till bottenvåningen.

Vid Boskvarn har inte turbin installerats. På fasadsidan mot vägen, den östra långsidan finns entrén till kvarnen, en dubbelpart av två bräddörrar, ytterligare en öppning finns här med två bräddörrar till vindsvåningen för att lätt kunna lyfta in och ut t.ex. mjölsäckar. Vidare finns tre småspröjsade fönsteröppningar med tvåluftsfönster i fasadlivet. Takkupan ovan nocken i den södra delen av byggnaden har fönsterrader med fem småspröjsade enluftsfönster i rad på två fasadsidor (bild 3). Denna del byggdes troligen till i samband med att ett valsverk installerades i kvarnen. Sadeltaket renoverades och lades om 2004 och är numera belagt med pannplåt.

Intaget till strömfåran som leder förbi kvarnen kommer från Boskvarnasjön där det finns en intagslucka, en spettlucka (bild 4). Fallet är ca 2 meter högt och det finns möjligen någon form av grundstock kvar här från en tidigare lucka som har reglerat vattenflödet. Idag finns inget kvar av ett eventuellt utskov, det växer istället ett träd nästan mitt i fallet, strömfåran delas nedanför fallet upp i två fåror av en uppbyggd mittdel av natursten (bild 5). De flesta stenarna är täckta av mossa och också här växer det ett träd ovanpå stenarna. I båda fårorna ligger det kvar mittstockar till tidigare vattenhjul. Husgrunden till sågen syns tydligt där den går ner mot åfåran (bild 6).

Av sågen återstår endast delar av grunden och ovanpå denna finns det kvar raserade timmerstockar, mycket är övervuxet och dolt av träd och sly.

Interiört finns kvarnmaskinerna bevarade, det finns två stenpar, rensare och valstriörer (bild 7 & 8). I byggnadens bottenvåning finns drivhjul och kugghjul kvar som har fört vidare kraften från vattenhjulen (bild 9 & 10).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är välbevarad både sett till exteriör och interiör och är mycket viktig för platsens kulturhistoriska kontext. Att alla kvarnmaskiner finns ger ett teknikhistoriskt värde och fyller också en pedagogisk funktion. Även stengrunden från den tidigare sågen är värdebärande i Boskvarns helhetsmiljö. Värdebärande beståndsdelar som hör till kvarnbyggnaden är: kvarnhuset, kvarnmaskiner, delar av tidigare vattenhjul, stengrund till sågen och mjölnarbostaden med ekonomibyggnad.

Dammen och vattenvägarna

Regleringen av Boskvarnasjön är mycket betydelsefull för det kulturhistoriska värdet. Dambyggnaden som enskilt objekt är i sig inte av större kulturhistoriskt värde men är viktig för förståelsen av helhetsmiljöns kulturhistoriska kontext samt för den potentiella driften av kvarnen. Intagskanalen är tydligt kultiverad och är liksom regleringsdammen viktiga värdebärande beståndsdelar i helhetsmiljön.

Helhetsmiljön

Ur ett landskapshistoriskt perspektiv har Boskvarn varit av stor betydelse som industriellt nav och samlingsplats i bygden. Helhetsmiljöns viktiga funktion i både jord- och skogsbruket är därmed av stor kulturhistorisk relevans. Den bevarade kvarnbyggnaden är relativt oförändrad sedan 1800-talets slut och har under hela den verksamma perioden drivits av enbart vattenhjul. Genom det typiska topografiska läget i landskapet förmedlar Boskvarn vattenkraftens tekniska och grundläggande principer. Boskvarn har en mycket tydlig kulturhistorisk kontext och är därför av högt värde ur ett pedagogiskt perspektiv. Boskvarn har ett högt kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

De topografiska variationerna är på platsen ganska påtagliga vilket kan göra att de naturliga förutsättningarna försvårar passerbarheten vid Boskvarn. Ur ett kulturhistoriskt perspektiv skulle en avsänkning i hjulgraven närmast sågbyggnadslämningen vara möjlig. Boskvarnasjön är av stor vikt för hela omnejden samt för Boskvarns kulturhistoriska värde. Ur kulturhistorisk synpunkt är därför omlöp eller teknisk påbyggnadslösning att föredra.

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Observera att delar av helhetsmiljön kan vara fornlämning enligt 2 kap. KML.

Bilder av miljön 2015

Bild 1. Kvarnens entrésida

Bild 2. Kvarnen sedd från baksidan med öppningar i den nedre delen för tidigare vattenhjul.

Bild 3. Den uppbyggda takkupan.

Bild 4. Intaget från Boskvarnasjön.

Bild 5. Åfåran som delas i två av ett stenfundament.

Bild 6. Husgrunden är det enda som kvarstår av den tidigare sågen som låg mitt emot kvarnen.

Bild 7 & 8. Interiören från när kvarnen var i drift finns kvar intakt.

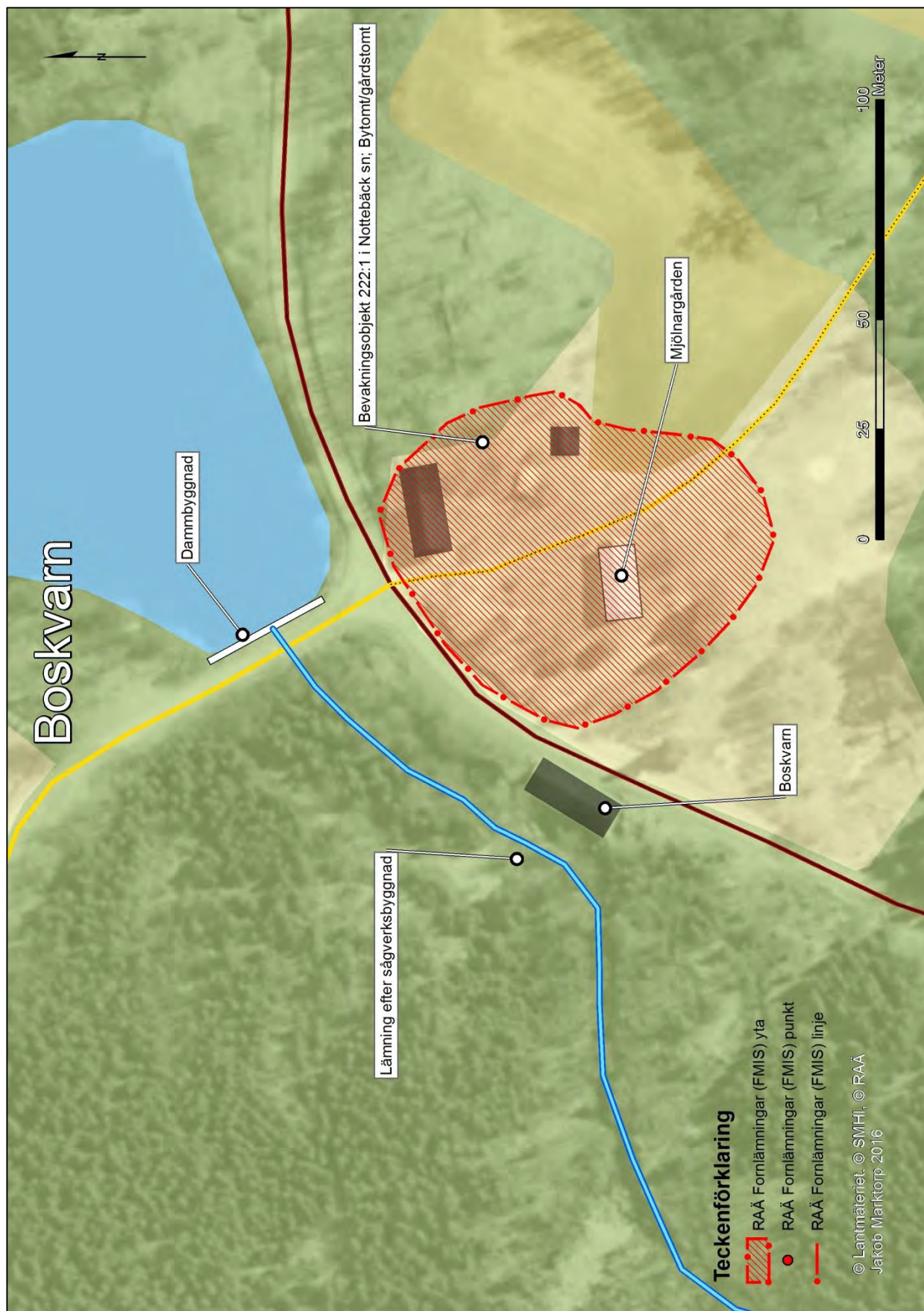

Bild 9 & 10. I byggnadens bottenvåning finns öppningar i väggen för att leda in de tidigare vattenhjulens mittstock. I den nedre bilden är detta kopplat till någon form av drivhjul.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Boskvarn visas i storskifteskartan från 1815 i Nottebäck socken. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1815.

Referenser

Opublicerat material

Blekinge län landskontor. 1805. Landsarkivet i Lund GIIIc2. Förteckning öfver befintlige Såg qvarnar uti Bräkne och Listers Häraders Fögderie 1805.

Blekinge län landskontor. 1720. Landsarkivet i Lund GIIIc2. Specification öfver skattlagde miöhl och sågeqvarnar uti Blekinge lähn 1720.

Gemla kvarns arkiv 1872. Köpekontrakt 15/7 1872 på Gemla bruk mm.

Gemla kvarns arkiv 1891. Afskrift – Utdrag af protokollet hållet i Wexiö å Landskansliet den 7 April 1891.

Krigsarkivet Amiralitetskollegiet, Om Mörrums ström 1732, G IV 332.

Krigsarkivet Amiralitetskollegiet, Ekflotte 1735, E II c 1735.

Krigsarkivet Topografiska kartor, Mörrumsån 1732-1734.

Krigsarkivet Topografiska kartor XX nr 85.

Krigsarkivet Topografiska kartor, Geographisk carta öfwer Mörrums och Miens Åar 1747.

Krigsarkivet, Uppgifter ur AD:23:1922, Kammaradvokatfiskalsämbetet, med klandertalan mot flottledsförteckningen beträffande Mörrumsån, Söderbygdens vattendomstol, F I A, vol 46.

Riksarkivet, Kronobergs läns landskontor 1838, Förteckning på tull och husbehofs sågqvarnar, mjölqvarnar och stampar i Kronobergs län. Riksarkivet GVIII del 1-4.

Publicerat material

Ahlbäck, Arnold & Albertsson, Rolf, *Flottning och flottider i södra Sverige*, Jönköping, 2006.

Almqvist, Sten (red.) *Bergunda*, Öja Hembygds- och Kulturminnesförening

Berger, Monica (red.), *Ebbamåla gjuteri & mek. verkstad*, Blekinge hembygdsförb., Karlskrona, 2001

Bernstein-Svensson, Ingela, *Herrgårdsturen*, Växjö kommun, 2000 Rev. 2007

Bång, Trygve, *Modersuggan och det osynliga lort-Sverige: ett reportage om hur storkapitalet tog vinsten och samhället fick Svarte Petter*, Frivolt, Malmö, 2012

Ekenäs: *Vi som försvann ---: Lindshammar: Vi som är kvar ---*, 1. uppl., [ABF Lessebo (distr.)], [Lessebo], 1984 1974.

Ekströmer, Carl Johan, 'Klafreströms Bruk: ekonomiska och sociala förhållanden vid ett brukssamhälle på 1820-talet [Elektronisk resurs]', *Nottebäck - Granhult. 5.*, s. 5-29, 1974

Eriksson, Annika, *Lax i Mörrumsån: förr och nu*, Kulturvårdsenheten, Länsstyrelsen i Blekinge län, Karlskrona, 1980

Falk Erik et al. *Sveriges Bebyggelse: Blekinge del 2*. Hermes 1945.

Hammarström, Lars-Eric & Ekströmer, Carl Johan, *Kompendium över Klafreströms bruk: hur grundades bruket? [Elektronisk resurs]*, Klavreströms samhällsförening, Klavreström, 2010

http://opac.vaxjo.se/services/servlets/services.servlets.ResourceDb?res_id=418

Johannisson, Susann & Thor, Lars, *Lindshammar: en liten guide*, KUL-projektet i Glasriker i samarbete med Glasriker turism AB, Kalmar, 2005

Lundqvist, Åsa, *Bygden, bruket och samhället: om människor och organisationer i brukssamhället Böksholm 1900-1979*, Arkiv, Diss. Lund: Univ., 2001, Lund, 2001

Marktorp, Jakob & Roslund-Forenus Ylva, *Flottningslämningar i Blekinge, Kronoberg och Skåne län – Inventeringar och metodstudie*. Länsstyrelsen i Kronobergs län, 2013.

Nolbrant, Peter & Kling, Johan, *Naturvärdesinventering av Trässhults kanal: hydromorfologi och biologi*, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Växjö, 2009

Rune Hagman (red.) *Näringslivet i Öja socken under 1900-talet*, Öja hembygds- och kulturminnesförening 2015

Spade, Bengt, *De svenska vattenkraftverken: teknik under hundra år*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1999

Stamming, Sture, *Fridafors: samhället vid vattenfallet*, Fridafors dokumentation, Fridafors, 1989

Torebrink Petra, *Kulturhistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005-2008 – Mörrumsån, Mieån, Bräkneån och Lyckebyån*, Länsstyrelsen i Blekinge län, Växjö, 2006

Werdenfels, Åke (red.), *Skilda världar*, Blekinge hembygdsförb., Karlskrona, 2001

Winning, Jacob (red.) *Svenska kvarnar*, Svenska Yrkesförl. Hälsingborg, 1940.

Åhman, Eva & Persson, Annika, *Kulturarv att vårda: kulturmiljöplan för Uppvidinge kommun*, Kultur- och fritidskontoret, Uppvidinge kommun, Åseda, 2002

Åsnen i översiktsplanen: planeringsunderlag 2004, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Växjö, 2004

Karlhamns kommun, informationsskylt till Laxaleden om Mörrums kvarn.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1691, 10-ASA-1, Geometrisk karta 1691.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1691, 10-ASA-2, Geometrisk karta 1691.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1702, 07-SKK-05 Karta 1702.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1717, 08-ÖJA-11, Karta 1717.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1802, 10-ASA-26, Storskifte 1801.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1814, 07-ALM-94, Storskifte 1814.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1815, 07-NOT-3, Storskifte 1815.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1820, 07-ALM-95, Laga skifte 1841.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1824, 10-RIN-32, Enskifte 1824.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1831, 07-URS-221, Laga skifte 1831.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1836, 07-URS-92, Laga skifte 1836.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1864, 07-ÖJA-18, Mätning 1864.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1871, 07-BEU-19, Mätning 1871.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1916, 07-NOT-11, Hemmanskarta 1916.

Lantmäterimyndigheternas arkiv 1913, 07-ALM-451, Karta 1913.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1923, 07-ÖJB-49, Övrigt 1923.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1683, Bergunda socken, Bergkvara nr 1-5, geometrisk avmätning 1683.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1696, Sjösås socken, Sjösås prästgård nr 1, geometrisk avmätning 1696.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1696, Sjösås socken, Lidhult nr 1-6, geometrisk avmätning 1696.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1698, Drev socken, Drev nr 1-8, Geografisk karta 1698.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1734, Mörrums socken Mörrum nr 1-28, Geometrisk avmätning 1734.

Lantmäteristyrelsen arkiv 1774, Kyrkhults socken Ebbamåla nr , Avmätning 1774.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1757, Söraby socken Målajord nr 1-3, Storskifte 1757.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1767, Tjureda socken Nykulla nr 1-5, Storskifte på utmark 1767.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1788, Öjaby socken Helgevärma nr 1 och 4, Avmätning 1788.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1799, Bergunda socken Härensås nr 1-6, Storskifte på utmark 1799.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1801, Nottebäck socken Norrhult 1-6, Storskifte 1801.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1812, Drev socken, Drev nr 1-8, Storskifte 1812.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1815, Nottebäck socken Boskvarn nr 1, Storskifte 1815.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1816, Nottebäck socken Boestad nr 1-3, Storskifte 1816.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1848, Söraby socken, Avmätning 1848.

Lantmäteristyrelsens arkiv 1843, Kyrkhult socken Ebbamåla nr 1, Laga skifte 1843.

Länsstyrelsen Blekinge län, informationsskylt om Kongeleivet i Mörrum.

Rikets allmänna kartverks arkiv 1869. Generalstabskartan, aktnr: Karlshamn J243-10-1, 1869.

Rikets allmänna kartverks arkiv 1915-1919. Häradsekonomiska kartan, aktnr: Kyrkhult J112-4-3

Rikets allmänna kartverks arkiv 1949. Ekonomiska kartan, akt nr: Kastensmåla J133-4E1g52, 1949.

Riksarkivet 1893. Brandförsäkringsverket, Åby nr 30348, 1893.

Digitala

Olofströms kommun, bildarkiv; Hemsjö, tillgänglig 2015-10-19, från:
<http://bildarkiv.olofstrom.se/user?category=46be453214baef32eb1b63ef5ca8ae6>

Riksantikvarieämbetet, FMIS RAÄ Öja 107:2 bytomt. Tillgänglig 2015-11-30, från:
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/scanned_ref.pdf?label=%C3%96ja+107%3A2&url=07%2F0780%2F778%2Fdokument%2F778-0107-01-D.jpg

Information om disponentvillan Gransholm idag, tillgänglig 2016-01-15, från:
<https://upptackvaxjo.wordpress.com/kultur/kultur-2/>

Information om Ålshults kanal, tillgängligt 2016-01-25, från:
<http://kanaler.arnholm.nu/asnens/alshults.html>

Information om Huseby bruk, tillgänglig 2016-01-25, från:
<http://www.husebybruk.se/>
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaHistorik.raa?anlaggningId=21300000013721&page=historik&visaHistorik=true>

Information om Åby sluss, tillgänglig 2016-01-25, från:
<http://www.skoghistoria.se/aby-sluss/>

Information om Laxens hus, Tillgänglig 2016-01-27, från:
<https://www.arkitekt.se/projekt/laxens-hus/>

Bilaga 1

Kulturhistorisk värdering

De dokumenterade kulturmiljöerna har värderats utifrån fyra värdeklasser:

1. Mycket högt kulturhistoriskt värde
2. Högt kulturhistoriskt värde
3. Kulturhistoriskt värde
4. Visst kulturhistoriskt värde

Det kulturhistoriska värdet innebär att miljön har förmåga att förmedla förståelse och kunskap om historiska händelser och sammanhang. Platser, miljöer och företeelser kan berätta hur människor har levt genom olika tider och brukat landskapet. Genom exempelvis byggnadsteknik, byggnadsmaterial och strukturer i landskapet ges information om det förflutna. Även immateriella företeelser så som hantverkskunskap, sedvanor och muntlig tradition förmedlar kunskap om historien och människors levnadsvillkor.

Vid ett *mycket högt kulturhistoriskt värde* är miljön särskilt välbevarad och komplex. Kvarnbyggnaden, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt sammanhang. Vid ett mycket högt kulturhistoriskt värde bör helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bevaras intakta och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Vid ett *högt kulturhistoriskt värde* är miljön välbevarad och helhetsmiljön är tydligt läsbar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, men helhetsmiljön är intakt och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Vid ett högt kulturhistoriskt värde bör stor hänsyn tas vid åtgärder.

Vid ett *kulturhistoriskt värde* saknas vissa beståndsdelar hos miljön som har betydelse för den historiska förståelsen men miljön är fortfarande läsbar. Vid ett kulturhistoriskt värde bör hänsyn tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Vid ett *visst kulturhistoriskt värde* är miljön antingen raserad, splittrad eller så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd. Vid ett visst kulturhistoriskt värde finns fortfarande enstaka egenskaper som bär på ett

kulturhistoriskt värde men helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande.

De kulturmiljöer som har ett högre kulturhistoriskt värde har en rödmarkerad ram runt bilden av miljön. Färgen signalerar att vattenvårdsåtgärder bör göras med försiktighet och i samråd med antikvarisk kompetens. Notera att en dokumentation är önskvärd vid förändringar i samtliga kulturhistoriska miljöer. Ett särskilt tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp i fornlämningar.

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. Värderingsbeskrivningarna har utarbetats efter ett antal kriterier som beskrivs nedan. Kriterierna är bearbetade efter *Vattenkraftverksprojektet 2012-2013* som genomförts av Länsstyrelsen i Kalmar län inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för södra Östersjöns vattendistrikt* samt Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturhistorisk värdering och urval – plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet* (remissversion).

I värdebeskrivningen kommenteras:

- Kvarnbyggnaden med beståndsdelar (i de fall de finns bevarade)
- Dammen och vattenvägarna
- Helhetsmiljön

I värdebeskrivningen beskrivs miljöns egenskaper som har betydelse för det kulturhistoriska värdet. Ambitionen har varit att tydliggöra de värdebärande egenskaperna så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat vid eventuella ingrepp i eller förändringar av miljön. Värdebeskrivningen och aspekterna nedan utgör således inget poängsystem, utan bildar en ingång till en samlad bedömning av platsens kulturhistoriska värde.

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens potential att förmedla vattenkraftens grundläggande tekniska principer är viktig för förståelsen av platsen. Vattenmagasinet, vattenvägarna samt platsens topografi är egenskaper som bidrar till att tydliggöra tekniken. Även kvarnbyggnadens arkitektur och maskineri kan visa på hur vattenkraften har utnyttjats. Äldre lämningar på platsen med en koppling till vattendraget och vattenkraft bidrar ytterligare till att förstärka värdet (berör även *dammen och vattenvägarna*).

Huruvida kvarnbyggnaden, men även andra delar av verket som dammbyggnaden, vattenspegeln eller interiören förmedlar ett *tidstypiskt* uttryck eller ett längre *utvecklingsförlopp* utgör en viktig del av det kulturhistoriska värdet. Miljön kan exempelvis spegla 1930-talet med tidstypiska beståndsdelar utan betydande senare inslag, eller visa på en utveckling under en längre tidsperiod. I sådana fall där särskild omsorg har konstaterats vid utformningen av byggnadens interiöra eller exteriöra delar har det preciserats vilka uttryck som anses viktiga.

Den kulturhistoriska relevansen är ytterligare en aspekt. Huruvida kvarnbyggnaden är *kännetecknande* för den lokala, regionala eller nationella utvecklingen eller har *utgjort en förebild* för utvecklingen utgör ett kulturhistoriskt värde. Kvarnens *ålder* och dess olika delar har bidragit positivt till värdet. Åldern bidrar ofta till en historisk förståelse för äldre tiders bruk av vattnet och visar på en lång kontinuitet.

Dammen och vattenvägarna

Kopplad till miljöns informationsinnehåll och dess läsbarhet är *vattnets karaktär och utbredning*. Relationen mellan vattnet och kvarnen i form av vattenspegel, fall och kanaler är viktiga uttryck för förståelsen av platsen. Om vattenmiljön är påfallande och uppenbar visar den på en tydlig relation mellan vattnet och kvarnen. Dolda vattenvägar, så som tunnelverk, är även de viktiga för miljöns informationsinnehåll. Trots att de är osynliga vid första anblick förstärker de förståelsen av vattenkraftens teknik och bidrar således till det kulturhistoriska värdet.

Helhetsmiljön kring kvarnen / kraftverket

Den yttre helhetsmiljön har värderats högt. Då helhetsmiljön värderas är det viktigt att lyfta värdena i vardagslandskapet och de övergripande perspektiven.

Med miljöns *komplexitet* menas att platsen har ett brett informationsinnehåll och kan förmedla flera olika berättelser. Exempelvis där det finns andra byggnader eller anläggningar vid platsen som har ett samband med miljön, så som en intilliggande herrgård eller bruksmiljö.

Även byggnader, anläggningar eller lämningar som visar på ett långvarigt vattenbruk är uttryck som bidrar till miljöns komplexitet. Exempelvis äldre kvarnlämningar, tidigare kanaler eller äldre dammar. Kopplat till platsens komplexitet är även möjligheten att förmedla en bred historisk förståelse i relation till aspekter så som makt, klass och genus.

Helhetsmiljöns *läsbarhet* är centralt för möjligheten till kunskap om och förståelse av platsen. Utan tydliga samband kan en miljö uppfattas som svår-begriplig. De delar av miljön som är svåra att uppfatta kan inte heller bidra till förståelsen av platsens kulturhistoria. Tydligheten, i form av läge, utformning och omfattning av de relaterade byggnaderna eller lämningarna är viktig.

Viktigt för läsbarheten av helhetsmiljön är även *topografins pedagogiska värde*. Miljöer med många holmar, strömsträckor och markanta fall visar på geologiska och hydrologiska grundförutsättningar för människans vattenkraft-utnyttjande. Sådana miljöer visar på människans kulturpåverkan och relation till landskapet. Vidare kan det *topologiska värdet* vara viktigt för läsbarheten i och mellan helhetsmiljöer. Detta innebär att det går att sätta miljön eller beståndsdelar i miljön i förhållande till andra miljöer eller beståndsdelar oberoende av avstånd.

Sällsynthet och hotbild är en aspekt som inte direkt utgör ett kulturhistoriskt värde, men som däremot har varit av stor vikt då ett förslag till kultur-miljöhänsyn har formulerats. Med sällsynthet menas att miljön saknar eller har få motsvarigheter lokalt, regionalt eller nationellt. Med hotbild menas att miljön och dess värden hotas av nedbrytning, utrivning, eller annan negativ förändring.

Möjligheter till *delaktighet* och platsens *tillgänglighet* utgör i sig inget kulturhistoriskt värde men har påverkat förslagen till kulturmiljöhänsyn. Vid de tillfällen då platsens kulturmiljövärden kan nå ut till en bred allmänhet har detta stärkt motiven för ett bevarande av miljön.

Bilaga 2 Arkivmaterial angående timmerflottningen i Mörrumsån

Arkivhandlingarna är hämtade ur Krigsarkivets Amiralitetskollegium med underarkiv. Alla intressanta och värdefulla uppgifter i de här handlingarna har inte berörts i rapporten men är i sig av så stort kulturhistoriskt intresse rörande Mörrumsån att de lämpar sig som bilaga.

Amiralitetskollegiet, Om Mörrums ström 1732, G IV 332

Till kunglig majestät och riksens amiralitetskollegium.

På ?? jag den 3 november nästlidna undfick tit: skrivelse av den 30 nästförlidna oktober, den uti Tit: berättat att hans kunglig majestäts till Tit: förslag lämnat, det Mörrums ström, som löper utur sjön Åsnen och faller i saltsjön nedanför Carlshamn kan bliva upprensad och bekvämlig givas till det ekvirkets nedflottande, som för kungliga amiralitetets förnödenhet hädanefter här i hövdingedömet blivit fällt och som bruksidkarna tillika med ståndspersonerna av allmogen, som vid samma sjö är boende därigenom någon nytta och förmån kunde tillfalla, så begärer Tit: jag ville inhämta vederbörandenas utlåtelse, huruvida, i anseende till den bekvämlighet de kunde finna med deras effekters nedflottande till sjöstäderna, skulle vilja bidra något till samma ströms upprensande, emedan, å annor händelse och därest omkostnaden på hans kunglig majestät och kronan ankomma skulle, då de som sig därav vilja betjäna, någon avgift jämväl böra tåla, med mera som Tit: ?? behagat anföra, har jag straxt därom låtit avgå brev, såväl till de bruksidkare, som vid sjön, även belägna är, som ock till vederbörande kronobefallningsmän att detta nyttiga verket underrätta såväl ståndspersonerna som allmogen att dem föreställa om de, i anseende till den dem igenom denna ströms upprensande till flytande förmån icke skulle vilja något därtill bidra, varpå de inkommit att avgivit sina berättelser, att vad ståndspersonerna och allmogen vidkommer, så har ingen velat bekväma sig därtill något att contribuera, emedan de med de ringa varor, som de kunna giva att avsätta vid sjöstäderna, tycka sig finna sin utkomst, när de föra den landvägen, men beträffande bruksidkarna, så har allenast herr assessoren Gustaf Bergman med dess intressenter uti Husaby järnbruk sig sålunda däröver förklarat och utlåtit, att så vida den ofta omförmälda Mörrums ström, kan ifrån sjön Åsnen neder till saltsjön göras navigabel till att med tjänliga fartyg eller pråmar transportera neder brukseffekter, bestående av järnkanonen, kakelugnar, annat gjuveri och dels stångjärn, samt andra ifrån tillbaka avhämta, allehanda bruks och folks påhållande varor, och nödvändigheter, vill han med dess intressenter å bemälda Husaby bruks vägnar bestå och förskjuta 3 à 400 daler smt: men skulle denna strömmen intet vidare bliva navigabel, än man blott med trän, plankor och dylikt i densamma kan nedflotta, så skall bruket därav ej den ringaste nytta tillfalla

och på slik händelse intet kan något bestå emedan slikt virke till bruksbyggnaden ansenligt alla år påhålls och intet därav är att avlåtas; och ehuru väl de övriga ståndspersoner, bruksidkare och allmoge ej velat bekväma sig till något förskotts görande till denna ströms upprensande, så lærer dock, därest strömmen göres så navigabel, att de kunna med deras effekters och varors upptransporterande sig betjäna, de ofelbart söka få nyttja samma bekvämlighet, emot en viss ?? eller tulls erläggande, som där kunna inrättas, vilken med tiden ej allenast torde kunna stoppa de omkostningar som nu förut av hans kunglig majestät och kronan göras, utan ock sedan årligen importera, besynnerligen handlande från Carlsrona och Carlshamn, kunde därigenom få sina varor hit upp till Husaby bruk, och därifrån åter de effekter, som här uti landet kunde givas, dit neder transporterade; vilket allt jag härigenom Tit: till hörsamt svar bort vid handen given, och städse förbliver

Tit

?? tjänare

And: Koskull

Wexiö 17 december 1732

Amiralitetskollegiet, Mörrumsåns upprensning för flottning 1733, Ell c

Ink 18 juni 1733.

Högvälborne etc.

Eders excellence samt kunglig majestäts och riksens amiralitetskollegiums höggunstiga skrivelse av den 12 innevarande månad, jämte herr generalmajoren och landshövdingen, högvälborne baron Koskulls brev, som efter höggunstig befallning här innelyckt tillbaka följer, har jag erhållit, uti vilket svar ogörligheten av det virkets framskaffande som till Mörrums ströms upprensning rekvireras samt allmogen i Kronobergs län därvid tagande skada noggrant föreställas, vilket ock i sig självt torde utfalla, så framt bemälda virke långt ifrån kommer att fällas, men alldenstund till de provisoriska dammar, vilka i förstone anläggas, icke behövas annat virke än sådant som närmast vid åsidan står att erhålla, antingen det är grova, björk, eke, furu eller vad det vara må, så synes ock som därvid ej heller någon särdeles svår körsel förefalla kan; dessutom som eders excellens samt kungl majestät och riksens amiralitetskollegii höggunstiga instruktion befalla mig först begynna arbetet här i Blekinge vad ?? stället där upprensning behövs, och ovisst är hur fort arbetet vill avancera, antingen man därmed kan bli färdig i år eller ej, emedan detta är det svåraste av alla de andra ställen, och behöves härvid likväl ingen annan handräckning av körsel än den som de

närmast intill liggande hemman i Blekinge kan fournera (leverera), alltså är ock ovisst om något arbete med upprensning av ån i Kronobergs län, denna sommaren kan företagas, vilket tiden lär utvisa, varöver jag till följd av undfångna höggunstig befallning med ödmjuk berättelse tydligt inkomma skall.

Åligger mig ock i ödmjukhet berätta att espingen (tung lastbåt) med materialerna, kom den 14 om aftonen hit och igår blev han löst (lossad), samt av materialerna bortskickade; idag har jag fått skjuts till resten och uppådat 16 man båtsmän till måndag morgon att vara vid Härnäs där arbetet vill gud begynnas.

Sedan min förra ödmjuka berättelse är flera ekeplankor inkomna så att 210 st nu ligga här på platsen färdiga att kunna inlastas; allmogen begära ödmjukeligen att få de penningar som dem resterar och jag framhårdar etc.

(- - -)

Carlshamn den 16 juni 1733

Ab Falkengreen

Mörrums ströms upprensning, juli 1733

Stormäktigste allernådigste konung!

(Befallt. Vard d 24 juli 1733)

Det har översten, baron Bildstein givit kollegio tillkänna, att han i följd av eders kungl maj:ts nådiga befallning samt därpå med kollegio förd korrespondens, har gjort den anstalt, att 100 man gemena av Kronobergs regemente i morgon, som är den 12 juli, bliva till uppdämningsarbetet vid Mörrums ström inställda. Och ehuru väl eders kungl maj:ts och riksens statskontor utfärdat dess ?? durchtågsförläggningen allenast för 100 man gemena, men intet för någon över- eller underofficerare, så har dock översten beordrat en fänrik att vara manskapet följaktig till den ?? de bestämda voro, men inte till den ändan, att bliva där kvar, utan sedan manskapet vore avlevererat sig åter till regementet förfoga. Men? Emedan nödvändigt är, att ovanberörda 100 man bliver under detta arbetet bestyrda och i disciplin hållna av några deras egna officerare, helst dem är allenast amiralitetsofficerare, som arbetet har att dirigera och således intet kan hinna med, att på alla ställen följa? det arbetet har sin flitiga gång, så har kollegium i underdåning förmodan, att däröver vinna eders kungl maj:ts nådigste approbation, nu anmodat översten, baron Bildstein, att kommendera 1 löjtnant eller fänrik, 2 underofficerare, 1 fältskärsgesäll, 1 trumslagare och 1 profoss, att infinna sig vid kommenderingen med oftalemälta 100 man och därå förbliva, så länge den påstår, anhållande

kollegium underdånigst, att eders kungl maj:t sådant i nåder täckes gilla samt nådiga order utfärda till vederbörande, att låta berörda över- och underofficerare, med de flera, på marschen fram och tillbaka ifrån regementet, till den ort arbetet förhavas, tågordningen tillgodo njuta, varför på kollegii begäran översten Bildstein, vad frammarschen angår, nu ?? går i förskott, lärandes ?? eders kungl maj:t nådigst ?? att på lika sätt förordna, ?? till Mörrums och Lyckeby strömmars upprensning någon kommendering kommer att ske och Kalmarregementet, eljest har kollegiums förra underdåniga av den 26 nästl förmält, att de kommenderade lantmilisen bliva vid detta ?? av amiralitetsmedel ?? på samma sätt, som det ske, ?? brukas vid fortifikationsarbeten, med till...

(- - -)

Carlsrona den 11 juli anno 1733

Volym 66

Ink den 21 juni 1733.

(- - -)

...åligger mig i ödmjukhet berätta, att så mycket virke blir färdigt och tillhandabragt, att dämningen först i andra veckan kan begynnas, alltså vore nödigt att mr Sheldon (skeppsbyggaren vid Karlskrona örlogsvarv) dessförinnan kommer hit, ty här är 2 utvägar att göra flottrännor och jag är väl av den mening, att på den västra sidan såsom det är markerat i kartan, skall vara det säkraste stället, men understår mig intet av eget bevåg göra valet, eller lägga handen därvid förrän jag fått mr Sheldons sentiment (åsikt), således vore kartan vid detta tillfället nödig att ha vid handen, samt att dammbyggaren Carl Kruse med detsamma kom hit – jag framhårdar etc

(- - -)

Härnäs den 19 juni 1733

Ab Falkengreen

Ink den 25 juni 1733.

...skrivelse av den 21 hujus (denna månad) har jag erhållit, (och som att arbetsmanskapat här vid Mörrums ströms upprensande månatligen kommer att ombytas, samt att jag med tydlig berättelse inkommer hur mycket manskap som kan employeras (sysselsättas) och varest de kommande sig skola infinna) vilket allt mig till ödmjuk efter rättelse lända skall.

Alltså till ödmjuk följd därav åligger mig berätta, att om jag hade konsulterat mr Sheldon och hade dammbyggarna här idag, så skulle jag åtta dagar härefter sätta 200 man i fullkomligt arbete, ty jag har dämmningsredskap i beredskap och materialier med deras påskäftning (förmodligen att järnredskap försetts med skaft) förfärdigat, så att jag nu intet har stort annat att göra med 14 man som jag hit uppfordrat, än att inventera (uppfinna, utfundera) maskiner till stenars lättare lyftning, (se ritningen, min anm) utan går och väntar på deras ankomst.

Därför om de 100 man av Kalmar regemente blev nu först uppbådade så fort de hinna inställa sig här i Hämsjö socken vid gården Härnäs, så tvivlar jag intet att förrän de kunna komma hit skall dämningen vara gjord och finnas arbete för dem tillfyllest.

Om de 100 man som närmast är i Kalmar län så tidigt behövas?? innan de ankomma, hoppas jag med nästa post kunna giva underrättelse.

Vad över och underofficerare av landmilicien (landmilis kallades även lantvärnet, som var ett slags uppbåd av ej normalt uttaget manskap, kanske utbildat, sämre beväpnat, reservtrupper) böra njuta (erhålla) i förplägning vid detta arbetet, avvaktar jag i ödmjukhet få veta. (Den konstapeln som till bergssprängningen förordnas, vore nödigt att den vid manskapets hitkomst sig ock inställde, med sitt krut och behöriga instrument). En högbåtsman med 2 små ginor (hisstyg) eller svåra tackel vore nödigt vid maskinernas hanterande att ha vid handen. Samma högbåtsman kunde också få med sig ett timglas att reglera pustetimmarna (vilopauserna) efter; så hoppas jag om gudsgiven? (bra) väderlek och lyckan därtill skall gott arbete bli gjort i år, fastän den månatliga ombyggnaden till arbetets drift ingenting befördrar, utan mera hindrar, ty så snart manskapet är (mkt svårläst, men innebörden solklar – vana) med handgreppen, så komma de därifrån.

Allmogen som levererar plankor dagligen, giva mig ingen frid förrän de få deras fulla betalning, varpå jag den 5 innevarande månad ingivit förbrukning och nu körseldagar, så att om Schildpaddan (ett fartyg; det fanns en galeas – ett mindre segelfartyg med akterspegel – med det namnet i Blekinge) kommer till Carlshamn, så ligger där fullkomlig last, jag framhårdar etc

Härnäs i Hämsjö socken den 23 juni 1733

Ab Falkengreen

Ink den 16 juli 1733.

...skrivelse har jag jämte reglementet på lantmilisens förplägning erhållit och mig till ödmjuk efterrättelse ställes.

Arbetet går gudi lov väl, men tågvirket har stort slitage emellan stenarna i det stället där råkättingar (en kätting som normalt användes till att fästa rårna vid masten) brukas och bergborrharna måste ungefär 30 st var dag till smeden, som är lång väg, därför åligger mig med hosgående rekvisition i ödmjukhet inkomma, vad som här icke åtgår, kan vid de andra ställen nyttjas.

Nästkommande tisdag ärnar mister Sheldon vara härifrån, om hälsan vill stå bi, ty med dämningar är nu så mycket avancerat att intet tvivelsmål mera är därom, och som han har extrakt av kungliga amiralitetskollegii protokoll, här att uppbära penningar för skjuts och traktamente under denna resan, ?? så emedan där icke står utnämnt hur mycket han om dagen bör undfå, har jag låtit honom bekomma 50 daler silvermynt att vid framkomsten göra räkning för. En timmerman avskickas med Sheldon tillbaka igen som icke här bliva.

Dammybyggaren Carl Kruse vill icke arbeta för ringare dagpenning än 1 d 16 öre smt, och mr Sheldon säger att han förstår sitt arbete och är härvid oundgänglig, alltså giver jag honom det han begärt tills vidare kungl amiralitetskollegii approbation (godkännande). Nu på stunden ankomma förlöparna av soldaterna, de lära alla idag vara här och om måndag kunna gå till sitt arbete.

Fänriken skall jag söka att behålla, vartill jag framhärdar...

Härnäs den 14 juli 1733

Ödmjukaste tjänare

Ab Falkengreen

Ink den 30 juli 1733.

...skrivelse av den 26 innevarande månad, har jag erhållit, till ödmjuk följd varav, här innelyckt följer kvartersman Waldaus berättelse om stålets mottagande; denna smeden Wilhelm Zimmerlund benämnd, har tillförne varit brukad att ansa bergborr för verkmästaren Steyer när han till kruthuset sprängde på ?holmen och har jag efter många förut gjorda försök hos andra funnit denna bäst förfaren i samma arbete och ger det lindrigaste priset. Jag har proberat (provat) att låta slå stålet sönder mot skarpa stenar, men det bockar sig som järn och det stålet jag fick från Karlshamn är lika sådant, man får hjälpa sig därmed det bästa man kan.

Beträffande de 100 man av Kronobergs regemente som i följd av hans kunglig majestäts nådigste befallning skola lösa de härvarande av, så är min

öfögripliga mening denna, att när dessa har arbetat deras tour till medio augusti, så vore onödigt i år att uppbåda flera soldater, ty först är depence (kostnad) med fram- och återmarscherande, sedan är man inte säker hurudan väderlek efter den tiden vill bli, dessutom komma jag då ungefär, att flytta rätt? neder åt strömmen, varest där och var behöver röjas och vara vidlyftigt att emplojera det ?? manskapet på så många ställen där man icke alltså? kunde ha tillsyn och ifall jag skulle behöva dessa soldater nu 8 dagar längre än deras tid är, så låter det sig väl göra, med överstens befallning sedermera vore nog om jag finge uppbåda båtsmän allt som arbetet kräver och låta dem som länge varit här, efter hand avgå, så är de nöjda och finge? jag således slippa att besvära eders excellens och kungl kollegium i år med uppfordrande av varken soldater eller bönder.

Jag hade väl uppfordrat 147 båtsmän, men absenti (frånvaro) och sjuka har gjort antalet högt till 127 man som dagrullan närmare skall utvisa och därmed har jag kunnat förse alla på krävande arbeten.

Jag har orsak att berömma både båtsmän och soldater, de är endräktiga, och arbeta med flit och oförtrutenhet, så att de med lust emulera (tävlar) med varandra, om mesta prisen.

Vid slutet av andra veckan förmodar jag kunna giva närmare rapport om arbetets avancerande, jag framhårdar...etc

Härnäs den 28 juli 1733

Ab Falkengreen

Inkom ?? 1733

...åligger mig i ödmjukhet berätta att jag förliden vecka varit uppåt Småland och besett de ställen i ån som behöver röjas, emedan vattnet är nu ansenligt mindre, än då jag avtog ström? har jag ock bättre kunnat erfara beskaffenheten där uppe och kan mig intet annat finna än alltsammans som nu återstår, måtte med 200 man i 3 månaders tid vinna sin fullbordan; och ehuruväl regnväder nu en två veckors tid till en del hindrat detta arbetet, så har jag likväl gjort flottvägen genom Blekinge län färdig att allehanda virke kan komma fram. Nog kunde man där och var göra flottningen ännu mera commod (tjänlig), men som det begynner bliva kallt; vattnets vägar i ån och rantet blir i morgon till ända, så ärnar jag låta därmed bestå och sist i denna veckan sluta arbetet och bryta upp här ifrån.

Ett inventarium upprättar jag på de materialier som här bliva kvar och det som är odugligt eller behöver reparation låter jag föra till rådman Cornéer i Karlshamn som vid tillfälle, när de övriga ekeplankorna hämtas därifrån kan avskickas sjöledes till Karlskrona. Rådman Cornéer vägrar väl inte att påtaga sig både detta och andra kungl amiralitetskollegis kommissioner, som kanske hädanefter årligen lära förefalla, men han såge gärna att eders

excellens och kungl amiralitetskollegium höggunstigt täcktes gratificera honom med någon vedergällning för sitt besvär, vilket jag åt förbemälda rådmans begäran icke underlåta i ödmjukhet andraga;

Och jag...

Suskull den 11 september 1733

Ab Falkengreen

Volym 67

Ink 27 juni 1734.

...till fullgörande av min skyldighets plikter, har jag vad denna mig i nåder anförtrodda förrättning, funnit nödigt efterföljande i ödmjukhet att andraga.

1). I anledning av eders excellens, samt k m o r am-koll högg brev av den 1 hujus, har jag rest längs Mörrums å och icke allenast sökt uppspåra vad trävirke, som i ån, genom de uppensade ställen blivit nederflottat, samt vem det tillhört och besynnerligen examinerat de karlar, som gemenligen låta bruka sig vid flottningen uti bemälda ström, vilka väl tillstått sig för Karlshamnsborna flottat så stort antal av virke, som närgående specifika tion vid handen giva, men bönderna uti Övre (borde väl vara Östra, men mkt svårläst) Härnäs, varest strömmen går tätt intill, berätta att i år gått därigenom över 50 à 60 tolfter balkar för en 5 eller 6 veckor sedan, vilket bemälda flottarna icke vilja vidgå eller bekänna, utan ock; genom allmän publication å predikstolarna härkring, nämligen uti Jemsjö, Asarums och Nykyrke socknar, låtit kungöra, det intet privat folk tillåtes att flotta några trävaror på de uppensade ställen i strömmen tills vidare förordnande, såsom och eljest, på vissa ställen gjort den anstalt, att intet får passera fram.

2). Vad arbetet med uppensningen angår, så har man nu så vida därmed kommit, att första rännen har vid Vrågeboda, i denna veckan blir alldeles klar, bestående samma uppröjning av 360 alnars längd, som förmodas nu vara och bliva uti ett fullkomligt stånd: havande även under denna tiden, låtit förfärdiga 2 dämningens verk, att nu även är klart, att genast begynna med uppensningen.

Denna dämning, som består av en 210 alnar, lång dämning, har varit ganska svår, att till dess fullbordande åtgått en stor myckenhet av balkar och annat svårt virke, förrän man uti den myckna stenhärvan, samt starka forsen uti strömmen, kunnat dämna vattnet ifrån och få tät, varefter jag än vidare låtit dammbyggaren med nödigt manskap begynna på 3:e dämningen vid Granströmmen, som därvid ligger och kommer att angripas med röjningen och sist den 4:e dämningen, som blir vid Tratteholma och Slättesmåla, att så

snart den är till ända, varefter? dammbyggaren, ej mera vara nödig i år, emedan de nyssnämnda ställen är de svåraste upprensningarna uti strömmen, som jag noga besiktigat och i ögonmärke? sett, varandes de övriga ställen allt små ställen att uppröja, neder åt Härnäs, som ringa svårighet drager.

4). Ed exc o k koll berättas ävenväl ödmjukeligen det jag anordnat med en bonde här i Vrångeboda om nödiga kol (träkol, förmodligen) till smeden, att själv föra dem fram till smedjan till 6 öre smt tunnan, vilken hava att avlåta en 40 à 50 tunnor, och när de är utgångna, fås de ej på en mil när, varest följer att kolen komma till större pris att få. Eljest rekvirerar smeden en 5 à 6 tunnor stenkol till hjälp med de andra.

5). Härjämte överförande 2 rekvisitioner till nödiga materialier vid arbetet, samt även anhålles ödmjukeligen, att pockenholtsskivor till taljeblocken, i stället för bokeskivorna måtte tillika med de näst förestående rekvirerade persedlar, samt stenkolen, bliver med det första hit till Karlshamn översända, emedan bemälda bokeskivorna till detta svåra arbetet, befinnas alldeles odugliga.

6). Den överstyrda? assignation på de 400 d smt, i bancosedlar, varder även härigenom kvitterat ödmjukeligen återsänt, som ganska ringa vill förslå, till mycket folks avlöning, havandes genom mycken möda fått låna 234 d av viceamiralen, välborne W von Unge, och 200 d smt av herr borgmästare Schay i Karlshamn emot försäkran av bancosedlar igen, vilket ock genom benämnda översända ?? blev fullgjort, och således nu ingen tillgång till folkets avlöning om nästkommande lördag, har att tillgripa, belöpanades sig uti ett för allt, för hela kommenderingen uti var vecka 337 d smt, varest ed exc o k koll behagade höggunsteligen antaga, huru ?? ?? bliva använda. I anseende vartill jag ödmjukeligen anhåller det några tillräckliga penningar må? bliva hit remitterade uti bancosedlar, på det man åtminstone kunna hava att förråd till en 3 à 4 veckors avlöning, varigenom skjutspenningar även kunna besparas, som nu åtminstone en gång i veckan annars åtgår till så ringa persedlars transporterande, denna långa vägen uppför.

Varöver avbidas ett höggunstigt svar, och framhårdar med ödmjuk vörndnad

Eders exc...

Vrångeboa den 24 juni 1734

Allraödmjukaste tjänare

C? Anckarfiell

Följande köpmän uti Carlshamn hava innevarande år låtit flottat virke utför uti de upprensade ställen som mig är berättat, nämligen:

Sven Thorn – 9 tolfter

Anders Broberg – 8 tolfter

Johan Soneson – 5 tolfter

Sven Lundberg – 2 tolfter

Mats Svenson – 8 tolfter

= 32 tolfter 16 el 18 alnars längd furubalkar.

Dessutom haver Anders Broberg och Anders Soneson här vid Östra Härnäs liggande 40 tolfter 9 alnars bräder som de velat flotta utför vilket jag gjort förbud på tills vidare order.

? Anckarfiell

Ink den 4 juli 1734

...höggunstiga brev av den 27 nästlidna juni, tillika med 600 d smt uti bancosedlar, blev mig nu på stunden tillhandaställt, av vilka penningar, jag nu för framlidna vecka får avlöna arbetsfolket, men vill dock icke förslå till nästkommande veckas avlöning, som eders exc o k koll av föregående juni månads förslag täcktes antaga. Härmed gives även ed exc o k koll ödmjukeligen tillkänna, att en båtsman herr vice amiralen von Unges kompani Mats Pärson Trana benämnd, är den 25 sistlidna juni ifrån denna kommenderingen avviken och rymd, vilken under dess vistande här även med tjuveri blivit befunnen.

Ännu har man ingen handräckning, genom kronobetjänterna här uti Småland kunnat erhålla, att icke lämna det ringaste, varken skjuts eller annat, som vid denna förrättningen kan rekvireras, varigenom, man ej ringa hinder uti kungl maj:ts tjänst dagligen bliva underkastad, för den skull har jag härigenom än ytterligare, aldrig? ödmjukt skolat iterera mitt förra översända brev, varefter eders excellens och kungl kollegium torde förfoga den goda anstalt, varigenom kronobetjänterna och allmogen i detta län måtte deras skyldighet fullgöra.

Framhärddar...

Vrångeboda den 30 juni 1734

C Anckarfiell

Ink 26 augusti 1734.

Sedan de trenne svåra upprensingsplatser vid Vrångeboda, samt Idekulla, blev fullgjorda och iståndsatta, begav jag mig förliden måndag, som var den

19 hujus, med hela kommenderingen hit neder till Slattesmåla, varest åter Giellströmmen, Tratteholme, och 2 ställen vid Slattesmåla kvarnar, kommer att tagas under arbete, varuppå nu med all flit kontinueras.

Alldenstund soldaterna, högeligen besväras sig över detta arbetets svårighet, som de nu mot en 3 månader varit underkastade, utan ??, och fördenskull om hemförlöst härifrån erhålla, ty har jag förmedelst ödmjukeligen velat förfråga, om icke samma manskap kunna här österut? villfaras, eftersom jag förhoppas med båtsmän allena, som jag nu har uti arbete vid denna förrättningen, förmenas hinna med de återstående upprensningsplatserna, såvida väderleken någorlunda? vill foga sig, att folket kan ?? sig, för allt för mycket väta och regnväder. Eljest berättar herr fänriken, att mot en 8 dagar, sedan eders excellens och kungl kollegii svar ??, lärer väl draga ut, innan höga landshövdingeämbetet i Växjö fått, föranstalta om behörig marschritt för dess kommando, varförinnan han icke kan uppbryta med marschen härifrån.

Sedan de förut betingade kolen, som jag genom brev till kungl kollegium, för detta ödmjukeligen berättat, blivit alla, har jag så brukspatronen herr Jacob Blom på Ollshult?, förackorderat om nödiga kol till smedjan, för 4 öre smt tunnan, som måste, genom skjuts 1 mil hitföras, så ofta de för smeden behövas.

Det är att beklaga, att man finner en så stor svårighet att ernå penningar i Karlshamn, för bancosedlar, som uppå de anordnade 2 000 d smt vid tullarna, havande skrivaren, var gång, penningar blivit avhämtade, måst ligga att vänta fulla 8 dagar, allenast på en 4 à 500 d smt, varigenom folket veckotals, icke kunnat undfå sina penningar, utan alltid måst åtnöja sig med en veckopenning, när de förtjänat tvenne, varöver de sig högeligen besvära, att de icke med sitt underhåll, så bliva ackommoderade, som om de var vecka fingo sina penningar, att betala i sina kvarter, havandes väl tullnärerna nu vid månadens slut om tillräckliga penningar gjort tysta, men huruvida sådant kan vara pålitligt, eller ej, lärer denna månadens ända, utvisa.

Konstapeln gör åter påminnelse om de förut rekvirerade brandrören (till sprängning), som man, ännu icke hört framkomma.

Framhärdar...

Slattesmåla den 23 augusti 1734

C Anckarfiell

Ink den 4 september 1734

(- - -)

Så framt väderleken varit så foglig, att arbetet vid strömmen, kunnat drivas med lika force och beständighet, som det förut, ock uti sommaren låtit sig göra, hade man intet tvivelsmål haft att befara, med mindre, eders excellens och kungl kollegii nu nyligen ankomna höggunstiga skrivelse av den 27 i nästförflutna månad, förmäles och påyrkas; men alldenstund, denna tiden, nu en 14 dagar, bortföre eller mera, givit en kontinuerlig väta och nederbörd, som dagligen håller vid, varigenom vattnet i strömmen så tilltagit och förökats, att det går karlen, som i strömmen arbeta måste, upp under armarna, så att han med stor svårighet kan bärga sig, även ock för köldens skull, som nu på året förefaller: varandes även strömmen vid de platser varuppå nu rensas, att den beskaffenhet, att man icke heller kan betjäna sig av någon dämning, utan folket måste uti djupa vattnet, med blotta händerna allena, utan att kunna nyttja nödiga instrumenter, svåra, såväl som mindre stenar av strömmen upparbeta, varav manskapet som måtte låta sig benöja med lador och uthus, att ligga uti, icke få deras behöriga skötsel med kläders torkande och annat, av köld och väta fara ganska illa, ock ?? därigenom sjukna, helst soldaterna, vilka nu en 3 månader här vid strömmen varit arbetande; för den skull, kan vid så fatta omständigheter eders excellens och kungl kollegium, jag icke förvisa, om arbetet i ?? fullkomligen, på alla ännu återstående ställen före, med de båtsmän icke för handen är, utom soldaterna, kan bliva till slut bragt och fullgöras vartill, jag ??, efter min skyldighet, icke skall understå, att bidra, uti allt vad, som för mig står ?görande.

I lika måtto har jag bort obemäلت lämna, att nu ytterligare ödmjukeligen andraga, de besvär varmed, soldaterna mig dagligen överhopar, om hem (otydligt, men de vill bli hemskickade) emedan de säga sig omöjligan kunna längre med detta svåra arbetet uthärda, vilket allt eders excellens och kungl kollegii höga omprövande ödmjukeligen underställes.

Framhårdar...

Slattesmåla den 3 september 1734

C Anckarfiell

Ink den 11 september 1734.

Härjämte följes augusti månads förslag över uppbörden och utgiften vad Mörrums ströms upprensning, som vid berörda månads utgång skulle varit överskickat, där skrivaren varit närvarande, men som han vid den tiden mest ligga i Karlshamn och invänta penningar till arbetsmanskapets avlöning, har det kommit härtills i dröjsmål.

Av eders exc o k kollegii senare skrivelse av den 5 hujus, förnimmas, att soldaterna böra ännu längre uppehålla sig ?? årensningen, och således få

behålla lika antal av manskap, som jag hit intill fått uti arbete, varmed jag efter min skyldighet, skall driva arbetet, så långt görligt är, och min yttersta förmåga kan tillstärka, och väderleken vill tillsäga, vilken dock genom detta alltför överflödiga regnvädrer varit nu 3 veckor bortföre mycket hinderligt och som ännu dagligen förökas, kunnandes man icke säga sig någon dag, vara fri för regnväder. Och de medel som till förrättningen anordnade blivit, är ej mera tillgång, än till innevarande veckas avlöning och således vet ingen utväg? Till den nästinstundande veckan; fördenskull ?? sådant eders excellens och kungl kollegium ödmjukeligen bort vid handen giva, med lika ödmjuk anhållan att nödiga penningar nu med det allra första, kunde bliva anordnade, på det folket, som slita jämmerligen ont i denna svåra väderleken, icke måste bliva?, kunnandes jag ännu, obemäلت lämna, att berätta huru svårt det är att få förväxla bancosedlar här i Karlshamn, såväl som de anordnade tullmedlen, när man dem behöver, varigenom arbetsfolket mycket lida, i det de måste hela 14 dagar, ja väl längre vänta efter sina penningar, såväl som betjänten, som var gång penningar skola avhämtas, måste ligga för sina penningar, på en främmande det 8 à 12 dagars tid, varöver, han, som en fattig skäl sig högeligen brklagar, i anseende vartill jag ödmjukeligen skulle anhålla, om icke någon annan utväg, kunna uppfinnas, till promptare penningars anhållande vid denna förrättning. I denna månaden, lärer efter kalkulation gå åt en 1 402 d smt, till vilkas hittransporterande torde finnas någon lägenhet, då man kunde, på det sättet evitera (undvika) mycken olägenhet, både på och annat, som i all ödmjukhet högeligen varder rekommenderat.

Slattesmåla den 9 september 1734

J Anckarfiell

Ink den 17 september 1734.

Alldenstund, de långt för detta, rekvirerade 100 brandrör (rör för tändning av krutladdning) till sprängningen, ännu icke framkommit och konstapeln berättar sig hava dem helt nödiga nu, helst ej flera är i behåll, än till idag kunna brukas, för den skull har jag nu blivit förorsakad att skicka närvarande? expre (budbärare), med ödmjuk begäran, att sådana desidererande (önskade, eftertraktade) brandrör, måtte nu genast, på något sätt bliva hit styrda, emedan hela arbetet däruppå beror och skulle till äventyrs dessa persedlar... så voro likväl nödigt att denna expre med några stycken?? ?? ??, blevo försedd, emedan bemälte expre

Inkom den 23 september 1734.

Till ödmjuk följd av eders excellens och kungl maj:ts och riksens amiralitetskollegii höggunstiga skrivelse av den 17 hujus, har härmedelst ödmjukeligen bort mig utlåta, att fastän soldaterna till slutet av denna månaden blivit här vid arbetet brukade, hade man ändå omöjligen vid denna årstid, efter eders excellens och kungl kollegii höga åstundan, på all ännu återstående ställen i strömmen, i år kunnat komma till slut, sedan vattnet blivit så överflödigt och tilltagande i ån, varuti soldaterna, såsom ?? icke kunde sonderas (få dem att) att arbeta, ehuru man sig vid månde bete, i anseende vartill min ?låtelse var, att hinna lika långt med båtsmännen helst det mesta av svåraste arbetet, numera ske? i vattnet, varvid båtsmännen endast bli? Brukade.

I min, till kungl kollegium under den 9 sistlidna juli insinuerade (inlämnade) deduction (beskrivning) angående Mörrums ströms upprensning, berättades väl, att arbetet, i denna sommaren skulle komma till slut och dit, därest herr kapten Falkengren i förlidet år begynta, dock med det förbehåll, såvida väderleken därefter ville foga, att man med lika force kunnat arbeta hela tiden, hitintills, som till den tiden skedde samt, där de rekvirerade 70 man, till fyllnad 300, då genast ankommit, hade intet ?? skull att befara, med mindre, arbetet vid denna tiden, eller slutet av innevarande månad, efter min dessein (förslag), skulle varit klart, men som ingen ?? omständigheter, varit mig behjälpliga, utan helt contraire (emot), i det väderleken, uti fulla 3 veckor, varit ganska regnaktig, som tillförne är omnämnt, att således ej ringa hinderlig för arbetsfolket, genom det överflödiga vattnet, som kommit i strömmen, såsom ock att de 70 man, som blev begärda den 9 juli, men först den 9 augusti ankom, fördenskull lär eders excellens och kungliga kollegium höggunstligen finna, att jag till verkets ofullkomlighet, icke kan vara orsaken, tagandes gud till vittne, om jag icke efter min yttersta makt, gjort härtill, allt vad i min förmåga stått till görande att driva denna saken i år till eders excellens och kungl kollegii höga vilja och åstundan, samt höga överhetens besynnerliga (särskilda, utmärkta) fördel och nytta.

Sedan med förrättningen flyttat hit utför till Slattesmåla, har jag nu dels övergått, och dels är under arbete, med, med följande arbetsplatser, nämligen:

- 1). Giellströmmen, bestående av en 240 alnars längd.
- 2). Tratteholme 770 alnar.

Ett stycke därifrån, det tredje, 81 alnar.

Det fjärde vid Ekebröstet, 172 alnar och det femte, en flotträna, som går under Skåramåla land av 86 alnar. Det sjätte vid Slattesmåla kvarnar, finnes en uppörjning dito en 405 alnars längd och sjunde upprensningen emellan Carsehult och Bökeholmarna åt Biellenäs, som består av 660 alnar, varest strax begynnes det svåra upprensningsstället vid Biellenäs, som eders

excellens och kungl kollegium åstundar få veta och jag ej så noga kunnat, i den för detta insinuerade berättelsen anmärka, helst upprensningsplatserna varit så överflödiga och många. Av dessa nyssberörda platser, som ej ännu är fullgjorda, har jag satt mig före, att innan med förrättningen upphöres, till slut bringa och igenomgå med dessa båtsmän, jag nu har, men att kunna gå vidare eller företaga det svåra stället vid Biellenäs, som kungl kollegium omförmäler, det finner jag vid denna tiden på året, utan att fördärva manskapet, alldeles ogörligt, besynnerligen (särskilt) som man icke kan nyttja någon dämning där, utan karlen måste nödvändigt, hela dagen igenom stå där uti arbete i vattnet, så vid sprängning, som all annan upprensning, vilket kan lätteligen vid första sommardagen låta sig göra, då man ändå kan betjäna sig av strömmen nästkommande år då flottningstiden går för sig.

Slattesmåla den 20 september 1734

J Anckarfiell

Inkom den 30 september 1734.

Sedan jag närmare befunnit, att de arbetsplatser, varom i mitt senaste under den 20 hujus, ödmjukeligen förmältes, i det senaste till den 4 eller 5 uti nästinstundande månad, lär bliva fullbordade och klara; alltså underställes förmedelst ödmjukeligen om icke båtsmännen, då kunna hemförlösas härifrån, eftersom själva omöjligheten hindrar, att i år komma vidare med arbetet, sedan så långt på hösten lidit, och vattnet blivit i strömmen så överflödande i vilket fall, ävenväl ödmjukeligen förfrågas om arbetsmanskapet bör njuta förplägning och skjuts som förr, här i länet varest nu arbetas, eller i Blekinge län, som ligger allenast $\frac{1}{2}$ mil härifrån, allena kommer att draga försorg, som synes vara det bästa, i anseende därtill att mera, än 2 dagars förplägning till manskapet, åtgår, varigenom man kan evitera (undvika) en hoper vidlyftigheter på ett och annat sätt, innan behöriga anstalter på alla ställen i Småland bliver fullgjorda för en dag förplägning, huld (omvårdnad) och en halv mils handräckning av skjuts för berörda båtsmän.

I lika måtto rekvireras eders exc och kungl kollegii höggunstiga efterrättelse, hur med de sönderslitna och fördärvade materialier vid denna förrättningen skall förhållas, antingen de skola härifrån till Karlshamn försändas till vidare fortkomst med någon sjölägenhet till Karlskrona, eller här i orten nedläggas, tillika med det som ännu kan vara i stånd och brukbart, vilket man förmenar vara rådeligt, på något visst och säkert ställe här insätta till nästkommande år, då de till vidare continuation av arbetet, lärer behövas. Varöver med ...

Slattesmåla den 25 september 1734

J Anckarfiell

Volym 68

Inkom den 7 augusti 1735.

Högvälborne..,

...åligger mig i ödmjukhet berätta, att flottrännen vid Havskvarn som är 730 alnar lång blev igår färdig, och provflotten gick obehindrat därigenom, flotten består av 5 träd, det ena är en granspira, 63 fot lång, 20 tum i diameter en famn från storändan, men i lilla ändan allenast 9 tum. De övriga 4 st furuträden är 53 à 56 fot långa, 11 à 12 tum tjocka, de är alla nyligen huggna och, av det de är råa gå de tämligen djupt, jag har icke haft avseende på trävirke, utan tagit de största, som fanns tätt bredvid sjökanten, till att försöka kanalerna. Nu går samma flotte allt för utför till dess jag hinner kapten Anckarfiel, skall flotten dessförinnan stanna som jag väl tror på ett ställe lär ske vilket man ansett såsom flottbart men finns likväl besvärligheter i vägen, så skall det ändock med guds hjälp snart bli klart; olikheten av detta arbetet kan då? avses att den flottrännen vid Havskvarn som är 730 alnar lång blev färdig med 9 dagars arbete, men uppå den jag gjorde vid Ry som allenast är 350? alnar tillsammans arbetades i två veckors tid, jord? Och svårigheten med dämningarna är ganska olika, huru mycket det vidare avancerar skall jag framdeles i ödmjukhet berätta, framhårdar...

Inkom ?? 1735.

...skrivelse av den 6 innevarande månad jämte bancosedlar på 1 200 d riksmünt har jag erhållit, varpå assignationen kvitterad av skrivaren Wykman här innanlyckt följer.

Varjämte mig åligger i ödmjukhet berätta att sedan provflotten gått utur insjön Åsnen och kommit 1 ½ mil utför strömmen, måste jag låta honom stanna något nedanför gården Idekulla, vilket ställe man ansett såsom flottbart och gick flotten fuller därigenom men med någon risk? för flottkarlarna, i synnerhet vore det där för svårt med höst- och vårflod, alltså har jag gjort passagen på ett bekvämligare ställe, ?? i morgon vill gud bli färdigt, sedan går flotten fort och kommer in uti de rännor som förlidet år gjordes, varest intet hinder är i vägen förrän vid Biällenäs, där kapten Anckarfiel nu arbetar, så att jag den 13 hujus vill gud lærer komma dit, både med flotten, materialier och manskapet, skulle eders excellens o kungl am-koll behaga att jag sedan reser hem till Karlskrona emedan nu kan bestridas och hunnit? färdigt, eller ock att jag skall bliva vid arbetet till dess allt blir fullgjort samt underställas det ed exc o kungl am-kollegii höggunstiga omprövande, emellertid går jag med mitt manskap neder mot Härnäs och röjer bort vad som kan vara i vägen, vid ??, Hommabygd och Ebbamåla blir väl något att göra, men så går det väl snart färdigt så kan ock nu

dammybyggaren Carl Kruse umbäras, emedan timmerman Jan Trast som varit med mig, kan alltsammans bestrida och vid slutet av denna månad kan åtminstone soldaterna skeppas hem igen; huru det vidare avancerar skall i ödmjukhet bliva rapporterat, framhärdat

Idekulla den 11 augusti 1735

Ab Falkengreen

Inkom den 21 augusti 1735.

...skrivelse av den 13 innevarande månad, har jag erhållit och mig till ödmjuk efterlevnad ställa skall, de impracticable ställen i Mörrums ström, varest ingen flotte (man använder den dialektala formen flotta) tillförne kunnat gå fram, de är nu alla färdiga och flottbara ända ifrån Åsnen till Nybro eller Svängestaden, därest virket plägas uppdragas och sedan köras till Karlshamn, varav det sista ögnades förliden torsdag? Som var den 14 hujus och flotten gick sedan obehindrat därigenom, så att allt arbete som sedan efter sker i strömmen användes till att förbättra åtskilliga ställen här under i Blekinge, varest flottning långliga tider varit brukad och ännu årligen brukas, nu på det sättet, att med svårt virke måste den taga tiden i akt höst och vår och ändå med besvär kommit utför, men om sommaren eller då litet vatten är allenast lätt virke av furubjälkar och dylikt kunnat flottas fram, därför har jag tillika med kapten Anckarfiel dragit upp hit utför och tagit arbetet under händer på var sina ställen där det allra mest behövas, och skall jag uppå ed exc samt k am-koll erhållna högg tillåtelse fortfara till dess jag närmare kan ?? slutet och med nästa post insända projekt till ett constitutorial för flottkarlarna och däröver avbida ed exc o k am-koll högg gottfinnande.

Bancosedlarna stodo ingen annorstädes här i nejden att förväxla än i Växjö emot rundstycken och plåtar, för övrigt skall sparsamheten i görligaste måtto bliva iakttagen, och jag framhärdat...

Hofmannabygd den 18 augusti 1735

Ab Falkengreen

Inkom den 25 augusti 1735.

Till eders excellens samt kungl maj:ts och riksens amiralitetskollegii höggunstiga beprövande, översänder jag i ödmjukhet här innelyckt projekt

till konstitutorial och inventarium för flottkarlarna, varjämte i ödmjukhet anhålles det befallningsmannen Torsell måtte av landshövdingeämbetet i Karlskrona få order att avskriwa de tvenne dagliga förplägning som kompaniskrivaren Hall av honom uppburit och till båtsmännen fördelat, då de marscherade upp till detta arbetet i Småland, i annor händelse vill kompaniskrivaren det av deras lön indraga?, därför göra båtsmännen dagligen därom påminnelse, helst som soldaterna samma förmån inom länet åtnjutit.

Nu är flotten kommen in i Blekinge och går jag på den östra sidan om strömmen och Anckarfiel på den västra, varpå ?? ställen allt utför och förbättra flottvägen där som nödigt prövas så att eders exc o kungl am-koll med säkerhet kan denna vinter låta hugga virke omkring insjön Åsnen och få det utför tillkommande sommar vill gud; jag framhårdar...

Hofmannabygd den 21 augusti 1735

Ab Falkengreen

Inkom den 30 augusti 1735.

Ödmjukt memorial.

Sedan den av holmmajoren (av överstes rang, vid örlogsvarv) Falkengreen projekterade underrättelsen för ständiga flottkarlar i Mörrums å, kan kontoret ännu ej hava särdeles att påminna, innan med flottningen kommer i rätt gång, och man då bättre kan erfara vad regler därmed bliva nödiga. För denna gången erinras allenast vid 2:a punkten, att de böra förses med en annotationsbok, därutinnan de böra anteckna all tillkomst och avgång på deras inventariepersedlar, som varje gång bör attesteras av någon amiralitetsofficerare, så framt någon voro stadd på någon förrättning där omkring, men eljest av närmaste kronobefallningsman eller kronolänsman. Vid den tiden, som flottningen upphör bör de och ävenledes låta inventera låta inventariepersedlar, om någon då voro där omkring till någon förrättning stadd, men eljest av närmaste kronobefallnings- eller länsman.

Av inventariet 2 exemplar av vilka de behålla det ena, men den andra tillika med berörda annotationsbok insändes till kungliga collegium, som dem till varvskontoret lärer behaga remittera. För övrigt som Mörrums ström på Kronans omkostnad är gjord flottbar och jämväl med Kronans omkostnad i det ståndet kommer att bibehållas, så torde det förtjäna övervägande om icke privatorum (privata) flottningar borde med någon ringa avgift påläggas, varav flottkarlarna, utom det för dem projekterade underhåll, kunde behålla en tredjedel eller hälften och resten tillfalla Kronan, varöver flottkarlarna kunde hålla en förseglad journal: det ?? torde åtminstone kunna indraga så? mycket för Kronan, som kunde ersätta? de årliga omkostningarna och om

några överskott bliver, kunde det samlas till en fond av denna eller andra ??
strömmars ytterligare upprensande, där det framledes erfordras skulle.

Karlskrona d 30 augusti anno 1735

Rajalin

A Raab

Specifikation på det manskap som I följd av kunglig maj:ts och riksens
amiralitets höggunstiga förordnande samt givna resolution av den 5 sistlidna
juni komma att bliva ständiga flottkarlar i Mörrums ström, nämligen av 3:e
kompaniet i Blekinge:

489. Måns Dåfwhiort. x

474. Åke Skåning. x

476. Olof Skåning. x

468. Jöns Holm. x

162. Jon Gråå. x

490. Hans Kleensmedh. x

459. Åke Gråå

570. Swen Kullman. x

95. Israel Finne

96. Truls Kråka

97. Swen Tiockfår

74. Swen Styf

12 man.

Varav de som stå med full prick (här x – min anm) är redan hit uppfordrade
och de övriga ville kompaniskrivaren, välbetrodde Jonas Hall, med det
forderligaste hitsända, emedan flottningen utur insjön Åsnen tillkommande
vecka vill gud lärer komma att gå för sig; på det de må vara vid handen att
avse de metoder som därvid brukas.

Ry den 19 juli 1735

Ab Falkengreen.

Utom de på andra sidan (papperet – min anm) stående flotkarlar som är
inställda till Mörrums ström, är ock efter order i stället för sjuka
uppfordrade och framställda till Ry d ? juli 1735.

Nr 119. Nils Haraldsson Kruskopp

140. Per Håkansson Gammal.

J Hall

Amiralitetskollegium, Varvskontoret, F I, vol 22, 1736.

Kasserat uti kungl maj:ts och riksens amiralitetskollegium i Karlskrona den 6 september 1735.

Till rättelse för de vid Mörrums ström förordnande flottkarlar, resolverade kungl kollegium.

1).

Att de emottaga och utflotta till Svängestaden allt det kronovirke, som vid Hake kvarn eller bättre neder uti strömmen dem levererat varder.

2).

Att de hava noga inseende på flottrännorna, och hålla dem, så mycket görligt är vid makt, varvid när uppdämningar eller andra arbeten behövas, så inrätta de dem på det sättet, som herr majoren Falckengreen dem undervisat. Och för detta jämväl och för de materialier, som dem tilldelas, skola alla för en och en för alla stå uti ansvar.

3).

Som till det förefallande (förekommande – min anm) arbetet dem ombetros nödvändiga instrumentalier och materialier; alltså hava de med dem troligen och i vård sammeligen? att ingå, och av vad persedlar flottkarlarna vid Mörrums ström samma instrumentalier och materialier bestå, skall uti en för dem upprättad bok antecknas, uti vilken ock, all tillkomst efter hand skall uppföras och däremot å andra sidan all avgång avföras, och när den tjänar, samt någon amiralitetets officerare som uti de trakterna bedriver kronans skogshygge är tillstädes, skall samma officerare avgångarna attestera: men är ej någon officerare då tillstädes, anstår till dess den ankommer, då han skärskåda avgången; och den efter omständigheterna verifierar.

4).

När flottningen vart år upphör, bör flottkarlarna hos den, då där i nejd varande amiralitetsofficeraren eller ock så snart någon officerare dit kommer, sig anmäla, vilken då överser inventariepersedlarna, och däröver 2 inventarier författar, samt den ena till flottkarlarna lämnar och den andra till kungliga kollegium insänder, med rekvisition på det, som betarvar ersättning, då det här ifrån skall avlåtas.

5).

Skola flottkarlarna hålla noga förteckning på allt det virke, som både för Kronan och privat folks räkning framflottas, och densamma, sedan flottningen om hösten upphör, till kungliga kollegium insända.

6).

Böra dessa flottkarlar, antingen alla eller en del av dem, vart år den 25 mars som är vårfrudag infinna sig uti gården Utnäs, som ligger bredvid insidan Åsnen, varest de skola icke allenast få underrättelse, hur mycket, vad sort och vad tid kronovirket den påföljande sommaren kommer att utflottas, utan ock alla privata personer, som något virke vilja låta utflotta, böra sig där på samma tid infinna, och på lika sätt, som ovan förmåles om kronans virke sig anmäla.

Däremot skola flottkarlarna efterföljande förmåner beviljas.

1).

Varda de för all annan uppfordring befriade.

2).

Njuta de till vidare det första året som kronovirke utflottas, 2 månaders underhållspenningar i kontant, vilka dem om hösten när de sin berättelse avlägga, här i Karlskrona betalas, och vad dem kan bestås för utflottningen av privatvirke, näst instundande år, skall bliva vidare lämpat och dem till rättelse lämnat.

3).

Har ingen annan tillstånd att flotta i denna strömmen, än ovannämnda flottkarlar: Skulle någon efter skedd publikation och förbud sig sådant understå, så hava flottkarlarna makt, denne anhålla och sedan hos kungliga kollegium angiva.

4).

Enär någon dör eller så avsigkomma att han icke är mera duglig till flottkarl, så hava de övriga tillstånd hos kungliga kollegium utnämna en annan i den avgåendes ställe.

Actum ut supra

Ad mandatum ? protocoll

Knut Orelus

Amiralitetskollegiet, Om Mörrums ström och Mie å 1745, G IV 332

Promemoria i vissa mål varöver kompaniskrivaren, välbetrodde Jonas Hall ville på tillförlätelig sätt göra sig underrättad, dock med den försiktighet, att ingen märker att något sådant efterfrågas, såsom

1). Huruvida antingen någon synnerlig eller ock alls ingen flottning igenom Mörrums ström försports innan densamma genom herr viceamiralen Falckengrens bedrivande för kronans räkning år 1732 gjordes flottbar.

2). Ävenledes torde givas vid handen om Mye å kunde brukas till flottning innan kungliga amiralitetet låtit lägga handen vid dess flottbarhet: om kompaniskrivaren ??, varuti förbättringarna, som för kronans räkning i denna ån blivit gjorda bestå, och huruvida man erfarit, att något för privat räkning längre tillbaka blivit gjort, som tillberörda flottbarhet förut något kan hava bidragit.

3). Som kungliga kollegium är vid handen givet, att i förliden vintras sådana ekar skola vara stämplade till klappholtz (trä till laggekär m m), som handelsman Öhrn sedan låtit för sig stämpla, och däremot lämnat andra trän till Klappholtsocieteten, alltså ville kompaniskrivaren tillse att förskaffa underrättelse, så mål om kvanti- som kvaliteten av sådana utbytta ekar och var de stått, för genom de förut varit stämplade och vad de sedan avgivit, jämväl vilken officerare och betjänt utstämplingen därav bevisat.

4). Jämväl är kungliga kollegium förekommet, att en kronobonde skall hava fått allenast för en ek 18 daler silvermynt, nämligen av roten varmed stammen lærer menas till klappholtz 12 daler och för toppen för ett skeppträ 6 d smt; denna bondens namn och hemvist såväl som köparens vore nödigt erhålla tillika med tiden då det skett och vilken betjänt densamma utstämplat, såsom ock om vad i ovannämnda måtto är angivet, kan göras bevisligt i fall det skulle påfordras.

5). Likaledes är vid handen givet, att då en bonde huggit ett stort antal ostämplade ekar till klappholtz skall han därför allenast bliva dömd att sitta på skansen, och en änka för loka brott vara dömd sitta samma i sitt hus på vatten och bröd; det vore alltså väl som copier av sådana domar kunde införskaffa, samt om besked erhöles, huruvida flera exempel såväl härav som av vad i 3:e och 4:e punkterna är förmält finnas och kunna göras bevisliga.

6). Innan man skulle kunna resolvera sig till att immediate vid lastplatserna göra upphandling av det virke som dit anländer, vore nödigt att veta, huruvida icke bönderna pläga förut sådant virke till de handlande försälja, eller åtminstone därpå torde förut redan tagit handpenningar, samt följaktligen hava förbundet sig, att till dem och ingen annan detsamma

leverera. Även väl skattas angeläget att efterfråga, om bönderna vid deras ankomst till lastplatsen med sådana flottar, pläga vara med bevis försedda varest virket är hugget ??.

7). Finner kompaniskrivaren at hosföljande transumt vad utsyning till klappholtz och skeppstävar av 93 st ekar förenämnda par i Hoby socken gått för sig: skulle nu kompaniskrivaren kunna erfara, att någon del av dessa träd varit tjänliga till skeppsbyggarna och stått på bekväma ställen till utförsel, eller att eljest något härvid förlupit, som vore stridande emot kungliga förordningarna, så lär han sådant med de tillhöriga bevis även vid handen givna: man vill eljest påminna sig, att någon utsyning i samma socken även förlidet år blivit beviljat och verkställt, som hos kungligt kollegium ej blivit anmält, varmedelst ej någon kunnat förordnas, som å kungliga amiralitetets sida därvid varit tillstädes.

Härom förväntas nu kompaniskrivarens berättelse, varvid han för de delar, som en eller annan skulle kunna gravera lärer bruka den försiktigheten, att ej gå längre, än han med giltiga bevis kan bestyrka, dem han ock då lärer anföra.

Carlscrona den 18 juli 1745

Amiralitetskollegiet, Om Mörrums ström och Mie å juli 1735. Om förbrytelser mot kungliga förordningar, sabotage m m, G IV 332

När Mörrums ström gjordes flottbar tillböds Carlshamns stad att bidraga något till upprensningen så framt de utan avgift skulle få sig därav betjäna, vartill de ej ville låta sig bekväma, varför herr viceamiralen Falckengren lät sätta en järnbom över strömmen vid Åkarp med lås och gänglor (gångjärn), men samma bom blev om nattetid sönderbruten och köpmansvirke framflottat; således hava de handlande allt sedan utan avgift nyttjat denna ström; dock som allt virket ofelbart måste dragas på landet vid lastageplatsen Swengestaden undantagandes sågestockar som uppdragas vid Åkarp sågeri??; så kan om någon betjänt därtill förordnas, bevaka?? vid flottningstiden på förenämnda ställe samt beskåda och uppteckna både kvantiteten och kvaliteten, jämväl vem det tillhör.

Myen ström (Mie å) som för långlig tid sedan även är gjord flottbar, är nu ?? då kronans virke utflottades med kronans bekostande bleven mycket förbättrad och i gott stånd satt till ovärderlig nytta. Först är en stark stenmur och hålldamm gjord vid sjön Mien i Småland strax vid gränsen att hålla vattnet i sjön till dess de bliva färdiga gå ut med flottarna, sedan åtskilliga hålldammar på bankarna nedra i strömmen, så nyttiga att om virket ej är allt för svårt kan på två dagar, då hålldammen öppnas många flottar gå ut till Froarpsand, då åter hålldammen sätts igen, tills de blir färdiga med mer

utflottning och således continueras mest hela våren??, vilket allt nu för tiden är en obeskrivlig?? nytta för Karlshamns stad.

Vid lastageplatsen Froarp som ligger allenast en halv mil från staden kan ock beskådas och upptecknas virket som således kommer dit neder. Emellan denna lastageplats och Svengestaden är en halv mil tvärt över, så att man dageligen kan färdas däremellan uppteckna och infordra den avgift som köpmännen verkligen borde erlägga vad för var och en sort blevo utsatt; såsom

Först: skeppekevirke. ??, ekeplankor, ekebrädor, eke- och bokekölar, master och spiror, balkar, timmer och sparrar; läkten och bräder, av vilka alla sorter en stor mängd årligen inflottas.

Vore ock nödigt att få tillgång månatligen igenomse till specialen för Norre port, om något förbjudet virke om nattetid el eljest inköres; i synnerhet som det är ?? köpmän förskaffat sig frälsemäns bevis hava tillstånd låta hugga ekar på deras frälseägor, vilka de allenast pro forma skydda sig med, emedan intet trä kommer ifrån berörda frälseägor utan är hugget på skatte- och kronoägor samt således avföras vid tullen vara kommet från frälsemän.

Skogarnas befordrande är ock högst nödvändigt uti Bräkne och Listers härader som nu både till skeppsvirke och klappholt gruveligen fördärvas. Ty änskönt klappholt borde huggas av de ekar som är ihåliga eller ock stå på en obekvämlig plats att få ut, så stämplas dock därtill kapitala träd, som bekant är att föregående vintras fann de ekar vara stämplade till klappholt som herr handelsman Öhrn lät stämpla till sig och däremot lämnade andra träd till klappholtssocieteten. Bönder och andra hemmansbrukare söka ock utstämpling till husbyggnad, men användes till klappholtz och skeppsvirke. På ett ställe vet man en kronobonde fått allenast för ek 18 daler silvermynt nämligen av roten till klappholt 12 daler och för toppen för ett skeppträd 6 daler smt: så att oförgripligen sagt, nödigt vore skogvaktarna ej utan en betjänt närvaro å kungl amiralitetets vägnar måtte få utstämpla något ekevirke, även ock att samma betjänt vid tingen efterhörde huru kungliga förordningarna angående olovliga skoghygge blevo efterlevade, så att ej hädanefter som här tills skett måtte gå så lätt tillverka: man har sig bekant, att då en bonde hugger ett stort antal ostämplade ekar till klappholt blir han därför allenast dömd sitta på skansen, ja en änka dömd sitta hemma i sitt hus på vatten och bröd, då man väl vet hur därvid går; andra året sker värre med skogen; sådana personer som allenast rikta sig av skogen och den med flit utöda oförgripligen sagt borde mista hemmanen.

Skulle ock till kronans behov erfordras eke- och furuplankor med mera, vore det ock ganska lindrigare pris, att upptinga detsamma då flottarna komma ut vid lastageplatserna och sedan efter uppmätning av en kvarterman låta inköra det till Karlshamn, än köpa virke till dyrcka (högt pris) av köpmännen, i synnerhet eket som hugges på kronoskog.

Amiralitetskollegiet, Undersökning om intresset för flottning i Mörrums ström och Mie å 1747, G IV 332

Högvälborne herr landshövding.

Nådige herrn!

Till ödmjukaste följd såväl, av eder höga nådes nådiga order av den 28 april som den 2 maj angående flottningen i Mie å och Mörrum ström, är behörig undersökning skedd, och till den ändan i de nämnda socknarna, nämligen Tingsås, Väckelsång och Sandsjö socknar i detta härad som de intill gränsa, allmogen genom ?? ?? kungörelser, sammankallade allt i allt vad detta angår och omständeligen var anförd dem befråga.

Besvarades av Väckelsång sockens innebyggare, det de i berörda strömmar aldrig flottat, ej heller sig i framtiden någonsin därtill tänka.

Ifrån Sandsjö socken infann sig på det utlysta stället ingen man, som ?? att de däruti varken haft eller vilja äga någon förmån.

Från Tingsås socken kom mycken allmoge tillstädes, men var dock ej flera, som sade sig hava flottat och sådan efter vilja flotta i bemälda Mieån, än allenast yttom Källehult årligen ungefärligen hittills och hädanefter alla åborna tillsammans fyra tolfte sparrar av små furor, som tages på dess egna skogar, varande detta hemman 1 kronorusthåll, som berustas av auditören välborne ?? Carl-Hindric Bergman; så ock ?? $\frac{1}{2}$?? ??, som haver skogen comun med Kiellehult, vars åboar hava tillförne flottat och vilja hädanåth flotta årligen 2 tolfte sparrar, så länge skogen på dess ägor tåla kan, likaledes åborna Börje och Måns i Grönedahl Cronoskatte $\frac{1}{2}$ hemman, berätta sig, till datum årligen flottat och hädanåt vilja flotta 2 tolfte sparrar, som även tages av dess egna skog. Och inga flera vill yttra sig härom. Dessa förenämnda hemmans åboar, berätta sig förut varit behjälpliga till denna åns upprensande, när sådant förehavits, det de ock godvilligt åtaga sig hädanåt göra vilja.

Ån berättas vara mycket grund. Mörrums ström ligger utom häradet i Kinnevalds?? och därtill är dess bemälda 3 socknar ?? men brukas där ingen flottning.

Midings å följer Konga härads värk mot Kinnevalds?? Härad från sjön Miding (måste vara Miesjön) till Loberget i Blekinge, som är allenast $\frac{1}{4}$ mil.

Varande detta allt det, såsom kunnat inhämtas, och att förenämnda flottningar behövs och behövas; han och icke annorlunda kan gå än till Carlshamn.

Framhårdar med djupaste vörndnad eders höga nådes

Allraödmjukaste tjänare

A Hugenstein

Heyus d 18 maj 1747

Amiralitetskollegiet, Om flotträna i Mörrums ström 1743, G IV 332

Uti Kronobergs län, Limmareds härad, Allmundsryds socken och Julakehults ägor i Granströmmen är undertecknad tillika med antagna intressenter, ?? ett järnverk bestående av masugn, stångjärn- och kniphammare att inrätta, varöver ock redan bergmästaren, till följd av höglovlige kunglig bergskollegii befallning, rannsaking hållit, och emedan uti denna ström som går till den så kallade sjön Åsnen är en flottningsränna nu inrättad för det skeppsvirke som till kungliga amiralitetets förnödenhet på den ort finnas fällas kan, alltså har jag icke underlåta bort till min och mina intressenters framdeles trygg- och säkerhet med detta hos eder excellens och höglovlige kungliga amiralitetskollegium allra ödmjukast att inkomma och i lika måtto vid handen giva.

1). att om en nu för detta tillärnade verkets nytta och fördel köpt en del i Vrångaboda hemman ej annan svar äger eders excellens och höglovlige kungliga amiralitetskollegium för kungliga amiralitetets behov låtit förberörda flotträna eller kanal uppröja och inrätta, eftersom sådant gentemot uti Granströmmen ej utan dubbel kostnad och mindre nytta anläggas kunnat och fastän till det

2). eder excellens och höglovlige kungliga amiralitetskollegium således till desto större nytta och förmån för kunglig majestät och kronan låtit flottränan anlägga på Slattemanna ägor och icke ett litet avlopp ifrån stora strömmen, där eljest vår kungsådra finnes, densamma alltid urskiljes i lagen och hållas mitt i stora strömmen, alla hemman också anses med lika rättighet äga vatten och strand som land; så är likväl icke mitt göromål eller uppsåt att varken göra något åtal här på mindre mig däröver besvära eller minsta klander uppväcka, utan som en kronans trogne undersåte tvärtom ännu mera ospard hålla och erbjuda mig och min lilla egendom till det allmänna bästas tjänst, och fördenskull för det

3). i djupaste ödmjukhet allenast angående att eftersom flotträna redan är på det ena stället inrättad, och det synes vara både kostsamt och oförgripligen onödigt att på det stället uppröja och inrätta mer än den ena, efter den är fullkomlig nog, dels Granströmmen som är gammal ??egendom och måtte genom någon sådan inrättning angripas som skulle framdeles vara det intenderade verken till något hinder, helst som den byggnad som där redan skett, och vill gud att undfångna privilegier vidare ske skall här mer contribuera till det som kunglig majestät och kronan samt amiralitetet till

nytta och förmån lärer än i ringaste måtto hindra. Och ehuru väl man för det

4). skulle kunna sig föreställa att sedan en sådan flottsträng är uppröjd och inrättad, att den ej någon vidare kostnad tarva skulle, så befinnes likväl vid denna flotträna eller kanal som allmänt intygas här och dagliga förfarenheten vittnar, att då de stora timmerflottar skola passera därigenom, stöta de förmedelst strömmens force och fall emot de på sidorna uppbragta många stenar och åtskilliga av dem till hinder i strömmen nederkasta, till vilkas återupptagande erfordras både arbete och kostnad, själva slussen, som är av timmer tarvar ock som oftast reparation, och således vill både arbete, kostnad och besvär vara till denna flottränas vidmakthållande: dock för det

5). på det eder excellens och höglovliga kungliga amiralitetskollegium må finna mitt och mina intressenters allvar och nit till att befrämja kunglig majestäts och kronans nytta mer än på något sätt densamma hindra, så erbjudes härmed å vår sida, att icke allenast den ?? omrörda flotträna och slussen på det stället vid Granholmen allt framgent på vår egen bekostnad vidmakthålla – utan ock slussen, som må tarva reparation, ånyo upplaga, därest privilegium på detta tillämnade järnverket oss förunnas, förbindande oss att låta detta åtagande uti privilegium som ett obligatorium evigt?? bliva.

Eder excellenses och höglovliga amiralitetskollegii högst bepriselige gunst och befördran uti det som till andra för kunglig majestät och riksens nyttiga verks uppkomst samt de sig därav beflitande underhjälpande har ?? gör mig i underdånig ödmjukhet förtröstad om att sådant nådgunstigt utlåtande som hos kunglig majestät och riksens bergskollegium uti denna saken må erforderligt vara.

Framhärddar med djupaste vörndnad

Eders excellenses samt det höglovliga kunglig majestäts och riksens amiralitetskollegii

Aller ödmjukaste tjänare i egen och intressenters vägnar

Sam. Hjerpe

Amiralitetskollegiet, Om avgifter för flottningen i Mie å och Mörrumsån 1746, G IV 332

Högvälborne herr baron och president;

Så ock

Högvälborne herrar amiraler och amiralitetskammaråd

Samt

Högvälborne herr överkommissarie.

Nådiga herrar.

Under den 10 hujus har jag väl igenom memorial underdånigt ödmjukeligast föredragit, hurusom av en del förneka betala flottningsavgift för det virke som blivit utflottat förrän högvälborne herr baron och landshövdingens hosföljande copiale publication, därom uti augusti månad upplästes; och som handelsmännen Swen Tunberg och Nils Grandell är väl tillfreds flottningsavgiften innehålla av vad de kunna ha tillgodo för det virke som blivit levererat till kungliga amiralitetet

nämligen Tunberg 48:4:22. (Daler silvermynt, skilling, runstycken).

Dito rent privat virke som ankommit sedan medio augusti 4:25:6.

Grandell för furuplankor till kungliga amiralitetet 17:7:7.

Samt rent privat virke som utflottats medio augusti 6:31:21.

Man disputera vad dem förrän publikationen kungjordes blivit påfört; så är min underdåniga ödmjukaste anhållan; att först innehållning för dem måste ske på förenämnda flottningsavgift: och likaledes göras underdånig ödmjukaste föreställning om icke tillika kunde innehållas för det virke som förut i år blivit utflottat och varemot de nu protestera

Nämligen för Herr Tunberg 25:3:12.

Och herr Grandell 11:14:1.

I vidrigt fall och då jag nu till slut för dessa medel kommer att göra redo torde mig nådgunstiga order meddelas huru jag mig därmed ska förhålla; skulle mot förmodan förenämnda för dessa senare protester befrias, lär de andra handlande under samma skäl, söka sig skydda, då flottningsavgiften som borde inflyta, blevo ganska ringa, vilken utom dess nog söka försvillas och jag knappt skulle få min skjutslega betalad av den mig bestådda delen; ty fastän jag hela tiden esomoftast rest till uppdragningsplatserna, och upp till strömmarna, har jag dock omöjligen kunnat få rätt på en stor del virke, särdeles som det körs bort så fort det kommer, understundom om nattetid och sedan förverkas??. Kronobetjänterna har jag anmodat om assistans, men köpmännen förmått bönder likfullt att köra och försäkrat hålla dem fri för ansvar; vilket väl, dock kronobefälningssmannen instämt till tinget, efter?? de ej vilja hörsamma de utfärdade kungörelser.

Avvaktar ett nådigt svar: och med allra ödmjukaste vörndnad framhärdar

(artighetsbetygelser)

Carlshamn den 28 oktober 1746

?? Hall

Amiralitetskollegiet, Om flottning i Mörrums ström och Mie å 1747, G IV 332

Underdånig allraödmjukaste berättelse.

Eders excellence samt kunglig majestät och riksens höglovliga amiralitetskollegium föredrages underdånigt ?? ?? att jag ifrån min ungdom efter min plikt och skyldighet på det högsta beflitat mig om ?? kunglig majestät och kronans tjänst, samt i synnerhet vad mig blivit ombetrott och anbefallt efter yttersta förmåga fullgjorda.

Eders excellence samt kunglig majestäts och riksens höglovliga amiralitetskollegium har mig ock all nåd och ynnest bevisat, varför underdåniga allraödmjukaste tacksägelse avlägges; men beklagligt att en del borgerskap i Carlshamn med flera mot mig fattat särdeles hat och vedervilja, för angivelsen om det olovliga ekehygget till batterierna, jämte annat till skeppsbyggnad och klappholt, samt i synnerhet angående flottningsavgiften, så att jag därför som bekant är sistlidet blivit angripen: vilket givit mig anledning underdånigt allraödmjukast begära eders excellences samt kunglig majestäts och riksens höglovliga amiralitetskollegium än mycken höga nåd och försvar då mina ovänner i slika fall söka mig förklara, som tvivelsutan vid detta tillfället sker, helst mig redan så oförmärkt blivit tillsagt rekommenderat jag förtiga ville avgiva upplysning; beträffande flottrännorna med det mera, varigenom de skulle ernå sitt syftsmål nu vid riksdagen att undslippa erlægga flottningsavgiften och dymedelst få så mycket större tillfälle ej allena fördärva och obrukliga göra flottrännor och hålldammar som kronan ansenligt kostat, utan ock så hädanefter som härtill skett förskaffa sig tillräckligt ekevirke under ?? vara kommit från frälseek. Detta med efterföljande, som i anledning av nådig befallning till sannfärdig berättelse avgivits, täcktes eders excellence samt kunglig majestäts och riksens höglovliga amiralitetskollegium nådigt skärskåda och upp??, nämligen:

Mörrums ström beträffande

1). Innan kungliga amiralitetet år 1732 ock sedermera denna ström låtit upprensa, förmärktes ingen flottning kunna ske ifrån Småland utan var första utlägningsplatsen vid Åmma straxt ovanför Hofmannabygd, och då de kom till Härnäs måste virket dragas i land samt köras $\frac{1}{4}$ mil och åter utläggas, då de med största möda kunde framkomma och många träd förlorades, helst allt med högt vatten måste mitt igenom strömmen passera och på åtskilliga ställen flottkarlarna bärga sig själv på landet, samt låta

flotten gå själv fram, vilket nu icke låter sig göra sedan flottrännor blivit gjorda utmed landet varest vattnet tillstöter.

2). Flottrännor som kungliga amiralitetet låtit göra, är på eftervarande ställen:

1). Första flottrännan ifrån Ryd till Idekulla $\frac{1}{4}$ dels fjärdingsväg och vid slutet med visarn?? i strömmen.

2). Därnäst vid Vrågeboda kvarn Kvarnströmmen kallad halvparten så lång som den förra: är mycket brant samt stämmobord för rännan att hålla vattnet till en del ifrån sig; dock likväl så stark fors, att flotten själv får löpa ner i gölen.

3). Kierringesträngen begynner ovanför Slattesmåla kvarn och går ner till Biellenäs en fjärdingsväg lång ungefär.

4). Åmmasträngen söder om Åmma till Hofmansbygd $\frac{1}{4}$ dels mil vid pass.

5). Straxt därpå Angiölsmålasträngen ifrån Hofmansbygd till Angiölsmåla nästan $\frac{1}{4}$ dels mil.

6). Dito nedanför Angiölsmåla till Härnäs över en halv fjärdingsväg.

7). Därifrån den så kallade Härnäsasträngen $\frac{1}{4}$ dels mil, på ett ställe mycket farlig och brant att flottarna släppas lösa; vilka ändå slites sönder och då de komma ner i gölen sammanfogas igen.

8). Därifrån till Öyamåla $\frac{1}{4}$ dels mil.

9). Därifrån till Knaggalid $\frac{1}{4}$ dels mil.

10). Därifrån till Hallandsboda $\frac{1}{4}$ del av en fjärdingsväg.

11). Därifrån till Åkarp en halv fjärdingsväg, varest flodluckor är emellan Åkarp och Suskulls kvarndammar, och varöver vid upprensningen sattes en järnstång, men om nattetid blev sönderbruten.

12). Ifrån Åkarp till Runnevad $\frac{1}{4}$ dels fjärdingsväg, sedan är mest stilla vatten till Svengestaden.

3). Skulle de privata förmenas förevarande flottrännor att nyttja, som lätteligen kan ske medelst stämmobord och järnstång med lås över vardera av ovannämnda rännor, så är omöjligt för dem vidare flottning i strömmen kunna idka, ty ehuru väl flottlönen nu för tiden är faselig dyr, så blevo den då allt för svår, emedan i Småland varken kan köras ut med strömmen eller flottas, utom flottrännorna, och i Bleking måste virket vid var av ovannämnda platser dragas i land, köras och åter utläggas, undantagandes på några ställen, då högt vatten är, flottarna kunde släppas lösa, men ännu mödosammare än före upprensningen skedde, särdeles då litet vatten i

strömmen finns, som det stryker mest igenom flottrännorna, vilka är gjorda på de bekvämligaste ställen.

Angående Myens å. (Mieån)

1). Mie å har väl varit flottbar sedan Carlshamns stad funderades, ifrån sjön Myen i Småland till Froarp sand, men berättas att afl kaptenen Pley igenom allmogen i Småland och Blekinge efter order upprensningen bedrivit; då allra först.

2). Efter ett stenkast upprensning från utloppet av sjön Mye kronohålldammen blev gjord som än står kvar på västra sidan i strömmen, varest en holme ligger mitt i strömmen och kvarnen i den östra strängen belägna som höra till Myensbråte och gav mycket ål: och därest flottrännen ej varit utsedd vara för, hade nog Myensbråte haft kvarn i västra strängen som deras landgränser intill strömmen över fjärdingsväg neder. Denna kronohålldamm är vid makt, men behövas såväl nu reparation som då ?? kapten Pley lät sätta den i stånd, då virke för kungliga amiralitetet utflottades; så är ock, som tillförne remonstrerats, järnstång och låsar med haspar förlidit år blivit av vanartigt folk borttagna.

Nedanfö är upprensat:

Bråtasträngen ett stenkast.

Stärteklöfssträngen ett stenkast.

Snoggesträngen ett muskötskott.

Sågamöllesträngen 2 muskötskott.

Kroksträngen ett stenkast.

Hakasträngen 2 muskötskott helt brant.

Lobergssträngen 1 fjärdingsväg lång neder till Föstaskofwa, ?? vilken är st kvarndammar. (Ovan mkt svårläst).

Jösses kofwa 2 muskötskott.

Lilla Häyasträngen 2 muskötskott.

Dannemarks lopp 4 muskötskott.

Grimsasträngen 2 muskötskott.

Smedievadssträngen 1 ½ muskötskott.

Klingsträngen 1 muskötskott, varest herr kapten Pley med kronans bestående låtit göra en hålldamm som är ganska nödig.

Swalesträngen fjärdingsväg.

Nysträngen vid Hattute?? 2 muskötskott, därest är en kvarndamm som hör till Jippashoka??.

En fjärdingsväg nederbätten?? en dämning eller ålewar?? (Förstår att det är en åldamm, men kan inte utläsa vad det står) som hör till Bengtshoka.

En halv fjärdingsväg nederbätten, åter en kvarndamm, södra Hoka tillhörig, då allenast Långasjön en halv mil lång är igen till Froarp Sand.

3). Om med privat flottning bleve förmenat nyttja vad upprensat är, kan ej flottas längre än ifrån Hattute till Froarp Sand tre och en halv fjärdingsväg: ock utom dess, så framt kronohålldammen vid utloppet av Mye icke hålles stängd i början av året att samla vatten i sjön, som allt då flottar ankomma, öppnas, på sätt och vis som jag sistlidna år därmed föranstaltat och åter igentäppas, kan ganska ringa utflottas, särdeles när torkår infalla, då vattnet straxt om vårtiden löper ut, men som i förlidet år skett, har varit lagom och tillräckligt både flottnings- och möllevatten, så att kvarnar tillika med andra vattenverk i strömmen hela året gått och varit i bruk.

Carlsrona d 9 januari 1747

?? Hall

?? av flottningsrännorna är ungefärligen uppförda.

Amiralitetskollegiet, Mörrums ström och Mie å 1744, G IV 332

(Uppläst den 6 november 1744)

Ödmjuk berättelse.

Till ödmjuk följd av högvälborne herr presidentens samt kunglig majestäts och riksens höglovliga amiralitetskollegii höggunstiga befallning och konstitutorial av den 25 sistlidna oktober, har jag varit tillstädes med den, av höglovliga bergskollegium genom bergmästaren Bentzel anställda undersökningen huruvida järnbruk av handelsman Samuel Jerpe och dess intressenter må anläggas uti Mörrums ström vid hemmanet Wrångeboda i Småland, och uppå kungliga amiralitetskollegii vägnar gjort de förbehåll som godkända utdrag av protokollet visar;

Sedan har jag likmätigt ovannämnda konstitutorials 5 § föreställt landsfiskalen Olof Flodholm och vice befallningsmannen Lars Hultmark (såsom vid samma undersökning avskickade fullmäktige på allmogens vägnar den förre för Blekinge och den senare för Kronobergs län) att emedan allmogen i dessa länen uppå kungliga amiralitetskollegii anbud år 1732, icke velat göra handräckning vid Mörrums ströms upprensande, utan yttrat sig att när arbetet blir gjort så må den bekosta avgift som nyttjar

bekvämligheten. Nu har allmogen redan i 9 års tid nyttjat denna med Kronans omkostnad upparbetade flottväg utan någon avgift, och på många ställen gjort skada med stenars utstötande i rännorna, därför komma de hädanefter att betala vad skäligt är, på det detta verket både till allmän och enskild nytta må icke allenast hållas vid ?? utan ock att Kronan må ha något intresse för omkostnaden; ovannämnda fiskal och vice befallningsman sade sig vilja taga detta ad referendum, var och en till sin landshövding;

Därnäst har jag ock i Karlshamn föreställt magistraten och borgerskapet samma sak varpå de svarat som hosgående utdrag av deras protokoll utvisar;

Uti Karlshamn som ock vid Nybro eller Svängestaden finnes ett ansenligt parti både eke- och furuvirke, vilket mesta delen tillhör en man som heter Swen Lundberg; han skeppar ut allt sitt virke som han till kungliga amiralitetet icke levererar, ty han är ingen intressent uti stadsvarvet, därför nödgas varvsintressenterna ifrån Tyskland köpa vad dem brister;

Härjämte återlevereras de ritningar och dokument som över denna förrättningen mig voro medgivna.

Karlskrona den 5 november 1744

A Falckengreen

Amiralitetskollegium, Lyckebyån och Mörrumsån 1751, G IV 69

Ödmjukt utlåtande!

Vid? Varvskontorets memorial daterat den 19 april innevarande år, berörande Lyckebyåns upprensning och flottbargörande.

Berörda memorial har jag såsom kontorets förman underskrivit, dock med förbehåll av enskilt utlåtande, som härmed i ödmjukhet uppgives.

I detta arbetet har efter mina idéer för långliga tider tillbaka jag ansett för ett ganska angeläget verk, såväl för en del av rikets provinser i gemen, som kungliga amiralitetet och denna staden i synnerhet, har och för några år sedan sonderat vissa handlande i att gå i entreprenad av arbetet med Kronan emot skäliga förmåner, men till denna dagen ej funnit någon därtill hågad.

Som nu varken möjligheter till denna åns upprensning ej heller den därigenom för land och folk tillflytande nyttan bestridas, som allt av herr avledne herr kommandörkaptenen Raab och herr kapten och riddaren Falckengren med berömlig flit är undersökt och ådagalagd, så synes nu endast på sätt att vilja ankomma, till befordra verkställigheten och nyttan därav, verkställandet väl ske antingen,

- 1). Av publikum och Kronan eller
- 2), av någon privat igenom entreprenad.

På vilketdera sättet detta arbetet skall bedrivas så lär den presupponerade summan ej vilja bli tillräcklig;

Till exempel:

Det lär bli svårt att kunna få någon gemen arbetskarl eller båtsman för 6 öre silvermynt om dagen till sådant arbete och på sådana avlägsna orter varest nödtorftigt uppehälle till äventyrs svårligen står att erhålla, helst Kronans båtsmän vid slika arbeten i Mörrumsån och på skogshyggen hava njutit 8 öre smt om dagen som gör $\frac{1}{3}$ mer än de utsatta 9 190 d 20 öre smt.

Skall nu detta vidlyftiga arbetet drivas mer än på ett ställe, (?? som ej utan grund förmenas) så måtte på vart ställe en underofficer såsom till synes, man förordnar, då åtminstone en underofficer mer à 384 d smt består minst, om arbetet allenast på tvenne ställen kommer att angripas, ?? sådana, med flera dylika, beskaffade omständigheter, kan undertecknad ej tillstyrka detta arbetets bedrivande för Kronans räkning, men väl entreprenad eller ock alldeles för ?? räkning med privilegier på vissa år att allena få nyttja frukten därav.

Karlskrona den 28 augusti 1751

P Leyonanckar

Amiralitetskollegiet, Berättelse från varvskontoret 1756, J IV

Allra ödmjukaste berättelse.

Uti september månad år 1756 blevo jag enligt höglovliga kungliga kollegii nådgunstiga order kommenderad till Kånga härad, och Bräkens skogstrakt att utsyna och stämpla ekevirke för kungliga amiralitetet i Karlskrona.

Den 7 oktober blev mig åter ånyo anbefallt att resa till ovan nämnda ställe, därest jag skulle träffa välborne advokatfiskalen, Furman och vara honom vidare följaktlig, men råkade honom intet, begav mig för den skull den 9 oktober på återresan och reste vägen igenom Bräken till Djuramåla, därest jag tillförne varit, och min ödmjuka berättelse ingivit om den ?? skog borthuggen och undanröjda plan, vid bemälda plan står ett torp och vid samma torp ett fähus, vilket fähus jag befann fullt stoppat med klapphålt(klappholts – min anm), som syntes nyligen upphuggna. Detsamma kan jag såväl som skjutsdrängen vilken mig skjutsade edeligen intyga enär påfordras skulle.

Skjutsdrängens faders namn är Sven i Jörnemåla ??, vidare efter såg jag uti Bräkens oxhage därest jag tillförne uti september månad av jägeribetjänterna?? samt av jordägaren herr brukspatron Norman blev vister(visad) blev visad i samma hage, då de berättade att uti samma oxhage voro alla ekar odugliga, där uppå jag begärde att med det första uti samma hage få utsyna om där något tjänligt skeppsvirke kunde avgivas, det brukspatron såväl som jägeribetjänterna, alldeles svarade nå?? ?? ?? jag allenast uti en hörna kom och blev varse samt befann 3 ekar som kunde st sågblock 30 fot långt, 20 tum brett, 18 tum tjockt samt 1 st ?? 36x16x14, 3 st AWK 6-16x11fot. De 3 knän kunde erhållas av ?? ek, vilka jag påslog och utstämplade, sedan nu vederbörande märkte jag påslog dessa ekar och ville vidare fortfara uti hagen förlede?? de mig ut ur hagen och i utmarken ?? jag då ej kunde märka, och som nu alla ekarna är av jägeribetjänterna stämplade och slagna som odugliga, fördenskull anhåller jag i djupaste ödmjukhet det måtte med fällningen och undanröjning havas anstånd tills någon av höglovliga kungliga amiralitetskollegiet blir anbefallt densamma skog vidare besiktiga och syna, om icke uti bemälda hage kunde finnas flera ekar komma avgiva tjänligt skeppsvirke, emedan bemälda skog är ej långt från Sjön Mie därest Krondammen är.

Carlsrona den 11 oktober 1756

Nils Tornqvist

Ödmjukt memorial.

Vad jag vid undersökningen där fann och följande dagar uti sistlidna oktober månad inhämtade, angående olovligt ekehygge, uti brukspatronen Normans tillhöriga skog, visar ödmjukeligen, närlagda förrättning, därvid jag haft så mycket större möda och besvär, som angivaren härtill, kvartersmannen Tornqvist(ev Törnqvist), vilken bort äga bästa kunskapen, och vara befalld att därvid sig infinna, likväl ej kom tillstädes.

Enligt syneförrättningen är ?? ?? skett, vid ett torp, som enligt konungens befallningshavande i Växjö resolution, på förre anhållan, af herr hovjunkaren och jägmästaren Storckhuvud blivit utsynt, sedan parken, enligt de därstädes befintliga många ruttna ekestubbar, merendels varit uthuggna; och ehuru brukspatronen Norman, nu sedermera därpå låtit borthugga några stycken ekar och kan hända dem till klappholt låta använda, så kommer likväl uti övervägande, att ?? parken så till publique, som privat behov, blivit medtagen och sedermera till torpställen utsynt, samt med ?? i anseende till vidden omringad, vilket givit Norman anledning?? till fällningen, och att tro, det han fingo göra sig parken, till åker och äng nyttig, det bästa han kunde, Norman jämväl lämnat nu dubbelt flera ekar, till Kronans förnödenhet, i stället för de huggna, av dem som till dess??

bruksförnödenhet är utstämplade, ty ock vid så fatte?? omständigheter jämte med vad mera undersökningen innehåller, ser jag mig icke föranlåten, något emot bemälte Norman påstå som likväl ?? underställes.

Vad eljest kvartersmannen Tornquist uti dess senares berättelse anmält, om stämplade ekar, uti en så kallad hästhage, till privatorum nytta, så alldenstund en del av ekarna skola vara tjänliga till skeppsvirke, så vill det vara nödvändigt att konungens befallningshavande i Växjö anmodas, om förbud emot dess huggande till den 14 i denna månad, då Tornquist vid de förauctionerade ekars utstämpling kommer tillstädes, och varvid han får tillfälle även nogare bese dessa ekar, och med amt:s ?? ?? dem, som till Kronans behov nödiga ?? och som jägeribetjäningen förmedelst?? obehörigen,, uti denna hästhage utstämplade till privata personer, kronan förbehållna nyttiga trän, så läser konungens befallningshavande finna för gott, att däröver förklaring infordra, och samma sedan till amiralitetskollegium översända.

Vidkommande dammverken vid den så kallade Mie ström, så visar ?? ?? förrättningen att de ånyo ?? förfärdigas, av sådana ekar, som till ?? ?? ?? förnödenhet finnes otjänliga varvid ock den reparation för 30 rdr ?? som konungens befallningshavande omskrivit, bliver onyttig, och ?? ?? Mie dammverken i år icke kunna fulbordas, så kan tidvis det huvudsakligaste, till dess vårtiden infaller, med ett överträ, 2 järnbultar samt 4 så kallade linstakar, gagneligt iståndsättas, för några daler silvermynt, vilket herr överjägmästaren Branting lovat på anfordran verkställa låta, och emellertid har hitintills ingen utflottning kunnat ske i brist av virke.

Eljest underställas ödmjukeligen om icke nödigt vara vill, det konungen befallningshavande i Växjö tillskrives, om anstalt till dessa ekars utstämpling, varvid Tornquist borde närvarande vara, och att anstalt fogas, till ekarnas utförande i vinter, på det dammverket vid första vårdagen, må kunna förfärdigas, vartill åbon Carl, näst intill boende sig anmält, och vilken genast på anfordran sig inställer att denna sluta.

Eljest har jag vid detta tillfället, gjort mig underrättad om de bärande skogars beskaffenhet uti Kinnevalds och Albo härader, och däröver författat hosföljande ödmjuka och korta beskrivning.

Jag hade väl anledning åtskilligt härmed ödmjukligen vid handen giva, men ?? ?? om skogarna, i allmänhet funnes anmärkt, så vill jag allenast ödmjukligen nämna, att därest kungliga amiralitetskollegium icke med första kommer dem till ?? en kraftig ??, så bliver inom liten tid ej den minsta tillgång, såsom en nog ?? beklaglig följd för efterkommanderna. I synnerhet genom Mie ström kan flottas ?? vad till skeppsvarvet utses, helst skogarna är däromkring belägna, men just denna ström behöver nödiga dammverk och ?? bredvid får sedan person som vård?? och tillsyn med säkerhet kunde anförtros och vilket genom tillräcklig lön förmodligen

ersättas, ej tillförtigande?? att även Mie ström att lika dammverk och lika inrättning erfordras, i vidrig?? Händelse ?? kronoskogarna medtagna af daglig inverkan som till en stor del skyddas ?? Törnemåla med flera frälseskogar, och på?? Det kungliga kollegium ännu närmare ?? bliva förvissad, dels om skogarnas nuvarande beskaffenhet, hur ansenligen de nu blivit medtagna, vad nytta man sig av resten för framtiden kan tillförse. Om icke vissa skogsparker kunde tvingas till den ?? växt, som åstundas och behoven erfordra, liksom det i Tyskland skall vara brukligt, om icke dammverkens anläggande, och vissa personers ständiga uppsikt vore nödvändig för skogarna konservation, och äntligen om icke allt detta på mångdubbelt sätt skulle löna kostnaden, så skulle jag ödmjukeligen föra att sådana personer som därom bästa kunskap äger borde taga skogarna uti ögna sikte och över allt detta med mera avgiva fullkomlig berättelse.

Emellertid dristar jag vidtaga ett projekt till en och annan paragraf uti instruktionen för en amiralitetsskogsbetjänt, som likvist allt ödmjukeligen underställes.

Karlskrona den 4 november 1756

?? ??

År 1756, den 4 oktober, hava undertecknade, i ödmjuk följd, av höglovliga kungliga amiralitetskollegii skrivelse, av den 23 näst?? September, till landshövdingen och riddaren av kungliga nordstjärneorden, högvälborne herr Gustaf Fredrich Rothlieb, och dess avgivna befallning, under den 25 i berörda månad uti Törnemåla gästgivaregård sig församlats, att uti advokatfiskalens ?? herr Carl Gustaf Fuhrmans när- och övervaro

- 1). Syna herr brukspatron Jacob Normans skog, belägen på kronoskattehemmanet Bräken, i Konga härad och Tingås socken, och
- 2). Undersöka och besiktiga den våldsamt, som på kronobommen över flotrännan uti Mie ström, nästlidna sommar förövad blivit, vilken bom, är belägen uti Kinnevalds härad och Uhrshults socken, på Midingsbråtes ägor, varvid sig ävenledes infann, kompaniskrivaren välbetrodde Jonas Hall, av högbemälta kungliga collegio, därtill anbefalld, och enligt order hovjunkaren och jägmästaren välborne herr Magnus Starkhuvud, hejderidaren Jöns Wittbohm, länsmannen Sven Pihlgren och skogvaktaren Olof Duhnberg.

Sedan man till kl 10 förmiddagen på berörda dag, fåfängt väntat på amiralitetskvartersmannen Tornquist, som hos högberörda kungliga kollegium angivit, att större delen av den tjänligaste ekeskogen uppå Bräkens hemman, skolat blivit, av herr brukspatron Nohrman till klappholt huggen och likmätigt höglovliga kungliga amiralitetskollegii förberöda skrivelse till högvälborne herr landshövdingen och riddaren Rothlieb härvid bort närvarande vara, så kunde man likväl med undersökningen icke

uppskjuta, emedan herr advokatfiskalen, ej utan kunglig majestäts och kronans kostnad, å ämbetsvägnar hit ankommit, och alla vederbörande jämväl till städse voro, varför bemälta hemmans skog igenomrestes, varvid omkring ett torp, Skiarsiörås kallat, befanns en ansenlig myckenhet gamla och till större delen ruttna stubbar efter fällda ekar, likmätigt herr hovjunkaren och jägmästaren Starkhuvuds och jägeribetjäningens berättelse, efter vederbörliga order, skolat tid efter annan, för flera år tillbaka blivit för kungliga örlogsflottan, samt till Stockholms slussbyggnad och Karlshamns varvsintressenter utsynta, vilket därmedelst kunde intygas, att märke efter amiralitetshammaren ännu var synligt, på åtskilliga stubbar, dem ålder och förruttelse icke hade hunnit alldeles medtaga; tilläggande herr hovjunkaren att om han de handlingar och order under händer hade, som konungens befallningshavande därom avfärdat och efter varje års slut, till landskansliet återlevererar, så skulle detta göras än mer ??.

Uppå denna park är ännu kvarstående åtskilliga ekar, ibland vilka amiralitetskvartersmannen Tornquist, tillika med överskogvaktaren Duhnberg efter order, för kungliga örlogsflottan uti nästlidna månad, några stycken stämplat.

Närmare intill berörda torp fanns jämväl några stubbar efter sedermera fälld ekar, varå ingen stämpel synes känd, för vilka herr brukspatron Nohrman, härmed tillika närvarande, tilltalades, som gav det svar, att sedan ett torpställe å denna park, av herr hovjunkaren och jägmästaren Starkhuvud, förrän herr brukspatronen, till detta värk(virke) ägare blev, utsynt var, voro de bästa och dugligaste ekarna därstädes till publik nytta använda, och jämväl brukets förre ägare eller dess bokhållare, en del av de kvarstående nedfällt, så trodde han sig vara tillåtet, de övriga ekarna hugga, vilka voro slutna inom den kant, som till torpställe utsynt blivit, i synnerhet, som han på annat sätt, icke kunnat denna parken, till åker sig uppodla, tilläggande, att han förmodar sig så mycket mer, kunna vara fri för ansvar för dessa sämre ekars fällande, som han lämnat de största och bästa ekarna, av de 50 stycken, vilka likmätigt konungens befallningshavandes tillåtelse och order, för brukets förnödenhet utsynta och stämplade är, och uti det stället nyttjat dessa, som skolat varit långt sämre, så att flera av dem, vilka varit knöliga och andra efter fällningen befunnits ihåliga, icke skolat givit honom den nyttan vid brukets byggnad och reparerande, som en av de utsynta, varför han håller före, att kunglig majestät och kronan icke lidit.

Som hovjunkaren och jägmästaren Starkhuvud blev tillspord, hurusom honom anstått, uppå denna park, anställa utsyn? då han gav det svar, att som denna skogstrakt uppå detta hemmans ägor, är närmast intill landsvägen, varifrån ekar uti större stycken, med bekvämlighet avföras kan, så är ock enligt vederbörliga order, såsom redan anført finnes, de bästa och till skeppsbyggnad dugliga träden, därstädes förut utsynta och huggna, varför och som ingen annan plan till torp, uppå detta hemmans ägor bevisligen

finnas, så har han varit föranlåten torpstället därstädes utsyna; men nekar, att han därmedelst givit bruksägaren tillstånd, de inom samma ?? befintliga ekar fälla, utan hade herr brukspatronen därom särskilt bort anhålla, men kan icke frångå att ju dessa kvarstående ekar borde huggas om torpstället annars till åker och äng nyttjas skulle.

Utom förberörda skogstrakt fanns väl gamla och dels förmultnade stubbar, efter ekar, vilka för flera år tillbaka varit fällda, än möjligt vara, att något märke efter utsyningshammaren å dem finnas kunde.

Icke heller kunde man upptäcka att några träen blivit därstädes olagligen huggna, eller fann liknelse, att skäv(sågspån) eller så kallad klappholts, av andra ekar än vindfällan tillverkade blivit, där brukspatronen förmodar sig berättigad, i stöd av kungliga resolutionen på allmogens besvär, av år 1752 §64, till det honom tjänligast synes, upparbeta. Sedermera uppreste herr hovjunkaren och jägmästaren Starkhuvud bevis däröver, att konungens befallningshavande, den 8 maj 1745 givit tillåtelse, att till Stenfors bruks förnödenhet, som uppå detta hemmans ägor beläget är, stämpla 50 st ekar, varav en del fällda är; men 20 stycken däraf, har jag Sigfrid Mantingh låtit sequestrera(sekvestrera), så snart mig av kronoskogvaktaren Duhnberg berättat blev, att de till kungliga örlogsflottan, efter kvartersmannen Tornquists utsago, skulle dugliga vara.

Enär sekvestern å samma ekar väl ställdes gavs vid handen, och jämväl nu, av herr brukspatronen berättades, att några flera än samma 20 st ekar skola vara övriga, av de 50 stycken, som han till brukets förnödenhet fått utsynta, dem man förmedelst skogens trängsel och bergfulla jordmånen, nu icke uppleta kunde.

Herr brukspatronen blev av herr advokatfiskalen påmind och åtvarnad, att icke ett enda av förbenämnda eller andra ekar, vidröra, förrän ytterligare order ifrån höglovliga kungliga kollegium ankommer, vilket brukspatronen lovade obrottsligen åtlyda.

Herr hovjunkaren och jägmästaren Starkhuvud tillfrågades, varför han vid utsyningen av förberörda 50 stycken ekar, utstämplat så goda träd, att de till skeppsbyggnad kunde tjänliga vara, vartill han gav sitt svar, att utan det, att dessa 50 stycken ekar icke var av lika godhet och beskaffenhet, utan en del sämre och en del bättre, så alldenstund till åtskilliga byggnader vid bruken, erfordras rena och täta träd, så förmodar han sig vara fri för tilltal(anklagelse), emedan många flera träd varit övriga, vilka både är till en del större och en del jämnstora med dessa; och varest amiralitetskvartersmannen 35 stycken, för kungliga örlogsflottan utsett och stämplat; och för övrigt tillägger, att han om skeppsvirke icke äger ?? skog, ej heller lär det av honom kunna fordras; ?? ?? ?? skull, att någon av höglovliga kungliga amiralitetskollegio förordras, allt framgent vid utsyningen av ek, måtte vara närvarande.

Som man icke kunde få någon vidare underrättelse eller finna, att brukspatron Nohrman någon annan åverkan å skogen givit, än förberört är; fördenskull företog den följande dagen efter middagen undersökningen om den våldsamhet, som uppå bommen över Mie ström nästlidna sommar förövad blivit, varvid herr advokatfiskalen sökte på allt sätt utforska, om någon kunskap kunde givas om den, vilken denna våldsamhet förövat, men icke kunde erhållas därom någon underrättelse.

Beträffande våldet, som uppå bommen skett, så finns det således vara givet, att bomstocken som är över rännen lagd, vilken uti dammarmarna varit inhuggen, är därifrån lösgjord, sedermera varit upplyft och vänd på andra sidan, varmedelst de så kallade kindstakar eller fem tum breda trän, vilka gått neder uti rännen och hindrat flottningen, kommit uti den ställning och läge, att virke kunnat igenom rännen flottas.

Detta har icke med någon särdeles möda eller svårighet kunnat ske, emedan dammarmarna, är numera förrutnade, och knutarna ?? uti bomstocken var fästad, alldeles förmultnade samt på den ena sidan brända, och således bliver en ny damm och boms byggnad alldeles oundviklig, såvida man skall kunna hindra eke- och andra förbjudna träns olaga flottning, ifrån ekeskogar, som omkring Mie ström belägna finnes, vilka säkerligen är för kungliga örlogsflottan de bästa och nyttigaste, som uti Kronobergs län utsökas kunna.

Öster om denna flotträna haver kungliga amiralitetskollegium tillika med den?? byggnad och inrättning låtit uppsätta en damm över den delen av strömmen, som leder till trenne nedanom belägna kvarnar, emedan nödvändigheten fordrat, att vattnet därstädes skall uppdämmas, enär stort och grovt ekevirke igenom flottrännen ledas skall.

?? dam är ock mycket förfallen, dock synes ännu några år kunna göra nytta, enär efter med nya stigbord och överstäd?? försett bliver.

Till ny damms och boms inrättning vid flottrännen åtgår efter nogaste overseende och förslag 16 stycken ekar, utom 2 st ekar, som kunna behövas till plankor, i den händelse, att de nu uti bottnen vid bröstet dammen befintliga plankor skulle vara odugliga, enär de vid ny damms uppsättande, komme att upptagas.

Således vara befunnet, betygar,

Gi?? D 6 oktober 1756

Olof Pålsson

Gumme Persson

Peter Andersson/nämndemän från Konga härad

Eskill Håkansson

Zachris Håkansson/nämndemän från Kinnevalds härad

Efter befallning härvid, varit närvarande, och som förut nämnt är befunnet.

Om denna förrättning, som jag är ...

Skogsbesiktning (som hör till dokumenten ovan)

Ödmjuk berättelse om skogarnas beskaffenhet i Kinnevalds och Albo härad och Växjö län, vilka är belägna såväl intill sjön Mie, som stora Åsnesjön och Mörrumsån, nämligen:

Urshult socken.

Högagärde, skogen ung och bräcklig, det finns en del på denna skog fullmogna ekar.

Hätteboda skog, finns en ansenlig hop med ungt eke och även den del fullmoget. Denna skog har en stor skogseld övergått.

Övermo skog, till större delen fullmogen, och även med ansenlig mängd stora ekar bevuxen.

Hyllersmåla, ekeskogen ringa, dock större delen fullmoget, och i avtagande,

Midringstorps skogar, fullmogna, och en stor del i avtagande.

Häfsjömåla skog, ganska rinag och i avtagande.

Grönstebacka skog, ansenlig ung, och växande; dock finns en del, som står i avtagande.

Midingsbråte skog, bräcklig, och även en del ekar i avtagande.

Allmunderyds socken.

Kampersmåle, ekeskogen ung och bräcklig, varibland finns en del i avtagande.

Järnemåla skog, ringa, av lika beskaffenhet med näst föregående.

Olofsbols skog, ganska ringa, dock bräcklig??

Kamsnäs??, ekeskogen ringa och fullmogen.

Albo härad, Torsås socken.

Hampeboda, skogen ung, och en del i avtagande.

Stele hylte, ekeskogen, till större delen fullmogen.

Örjanstorpsskogen, fullmogen och i avtagande.

Olofshylte, ekeskogen ringa, och fullmogen.

Mistbygden av lika beskaffenhet.

Konga härad, Tingsås Socken.

Yrsjömåla, en ansenlig ung skog.

Stenforsskogen till större delen i avtagande.

Amiralitetskollegiet, Varvskontoret 1757, J IV

Angående Mye å, och dess bom samt Mörrums ström i dito Lyckeby ström.

Carlsrona den 24 november 1757.

Till herr landshövdingen baron Strömfelt, angående Mörrums ström och Mie å.

Sedan kunglig majestät genom nådigt utslag den 28 november 1755 förklarar, det ingen ny upprensning i Mörrums ström och Mie å vara nödig, utan att det borde förbliva med den som redan dem gjord var, med mera; så har hans kunglig majestät uti en ankommen nådig skrivelse av den 3 sistlidna maj behagat förständiga, att Carlshamns stads borgerskap med allmogen icke allenast åtagit sig att underhålla flottrännorna i förenämnda strömmar och efter möjligheten dem upphjälpa, utan ock att fullgöra upprensningen till Gångemåla eller de så kallade Danstorps Hejor (el heja, häja, inhägnad; i Blekinge kan det vara en inhägnad äng el liten åker, vret, gärde etc, men även beteshage, men även en inhägnad skog) varest bekvämligaste uppdragningsplatsen finnas kan, därigenom Kronan god besparing vid körslorna skall i längden tillfalla utan att flottsträngarna genom varjehanda dammläggning rubbas; varjämte bemälta stad av allmoge tillbudit (erbjudit) sig att sinsemellan komma överens om upprensningens förbättrande samt vidmakthållande. Och alldenstund allt virket ifrån lastageplatserna måste passera staden, så har den utfäst sig, att intet därav skall därifrån avföras, innan det blivit kungliga kollegiet hemtat??? det med mindre annorlunda för???, och har hans kunglig majestät i nåder funnit att detta anbudet av Karlshamns stad och allmoge länder Kronan till större fördel än en ?? inkomst, som ändå torde bliva otillräcklig och därtill med ?? ?? antingen i en större ?? eller den faran, att de redan gjorda upprensningar med tiden torde alldeles förfalla, då kostnaden därpå voro för framtiden förlorad. Genom det avgiften för dessa strömmars nyttjande upphäves, innan

Kronan dessutan en ?? förmån emedan Staden åtagit sig komma överens med allmogen att icke allenast vidmakthålla och förbättra upprensningen, utan ock att densamma fullfölja intill en bekvämligare uppdragningsplats som förberört är, varför ock kungliga kollegio med vederbörande konungens befallningshavande anbefalles att hava noga vård samt allvarligen handhava kungliga brevet av den 11 november 1693 samt de flera kungliga förordningar som redan är eller hädanefter bliva utfärdade, angående skogarnas eftertryckliga befredande och behöriga konservation.

Vad eljest Lyckeby ströms upprensning angår, så har hans kungliga majestät av förekomna omständigheter avsett ej löna mödan och kostnad att därvid lägga ytterligare hand med mindre framtiden skulle därtill kunna bibringa bättre anledning.

(Tillskrivet i marginalen till stycket ovan): Detta skrivs allenast till landshövdingen i Blekinge.

Av detta hans kungliga majestäts förordnande vill kungliga kollegio fördenskull välment lämna Tit: del till underdånigt iakttagande vad de förra strömmar angår av det som till behörig verkställighet därav på Tit: försorg ankommer och förväntar även underrättelse, vad anstalter Tit: till följd därav vidtager.

Åtta signaturer

(Står sedan):

Till herr landshövdingen Rothlieb

Amiralitetskollegiet, Varvskontoret 1758, J IV:c

Till höglovliga amiralitetskollegium.

I följd av Tit: den 24 sistlidna november hit avlåtna skrivelse, har jag hörsamt bort giva vid handen, det jag till underdånigt fullgörande av hans kungliga majestäts den sistlidna maj till mig utfärdade nådiga befallning och underrättelse om de villkor varmed Karlshamns borgerskap och allmogen i Blekingen åtagit sig att upprensa Mörrums ström och Mie å samt att fortsätta upprensningen till Danstorps Häjor, icke allenast anmodat konungens befallningshavande i Karlskrona, att tillhålla vederbörande, det de med flit och drift vederbörligen verkställa vad de sig åtagit, och därmed innevarande år ofelbart göra en början. Utan har jag jämväl fogat den anstalt i detta län, att den jägeribetjänt som bor närmast till Mie å, på utflotningen har ett ganska noga inseende så att intet olagligen hugget virke må utföras ifrån skogarna härstädes, utan vid bommen bliva kvarhållet, och åverkarna efter lag till plikt befordrade.

Förbliver med vörndnad

Högvälborne herr president och kommandörens

Samt höglovlige amiralitetskollegii

Under herr landshövdingens och riddarens sjukdom

Ödmjukaste tjänare

Gust. Hallman ? Kröger

Växjö den 16 januari 1758

Amiralitetskollegium, Varvskontoret Kungligt brev 1757, J IV

Adolph Friedrich med Guds nåde Sveriges, Götes och Vendes Konung
p:p:p: arvinge till Norge samt hertig till Schleswig-Holstein p:p:

Vår ynnest och nådiga benägenhet med Gud allsmäktig, tromän och tjänare
president och kommandör av vår svärdsorden, amiraler och amiralitetsråd,
riddare av vår svärdsorden, närvarande flaggmän, amiralitetskamrarråd och
överkommissarie.

Den sjätte huvudomständigheten av eder underdåniga berättelse till
överståndna riksdag, som handlar om vissa strömmars upprensande och 1)
Mörrums ström och Mye å i Blekinge och Kronobergs län, 2) Lyckeby
ström i det förra länet; 3) Lima älv i Västernorrlands och 4) Ljusna älv i
samma län hava vi hos oss i nådigt övervägande komma låtit; samt därvid
inhämtat de närmare besked, som funnits nödiga, och vela oss däröver i
nåder utlåta som följer.

Vad alltså först angår Mörrums ström och Mie å, så finnes att de i synnerhet
för Kronans nytta vid vårt amiralitet blivit upprensade, till trävirkes
nedförande ifrån sjön Åsnen, likväl skola till följd av kungliga brevet den 31
juli 1732 Karlshamns stad och flera privata, som tillika kunde ha nytta av
upprensningen förut vad Mörrums ström, dock icke vad Mie å angår blivit
hörda, men de undanbett sig taga del i kostnaden för upprensningen under
förmodan att ?? bleve upprensad, få njuta samma frihet, som de förmente
annorstädes i riket vara förunnat, där Kronan för egen, städernas och ??
nu?? gjort sådan kostnad; varpå arbetet för Kronans enskilda räkning år
173?? blivit företaget samt fullbordat och ström? I några år av amiralitetet
nyttjad till åtskilligt trävirkes nyttjande men som Karlshamnsborna
förspordes även bruka denna bekvämligheten och ?? kungliga brev förmån,
att där denna ?? på Kronan allena skulle ankomma, ?? som sig därav betjäna
ville, någon avgift tåla borde, så har den 5 oktober 1745 låtit författa en taxa
över samma avgifter för privat flottning genom Mörrums ström och Mie å
på vilken senare Kronan och haft någon kostnad, varom?? Karlshamns stad

gjort föreställningar, ?? icke desto mindre, början härmed ?? för år 1746 då avgiften bestigit sig till 257 d 7 sk smt varav allenast 86 d 25 $\frac{1}{3}$ sk silvermynt influtit innan vi på berörda ?? och Blekingska allmogens häröver anförda underdåniga besvär d 21 november 1746?? I nåder förordnat, att med samma avgifts uppbärande skulle innehållas till dess vi oss över själva målet yttrat; sedan blev d 2 april i nåder befallt, att en noga förteckning skulle hållas på allt virke som igenom ?? bemälda ström och ?? kunde flottas till dess slut bleve i saken.

Enligt samma annotation och edert underdåniga brev de 25 oktober 1753 skulle berörda flottningsavgift om den kommit att uppbäras för 1746 till 1752 års slut hava sig bestigit till 2 107 d 24 sk smt eller 301 d 3 $\frac{3}{4}$ sk smt om året, varav dock i händelse av verklig betalning betjänters belöning som därvid nyttjades hade avgått. Vidare hava vi uti berörda skrivelse av den 2 april 1747 tillika i nåder befallt eder att med landshövdingarna i Blekinge och Kronobergs län sammanträda samt sedan vederbörande hörda blivit, med dem överlägga, huru och på vad sätt det uti Mörrums ström och Mie å med Kronans bekostnad anlagda arbetet med deras upprensning måtte utan rikets gravation (besvär) vidare sättas uti behörigt stånd och årligen vidmakthållas antingen genom en skälig taxa och uppbörd av privata som betjäna sig av flottningen därstädes eller att staden Karlshamn och allmogen uti Blekinge efter deras gjorda anbud, sig samma arbetes underhållande påtaga samt i den senare händelsen, vad säkerhet Kronan nu och i framtiden därvid hava kan.

Då detta sammanträde skedde d 5 juni 1747 hava landshövdingarna med eder stannat i den mening att säkrast voro det flottningsinrättningen uti dessa strömmar även framdeles såsom år 1746 blevo hållna under uppsikt och avgift för dess nyttjande av privata efter en behörigen ?? och närmare jämkad taxa. Men landshövdingarna hava sedermera av andra omständigheter på det sättet ändrat ?? tankar, att bäst voro låta det bero vid borgerskapets i Karlshamns och allmogens gjorda anbud, varmedelst de påtogo sig, att vara ansvariga för flottrännornas närmare iståndsättande och vidmakthållande, då ?? däremot icke på säker grund mera kunna styrka till det ena än det andra, vilket allt med det mera edert underdåniga brev och betänkande av den 8 juni 1748 ?? finnas vid handen giva, varutinnan även förmåles att av herr landshövding Dahlman har jämte brev av den 1 juli 1747 insänt fullmäktigarnas för Karlshamns stad närmare yttrande att borgerskapet med allmogen icke allenast åtager sig att underhålla flottrännorna i förenämnda strömmar, och efter möjligheten dem upphjälpa, utan ock att fullgöra upprensningen till Gungevala eller de så kallade Danstorps Heyor varest bekvämligaste uppdragningsplatsen finnes kan därigenom Kronan en god besparing vid körsorna skall i längden tillfalla utan att flottsträngarna igenom varjehanda ??läggning rubbas; varjämte bemälda stad och allmoge tillbudit sig att sinsemellan komma överens om upprensningens förbättrande samt vidmakthållande.

Och alldenstund allt virket ifrån lastageplatserna måste passera staden så utfäster den sig att intet därav skall därifrån utföras innan de blivit hembudet med mindre annorlunda förordnas. Här uppå har vi genom nådigt utslag av den 28 november år 1755, förklarat det ingen ny upprensning i Mörrums ström och Mie å numera voro nödig, utan att det bör förbliva vid den som redan där gjord är, och emedan den i början skett förnämligast till amiralitetets förmån och Kronan jämväl bestått kostnaden därvid; ty böra privata som vilja nyttja detta därför erlægga till Kronan någon avgift, och om staden Karlshamn och vederbörande allmoge ej skulle sig åtnöja, kommer den obetalade avgiften även för den förflutna tiden ifrån år 1746 behörigen att utfordras.

I anledning av allt detta och då ej oss i nåder erinra 1) huru som vi genom nådig resolution uppå ridderskapets och odalens allmänna besvär daterad den 12 juli 1731 i 3 § samt den 8 januari 1735 20 § i nåder funnit att vissa floder och strömmar måga (måtte) göras navigabla och de mått därvid tagas som för landet och undersåtarna är nyttiga och 2) anse för en otvivelaktig sak att de i Mörrums ström och Mie å med Kronans medel gjorda upprensningar, måste med kostnad vidmakthållas, om icke den nyttan för Kronan som därmed blivit påhittad skall i längden förloras och som 22 år sedan den tiden förflutit, så lära de redan fordra nog förbättring, ?? av handlingarna finnas att flottrännorna verkligen tagit skada.

3) vid den taxan som I 1745 låtit författa har ibland annat blivit anmärkt att den voro för dryg; efter densamma har ?? inkomsten ej stigit så högt att därav kan bliva något överskott som kunde anses för tillräckligt till flottrännornas vidmakthållande med vad därtill hör enär avlöningen för betjäningen först är avdragen, helst 2 betjänter därvid voro nödiga för kontrollens skull, utom vilka man ägde ingen säkerhet att uppbörderna bleve riktigt beräknad; skulle det och finnas skäligt att moderera taxan så bleve överskottet än mindre om det ej alldeles försvunne, utom den mera olägenhet och ?? som dylik betjäning kunde förorsaka.

4) Följaktligen blevo utgiften för Kronan ?? att göra kostnad på upprensningens förbättrande och vidmakthållande men ?? om den behållna inkomsten ville därtill förslå. Icke dess mindre 5) kommo både Karlshamns stad och allmogen att betungas med denna avgift, jämväl att hindras med det uppehåll som beräknandet i förevarande måtto för med sig, vilket nu skulle falla dem så mycket mera oförmodligt, som de även i 20 års tid detsamma undsluppit och icke heller tillförne?? därmed varit besvärade; och finne?? ?? att det förr omtalade anbudet av Karlshamns stad och allmogen ländra Kronan till ?? fördel än en oviss inkomst, som ändå torde bliva otillräcklig, och därtill medsätta?? Kronan antingen i en större utgift eller den faran att de redan gjorda upprensningar med tiden torde alldeles förfalla, då kostnaden därpå voro för framtiden förlorad genom det berörda avgift upphävas ?? Kronan dessutom en ny förmån, emedan staden åtagit sig

komma överens med allmogen att icke allenast vidmakthålla och förbättra upprensningen utan ock att densamma fullfölja intill en bekvämligare uppdragningsplats som förr berört är, varför och I med våra befallningshavande å orten, bören hava vård samt allvarligen handhava kungliga brevet av den 11 november, 1693, samt de flera kungliga förordningar, som redan är eller hädanefter bliva utfärdade, angående skogarnas eftertryckliga befredande och behöriga konservation.

Vidkommande därefter och för det andra Lyckeby ströms upprensande, så har till följd av kungliga breven den 3 februari 1735 och den 27 juli 1739, därmed skett någon början, på det nödigt virke måtte ifrån de därom omkring i Blekinge och Småland liggande skogar med mindre kostnad och mera bekvämlighet till vår örlogsflottas behov kunna utföras, och ehuru detta arbete av emellan kommande hinder för några år sedan finnas hava avstannat så har dock sedan brist på allehanda trävaror men i synnerhet brännved, ej mindre till örlogsflottans än Karlskrona stads och hela provinsens behov i de senare åren mer och mer sig yppat, denna strömmens upprensning åter kommit att påtänkas, till vilken ända I först år 1749 och sedan ?? utsett och instruerat vissa deputerade ?? härom undersöka och härom brevväxlat med landshövdingarna i Blekinge, Kalmar och Kronobergs län att höra de handlande i ?? och vederbörande allmoge vilkas fullmäktige jämte Kronans jägeribetjänter jämväl bevistat själva förrättningarna?? men fastän någon tillgång av trävirke till nedflottning funnits så skall den likväl icke varit så ymnig som kunde svara mot kostnaden särdeles i avseende på brist av ved därhos det blivit uttrönt att vad på detta sättet kunde väntas, komma förmedelst svårigheten vid utförseln att falla allt för dyrt, med mera, varigenom denna upprensningen icke vidare skall kommit att företagas. Vid så ?? omständigheter avse vi ej löna mödan och kostnad att härvid lägga ytterligare hand med mindre framtiden skulle därtill kunna bibringa bättre anledning.

(- - -)

Stockholm i rådkammaren 3 maj 1757

Adolph Friedrich

Amiralitetskollegiet, Varvskontoret Memorial 1757, J IV

Ödmjukt memorial!

Landshövdingeämbetet i Växjö berättar uti närlagda brev av den 5 hujus angående den våldsverkan som skett på Mie bom och har under den 10 sistlidna september tillkännagivit, vilken nu icke kan repareras utan ånyo uppbyggas så framt ekeutförseln för framtiden skall kunna förekomma, samt därför anhåller om underrättelse huru därmed bör förhållas.

Denna omständighet har hos höglovlige kungliga kollegium, varvskontoret redan genom memorial under den 13 sistlidna september ödmjukast anmälts i anledning av kvartersman(förman vid flottans hantverkarstat, el helt enkelt timmermans – min anm) Tornkvist?? Samma dag därom ingivna berättelse, varpå höglovlige kungliga kollegium den 18 dito genom brev befallt kompaniskrivare Hall att den 30 i samma månad vara närvarande vid undersökningen vid Fornemåla gästgivaregård som av amiralitetsadvokatsfiskalsämbetet däröver skulle ?? vilket även med hosföljande memorial under den 4 november inkom?? Tillka med häradsrättens uti ?? ?? ?? därvid hållna protokoll, som ?? visar att detta dammverk bör förnyas, vartill sådana ekar bör nyttjas som för skeppsbyggnaden är otjänliga och med 18 stockar kunna låta sig göra, dock förmenar?? herr advokatfiskalen att nu ?? ut innan våren kommer, kan detta genast med ett överfallsträ??, 2 järnbultar och 4 st så kallade linstakar?? iståndsättas, överjägmästaren Branting ?? på anfordran verkställa låta, men emellertid har hittills ingen utflottning kunnat ske i brist av vatten.

Landshövdingeämbetet i Växjö har även genom brev av den 14 september insänt kronobefallningsman Carl Brantings berättelse huru han avser att berörda dammverk med 4 tolfte timmer och något mera till 37 d 8 öre silvermynt värde arbetslön inräknat kan iståndsättas. I anledning härav är nu amiralitetsvarvskontoret av den ödmjuka tanke att för berörda dammverk till nästa vårdag bör sättas i stånd det kontoret såsom frånvarande svårligen kan berätta huru det bäst vill låta sig göra, utan hålla före att någon å amiralitetets vägnar detsamma med dräglig kostnad skulle kunna verkställa.

Såsom under bedrivandet kvarterman Jonas Söderlund vilken uti en särskild förrättning därå orten nu är vistande, varom landshövdingeämbetet i Växjö torde förständigad att beordra vederbörande ?? betjänter, som går amiralitets?? tillhanda uti de delar härvid ?? ?? vid utstämplingen av erforderliga ekar därtill med mera, ?? det arbetet genast till ?? nödiga förbättrande må ?? ?? i anstalt, så till flottning instängsel, tills ?? man om dess fullkomliga iståndsättande får närmare om ?? göra sig underrättelse, vilket allt ödmjukeligen underställas ?? kungliga kollegii högmogna omprövande.

Carlsrona av Amiralitetsvarvskontoret den 21 februari 1757

S Psilandersköld

S Rajalin

? Jägersköld

G Sheldon

??

(Osäkert med namnen)

Amiralitetskollegiet, Varvskontoret 1759, J IV

Carlsrona den 6 mars 1759.

Till herr landshövdingen baron Strömfelt, om upprensning i Mörrums ström och Mie å.

Sedan Tit uti svar av den 20 april 1758 givit vid handen vad anstalt Tit vidtagit i anseende till upprensningen i Mörrums ström och Mie å, så har kungliga kollegium genom hosföljande avskrift av landshövdingeämbetet i Växjö under den 16 nästföretgående januari i anledning av kungliga kollegii dit avlåtna brev, om detta ärendet sig även utlåtit, velat lämna Tit del, med välment begäran det Tit behagade däröver höra magistraten och borgerskapet i Carlshamn samt därefter Tit tankar med deras yttrande avlämna, varjämte kungliga kollegii tillika lärer bliva närmare underrättats genom vad utvägar kunglig majestäts nådiga brev härom av den 3 maj 1757, varav kungliga kollegium i brev till Tit av 24 november nästpåföljande anförde de förnämsta omständigheter, bliver till alla delar underdånigst satt i verket, därhos Tit lärer tackas draga försorg, att landshövdingen i Växjö utan längre dröjsmål utan längre dröjsmål får ersättning för de 360 d 3 sk silvermynt som till Mie dammverks iståndsättande blivit förskjutna, helst högstbemälta kungliga brev av den 3 maj 1757 grundar sig därpå, att Carlshamns stad och vederbörande allmoge böra vidkännas alla härvid förefallande omkostningar, och Kronan som härtill redan förut använt så ansenliga medel, utan att däremot någon flottningsavgift härefter erlägges, icke kan med någon ytterligare utgift i detta mål besväras, vartill icke eller några medel finnas att tillgå.

C H S

E S

D A

A L

N P

A F B

I F B/G A M

Transumt av landshövdingeämbetets i Växjö brev till höglövlige k koll och ?? den 12 januari 1758/Flottningsdamm uti Mie å.

Sedan högvälborne herr presidenten och kommendören, samt höglovliga amiralitetskollegium uti skrivelse av den 23 september 1756 begärt, att vi ville föranstalta, det Mie dammverk, som då redan av kronobefallningsmannen Branting blivit besiktigt och förslag över kostnaden uppgivit, måtte med första iståndsättas, samt penningar därtill förskjuta, som enär arbetet blivit ändat och besiktning övergått, skulle ersättas, så har jag, om allt sådant givit order till bemälte kronobefallningsmannen Branting vilken ock om arbetets bedrivande besörjt, samt därefter anställt behörig besiktning och ingivit räkning med sina verifikationer, jämte besiktningssinstrumentet.

Dessa handlingar har jag den äran härhos hörsammast översända.

Och emedan kronobefallningsmannen, av under händer havande medel, förskjutit den kostnad trehundra sextio daler 3 öre silvermynt, som till merberörda dammverks iståndsättande åtgått, ty uppå meranämnda kronobefallningsmans ansökning är min hörsamma begäran, att höglovlige presidenten och kommendören, samt höglovliga kungliga amiralitetskollegium gunstigt täcktes foga anstalt det besagda summa med första varder ersatt, förbliver med vörndnad högvälborne herr presidentens och kommendörens samt höglovliga kungliga amiralitetskollegium under höglovlige landshövdingen och riddarens sjukdom ödmjukaste tjänare.

Gustaf Hallman. J Kröger

Växjö den 12 januari 1758

Amiralitetskollegiet, Varvskontoret Memorial 1758, J IV

Ödmjukt memorial.

Ehuru väl, till underdånigst följd av kunglig majestäts nådiga brev till dess och riksens amiralitetskollegium under den 3 maj 1757, Karlshamns stads borgerskap, tillika med allmogen, icke allenast åtagit sig, att underhålla flottrännorna både i Mörrums ström och Mie å och efter möjligheten dem upphjälpa, utan ock att fullgöra upprensningen till Gångevala eller de så kallade Danstorps heyor, varest bekvämligaste uppdragningsplatsen finnas kan, hemställes dock ödmjukeligen om icke nödigt är att någon å kungliga amiralitetets vägnar, härifrån må avfärdas till att vara vid den i bifogade landshövdingeämbetets brev omförmälta sammankomst tillstädes och påminna om det han för sin del finner lända till befrämjande av den för allmänheten ?? så nyttiga fattade?? upprensningar i berörda strömmar.

Carlskrona av amiralitetets varvskontor den 30 maj 1758

Jst, L C, NI. (Svårlästa signaturer)

(Am-koll, Varvskontoret, vol J 4)

Den 4 mars 1761.

Stormäktigste, allernådigste konung!

(Kunglig maj:t remitterar detta i nåder till eder och riksens amiralitetskollegium, som har att inkomma med vad härvid kan vara att erinra.

Stockholm i rådskammaren den 17 mars 1761

På nådigste befallning

Fr. Dahlgren)

Av de till eders kunglig majestäts och riksens kammarrevision inkomna handlingar, hörande till de besvär, vilka har blivit anförda över den av eders kunglig majestät uti Kronobergs hövdingedöme förordnade balanskommissions utslag av den 31 mars nästlidet år 1760 angående 360 d 3öre silvermynt anticiperad statsmedel uti Kinnevalds och Norrvidinge härad, till den så kallade Miedammens iståndsättande har kammarrevisionen funnit, hurusom eders kunglig majestäts och riksens amiralitetskollegium, medelst skrivelse av den 23 september 1756, anmodat dåvarande landshövdingen uti Kronobergs län, riddaren av eders kunglig majestäts nordstjärneorden, numera framlidne Gustaf Friedrich Rothlieb, ej allenast att låta häradshövdingen i orten, vilken den nämnda Mie damm då redan besett, och förslag på kostnaden därvid till en dräglig summa uppgivit, om förbättringen besörja, utan ock låta därtill förskottera nödiga medel vilka, enär beloppet blivit bemalte kollegio vid handen givet, och arbetet, vid skedd ??, funnits försvarligt, ?? ersätta bliva.

Och alldenstund amiralitetskollegium ?? åtskilliga påminnelser av landshövdingeämbetet skett om ?? dess löftes fullgörande icke dragit försorg om förenämnda medels ersättande utan för någon tid sedan yttrade sig det vi kunna göra, eftersom desamma icke blivit kollegii stat bestådda; fördenskull finner kammarrevisionen sig ?? kunna underlåta sådant i underdånighet vid handen giva, med lika underdånighet hemställande, om icke amiralitetskollegii underdåniga yttrande häröver må i nåder inforrar, och sedan härom så inforrar, som eders kunglig majestät allernådigst för gods finner på det berörda förskott måtte antingen betalt eller uti kronans räkenskaper avskrivit varda.

Med djupaste undergivenhet framhårdar till dödsstunden,

Allerunderdånigste tropliktigste tjänare och undersåtar

(Hoppar namnen)

Stockholm d 27 februari 1761

Den 3 januari 1760

I anledning härav tillskrives landshövdingeämbetet i Växjö

Till kungliga amiralitetskollegium

I anledning av herr barons, landshövdingens och riddarens von Psilanders på Balanskommissionens i Kronobergs län vägnar, till högvälborne herr greven, presidenten och kommandören samt höglovliga kungliga amiralitetskollegium avlåtna brev om ersättning för de 360 d 3 öre silvermynt som av kronomedlen därstädes blivit förskjutna till den så kallade Mie damms iståndsättande, har högvälborne herr gerven, presidenten och kommandören samt höglovliga amiralitetskollegium uti ytterligare skrivelse av den 17 december nästlidna begärt jag ville besörja ?? ?? som kunglig majestäts nådiga brev av den 3 maj 1757 skall grunda sig därpå, att Karlshamns stad och vederbörande allmoge böra vidkännas alla vid detta dammverk förefallande omkostningar, och summan??, som hertill redan fördenskull använts ansefliga medel utan att någon flottningsavgift däremot erlægges, icke kan med någon ytterligare utgift i detta mål besväras, vartill icke eller några medel skola vara att tillgå.

Att bliva underättad om beskaffenheten härav, har jag genomgått de många brevväxlingar som härom förelupit och funnit, att sedan högvälborne herr greven, presidenten och kommandören samt höglovliga kungl amiralitetskollegium i anseende till den kostnad som skett med upprensningarna i Mie å efter år 1732, låtit författa och till uppbörd år 1746 utfärda en taxa på flottningsavgift för all privat timmerflottning, är besvär däremot anförda vid samma års riksdag, både av staden och allmogen.

Dessa besvär har kungl maj:t den 21 november 1746 remitterat till högv herr greven, presidenten och kommandören samt höglovliga kungl amiralitetskollegii utlåtande och förklaring, men tillika i nåder befallt, att med all avgifts uppbärande skulle innehållas till dess hans kungl maj:t över själva målet, sig i nåder yttrat.

År 1747, den 2 april har kunglig maj:t genom nådig skrivelse till herr greven, presidenten och kommandören samt höglovl kungl amiralitetskollegium, såväl som konungens befallningshavande härstädes och Kronobergs län förordnat sammanträde och överläggning, huru det gjorda arbetet måtte sättas i stånd och vidmakthållas, men sedan förrättningen häröver inkommit har först kungl maj:ts nådiga resolution den 28 november 175? Utfallit, av det innehåll, att kungl maj:t funnit ingen ny upprensning uti Mörrums ström och Mie å numera vara nödig, utan att det bör förbliva uti den som där redan gjord är och som densamma i början skett förnämligast till amiralitetets förmån, Kronan jämväl bestred?? Kostnaden därvid, så? Skola privata ?? vilja nyttja denna genom ?? får de icke

undandraga sig, att därför erlægga någon avgift: uti ?? skrivelse av den 3 maj 1757, förklarar hans kunglig majestät likväl bäst, att antaga borgerskapet i Karlshamn och allmogen här i Blekinge gjorde anbud, varmedelst de icke allenast åtaga sig att underhålla flottrännorna i i förenämnda strömmar och efter möjligheten dem upphjälpa, utan ock att fullgöra upprensningen till Gungvala?? Eller de så kallade Danstorps häjor, varigenom Kronan en god besparing vid körseln skulle i längden tillfalla, jämte det staden och allmogen tillbudit sig, att komma överens om upprensningens förbättrande samt vidmakthållande med mera.

Flera skriftväxlingar har häruppå förefallit både med högvördige herr greven, presidenten och kommandören samt höglovliga kungliga amiralitetskollgio och konungens befallningshavande i Kronobergs län, såväl till underdånigst fullgörande av högstbemälte hans kunglig majestäts nådiga förordnande, som om ersättning för 360 d 3 öre silvermynt, vilka av lantränteret i Växjö blivit förskjutna till Mie damms reparation och förbättring, varöver handlande borgerskapet i Karlshamn jämte allmogen, blivit hörda och sig förklarat.

Vad berörda förskott, varom nu i synnerhet frågan är, angår, så yttra sig de förra uti avgivna förklaringar den 9 mars 1758 och den 26 mars 1759, att som de icke fått del av detta senare kungliga majestäts nådiga brev förrän den 26 november 1757 och årstiden det till?? Icke eller medgivit någon åtgärd i detta ärendet, så ?? synes falla av sig själv, att staden och allmogen, som icke annorlunda, än efter förra gången ?? besiktning uti gjordstånd?? ?? dessa flottsträngar vid ??tagandet befinnes, kunna eller böra antaga sig denna att underhålla och efter möjligheten upphjälpa, ännu ej någon skyldighet åsidosatt, och i anseende till sådana?? och flera omständigheter kunna de för sin del ej åtaga sig någon förut gjord kostnadsersättning, som skulle bliva dem en dubbel ?? last, utom det att arbetet för borgerskapet med allmogen sig åtagit numera lära bliva nog kostsamt och dyrt ?? ?mot den tiden första anbudet skedde för 14 år sedan. Allmogen förklarar sig även väl ej kunna, varken nu eller framdeles ?? ?? något sammanskott härtill, eftersom de ej skola hava någon nytta av denna kronodammen, vilken är belägen i Småland och der av vederbörande skall disponeras och vårdas.

Vid så fatta omständigheter, har jag varit föranlåten, låta anstå med indrivandet av förberörda 360 d 3 öre silvermynt, och vördsamligen hemställa detta borgerskapets och allmogens anförda skäl till befrielse, vilka förmodligen torde vinna gunstigt bifall, då i benäget övervägande kommer att högvördige herr greven, presidenten och kommandören samt höglovliga kungliga amiralitetskollegium själv låtit göra detta förskott, tvivelsutan för någon därunder beroende Kronans förmån, och själv lovat ersättning därför, redan den 23 september 1756 och således förrän kunglig majestäts nådiga förenämnda den 3 maj 1757 utföll, jämväl att borgerskapet och allmogen, varken med sådana villkor utfäst sig till dammverkets underhållande, eller

till sådana uti högstbemälte förordnande blivit förbundna. Och ehuru väl inga sådana medel nu skola vara att tillgå uti kungliga amiralitetskassan, varmed dessa 360 d 3 öre silvermynt kunna bliva ersatta, så gör man sig likväl det underdåniga hopp, att hans kunglig majestät uppå högvälborne herr grevens, presidentens och kommandörens samt höglovlige kungliga amiralitetskollegii föreställning, i nåder tillåter anordning på andra?? Odisponerade medel.

Förbindligen med skyldig vörndad högvälborne herr grevens, presidentens och kommandörens samt höglovlige kungliga amiralitetskollegium ödmjuka och ??

Karlskrona den 8 januari 1760

O H Strömfelt

Anders Nyström

Kammaradvokatfiskalsämbetet AD:23:1922, med klandertalan mot flottledsförteckningen beträffande Mörrumsån, Söderbygdens vattendomstol, F I A, vol 46

Från advokatfiskalsämbetet vid kammarkollegium till Söderbygdens vattendomstol, ink 30 dec 1922.

På sätt framgår av bifogade avskrifter av dels kunglig majestäts befallningshavande i Kronobergs och Blekinge län den 24 april 1861 meddelade utslag (bil A) dels ock kunglig majestäts befallningshavande i Blekinge femårsberättelser för åren 1856 – 1860, 1866 – 1870, 1876 – 1880 och 1881 – 1885 (bil B – E), har flottning av ålder allmäneligen bedrivits i Mörrumsån. Enligt vad kammaradvokatfiskalsämbetet inhämtat idkas alltjämt sådan flottning i stora delar av nämnda vattendrag. På grund härav skall enligt 6 kap 1 § andra stycket vattenlagen, allmän flottled bibehållas i samma vattendrag.

Då emellertid vattendraget icke synes hava upptagits i någon av de genom kungl maj:ts kungörelser den 31 augusti 1920 och den 12 september 1921 utfärdade provisoriska flottledsförteckningar, har kungl kammarkollegium, såsom framgår av bifogade protokollsutdrag (bil F – G), genom beslut den 20 innevarande december uppdragit åt ämbetet att för det allmännas del klandra flottledsförteckningarna med yrkande att allmän flottled måtte förklaras skola bibehållas i vattendraget.

Med anledning härav och under åberopande av vad ämbetet härovan anfört får ämbetet å det allmännas vägnar med klander av ovanberörda

flottledsförteckningar vördsamt yrka, att vattendomstolen måtte förklara, att allmän flottled skall bibehållas i Mörrumsån från sjön Åsnens utlopp.

Fri och öppen talan förbehålles.

Stockholm och kammaradvokatfiskalsämbetet den 23 december 1922

(Svårläst signatur)

Bil A.

Konungens befallningshavandes i Kronobergs och Blekinge län gemensamma utslag uppå den av

(- - -)

alla i egenskap av ägare eller arrendatorer till strand och vattenverk med eller utan laxfiskeri i Mörrums ström, i avseende på flottningen i strömmen gjorda ansökning, dels att så kallad A). lösflottning, såsom ländande till förfång med 1). laxfisket och 2). annan flottning samt 3). Vid inträffande större vattenflöde lätteligen förorsakande stor skada, måtte helt och hållet förbjudas, dels att B). flottning med sammanfästade stockar måtte förbjudas från den 15 maj till den 15 augusti, enär laxen då plägade gå upp för strömmen och flottningsmanskaper nedtrampade gräset å de vid strömmen belägna ängar, och dels att vid vite av etthundrafemtio till tvåhundra riksdaler måtte stadgas för överträdelse av berörda förbud; i anledning av vilken ansökan alla de, vilkas rätt kunde vara beroende av blivande bestämmelser rörande flottningen i Mörrums å medelst kungörelser från predikstolarna i Asarums, Mörrums, Elleholms och Jemshögs socknar inom Blekinge samt Urshults och Allmundsryds socknar inom Kronobergs län blivit kallade och fått sig förelagt att efter å vederbörande kronofogdekontor tagen del av handlingarna inom viss tid skriftligen sig yttra, utan att de av en sådan förmån sig begagnat, varjämte kronofogdarna i Bräkne och Listers samt Kinnevalds och Norrvidinge härader på grund av därom meddelade föreskrifter i vederbörandes närvaro anställt den i kungliga brevet den 8 april föreskrivna undersökning och angivit utlåtande om lämpligaste tiden, sättet och villkoren i övrigt för flottningen i nämnda å, på att då den å ena sidan icke obehörigen hindras, den å andra sidan ej heller må lända ägare av jord, strand, vattenverk och fisken till skada och förfång, ävensom kronofogden i Bräkne och Listers härader den 11 december sistlidet år med särskilt infordrat yttrande inkommit;

Givet i Carlskrona å landskansliet den 24 april 1861.

Konungens befallningshavande har vid granskning av handlingarna inhämtat, hurusom sökandena såsom ytterligare skäl för ifrågavarande ansökan åberopat, vad som blivit anfört i en till konungens befallningshavande i Blekinge län den 15 november 1858 ingiven ansökan,

däruti sökandena med förmälan, att disponenten av Mariebergs och Nyebro sågverk, L Wejdling, oavsett timmerflottning i Mörrums ström från urminnes tider blivit verkställd sålunda, att de stockar, som skolat flottas, blivit sammanlänkade till flottar och dessa av medföljande manskap förda till bestämmelseorten, likväl låtit i strömmen utföra en stor myckenhet lösa stockar för att genom lös flottning, vid vilken varje stock av strömmen medföres lös för sig, till sågverket nedflottas, tillika uppgivit, att till följd härav och enär dessa stockar funnes spridda över hela strömmen från Nyebro upp till sjön Åsnen och på uppgivet ställe låg så tätt, att de när nog bildade bro, icke allenast inträffat, att andra personer, som åtagit sig att till lastageplatsen Swängstad nedflotta virke, icke kunnat fullgöra sitt åtagande, och att kungsådran till hinder för laxens upp- och nedgående på flera ställen blivit stängd genom stockarnas packande ända ned till strömmens botten, utan även kunde emotses, att vid inträffande vattenflöde de få bommar, vilka blivit lagda i strömmen från den ena stranden till den andra i ändamål att hindra stockarnas nedflytande, icke skulle kunna emotstå tryckningen utan bliva genombrutna samt alla broar, vattenverk och fisken förstöras, på grund varav yrkades, att Wejdling måtte åläggas så ordna sina i Mörrums ström liggande stockar, att kungsådran av dem icke stängdes samt att inom viss tid ur strömmen på land uppdraga alla lösa stockar, varförutom de till berörda ansökning hörande handlingar utvisa, att vid den undersökning, som på grund av konungens befallningshavandes i Blekinge län därom meddelade föreskrift den 10 december 1858 blivit av vederbörande kronofogde verkställd, befunnits, att kungsådran varit helt och hållet stängd vid Marieberg och till större delen vid Nyebro, att strax därovan funnits en större samling virke i strömmen på en sträcka av 200 till 300 alnar, samt att vid fortsatt undersökning uppåt strömmen nästan överallt påträffats stockar liggande i vattnet vid stränderna, men större samlingar endast å tvenne uppgivna ställen, samt att kronofogden i avgivet utlåtande yttrat, att, då den myckenhet lösa stockar, som på åtskilliga ställen fastnat och slutligen hopat sig till stora massor, syntes icke kunna förrän med en blivande ymnigare vattentillgång fortskaffas, det vore att befara, att genom virkets lösbrytande vid en kommande vårflod oberäknelig skada skulle åstadkommas å nedanför i strömmen varande dammverk och fisken, i följd varav konungens befallningshavande fann nödigt att genom utslag den februari 1859 förordna om vidtagande av åtgärder för flottledens öppethållande och till förekommande därav, att de lösa virkessamlingarna av inträffande flod kunde på en gång komma i drift.

Protokollet vid den av kronofogden i Bräkne och Listers härader den 29 september hållna undersökning, därvid flera av sökandena samt åtskilliga andra personer efter kallelse sig infunnit, utvisar, att disponenten av Mariebergs sågverk L Wejdling anmärkt, att, då flottning omöjligen kunde verkställas, när vattentillgången vore endera mycket stor eller ock ringa, och ett sådant förhållande oftast inträffade under tiden emellan den 15 augusti

och den 15 maj, kunde hända, att, om tiden för flottning bleve inskränkt till den föreslagna, sådan icke kunde verkställas under någon del av året; att sökandena i anledning därav medgivit, att flottningen finge äga rum från den 1 september till 1 juni, vilken tid Wejdling även ansåg otillräcklig, emedan det virke, som skulle nedflottas vårtiden, ej kunde nedföras till de 1 juni; att Wejdling bestritt sökandenas yrkande om lösflottningens förbjudande, enär den icke medförde någon skada, men medgivit densamma inskränkande till den tid av året, då skada ej kunde ske genom nedtrampning av det på stränderna växande gräs; och har bemälda kronofogde i sitt utlåtande yttrat, att till förekommande av skada å gräsmarken lösflottning icke borde få äga rum samt tiden för annan flottning inskränkas till den av sökandena föreslagna från den 1 september till den 1 juni samt överträdelse däremot beläggas med femtio till etthundra riksdalers vite.

Vid den av kronofogden i Kinnevalds och Norrvidinge härader den 30 januari nästlidet år hållna undersökning har några strandägare yrkat, att flottning måtte vara förbjuden under tiden från de 1 juni till den 1 september men de övriga däremot endast till den 1 augusti, emedan flottning senare på året vanligen bleve omöjlig att verkställa till följd därav, att vattnet merendels avsinade under augusti, så att nödigt vatten i september saknades, varjämte de strandägare, som hade odlad och med säd eller rotfrukter besädd jord intill strömmen, förbehållit sig, att trampning därå ingen årstid finge ske samt att flottar under sommartiden ej finge uppläggas eller fastgöras till skada för gräsväxt eller till hinder för fiskets bedrivande eller fiskens fria gång och har bemälda kronofogde i avgivet utlåtande berörda dag föreslagit, att i anseende till den stora skada å gräsväxten, som flottar och dem förande manskap förorsakade å slåttervallarna, flottars förande eller uppläggande vid slåttervall måtte förbjudas från den 1 juni till den 1 augusti samt trampning å växande sädes- eller rotfruktsgröda alla årstider, att det jämväl borde förbjudas att under flottningstiden kvarlägga flottar till hinder för vattnets framfart eller efterkommande flottar samt att begagna så kallad lösflottning med icke sammanlänkade träd, som dels kunde uppflyta på slåttervall och dels komma i vattenverks ramar och förstöra verken eller ock hopa sig i brovalv och förorsaka fördämning.

Handlingarna bilagda utdrag av Listers och Bräkne häradsrätters domböcker rörande särskilda mot disponenten av Mariebergs sågverk instämnda påståenden om ersättning för skada, förorsakad genom lösflottning, som för hans räkning blivit verkställd, giva vid handen, att flottningsmanskabet nedtrampat gräset utefter åstränderna och gjort gångstigar, där sådana förut ej funnits; att brobyggnader, dammar samt fiske- och kvarnverk i ån blivit mer eller mindre skadade, ehuru bommar eller ledare varit utlagda för deras skyddande och all möjlig försiktighet med flottningen iakttagits, samt att skada skett utan att vederbörande målsägare, till följd av svårigheten att åstadkomma erforderlig bevisning, därför erhållit ersättning.

Vad sålunda och i övrigt förekommit har konungens befallningshavande tagit i övervägande; och emedan genom ovan anmärkta, den 10 december 1858 verkställda undersökning blivit ådagalagt, icke allenast att lösflottningen, på det sätt densamma blivit av Mariebergs sågverksägare under senare åren bedriven, verkar hinderligt för annan flottning genom flottledens stängande, än även att vid inträffande lågt vattenstånd under pågående flottning de i strömmen utkastade stockarna lätt fastna och hopa sig till större samlingar, genom vilkas lösbrytande vid ymnigare vattentillgång stor skada kan åstadkommas å de i strömmen nedanför belägna broar, fisken och vattenverk, till förekommande varav konungens befallningshavande i Blekinge och genom ovanberörda utslag av den 5 februari 1859 måst meddela föreskrifter om särskilda åtgärders vidtagande; ty och då, enligt vad här förut blivit anmärkt, utrett är, dels att strandägarna tillfogats skada genom gräsets nedtrampande och annan ofred av det för tillsynen över flottningen behöfliga, utefter stränderna framgående arbetsfolk, dels att lösflottningen även förorsakat skada å brobyggnader över strömmen samt däri anlagda fisken och vattenverk med tillhörande dammar, oavsett bommar för deras skyddande varit i strömmen utlagda och all möjlig försiktighet blivit iakttagen av dem, som å flottningen haft uppsikt, och delvis att vid uppkommen tvist om ersättning för liden skada det visat sig, att fullständig bevisning om värdet därav icke kunnat utan svårighet åstadkommas, finna konungens befallningshavande skäligen förbjuda lösflottning uti ifrågavarande ström vid vite av två hundra riksdaler riksmünt, utom ansvar enligt lag, där sådant finnes stadgat, och skyldighet att ersätta möjligen förorsakad skada.

Beträffande åter flottningen medelst sammanlänkade stockar och yrkandet att densamma måtte förbjudas från den 1 juni till den 1 september, på den grund att laxen då ginge upp för strömmen och gräset å ängarna därintill av flottningsmanskapet nedtrampades, så enär icke kunnat utredas, att eller på vad sätt flottningens bedrivande på detta sätt verkat till hinder för laxens fria gång eller till men för laxfisket, samt genom denna flottning någon skada icke kan anses tillskyndas strandägarna allenast icke flottar fastgöras vid, eller flottningsmanskapet färdas över äng eller odlad jord med växande gräs eller annan gröda, alltså och då flottning i följd av överflöd på vatten vårtiden eller brist därpå under sommaren och hösten ej alltid kan under dessa årstider verkställas, finna konungens befallningshavande ej skäl göra någon inskränkning av tiden för virkesflottningen medelst sammanlänkade stockar och under tillsyn av där befintligt manskap, utan må densamma verkställas under alla tider av året med iakttagande likväl dels att flottningsmanskaper ej må, utan särskilt tillstånd därtill av ägaren, färdas över ängar under tiden från den 1 juni till den 1 augusti eller över strand med växande sädes- eller annan gröda under denna eller annan del av året, dels ock att flottarna ej må fastgöras vid sådan strand utan enahanda tillstånd eller så förläggas, att fiskens bedrivande eller andra flottars framkomst

därav hindras; blivande den, som gör sig skyldig till överträdelse av vad sålunda blivit stadgat, förfallen till etthundra riksdaler riksmynns vite, utom ansvar enligt lag, där sådant finnes stadgat, samt särskilt skadeersättning.

Slutligen och som handlingarna föranleda, att kungsådran icke allestädes hålles öppen till stadgad bredd, varder vederbörande kronobetjäning härigenom anbefalld att hålla noga hand över efterlevnaden av vad härutinnan finnes stadgat, samt förbrytelse däremot i laga ordning beivra; skolande ett exemplar av detta utslag tillställas vardera av ovannämnda kronofogdar, som hava dels att besörja utslagets behöriga uppläsande från predikstolarna i Asarums, Mörrums, Elleholms, Jemshögs samt Urshults och Allmundsryds församlingars kyrkor och ett exemplar i bestyrkt avskrift avlämnande och kvarblivande därstädes på sätt kungl maj:ts och rikets kammarkollegii kungörelse den 1 februari 1808 föreskriver, samt bevis över kungörandet till konungens befallningshavande insända, dels ock att tillse, att utslaget, i vad det rör det allmännas rätt, varder efterlevat.

(- - -)

Som ovan

Carl Mörner/C A Holmberg

E W Nordenfelt/ H Abelin

Avskriftens riktighet betygar, Växjö å landskansliet den 24 april 1861

Ex officio

C A Holmberg

Rätt avskrivet betygar, Växjö, i landskansliet, den 23 november 1922

På tjänstens vägnar:

Mortimer Johansson

Bestyrkes å tjänstens vägnar:

John Bjarme

Ur femårsberättelse 1856 – 1860:

Blekinge län.

Å insjöar och floder äger ej annan trafik rum, än någon flottning av timmer dels i Mörrums ström från småländska gränsen till lastageplatsen Svängestad, å en längd av vid pass två mil och dels å Långasjön i Asarums socken omkring en halv mil.

1866 – 1870:

Blekinge län.

Jämte det timmerflottning verkstälts i Mörrums ström samt i Långasjön och den genomflytande Mieån, har en ny flottled till 1 ½ mils längd blivit öpnad från Hallsjön genom sjöarna Sannen, Listersjön och Hängbrunnen jämte Listerby å till Johanneshus, vars innehavare bekostat anläggningen av denna flottled, som är avsedd endast för transporter inom Johanneshus fideikommissegendom.

1876 – 1880:

Blekinge län.

Flottning av timmer har under perioden verkstälts i västra länsdelen, dels å Mörrums strömdrag och dels å Långasjön i förening med den invid Karlshamn utflytande Mieån.

1881 – 1885:

Blekinge län:

Timmerflottning har, liksom under förra perioden verkstälts å Mörrumsån, å Långasjön och Mieån.

Kungörelse.

Hos Söderbygdens vattendomstol har kammaradvokatfiskalsämbetet med anledning därav att uti av kungl maj:t den 31 augusti 1920 och den 12 september 1921 utfärdade provisoriska förteckningar över vattenområden, i vilka enligt 6 kap 1 § vattenlagen allmän flottled skall bibehållas, icke upptagits Mörrumsån i dess sträckning från sjön Åsnen till havet, anhänggjort klandertalan mot nämnda förteckningar med påstående att Mörrumsån i dess ovannämnda sträckning måtte förklaras skola utgöra allmän flottled.

Erinringar i anledning av denna talan skola, vid äventyr att vattendomstolen eljest icke är pliktig att fästa avseende vid deras innehåll, framställas i skriftlig inlägga, som i två exemplar skall ingivas till vattenrättsdomaren senast måndagen den 26 mars 1923.

Ett exemplar av utav kammaradvokatfiskalsämbetet ingivna handlingar samt av erinringar, påminnelser och utlåtanden ävensom avskrift av vattendomstolens utslag i målet komma att finnas tillgängliga hos landfiskalen i Ryds distrikt, Ryd, och landsfiskalen i Asarums distrikt, Karlshamn.

Kallelser och andra meddelanden till parterna ske på det sätt, att de införas i tidningarna Smålandsposten och Karlshamns Allehanda och hållas tillgängliga hos ovannämnda aktförvarare. Tid och plats för vattendomstolens sammanträde meddelas på samma sätt.

Stockholm den 26 januari 1923.

Vattenrättsdomaren.

Till Söderbygdens vattendomstol Stockholm.

Med anledning av kammaradvokatsämbetets anhängiggjorda klandertalan rörande utfärdade provisoriska förteckningar över vissa åberopade vattenområden, få undertecknade vördsamt avgiva infordrat yttrande och erinringar:

Som av handlingarna framgår äga vi 5/32 mantal nr 1 jämte en avsöndrad lägenhet "Babbamaden"? och manufakturverket Rundfors i Inlokahult, Allmundsryds socken, Kronobergs län.

Vi bestrider att å någon del av oss tillhöriga vatten förklaras utgöra allmän flottled eller att sådan lagligen funnits.

Har flottning förekommit så har detta skett genom särskild överenskommelse mot ersättning under lämplig årstid.

Då tillvår hemmansdel hörande jord ligger på lågland invid Mörrums ström, skull, genom förändring av vattnets naturliga läge, vilket skulle ske om allmän flottled anbragtes förbi våra ägor genom att vattnet vid dåvarande uppdamningar höjdes och sänktes, lida stor skada.

Även skulle manufakturverket Rundfors därigenom bliva värdelöst.

Oss tillhöriga fisken skulle även förstöras genom ändring av vattnets naturliga läge.

Med anledning härav och med åberopande vad företrädaren till vår nu omförmälda egendom anfört bestrida vi att någon ändring av vattnets naturliga läge och gång får ske, eller att allmän flottled förklaras vid vår egendom, utan yrkar vi att vattnet bibehålles vid nuvarande naturliga läge oförändrat, samt bliva befriade från alla eventuellt blivande kostnader och ersättning för denna erinring med 50 kronor.

Inlokahult den 7 mars 1923

Ida och Elvira Rundquist

Till söderbygdens vattendomstol, Stockholm.

I de genom kunglig majestäts kungörelser den 31 augusti 1920 och den 12 september 1921 utfärdade provisoriska flottledsförteckningarna har icke upptagits allmän flottled i Mörrumsån. Kammaradvokatfiskalsämbetet har i en den 23 december 1922 dagtecknad, till vattendomstolen ingiven skrift, med klander av nämnda flottledsförteckningar yrkat, att vattendomstolen

måtte förklara, att allmän flottled skall bibehållas i Mörrumsån från sjön Åsnens utlopp.

Undertecknade, Sydsvenska kraftaktiebolaget, Malmö, ägare av vattenkraftverken Hemsjö Övre och Hemsjö Nedre samt vattenfall vid Ryd, Härnäs, Suskull och Widtsköfle med tillhörande fastigheter i Mörrumsån, Fridafors samt ett flertal egendommar vid Mörrumsån och Wahlquistiska Klädesfabriken C A Svahn. Ägare av Mariebergs vattenkraftverk, få härmed vördsamt bestrida kammaradvokatfiskalsämbetet yrkande på nedan angivna grunder.

Såväl i nu gällande vattenlag som i 1890 års förordningar om allmän flottled och farled skiljer man mellan löst framflytande flottgods och flottgods i sammanlagda flottar.

I fråga om framförande av flottgods i sammanlagda flottar äga bestämmelserna såväl i nu som förut gällande lag om allmän flottled icke tillämpning, utan skola under vissa förutsättningar, vilka dock icke här är för handen, bestämmelserna i lag om allmän farled tillämpas.

Enligt det av kammaradvokatfiskalsämbetet företedda av kungl maj:ts befallningshavande i Kronobergs och Blekinge län den 24 april 1861 meddelade utslag ”finna konungens befallningshavande skäligt förbjuda lösflottning uti ifrågavarande ström.” därmed synes oss också vara visst, att vid tiden för nämnda utslags meddelande icke fanns allmän flottled i Mörrumsån.

Hur kammaradvokatfiskalsämbetet kan finna bevis för motsatsen i detta utslag, synes oss kräva en närmare förklaring från ämbetets sida.

Då därtill kommer, att något behov av eller med hänsyn till ortsförhållandena rimligt motiv till bibehållande eller inrättande av allmän flottled i Mörrumsån icke lär av ämbetet kunna påvisas, vilja vi avgiva vår bestämda protest mot ämbetets även ur denna synpunkt okritiska nit. Det synes vara en billig fordran från den enskilde företagarens sida, att vid bevakande av sådana allmänna intressen, som innebära eller leda till förfång för den enskilde, vederbörande göra sig underrättade huruvida dessa intressen över huvud taget existera.

Såvitt känt är, har allmän flottled icke inrättats i vattendraget efter år 1861.

Med stöd av vad ovan anförts få vi vördsamt hemställa, att vattendomstolen måtte förklara, att allmän flottled icke finnes i Mörrumsån.

För våra kostnader i målet begära vi ersättning med kronor 600:-.

Malmö den 20 mars 1923

För Sydsvenska kraftaktiebolaget

Oläslig signatur

Fridafors fabriks aktiebolag

Oläslig signatur

(Från kammarkollegium)

Till Söderbygdens vattendomstol.

Sedan till kammaradvokatfiskalsämbetet översänts avskrifter av de erinringsskrifter, som ingivits i det av ämbetet anhängiggjorda målet angående klander mot de genom kung maj:ts kungörelser den 31 augusti 1920 och den 12 september 1921 utfärdade provisoriska flottledsförteckningarna med yrkande, att Mörrumsån i dess sträckning från sjön Åsnen till havet inom Kronobergs och Blekinge län måtte förklaras utgöra allmän flottled, får ämbetet å det allmännas vägnar ytterligare anföra följande.

Sydsvenska Kraftaktiebolaget, Fridafors Fabriks Aktiebolag, Wahlquistiska Klädesfabriken samt C A Svahn hava såsom ägare till vattenverk i Mörrumsån i sin i målet ingivan erinringsskrift under åberopande huvudsakligen av att lösflottning i Mörrumsån blivit genom länsstyrelsernas i Växjö och Karlskrona gemensamma utslag den 24 april 1861 förbjuden bestritt, att allmän flottled fanns i vattendraget vid tiden för nämnda utslags meddelande.

Den av vattenverksägarna i erinringsskriften påpekade skillnaden mellan flottning av löst framflytande flottgods och flottgods i sammanlagda flottar är ämbetet väl bekant. Gentemot vattenverksägarna kan ämbetet emellertid icke anse länsstyrelsernas ovanberörda utslag hava den betydelse, vattenverksägarna vilja göra gällande. Redan den omständigheten att länsstyrelserna i egenskap av flottningsmyndigheter tagit befattning med ovan omförmälda mål utgör enligt ämbetets förmenande ett starkt indicium för att allmän flottled ansetts finnas i Mörrumsån. Än starkare har detta kommit till uttryck i ett av länsstyrelsen i Karlskrona angående flottningen i Mörrumsån den 5 februari 1859 meddelat och i avskrift här bifogat utslag. Huruvida allmän farled finnes i Mörrumsån lärer icke vara alldeles ostridigt. Såsom av bifogade protokollsutdrag framgår har nämligen vid år 1890 å lägenheten Fridafors hållen syn i anledning av Fahnhults fabrikaktiebolags ansökan att vid sagda lägenhet få överbygga Mörrumsån antecknats såsom mellan parterna ostridigt att farled icke men väl flottled funnes i vattendraget. Vattenverksägarnas erinringsskrift synes härjämte kunna så tydas, att desamma bestrida jämväl farleds förefintlighet i vattendraget.

Av ovanberörda, vid syn i Fridafors hållna protokoll framgår härjämte att vid överbyggande av Mörrumsån såväl i äldre som senare tid hänsyn tagits till den däri befintliga flottleden, i det att vattenverksägarna förpliktats att hålla dammarna öppna för flottning. Kinnevalds häradsrätt har också i ett den 28 december 1918 meddelat utslag angående Fridafors Fabriks Aktiebolag gjord ansökan att få bygga ny damma över Mörrumsån vid Fridafors stadgat skyldighet för bolaget att för flottning hålla öppning i dammen med fri bredd av minst 2,75 m.

Oberoende härav förmenar ämbetet emellertid alltjämt, att de av ämbetet i målet företedda handlingarna visa, att allmän flottled fortfarande förefinnes i Mörrumsån. Det av länsstyrelserna meddelade utslaget torde nämligen endast avse att meddela bestämmelser om sättet för flottningens bedrivande i flottleden. De föreskrifter, som härom meddelats, lära för övrigt icke betyda, att flottgodset skall framföras i sådana, farkoster liknande sammanlagda flottar, som användas vid flottningen i de norrländska älvarna. Den omständigheten, att en del flottningstimmer sammanföres och sammanlänkas, utesluter nämligen icke tillämplighet av flottledsbestämmelserna. De vid tiden för 1880 års flottledsförordnings tillkomst härom gällande reglerna torde hava varit desamma, som numera fått sitt uttryck ibland annat 84 § i lagen den 19 juni 1919 om flottning i allmän flottled. I motiven till nämnda lagrum förklaras också bland annat: ”Och som till lösflottning ej är att hänföra den metod för framförande av flottgoods, att virket sammanläggas i fasta flottar, vilka därefter styras eller bogseras nedför vattendraget (- - -) Verkställes flottning åter på det sätt, att, såsom man under senare tider i vissa leder börjat förfara, flottgoods särskilt av mindre dimensioner, hopfästes i knippen eller buntar, vilka lämnas att löst framflyta i leden, bliver denna lag tillämplig, liksom ock virkes framförande i ringbommar är att betrakta såsom lösflottning.”

Vattenverksägarna vilja göra gällande, att ämbetet ”i okritiskt nit” anhängiggjort ifrågavarande talan samt att det vore en billig fordran från den enskilde företagarens sida att en sådan talan som förevarande icke utfördes. Dessa påståendens värde synes emellertid bäst belysas av det förhållandet, att vattenverksägarna ansett det vara med sina enskilda intressen förenligt att bestrida icke blott allmän flottled utan även allmän farleds befintlighet i Mörrumsån i förhoppning om att därigenom för framtiden omöjliggöra varje slag av flottning i vattendraget. I utomordentlig överensstämmelse därmed har yrkandet om ersättningen för kostnaderna å målet också formulerats.

Under åberopande av det ovan anförda samt innehållet i medföljande avskrifter av länsstyrelsen i Växjö ävensom landsfiskalernas i Ryds och Jämshögs landsfiskalsdistrikt yttranden rörande flottleden i Mörrumsån, vidhåller ämbetet alltså sitt i målet framställda yrkande.

Stockholm och kammaradvokatfiskalskontoret den 16 april 1923.

Avskrift av avskrift.

Nr 51 Ekd:m.

1858.

Kungl maj:ts befallningshavande i Blekinge län utslag uppå den av (- - -)

alla i egenskap av ägare eller arrendatorer till laxfiske eller vattenverk i Mörrums ström, gjorda ansökning att som disponenten av Mariebergs och Nyebro sågverk L Weidling, oansett timmerflottning i Mörrums ström från urminnes tider blivit verkställd sålunda, att de stockar, som skola flottas, blivit sammanlänkade till flottar och dessa av medföljande personer förda till sin bestämmelseort, likväl låtit i strömmen utkasta 1 700 tolfter stockar för att genom lösflottning, vid vilken varje stock av strömmen medföres lös för sig, till sågverket nedflottas, samt till följd härav och enär dessa stockar ”upptogo hela ån från Nyebro ända upp till sjön Åsnen och vid Nyebro på en lång sträcka lågo så tätt, att de nära nog utgjorde en bro” icke allenast inträffat, att andra personer, som åtagit sig att till lastageplatsen Svängestad nedflotta virke, icke kunnat fullgöra sitt åtagande, och att kungsådran till hinder för laxens upp- och nedgående på flera ställen blivit stängd genom stockarnas packande ända ned till strömmens botten, utan även kunde emotses, att vid inträffande vattenflöde de få bommar, vilka blivit lagda i strömmen från den ena stranden till den andra i ändamål att hindra stockarnas nedflytande, icke skulle kunna emotstå tryckningen, utan bliva genom brutna samt alla broar, vattenverk och fisken förstöras, - Wejdling måtte åläggas vid högt vite dels att så ordna sina i Mörrums ström liggande stockar, att kungsådran av dem icke stänges och dels att inom viss tid ur strömmen på land uppdraga alla lösa stockar; varjämte sökandena klagat däröver, att Wejdling jämväl med dammlucka ofta skall tillstängt kungsådran till hinder för laxens obehindrade gång, samt yrkat åläggande för Wejdling att deras kostnader i målet återgålda; varöver lantbrukaren Wejdling blivit hörd och sig förklarar; och har efter det t f kronofogden O E Roth med behörigt biträde, på grund av kungl maj:ts befallningshavandes därom meddelade föreskrift, den 10 december nästlidet år anställt undersökning rörande de av sökandena uppgivna förhållanden, herr kronofogden J J Hertelius med infortrat yttrande inkommit; varefter sökandena L Leissner, Ingeman Jönsson, Johan Svensson i Svensfors, John Johnsson i Mörrum, Jöns Svensson i Kylingeryd och Jöns Abrahamsson i Hästaryd den 3 dennes låtit en skrift inlämna; givet i Karlskrona å landskansliet den 5 februari 1859.

Uti förklaringen har lantbrukaren Wejdling medgivit, att han, för beredande av möjlighet under den rådande vattenbristen att förmala säd, tidtals stängt

kungsådran, dock ej under den tid, då laxen går till och från havet, samt därjämte, under förnekande att ovan bemälda sågverksägare hade något virke liggande löst i strömmen, undantagandes möjligen en och annan stock ovanför Yxamåla såg, uppgivit, att virket vore så lagt, att detsamma gott kunde passeras och att icke eller den vid Nyebro befintliga större samling utgjorde något oöverstigligt hinder för en virkesflottes fortkomst; och utvisar protokollet över den av t f kronofogden Rooth verkställda undersökning, att kungsådran varit helt och hållet stängd vid Marieberg och till största delen vid Nyebro; att strax därovan funnits en större samling virke i strömmen på en sträcka av 200 à 300 alnar, samt att vid fortsatt undersökning uppåt strömmen ständigt påträffats stockar liggande i vattnet vid stränderna, men större samlingar endast vid Åkarp, Oijamål och Härnäs, vid vilket sistnämnda ställe virket dock varit sammanlänkat och enligt Wejdling påstående, icke tillhörigt honom; varjämte i den av L Leissner m fl av sökandena den 3 i denna månad ingivna skrift blivit uppgivet, bland annat, att större samlingar av Mariebergs och Nyebro sågverksägare tillhörigt löst liggande virke vidare skulle finnas vid Møllegårdshål, på skarven däremellan och Åkarp samt emellan Åkarp och Härnäs och flera tusen stockar där ovanför uppåt Åsnen; varförutom herr kronofogden Hartelius (står omväxlande Hertelius och Hartelius – min anm i avgivna utlåtandet yttrat, att det icke kunnat förekommas, att av den stora mängden i vattnet till drift utkastade lösa stockar en myckenhet vid lågt vattenstånd på åtskilliga ställen fastnat och slutligen hopat sig till massor, som, när de syntes icke kunna förrän genom en blivande ymnigare vattentillgång fortskaffas, vid en kommande, ofta stark vårflod sannolikt åstadkomma oberäkneliga skador på och nedanför i strömmen befintliga dammverk och fisken.

Vad sålunda och i övrigt förekommit har kungl maj:ts befallningshavande tagit i övervägande; och emedan upplyst är, att lantbrukaren Wejdling vid Marieberg och Nyebro med dammluckor tilltäppt kungsådran i Mörrums ström och att flottleden blivit stängd genom i strömmen liggande Mariebergs och Nyebro sågverksägare tillhörigt virke; men Wejdling ej visat, att han eller bemälda sågverksägare är berättigade till kungsådrans eller flottledens stängning, ty och ehuru lösflottning i strömmen, fastän tillföre icke bruklig, dock icke blivit förbjuden, utan härstädes särskilt väckt fråga, huruvida sådan flottning må äga rum eller icke, ännu är oavgjord; likväl och om i följd av de förhållanden, varunder Wejdling låtit i strömmen utkasta virke till drift, detsamma, enligt vad upplyst är, på särskilda ställen hopat sig och bildat löst liggande samlingar, genom vilkas lösbrytande vid inträffande starkare vattenflöde fara ovillkorligen måste uppstå för utrivning av nedanför befintliga broar, vattenverk och fisken; samt kungl maj:ts befallningshavande, enligt kungliga brevet den 8 april 1811, äger tillse det flottning icke så utövas, att skada därigenom annan tillfogas; alltså finner kungl maj:ts befallningshavande, jämlikt 20 kap 3 § B

B samt 45 punkten i kungliga resolutionen den 29 juni 1752 och 11 § av kungl fiskeristadgan den 20 juni 1852 skäligt föreskriva, det skall kronobetjäningen i orten genast på bemälda sågverksägares bekostnad, med erforderligt arbetsbiträde, som mot lega anskaffas, om det ej vid påfordran av Wejdling själv lämnas, dels, om sådant icke redan skett, uppdraga de i kungsådran anbragta dammluckor, dels så ordna och fästa sågverksägarnas i strömmen inom detta län befintliga virke, att flottleden obehindrat må kunna begagnas och dels vidtaga sådana efter belägenhetens olika beskaffenhet lämpade åtgärder, att icke någon av de i strömmen, jämväl inom detta län, löst liggande virkessamlingarna vid inträffande flod må på en gång komma i drift, varjämte lantbrukaren Wejdling förpliktigas att gottgöra sökandena vad de till f kronofogden Rooth med biträde bevisligen förskjutit för den av honom hållna undersökning, tillika med 8 riksdaler riksmünt kostnadsersättning i målet.

Det åligger herr kronofogden Hartelius att noga vaka över efterlevnaden av de i avseende på kungsådras och flottleds öppenållande meddelade föreskrifter och överträdelser därav i laga ordning beivra; och skall ett exemplar av detta utslag översändas till bemälda herr kronofogde för egen och övriga vederbörandes kännedom och efterrättelse samt för att lantbrukaren Wejdling emot hitsändande av bevis ofördröjligen i laga ordning delgivas.

(Besvärshänvisning)

Som ovan

E W Nordenfelt/H Abelin

Utdrag av protokollet, hållet vid syn å lägenheten Fridafors avsöndrad från fem tjugufjärdedels mantal Bjellernäs i Allmundsryds socken den 12 och 13 maj 1890.

Nr 1.

Den 12 maj.

Till domhavanden har ingivits en så lydande skrivelse:

”Till Kinnevalds häradsrätt!

Som vi hava för avsikt att vid ”Fridafors” å ägorna till lit B 5/24 mtl ”Bjellernäs” i Allmundsryds socken uppföra en fabrik för tillverkning av trämassa och papp, få vi på grund av kungliga förordningen den 30 december 1880 anhålla, att herr domhavanden måtte utsätta syn i och för bestämmande av ett dammfäste över Mörrums å för inledande av vatten till den tilltänkta fabriken.

Elmhult och Fahnhult den 14 november 1889

För Fahnhults Fabriks Aktiebolag

Tigerschiold.”

I anledning av skrivelsen har för behandling av det däri omförmälda ärendet syn blivit utsatt att hållas å stället denna dag.

(- - -)

Då ärendet nu till behandling företages inställer sig för sökandebolaget disponenten Tigerschöld varjämte herr tillförordnade domänintendenten vice häradshövdingen H J Ljungbeck iakttagit inställelse för att bevaka såväl det allmännas som indragna häradshövdingebostället ett mantal Karsahults rätt och bästa på grund av ett så lydande förordnande:

(- - -)

Vidare ingiver Peter Nilsson följande handlingar:

1). I bestyrkt avskrift ett uti hithörande delar så lydande skattlägningsinstrument jämte därå tecknad resolution:

”Avskrift. Konungens höga befallningshavande i detta Kronobergs län har uppå åboarnas å kronoskattehemmanet Bjellernäs i Kinnevalds härad, Allmundsryds socken, Sven Månssons, Abraham Jonssons och Carl Månssons gjorda ansökning genom resolution, under den 25 sistlidna juli med ett sådant villkor behagat tillåta, att skattläggning å en vid detta hemman nyligen uppförd sågkvarn av undertecknad domare med biträde av vederbörande skattlägningsmän måtte förrättas, såvida undersökningsrätten vid den idag anställda undersökning skulle bifalla detta sågverks framtida bestånd. I anledning varav samt sedan undersökningsrätten genom dess nu avkunnade utslag, ett sådant beslut för sin del vidtagit, så kommer skattläggningen att försiggå.

(- - -)

Flod- eller flottningsluckan, som på östra dammarmen finnes inrättad är 8 ½ alnar bred och denna dammarm slutar sig ungefärligen uti halva ån och har icke landfäste på Karsahults gentemot belägna ägor.

(- - -)

2). Instrument över en den 7 juli 1856 på anmodan av konungens befallningshavande i länet av domaren i orten med nämndemän å Bjellernäs vattenverk anställd undersökning i anledning av Peter Nilssons hos konungens befallningshavande gjorda ansökan att få emot tull begagna en av honom uti Mörrums ström uppförd mjölkvarn med ett par stenar till grannars betjäning från vilket instrument antecknas:

att Peter Nilsson uppgivit sig hava köpt Bjellernäs vattenverk av sin fader Nils Svensson:

att vid undersökning utrönt: att på västra sidan av Mörrums ström varit uppförd en sågkvarn och utanför densamma sju och tre fjärdedels alnar från sågkvarnshuset en mjölkvarn av trä, att slussrännan till vattenhjulet för mjölkvarnen varit sex alnar lång och två tre fjärdedels alnar bred; att öster om denna ränna varit uppfört ett stenkar tre alnar och tre tum brett, varefter funnits en flodöppning, som stängdes med luckor sex och en halv aln bred och vilken flodöppning efter vad som vid undersökningen uppgavs, vanligen begagnades till flottled;

(- - -)

att förre riksdagsmannen Sven Heurlin såsom biträde i rättegången åt Jöns Bengtsson i Slättesmåla anmärkt, att Peter Nilsson icke kunde vara berättigad att bygga i vattnet tvärtöver strömmen, varigenom icke endast uppkom hinder för fiskynglet att uppgå i vattnet utan ock försvårat flottning av virke, vadan Heurlin yrkade, att kungsådra till en tredjedel av vattnet där det djupast var eller åtminstone flottled till en sjättedel måtte hållas öppen.

(- - -)

3). Utdrag av häradsrättens dombok vid lagtima hösttinget nämnda år nr 17 angående ifrågakomna undersökningsärenden från vilket domboksutdrag antecknas:

att förre riksdagsmannen Nils Håkansson i Hakeqvarn, som tillstädes varit, uppgivit dels att han under den tid han ägde Bjellernäs sågkvarn efter avtal med arrendatorerna å häradshövdingebostället Karsahult tillökt dammen, som förut slutat i vattnet omkring tjugo alnar från Karsahults land och dragit den till samma land, där den blivit fästad, dels ock att flottleden under hans tid funnits å det ställe å dammen där mjölkvarnhus sedermera blivit uppfört:

(- - -)

”År 1858 den 7 juli inställde sig undertecknade skattläggningsmän på kronoskattehemmanet ½ mantal Bjellernäs, beläget i Allmundsryd socken, Kinnevalds härad och Kronobergs län, för att med anledning av konungens befallningshavandes utslag av den 21 september 1857 förrätta skattläggning å en därstädes anlagd grovmäldsmjölkvarn, med ett par stenar om 10 kvarters diameter att begagnas för tullägt.

Vid samma förrättning, som i god tid för vederbörande blivit kungjord, infann sig kvarnägaren Peter Nilsson, som till skattläggningsmännen nu avlämnade följande, denna kvarninrättning rörande handlingar, vilka upplästes, nämligen:

(- - -)

Dammbyggnaden av trä, fylld med sten är från västra styranden av Bjellernäs ägor i sned riktning 14 alnar lång till en öppning för sågen, som är $9 \frac{3}{4}$ alnar, därefter damm mitt för kvarnhuset till kvarnsumpen 8 alnar och är denna 3 alnar bred, vidare damm 3 alnar till en härvarande flottled, som är $6 \frac{1}{2}$ alnar bred.

(- - -)

Disponenten Tigerschiöld ingiver:

2). I bestyrkt avskrift en av sökandebolagets styrelse undertecknad till konungen ställd underdånig skrivelse av den 21 december 1889 varuti styrelsen med omförmälände hurusom styrelsen med nuvarande arrendatorerna av bostället Karsahult träffat avtal, enligt vilket arrendatorerna för sin del och under deras återstående arrendetid upplåtit en jordareal av tre hektar, tre och fem tiondels ar eller sex tunnland, fyra och sju tiondels kappland ävensom boställets rätt till vattenkraften i Mörrumsån, så långt den upplåtna marken begränsades av ån eller omkring åttahundra meter, anhållit det kungl maj:t täcktes till riksdagen låta ingiva nådig proposition om rätt för styrelsen att från bostället Karsahult få under full äganderätt köpa ej mindre förut omförmälda tre hektar, tre och fem tiondels ar mark för ett pris av tre hundra kronor än ock boställets rätt till vattnet i strömmen, så långt den avsöndrade marken begränsades av strömmen för ett pris av ettusen kronor med rätt för bolaget därjämte att över hela strömmen få bygga en hålldamm, dock med skyldighet för bolaget att dels i hålldammen lämna en öppning till sex och fem tiondels meter bred för flottningen i ån och dels för fiskens upp- och nedgång låta bygga en så kallad fiskpassage efter de närmare bestämmelser, som laga syn på stället med biträde av fiskeriintendenten kunde närmare bestämma.

(- - -)

Att föra talan för ovan eller nedanför Fridafors liggande verk anmäla sig nu vidare fabriksidkaren Albert Sandberg för gjuteri och kimröksfabrik omkring sex kilometer söderut samt domänintendenten Ljungbeck för bostället Hakeqvarn, som ligger norrut vid Mörrumsåns avlopp från sjön Åsnen. Sandberg har intet att erinra mot anläggningen.

Sedan såsom ostridigt antecknats, att i Mörrums å icke finnes farled, men att flottled där finnes, upplyses av tillstädesvarande parter och vitsordas i nämnden: att några regler för flottningen icke blivit av konungens befallningshavande i länet eller eljest bestämda; att sedan Carlshamn – Vislanda järnväg anlagts, flottningen i ån mycket minskats, så att den nu är synnerligen obetydlig, samt att i följd av åns krökningar, å vissa ställen ringa djup, befintliga brovalvs beskaffenhet samt talrikt förekommande större stenar jämte starka fall, flottarna icke kunna byggas bredare än högst åtta fot eller högre än två fot.

(- - -)

Utdrag av särskilda domboken, hållen vid lagtima hösttinget med Kinnevalds härad i Jäth den 10 oktober 1890.

Nr 1.

Jämlikt häradssynerättens beslut vid syn å lägenheten Fridafors den 13 sistlidna maj företages nu till förnyad behandling det då handlagda ärendet angående Fahnhults fabrikaktiebolags ansökan att vid sagda lägenhet få överbygga Mörrums å, därvid någon annan part icke tillstädeskommer än herr domänintendenten vice häradshövdingen H J Ljungbeck enligt förut företett förordnande från konungens befallningshavande i länet.

Till domhavanden har ankommit följande protokoll med därvid fogade bilaga:

”År 1890 den 28 augusti inställde sig undertecknad lantmätare åter uti Fridafors, för att jämlikt uppdrag av Kinnevalds häradssynerätt den 13 sistlidna maj, senare på sommaren, då vattenståndet kunde anses vara lägre än förhållandet var vid rättens sammanträde på stället, i närvaro av dels behörig fiskeritjänsteman och dels vederbörande parter, fortsätta den undersökning för anordning av fiskpassage och flottning genom den av Fahnhults fabriksaktiebolag tillärnade dammbyggnaden över Mörrumsån, vilken undersökning i medlet av maj omöjliggjordes av det höga vattenståndet; och tillstädeskommo därvid på särskild rekvisition av domänhavanden förste fiskeriassistenten, herr doktor F Trybom, enligt lantbruksstyrelsens förordnande den 26 sistlidna juni, ävensom kronoombudet t f domänintendenten herr vice häradshövdingen H J Ljungbeck samt ombudet för Fahnhults aktiebolag herr disponenten E Tigerschiold.

(- - -)

Den 29 augusti 1890

avreste fiskeriassistenten Trybom till Karlshamn, därifrån han skulle översända skriftligt utlåtande i frågan, var emellertid undertecknad företog undersökning av strömmen med avseende å möjligheten att bereda en ny flottled; och utröntes att en särskild flottningsränna av 3 – 4 meters bredd varit uppensad i norra kanten av strömmen emellan norra stranden och den förberörda trekantiga stenen, vilken ränna göres obrukbar i dess norra del därigenom att kanalen skall sträckas ut i strömmen upp till den trekantiga stenen där dammbyggnaden börjar, och att, som förut är antytt strömmen i dammens riktning av naturen är djupast 12,5 – 19 meter från den trekantiga stenen, å vilken plats öppningen skall anbringas. Ävensom att vattnet här åstadkommit en fördjupning, som sträcker sig ungefär mitt i strömmen intill och söder om de tre större stenar, som finnes i ån i rad efter varandra på ett

avstånd av 15 – 35 meter från dammen, varefter samma fördjupning småningom närmar sig norra strömkanten tills den omkring 140 meter söder om dammen anträffar den gamla flottningsrännan.

(- - -)

Utslag avsagt den 5 december 1890.

(- - -)

att berörda 6,5 meter breda öppning städes skall hållas fri från fördämningar samt öppen för vattnets fria lopp, flottning samt fiskens obehindrade upp- och nedgång;

att emellertid öppningen undertiden 15 juni – 15 september må minskas till en bredd av endast fem tiondels meter i mitten av rännan, med villkor att den sålunda minskade öppningen fortfarande nedgår ända till strömmens naturliga botten och att vattenverksägaren efter tillsägelse för flottning öppnar rännan till dess vanliga bredd eller 6,5 meter.

(- - -)

På häradsrättens vägnar

M Hasselrot.

Rätt ur konceptboken avskrivet; betygar Ohs den 30 juni 1897.

För domareämbetets vägnar

Fritz Wikström

Avskrift.

Kungl maj:ts befallningshavande i Kronobergs län.

Landskansliet.

Till advokatfiskalsämbetet vid kungl maj:ts rikets kammarkollegium.

I anledning av advokatfiskalsämbetets skrivelse den 18 nästlida november rörande flottled i Mörrumsån får kungl maj:ts befallningshavande meddela,

att något utslag rörande inrättande av allmän flottled i nämnda å icke kan hos kungl maj:ts befallningshavande återfinnas;

att emellertid kungl maj:ts befallningshavande i Kronobergs och Blekinge län den 24 april 1861 meddelat gemensamt utslag, innefattande vissa bestämmelser rörande flottning i Mörrumsån; av vilket utslag avskrift här bifogas;

att flottning av avsevärd omfattning jämväl efter den 1 maj 1881 idkats och alltjämt idkas i flottleden;

att allmän flottled förefanns i vattendraget den 1 januari 1920, samt

att flottleden icke blivit avlyst.

Från vederbörande landsfiska inkommen skrivelse, innefattande vissa upplysningar i ärendet, bifogas.

Växjö, i landskansliet, den 9 december 1922.

Alexis Hammarström

Avskrift.

Kungl maj:ts befallningshavande i Kronobergs län.

Landskansliet.

Till landsfiskalen E Malmström.

På framställning av advokatfiskalsämbetet vid kungl maj:ts och rikets kammarkollegium i skrivelse den 18 i denna månad, varav avskrift bifogas, får länsstyrelsen härmed anmoda eder att snarast möjligt och i varje fall senast före innevarande månads utgång meddela dels huruvida efter den 1 maj 1881 idkats flottning av någon betydelse i Mörrumsån och dels de upplysningar i övrigt rörande flottled i nämnda vattendrag, som kunna av eder efter verkställd undersökning lämnas.

Växjö, i landskansliet, den 22 november 1922.

På länsstyrelsens vägnar:

Mortimer Johansson Wilhelm Lange

Till svar å ovanstående får jag vördsamt meddela, att flottning av avsevärd betydelse idkats i Mörrumsån efter den 1 maj 1881 och alltjämt idkas. Det är huvudsakligast Fridafors fabriksaktiebolag, som numera begagnar sig av flottleden för nedforsling till fabriken av timmer från egna och inköpta skogar omkring sjön Åsnen.

Flottning förekommer dock endast i regel vart annat eller vart tredje år, då 1 000 – 1 500 kubikfamnar massaved plägar transporteras på detta sätt. För ifrågavarande bolag är flottleden synnerligen viktig, då genom flottleden möjlighet beredes bolaget att få ned virket till fabriken utan erläggande av dyra järnvägsfrakter med flera omkostnader.

Enligt uppgift från bolaget lär detta ha för avsikt att framdeles begagna sig av flottleden i betydligt större utsträckning än hittills.

Flottning i Mörrumsån nedanför Fridafors har icke förekommit sedan omkring år 1905.

Vid häradssyner på grund av planerade utbyggnader av vattenfallen i Mörrumsån har flottningsleden tagits i betraktande, men har några handlingar i denna sak icke kunnat anskaffas.

Ryd i landsfiskalskontoret den 25 november 1922.

Eric Malmström

Avskrift.

Till kungl maj:ts befallningshavande i Blekinge län.

Åberopande telefonsamtalet den 2 i denna månad får jag vördsamt meddela att, efter vunna upplysningar, flottning i stor utsträckning ägt rum i Mörrumsån från Smålandsgränsen och ned mot Hemsjö, Åkeholm och Marieberg under tiden dels några år före 1880 och dels därefter till för omkring 25 år sedan. Det var lösa timmerstockar, som flottades från sjön Åsnen och andra platser utmed ån till Hemsjö, Åkeholm, Marieberg och andra platser där stocken sågades.

Annan flottning än timmerflottning har icke verkställts. Var och en flottade sina stockar och förening eller annan sammanslutning fanns icke.

Jämshögsby i landsfiskalskontoret den 6 december 1922.

Ruben Ohlson.

Protokoll, hållet vid sammanträde med Söderbygdens vattendomstol å rådhuset i Karlshamn den 3 maj 1923.

Närvarande. Undertecknad vattenrättsdomare:

Vattenrättsingenjören C A Sylvan;

T f vattenrättsingenjören majoren Einar Sahlén;

Vatterättsnämndemännen Alfred Håkansson i Jakobstorp och August Dahl i Duveryd;

Vattenrättssekreteraren E Björkman.

Sedan kungl kammarkollegium genom advokatfiskalsämbetet uti en den 30 december 1922 ingiven skrift jämte tillhörande bilagor vid vattendomstolen anhängiggjort klandertalan mot de genom kungl maj:ts kungörelser den 31 augusti 1920 och den 12 september 1921 utfärdade provisoriska flottledsförteckningar med yrkande, att allmän flottled måtte förklaras skola bibehållas i Mörrumsån från sjön Åsnens utlopp, så hade målet utsatts att handläggas härstädes denna dag.

Då nu å utsatt tid och ställe målet företogs till handläggning, inställde sig för kungl kammarkollegium advokatfiskalen Eric Sverne, för Sydsvenska kraftaktiebolaget och Fridafors fabriksaktiebolag ävensom för Nils Fredrik Svartling såsom innehavare av firman ”Wahlqvistska klädesfabriken C H Svahn” e o hovrättsnotarien Jonte Hultkrantz med biträde av ingenjören Karl Ljunggren. Tiilika tillstädeskom Ida Rundqvist i Inlockahult för egen del och såsom ombud för Elvira Rundqvist och C H Ericksson, likaledes i Inlockahult.

Sedan ordföranden redogjort för det huvudsakliga innehållet uti handlingarna i målet, anförde Ida Rundqvist, att hon och hennes huvudmän bestred att flottled funnes i Mörrumsån; och ville hon framhålla att hennes och hennes huvudmän tillhöriga mader, vilak vore deras bästa slättermarker, komme att lida skada av flottning i Mörrumsån, samt att de även uti vattendraget ägde strömfall.

På därom anställd förfrågan förklarade Sverne och Hultkrantz, att kungsådra av gammalt förefunnes uti Mörrumsån inom Blekinge län. Vidkommande Mörrumsån inom Kronobergs län bestred Hultkrantz, att därstädes av ålder förefunnits kungsådra; och förklarade Sverne att, enligt vad han hade sig bekant, det ej ansetts erforderligt att för överbyggande av Mörrumsån inom Kronobergs län begära kungl maj:ts tillstånd och att han förty icke ansåge sig kunna göra gällande, att kungsådra av ålder funnits i denna del av Mörrumsån.

Sverne anförde: Enligt vad Sverne hört uppgivas skulle den uti vattendragets bedrivna flottningen tillgått så att ett mindretal stockar (3 – 5) hopfogats längs varandra; vid dessa stockras ena ända hade fogats en ny likadan samling stockar o s v; härigenom hade uppstått en lång rad sammanfogade knippen av stockar, vilken rad styrts nedför vattendraget av manskap, som gått på stranden.

Vidare anförde Sverne: De av advokatfiskalsämbetet åberopade, av landsfiskalerna Malmström och Olsson utfärdade intygen måste, såsom utfärdade på tjänsteansvar, utan vidare tillerkännas vitsord.

Av 1859 års utslag framginge, att vid tiden för utslagets meddelande funnit allmän flottled i vattendraget; 1861 års utslag avsåge allenast att meddela föreskrift om huru flottningen skulle bedrivas, d v s ordna flottningen, men icke att avlysa vattendraget såsom flottled. Det uti samma utslag använda uttrycket ”lösflottning” finge tagas uti mera inskränkt betydelse; uti detta utslagets uttryck inginge endast flottning av ensamflytande stockar och således icke flottning på sätt ovan beskrivits.

Enligt vad Sverne av en i Norrland bosatt flottningsexpert inhämtat, byggdes en s k fastflotte vanligen på följande sätt. En del timmerstockar lades tätt intill varandra på tvären mot flottens längdriktning. På dessa

timmerstockar drogos andra stockar och lades tätt intill varandra i flottens längdriktning. På detta sätt fortsattes, till dess flotten fått den önskade längden. För att ytterligare säkra sammanhållandet av flotten förenades vanligen vissa stockar med smiden eller trossar. I för och akter av flotten anordnades en roderställning och flotten styrdes därefter utför vattendraget medelst en i vardera ändan av flotten placerad lång åra. Besättningen å flotten utgjordes av två personer. Dessa bodde och intog sina måltider å flotten under färden, som ofta kunde taga i anspråk en tid av flera dygn.

Sverne anförde ytterligare: Han medgav, att numera flottning icke allmänligen bedrevs i vattendraget. Det vore att påpeka, att uti syneprotokollet den 12 och 13 maj 1890 (aktnummer 20) stode talat om öppning för flottning.

Hultkrantz ingav och åberopade tre intyg (prot bil A, B och C).

Hultkrantz upplyste, att Abraham Svensson vore ägare av ett vid vattendraget beläget hemman och att b Östling vore skogsförvaltare vid Fridafors.

Vidare anförde Hultkrantz: Vad landsfiskalerna uti sina i målet avgivna yttranden anført saknade betydelse. Den flottning, som uti vattendraget bedrivits hade varit av enskild natur och hade anordnats av Fridafors fabriksaktiebolag efter överenskommelse med vederbörande strandägare.

Landsfiskalernas intyg hade tillkommit utan verkställd undersökning. Vad konungens befallningshavande uti sina s k femårsberättelser uppgivit därom att flottning bedrivits uti ifrågavarande vattendrag saknade betydelse; trots liknande uppgift angående Långasjön och Mieån hade kungl kammarkollegium icke vidhållit sitt uti annat mål framställda påstående, att därstädes funnes allmän flottled.

Härtill genmälde Sverne, att anledningen till återkallandet av nyssnämnda talan icke berott på att icke allmän flottled därstädes skulle finnas utan därpå att flottning därstädes numera saknade betydelse.

Hultkrantz yttrade vidare: Som det icke numera vid vattendraget funnes sågverk å annat ställe än vid Fridafors, saknade även vad Mörrumsån beträffade förefintligheten av allmän flottled praktisk betydelse. Flottning därstädes bedrevs numera endast för nyssnämnda sågverks räkning. Efter 1880 hade icke heller vid någon tid allmän flottning bedrivits i vattendraget. Uti 1859 års utslag hade frågan, huruvida lösflottning varit tillåten lämnats oavgjord; utslaget hade nämligen allenast avsett frågan, huru skadlig inverkan av den för Mariebergs och Nyebrös räkning bedrivna flottningen skulle undvikas.

Häremot ville Sverne påpeka vad uti berörda utslag funne stadgat om skyldighet att sörja för att flottleden obehindrat skulle kunna begagnas.

Hultkrantz ingav:

1). Avskrift av kungl maj:ts den 3 mars 1911 givna resolution angående tillstånd att bygga i kungsådran i Mörrums å vid Övre Hemsjö, ur vilken resolution inhämtades, att det uti resolutionen meddelade tillståndet till byggande i kungsådran icke skulle utgöra hinder för inrättande av allmän farled eller allmän flottled förbi eller genom dammanläggningen;

2). Kungl maj:ts resolution den 19 augusti 1915 angående tillstånd att överbygga kungsådran i Mörrums å vid Suskull; och antecknades att uti berörda resolution gjorts enahanda förbehåll som uti resolutionen av den 3 mars 1911.

Härefter blev målet av parterna till avgörande överlämnat; och tillkännagavs, att utslag komme att meddelas å vattendomstolens kansli i Stockholm den 17 maj 1923.

Vattendomstolen företog härefter enskild överläggning och förenade sig dess ledamöter om följande

Utslag

meddelat den 17 maj 1923.

Enär det utmärkande för en allmän flottled är, att det skall stå en var öppet att uti densamma låta flottgods löst framflyta,

men utav i målet företedda utslag, meddelade det ena den 5 februari 1859 av kungl maj:ts befallningshavande i Blekinge län och det andra den 24 april 1861 av kungl befallningshavande i Kronobergs län och i Blekinge län gemensamt framgår, att lösflottning icke av ålder varit bruklig i Mörrumsån samt genom sistnämnda utslag förbud mot dylik flottning uttryckligen stadgats,

alltså och då mot vad sålunda förekommit det icke anses ådagalagt, att vid tiden, då kungl förordningen om allmän flottled den 30 december 1880 trädde i kraft, allmän flottled fanns i Mörrumsån i dess nu ifrågavarande sträckning,

varder kammaradvokatfiskalsämbetets i målet förda talan av vattendomstolen ogillad.

På grund av målets beskaffenhet stadgar emellertid vattendomstolen att de enskilda parterna skola själva vidkännas sina kostnader i målet.

Talan mot vattendomstolens utslag fullföljes efter vad till kungl vattenöverdomstolen.

På vattendomstolens vägnar

H A Hamilton

Hultkrantz bilagor:

Bilaga A:

Undertecknad verkställde i april 1893 med strandägarnas tillstånd flottning av löst sågtimmer i Mörrumså från Ånrod, ca 2 km till Hofmansbygd. Några stockar gingo härvid förbi Hofmansbygd, vilka dock icke skadade något fiske men blev jag av där befintlig fiskvakt anmäld för att jag framflottat löst virke med påföljd rättegång vid Bräkne häradsrätt med dom å 200 kr böter.

Dalanshult, Fridafors 19.3.1923

Ola Olsson

Bevittnas:

E Östling Gunnar Carlsson

Bilaga B:

Undertecknad Abraham Svensson från Ebbamåla i Kyrkhults socken som för omkring 60 år sedan började som flottningsarbetare i Mörrums å och var därmed sysselsatt så gott som årligen i 30 års tid lämnar härmed på begäran följande intyg:

Allt virke framfördes i sammanlagda flottor som manövrerades och framfördes av två man å varje sådan flotte.

Att virke flottades på sådant sätt från sjön Åsnen till Svängsta (el Svängestaden – min anm) samt å sträckor belägna mellan dessa platser.

Att under denna tid inget virke flottades nedanför Mariebergs sågverk vid Svängsta.

Att virket framfördes i en vid åns ena sida upprensad ränna som allmänt benämndes kungsådran ”vilken ränna påstods hava tidigare uppsprängts av Kronan” och fick icke med fiske och vattenverk överbyggas.

Att virket måste framföras i sammanlagda flottor för att kunna skydda vattenverk och fisken och var förbjudet att löst framflotta virke i ån.

Att utan att med bestämdhet minnas årtalen våga påstå att flottning årligen förekom på ovan beskrivna sätt från tiden omkring 1863 till något år efter anläggning av Fridafors fabrik då jag var med om den sista flotten samt stannade vid Hofmansbygd.

Ebbamåla Hofmansbygd den 17 mars 1923

Abraham Svensson

Bevittna:

E Östlind Olof Olsson

Bilaga C:

Johan Håkansson, Hemsjö, något över 60 år gammal och född i Bjellernäs, Allmundsryds socken och arbetat vid där då befintliga vattensåg samt sedan med undantag av tre år tjänstgjort som sågare vid olika sågare vid Mörrums å, alltså väl kännande till denna å och därvarande flottningsförhållanden, har på förfrågan av undertecknad samt vid uppläsande av Abraham Svenssons intyg för honom till alla delar bestyrkt dess riktighet dock tilläggande att förbud på sista tiden utkom för att med flottorna lägga till stränderna annat än där dessa berördes av skogs- eller hagmark, för att ej skada skulle göras på gräs och växande gröda.

Då mannen ej är kunnig att skriftligen styrka sitt intyg ansvarar undertecknad för riktigheten av detta.

Fridafors den 19 mars 1923

E Östling

Skogsförvaltare hos Fridafors